

20426

શ્રેષ્ઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અથમાળા નં. ૪૯

સગાળશા આખ્યાન

૨૧૪૦

સંપાદક

વ્રજરાય મુકુન્દરાય દેસાઈ, એમ. એ.

અંગ્રેજીના અધ્યાપક,

એમ. ડી. બી. કોલેજ, સુરત

CANCELLED

18 DEC 1934

જાપાની પ્રસિદ્ધ કરનાર
ગુજરાત વર્નાક્યુલર પ્રેસીડેન્સી સરકાર
હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ, એમ. એ.
આસિ. સેક્રેટરી, અમદાવાદ

મસ્તક સાટે લક્ષિત.

—મામેરું, ૨-૧૦

હરિનો મારગ છે શૂરાનો
નહિ કાયરનું કામ જોને;
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી
વળતી લેવું નામ જોને.

—પ્રીતમ

રે શિર સાટે નટવરને વરિયે.

—બ્રહ્માનંદ

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાનકારનાકા; અમદાવાદ
મૂળચંદલાઈ ત્રિકમલાલ પટેલ

શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે અંથમાળાને

ઉપોદ્ધાત

સુરતના વતની અને ધંધાર્થી મુંબઈ નિવાસી, સ્વર્ગવાસી શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૭૭ ને રોજ વીલ કર્યું છે. તે અન્વયે પ્રથમ સર્ન ૧૮૮૦ માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસાઈટીને મળ્યા એવી શરતથી કે તેના બ્યાજમાંથી સામાજિક સુધારો થાય, એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી છપાવવાં.

સદરહુ વીલથી શેઠ હરિવલ્લભદાસે અમુક પ્રસંગ બન્યા પછી બાકી રહેલી પોતાની તમામ મિલકત, પુસ્તક પ્રચારને માટે સોસાઈટીને અર્પણ કરેલી છે. તે અન્વયે ૧૮૯૪ માં રૂ. ૧૮૦૦૦) ની સરકારી નોટો સોસાઈટીને મળ્યા છે. આ રીતે કુલ રૂ. ૨૦૦૦૦) ની નોટો પુસ્તક તૈયાર કરાવવા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરહુ વિલાસી અને પરોપકારી ઉદાર ગૃહસ્થ તરફથી મળ્યા છે. સદરહુ વીલની રૂઠ્ઠાએ એમની મિલકતની છેવટની રકમ રૂ. ૫૦૦૦ સરકારી લેતાં સન. ૧૯૩૩ માં સોસાઈટીને વધુ મળ્યા છે એ રૂ. ૩ વધીને રૂ. ૨૫૦૦૦ નું થયું છે તેમાંથી આજ પર્યંત નીચેનાં પુસ્તકો શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અંથમાળા' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં છે:—

- (૧) ક્યી ક્યી નાતો કન્યાની અછતથી નાસ્તી થતી જાય છે, તેનાં કારણો તથા સુધારો કરવાના ઉપાય વિષે નિબંધ ૦-૭-૦
- (૨) માને શિખામણ ૦-૬-૦
- (૩) નીતિ મંદિર ૦-૧૨-૦
- (૪) બાળલગ્નથી થતી હાનિ ૦-૬-૦
- (૫) પુર્નવિવાહ પક્ષની પૂરે પૂરી સોજ સોજ આનંદ : ક્ષેત્રી

(૧૬) ભોજન વ્યવહાર ત્યાં કન્યા વ્યવહાર	૦-૪-૦
(૭) ધાર્મિક પુરૂષો	૦-૪-૦
(૮) ઉદ્યોગી પુરૂષો	૦-૪-૦
(૯) ખેત્તજીવીન ક્રાન્કલીન	૬-૦-૦
(૧૦) ઔષધક ચરિત્ર	૦-૪-૦
(૧૧) સદ્વર્તન	૨-૦-૦
(૧૨) રઘુવંશ કાવ્ય	૧-૦-૦
(૧૩) જાવજી દાદાજી ચોધરીનું જીવન ચરિત્ર	૦-૨-૦
(૧૪) ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ભા. ૧લો.	૧-૦-૦
(૧૫) ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ ભા. ૨જો	૧-૮-૦
(૧૬) નીતિ સિદ્ધાંત	૧-૦-૦
(૧૭) ક્રાન્સિસ એકનનું જીવનચરિત્ર	૧-૪-૦
(૧૮) શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત્ર	૦-૬-૦
(૧૯) પરોપકાર	૦-૧૨-૦
(૨૦) ઢોરનું ખાતર	૦-૪-૦
(૨૧) જગતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ	૨-૦-૦
(૨૨) કિરીતાજીનીય કાવ્યનું મૂળ સાથે ગુજરાતી ભાષાન્તર	૧-૦-૦
(૨૩) વિવિધ પ્રકારના હુન્નરોપયોગી તેજબો	૦-૧૨-૦
(૨૪) વાર્નિશ	૧-૦-૦
(૨૫) જીવનનો આદર્શ	૦-૧૨-૦
(૨૬) કીર્તિ કૌમુદી	૦-૧૨-૦
(૨૭) શિશુપાળવધ - પૂર્વાર્ધ - (સર્ગ ૧ થી ૧૨)	૧-૮-૦
(૨૮) હિન્દુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજી રાજ્યનો ઉદય	૦-૬-૦
(૨૯) રસાયન શાસ્ત્ર	૦-૧૨-૦
(૩૦) બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ ભા. ૨જો	૦-૧૨-૦
(૩૧) જાપાનની કેળવણી પદ્ધતિ	૦-૧૨-૦

(૩૨) શિશુપાળ વધ - ઉત્તરાર્ધ - (સર્ગ ૧૧ થી ૨૦)	૧-૦-૦
(૩૩) લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો ભા. ૧	૦-૧૨-૦
(૩૪) ખગોળ વિદ્યા	૦-૧૨-૦
(૩૫) લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો ભા. ૨	૦-૧૨-૦
(૩૬) માનસશાસ્ત્ર	૧-૦-૦
(૩૭) શિક્ષિત આર્ય સંતાનોનું આરોગ્ય	૧-૦-૦
(૩૮) સહકાર પ્રવૃત્તિ	૦-૧૨-૦
(૩૯) ઇંગ્રેજ રાજ્ય બંધારણ	૧-૦-૦
(૪૦) ઉદારમતવાદ	૦-૧૨-૦
(૪૧) સચિત્ર શારીરવિદ્યા	૧-૦-૦
(૪૨) હિન્દુતત્ત્વજ્ઞાનને ઇતિહાસ-પૂર્વાર્ધ	૧-૦-૦
(૪૩) હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ-ઉત્તરાર્ધ	૧-૦-૦
(૪૪) ખગોળી સાહિત્યનો ઇતિહાસ	૧-૦-૦
(૪૫) સંરક્ષણવાદ	૦-૧૨-૦
(૪૬) હિન્દી સાહિત્યનો ઇતિહાસ	૧-૦-૦
(૪૭) ઉપનિષદ વિચારણા	૧-૦-૦
(૪૮) હિન્દુ રાજ્ય વ્યવસ્થા	૧-૦-૦
(૪૯) સગાળશા આખ્યાન	૧-૦-૦

શુ. વ. સોસાઇટી

અમદાવાદ.

તા. ૧૫-૯-૧૯૩૪

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ.
આસિ. સેક્રેટરી.

પ્રવેશક

સંપાદકે દ્રવિડદેશની કથાઓનો સંગ્રહ કર્યો છે, તે બહુ ઉપયોગી છે.

ભક્તિની કસોટીની આ કથાનું જન્મસ્થાન કદાચ દ્રવિડદેશ જ હોય. એનું ઐતિહાસિક તત્વ શિવભક્તિપરાયણ છે. સિરુતોંડર, નંગયાર, સિરાલ (‘ચિલયા’નું વિકૃત રૂપ), એ સંજ્ઞાઓ દ્રાવિડી છે. તે યદ્યચ્છાત્મક વ્યક્તિવિશ્લેષવાચક નથી પણ ધર્મબોધક છે. નરપશુની માગણી પશુપતિ સંજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવે છે. ભરવ શબ્દ પણ ધ્યાન ખેંચનારો છે. જે રચનાકાળ જૈમિનીય અશ્વમેધનો, તેજ આ શૈવ કથાનો હોય. કસોટી આ કથામાં અને મયૂરધ્વજની કથામાં લગભગ એક જ છે. ખંતેનો પૂર્વે અવધિ પાંચમા શતકની આસપાસ હું કલ્પું છું.

ઐતિહાસિક પરંત્યોત્તી પરમ શિવભક્ત હોવાથી તેને સિરુતોંડર ઉપનામ મળ્યું જણાય છે. એને અને પૌરાણિક સિરિતોંડરને સંબંધ નથી. નામથી ઉપજેલા ભ્રમને લીધે બે પાછળથી એક સમજાયા હશે.

કન્નડ સિરિયાલ સેટ્ટી અને મરાઠી શ્રિયાલ રાજ ભક્ત સિરિ-તોંડરનાં હું ઉપનામ લેખું છું. તે એની વપુલ સમૃદ્ધિનાં બોધક છે. આપણે ધનાઢ્યને શેઠ અને બહુ ધનાઢ્યને રાજ લોકાણિક અર્થમાં કહીએ છીએ. પાછળથી યૌગિક અર્થમાં સમજનારે વણિક્ષ જાતિ સાથે અને રાજાની પદવિ સાથે સંબંધ જોડી દીધો લાગે છે.

મૂળ કથા ભક્તની કસોટીની છે. દાન મહિમાના નિરૂપણને અંગે એનો ઉપયોગ નવીન છે.

પ્રવેશક

સંપાદકે દ્રવિડદેશની કથાઓનો સંગ્રહ કર્યો છે, તે બહુ ઉપયોગી છે.

ભક્તિની કસોટીની આ કથાનું જન્મસ્થાન કદાચ દ્રવિડદેશ જ હોય. એનું ઐત્તરિક તત્વ શિવભક્તિપરાયણ છે. સિરુતોંડર, નંગયાર, સિરાલ ('ચિલયા'નું વિકૃત રૂપ), એ સંજ્ઞાઓ દ્રાવિડી છે. તે યદ્યચ્છાત્મક વ્યક્તિત્વવિશેષવાચક નથી પણ ધર્મબોધક છે. નરપથુની માગણી પથુપતિ સંજ્ઞાનું સ્મરણ કરાવે છે. ભરવ શબ્દ પણ ધ્યાન ખેંચનારો છે. જે રચનાકાળ જૈમિનીય અશ્વમેધનો, તેજ આ શૈવ કથાનો હોય. કસોટી આ કથામાં અને મયૂરબ્બજની કથામાં લગભગ એક જ છે. બંનેનો પૂર્વ અવધિ પાંચમા શતકની આસપાસ હું કલ્પું છું.

ઐતિહાસિક પરંજ્યોતી પરમ શિવભક્ત હોવાથી તેને સિરુતોંડર ઉપનામ મળ્યું જણાય છે. એને અને પૌરાણિક સિરિતોંડરને સંબંધ નથી. નામથી ઉપજેલા ભ્રમને લીધે બે પાછળથી એક સમજાયા હશે.

કન્નડ સિરિયાલ સેટ્ટી અને મરાઠી ત્રિયાલ રાજ ભક્ત સિરિ-તોંડરનાં હું ઉપનામ લેખું છું. તે એની વપુલ સમૃદ્ધિનાં બોધક છે. આપણે ધનાઢ્યને શેઠ અને બહુ ધનાઢ્યને રાજા લોકાલિક અર્થમાં કહિયે છિયે. પાછળથી યૌગિક અર્થમાં સમજનારે વણિક્ષ જાતિ સાથે અને રાજાની પદવિ સાથે સંબંધ જોડી દીધો લાગે છે.

મૂળ કથા ભક્તની કસોટીની છે. ઘન મહિમાના નિરૂપણને અંગે એનો ઉપયોગ નવીન છે.

તામીલ સિરાળ (કન્નડ ચિલ્લયાને મળતા જૂના શબ્દ ઉપરથી
 ન્યુત્પન્ન) સાથે મરાઠી શ્રિયાલ અને આપણા સગાળનો યૌગિક સંબંધ
 છે. તામીલ 'સિરાળ'ને જવાબ આપતો બોલ અપભ્રંશમાં સિયાલ-
 સિયાલ સંભવે છે. તેમાં મધ્યગ (infix) ગકાર લળવાથી સગાળ
 બોલ થયો જણાય છે.

અમદાવાદ.
 ૧૩-૯-૩૪

}

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ
 સામાન્ય તંત્રી

અનુક્રમણિકા

એ બોલ

પ્રસ્તાવના

૧-૧૦૦

સંગ્રહનું પ્રયોજન

૧

પ્રતપરિચય

૩

કથાપરિચય

૨૧

કથામૂલવિચાર

૪૬

અનુરૂપ પ્રાચીન કથાઓ

૫૩

કવિધર્મ વિ. કાવ્યકથા

૬૦

સાહિત્યપરંપરા

૬૬

ધર્તર વિવેચન

૮૬

પરિશિષ્ટ પ્ર ૧-૮

૯૦

કાવ્યપાઠ

૧-૧૮૦

૧ • વાસુકૃત કર્ણુકથા

૧

૨ કનકેસુંદરકૃત સગાળશાહ રાસ

૧૭

૩ સુરદાસકૃત સગાળપુરી

૫૮

૩-ક સુરદાસકૃત કર્ણુવખાણ

૬૮

૩-ખ સુરદાસકૃત સગાળપુરી (૨)

૭૩

૪ કૂંઢજીકૃત સગાળપુરી

૮૬

૫ જાનીકૃત સગાળ ચરિત્ર

૧૦૨

૬ નાકરકૃત સગાળપુરી (૧)

૧૨૩

૭ નાકરકૃત સગાળપુરી (૨)

૧૪૩

૮ તુલજરામકૃત સગાળપુરી

૧૪૭

૯ રતનદાસકૃત સગાળશા

૧૭૩

૧૦ ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન

૧૭૬

અગત્યની ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર

પ્રસ્તાવના

પૃ.	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫	૨૧	‘કર્ણુ’કયા	‘કર્ણુ’વખાણુ
૬	પાદટીપ	ત્યાં ઈ. સ. ૧૫૫૦	ત્યાં પૃ. ૨ ઉપર સં. ૧૬૬૨ તથા માર્કસ્ટોન્સ (૧૯૧૪ની આવૃત્તિ)માં પૃ. ૫૦ ઉપર શ્રી દેરાસરીના નિબંધના આધારે ઇ. સ. ૧૫૫૦
૪	૬	સમજાવે છે: મહામાંસની	સમજાવે છે. પરંતુ કનકસુંદરના રાસમાં તે હકીકત જુદી છે. મહા-માંસની

કાવ્યપાઠ

પૃ.	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૩	૭	રાખદત	રાખધ
૩૬	૧૨	રધહુ	રહધુ
૪૦	૧૦	જઉં	જઉ
૪૨	૧૩	ધુરિધર	ધુરિધર
૪૩	૨૧	સંતોખ્યું	સંતોખ્યુ
૭૬	૨૬	માનુષ	મન્હ
૭૭	૧	કૌરવ	કન્હપ
૮૧	૧૧	મશ્શરીયાં ગાલ	મશ્શરીયાં બેહુ ગાલ
૮૮	૯	અંતરિ	અંતરિક્ષ
૮૯	૧૬	ભસે	ભગત
૯૩	૨૫	જીરણતા જ	જીરણ તાજ
૯૬	૨૩	આ વાગવનની	આવાગવનની
૧૦૬	૭	જે	જે
૧૧૮	૨૨	કાજે	કીજે
૧૨૬	પાદટીપ	૧૨૬-૧૨૭	૧૨૬-૧૨૮
૧૭૫	૯	ધણી	ધણી

બે બાલ

(*પુરવાણી સહિત)

આ સંગ્રહનું સંપાદનકાર્ય મૂળ ધ્રુવસાહેબે હાથ ધરેલું; અને તે અંગે એમણે અંક ૬-૧૦ ના કાવ્યપાઠ તૈયાર કર્યા હતા. તથા કથા પરંપરા સંબંધી થોડીક નોંધ પણ કરી રાખી હતી. ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૯૨૮ નાં જુલાઈના અરસામાં એમણે કનકસુંદરની પ્રત મને ઉતારવા આપી. આ પછી એક વરસે વાસુની પ્રત મળી. આ પ્રતો ઉતારતાં કથાના શૈવ અવશેષો પ્રત્યે માફ ધ્યાન ગયું. પછીના વરસમાં સુરદાસ અને કૃદ્ધની પ્રતો મેળવી અને આટલેથી કામ ખલાસ થયું લાગતું હતું, તેથી પ્રસ્તાવના લખવા માંડી. ગુરુવર્ય નરસિંહરાવના 'Gujarati Language and Literature' ના પહેલા ગ્રંથના પૃ. ૫૯-૬૩ ઉપર આવતી સૂચક ચર્ચા પરથી અને પાંચેક વર્ષ ઉપર વાંચેલા ડૉ. લાંડારકરના 'Vaishnavism and Shaivism' પરથી મેં કાંઈ અર્ધસ્પષ્ટ ખ્યાલ બાંધ્યો હતો. તે અર્થે સોસાયટીએ તેમ જ મેં તપાસ કરી, તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. એટલે ગુજરાતમાં થયેલ પાશુપત શાખાના પ્રચાર માત્રનો ઉદ્દેશ્ય પ્રસ્તાવનામાં કરી મેં સંતોષ માન્યો. '૩૨ ની ઑક્ટોબર વેકેશનમાં સંપૂર્ણ કાવ્યપાઠ અને પ્રસ્તાવના શ્રી હીરાલાલ પારેખને સ્વાધીન કર્યા. પછી ડીસેમ્બરની શરૂઆતમાં દિ. બ. ધ્રુવ પ્રસ્તાવના વાંચી ગયા. એની એકાદ માસ અગાઉ આણંદવાસી કાનડી શિક્ષક રા. મૂર્તિએ એમ જણાવ્યું કે આવી કથા કાનડ પ્રદેશમાં પ્રચલિત છે. પરંતુ ચાક્રસ હકીકતને અભાવે કે અન્ય કારણે સોસાયટીની અને મારી તપાસનું પરિણામ ફરી પણ શૂન્ય આવ્યું. પ્રસ્તુત કાવ્યપાઠ છપાવવા માંડ્યા

* પરપ્રાન્તોમાં સગાળકથાના પ્રચાર સંબંધે મળેલી માહિતીનો અહીં સમાવેશ કર્યો છે.

પછી '૩૩ ના ડીસેમ્બરમાં પાટણથી જનનીની પ્રત મળી. તેને લગતા ઉમેરા કરવા પ્રસ્તાવના પાછી મંગાવી હતી. તેના કેટલાક ભાગ વાંચી જવાની અ. વિળયપ્રસાદ ત્રિવેદીએ કૃપા કરી. એમનાં સૂચનથી અ. કાલિદાસ દેસાઇના સાજન્યનો લાભ લઈ પુનાની વાઢીઆ કૌલેજના અધ્યાપક શ્રી આર. એસ. આચ્યરને લખ્યું. સદ્ભાગ્યે આ જ અર-સામાં અહીંના અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપકના પિતા શ્રી રામચંદ્ર પાળદે (મંત્રી, ડેકન વર્નાક્યુલર 'સોસાયટી, પુના) અત્રે આવેલા હતા. 'સ્મરણ સંહિતા'ની ટીપ્પણીમાં 'શિયાળ રાજ'નું નાટક દક્ષિણી નાટક મંડળીએ ભજવ્યું હતું તેનો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી શ્રી પાળદેને પૂછ્યું. વળી અ. પાળદેએ શ્રી ડી. આર. એન્ડ્રે (તા. ૧૮-૫-૩૪ ના કલ્યાટક કવિ સંમેલનના પ્રમુખ) તરફથી ફેટલીક હકીકત મેળવી. એ રીતે અને ખીજા વિદ્વાન ગૃહસ્થો સાર્થના આનુ-ષંગિક પત્રવ્યવહારથી મળેલી માહિતી ઉપયોગી હોવાથી અહીં પુરવ-ણીરૂપે આપી છે. ઇતર પ્રાન્તો સંબંધી તપાસ થઈ શકી નથી.

સંપાદનનું વસ્તુ તથા તે અંગે ઉપયોગી સાહિત્ય અનિયમિત ક્રમમાં અને ચાલુ કામ દરમીયાન મળતું, રહેવાથી તથા મારી માનસ ઘટનાની ઉણપોને પરિણામે પ્રસ્તાવનાની વિચારસરણી સંતોષકર શ્લિષ્ટ સ્વરૂપ પામી શકી નથી. વળી આ નવી માહિતીની દૃષ્ટિએ પ્રસ્તાવનાનો કેટલોક ભાગ અનાવશ્યક પણ ઠરે. પરંતુ પ્રસ્તાવના અત્યારે લગભગ છપાઈ ગઈ છે. એટલે હું નિરુપાય છું. છતાં એકંદરે પ્રસ્તાવનાનાં સૂચનોને આ માહિતીથી અનુમોદન મળતું લાગે છે. પ્રસ્તાવનાના મુખ્ય ભાગનો ઝોક અહીં સંગ્રહેલાં કાવ્યોની પૂર્વેની અનુપલબ્ધ શૈવકથાનું અસ્તિત્વ પુરવાર કરવા તરફ છે. એ કથા ગુજરાતની ભાષામાં હોવી જોઈએ. પણ તેથી ય પૂર્વે સગાળ કથા મહારાષ્ટ્ર, કલ્યાટક અને તામિલપ્રદેશમાં કાવ્યારૂઢ થઈ ચૂકી હતી. કથાના ઉદ્ભવસ્થાનનો વિચાર કરતા પહેલાં ત્રણ પ્રદેશની કથા સંબંધી જાણવું જરૂરનું છે.

તામિલપ્રદેશની કથા*

વિષ્ણુલક્ષ્મી આલવારની પેઠે શિવનો ૬૩ મહાલક્ષ્મી (નાયનાર) કવિ દેશમાં પૂજ્ય છે. તામિલ શૈવોનું ધાર્મિક સાહિત્ય સ્વભાષામાં રચાઈએલાં દસ કાવ્યસંગ્રહો અને પેરિયપુરાણનું બનેલું છે. એ પેરિયપુરાણમાં ઉર્દૂ મહાપુરાણમાં તામિલ પ્રદેશના શિવલક્ષ્મીનો મુખ્ય ૬૩ અને ગૌણ ૯ કથાઓનો સંગ્રહ છે. એ પુરાણનો સંગ્રહ શેક્ષિનાર, ઇ. સ. ના અગીઆરમાં સૈકામાં ચમ ગયો. ગુજરાતના સોલંકીઓના સમયમાં દક્ષિણના ચોલ વંશના રાજા કુલોતુંગ પહેલા -રાજેન્દ્ર-ચોલ બીજા-(ઇ. સ. ૧૦૭૦-૧૧૧૮)ના દરબારમાં શેક્ષિનાર હતો. એ શૈવ રાજાની દમનનીતિને પ્રતાપે કાવ્યમાં અધ્યયન કરી શ્રીરંગમાં વસેલા રામાનુજ (ઇ. સ. ૧૦૫૦-૧૧૩૫)ને મ્હેસુરમાં ભાગીજીવું પડ્યું હતું.

કવિ શેક્ષિનારે આ કથાઓ પ્રથમ જ સર્જી ન હતી. એણે એમને મહાકાવ્યરૂપે ગોઠવી અને અહીં તહીં કવિત્વમય ઓપ ચઢાવ્યો. એમ કહેવું બેઘરું. આઠમા સૈકાના એક કાવ્યમાં ૬૩ સંતોનો આદર પૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ કાવ્યના રચનાર સુંદરમૂર્તિ ત્રણ મહાનાયનાર પૈકી એક છે. એટલે એ આઠમા સૈકાના કાવ્યમાંથી વિસ્તાર પામી પેરિયપુરાણ બન્યું હોવું બેઘરું. અર્થાત્ પેરિયપુરાણની કથાઓ આઠમાથી અગીઆરમા સૈકા દરમિયાન, એટલે કે ચાવડા અને સોલંકીઓના કાળમાં, મૂર્તિ સ્વરૂપ પામી. આ કથાઓના પ્રાસ્તાવિક શ્લોકોમાં તે તે સંતના પૂર્વજ વંશ, સમય આદિની હકીકત આપેલી છે; ને તેમાં ઘણી ચાર ઐતિહાસિક વિગતો દટાએલી જડે છે.

* મુખ્યત્વે અ. આર. રામ. આચર, કુમ્ભકોણમ, ના તા. ૪-૮-૩૪ ના પત્રને આધારે આ પ્રકરણ લખ્યું છે. પેરિયપુરાણની અંગ્રેજી કથાનું ભાષાન્તર એમણે કરી મોકલ્યું છે. તેનો સાર અહીં આપ્યો છે.

૧ તેણે ભાષામાં 'નાયનાર'નો અર્થ પિતા થાય છે, એવું એક કાનડી શબ્દસ્થનું કહેવું છે.

૦ આ પેરિયપુરાણમાં ૩૭ મી કથા શિરુતોણ્ડર (શિરુતોણ્ડનું માનાર્થ બહુવચન)ની છે^૧ :—કામારિ શિવને પ્રિય કાવેરી પ્રદેશમાં સેંગાટ્ટકુંટિર નામે ક્ષણદ્રુપ સ્થળમાં મહામાત્રાના વેશમાં પરન્નેતિ જન્મ્યો. એણે પોતાના રાજ તરફથી એક વાર વાતાપી^૩ ઉપર હલ્લો કરી અપાર દ્રવ્ય લૂંટી આણ્યું અને રાજચરણે ધર્યું. રાજા તો દિક્કૂદ થઈ ગયો. આ સેનાપતિ આવો અકોચ નીકળ્યો તેનું કારણ તેની ઐકાંતિક શિવભક્તિ છે, એ જોઈ રાજાએ એની ક્ષમા માગી, અને એને શિવભક્તિમાં જીવન નિર્ગમવા રજા આપી. વતનમાં ગણપતી-શ્વરમના મંદિરે પાછા આવી પરન્નેતિએ શિવપૂજા આરંભી. તે સ્વપત્ની તિરુ વેંગાટ્ટ નંગયાર [The respectable lady of (the village of) Tiruvengathu] સહિત ગૃહસ્થધર્મ ધારણ કર્યો. પોતે કે પત્ની ભોજન લે તે પહેલાં ભક્તોને^૨ એ ખટરસ ભોજન

૧ શંકરાચાર્યના શિવભુજંગ સ્તોત્રમાં આ કથાનો હલ્લેખ કરેલો જણાય છે.—અ. આર. રામ. આચર, તા. ૧૨-૮

૨ કુમ્ભકોણમૂની નજીક આ ગામ છે.

૩ વાતાપી તે ખીળપુર નજીકનું હાલનું 'બાદામી છે, એ ચાલુક્યોની રાજધાની હતું. કાઞ્ચીના પલ્લવ રાજા નરસિંહવર્માએ ઇ. સ. ૬૪૨ માં ચાલુક્ય રાજા પુલકેશીને એવી તો હાર ખવરાવી કે તેર વરસ સુધી ચાલુક્યોથી વાતાપી અવાયું નહિ. કેટલાક સમકાલીન હલ્લેખો અને ઇતર પ્રમાણો ઉપરથી દક્ષિણ હિંદના વિદ્વાનોએ સિદ્ધ કર્યું છે કે પરન્નેતિ ઉર્ફે શિરુતોણ્ડનાયનાર પલ્લવ રાજા નરસિંહવર્માનો સેનાપતિ હતો અને એ વાતાપી ઉપર હલ્લો લઈ ગયો હતો. મને અન્યથા મળેલી આ હકીકતનું ટાવ-બહાદુર ડૉ. એસ. કે. આયંગર (તંત્રી, જર્નલ ઓફ ઇન્ડિયન હીસ્ટ્રી) તા. ૨૪-૭-૩૪ ના પત્રમાં સમર્થન કરે છે. "Of course the story of the miracle may be true or may not be true; but contemporary literary works make clear references to this, so I believe there can be no doubt about the historicity of Sirutondar."

જમાડતો. આ સંતને શિરુતોણ (નાનો-નમ્રલકત) એવું પ્રદ મળ્યું. ગણપતીશ્વરમના દેવની કૃપાથી શી રાણ [The Prosperous one; The auspicious one] નામે પુત્ર એ યુગલને થયો. પાંચ વરસનો થયો ત્યારે એ પુત્રને નિશાળે બેસાડ્યો. તે પ્રસંગે શિરુતોણના નિમંત્રણને માન આપી સંત, તિરુ જ્ઞાનસંબંધ અધાર્યા હતા તે કીર્તન કર્યા હતાં.

ઉત્તર હિંદમાંથી આવતા ભૈરવ સંન્યાસીનું સ્વરૂપ લઈને શિરુ-
તોણનાં લક્ષિત અને સત્યની પરીક્ષા કરવા શિવજી કૈલાસથી સેકુંગા-
દુંકુટિ આવ્યા. ત્યારે શિરુતોણને તે દિવસે કેઈ લકત નહિ મળેલા
હોવાથી એ શોધમાં નીકળ્યો હતો. દાસી ચંદન નંગયારે (The
Sandalwood lady) તથા શિરુતોણની પત્નીએ ઘરમાં પધારવા
વીનવ્યા; પણ પુરૂષ વિનાના ઘરમાં હું પગ નહિ મૂકું એમ કહી
શિવ ગણપતીશ્વરમમાં પવિત્ર અથિના વૃક્ષ નીચે જઈ બેઠા તે શિરુ-
તોણ આવે ત્યારે ત્યાં મોકલવા કહેતા ગયા. શિરુતોણ નિરાશ વદને
પાછો ફર્યો. પત્નીએ તેને ભૈરવ પાસે મોકલ્યો. ભૈરવે કહ્યું: તારાથી
મને ભોજન નહિ અપાય. હું છ માસે એક વાર જમું છું ત્યારે
પશુવધ થાય છે. શિરુતોણે કહ્યું કે મારે ત્યાં ઢોર અને ઘેટાંનું મોટું
ધણ છે. ભૈરવ બોલ્યા: મારે માટે તો મનુષ્ય પશુનો વધ થવો
જોઈએ, સર્વથા નિષ્કલંક પાંચ વરસનો બાળક-કુટુંબનો એકનો એક
પુત્ર જોઈએ, વળી એનાં માતપિતાએ મળી એનો વધ કરવો જોઈએ.
સ્મિતવદન શિરુતોણ ઘેર ગયો તે પત્નીને વાત કરી કે આપણે
આર્પણા જ પુત્રને મારીએ. સ્ત્રીએ સંમતિ આપી તે કહ્યું કે આપણને
તારવા જન્મેલા બાળકને નિશાળેથી તેડાવો. આનંદથી સાવધ ચિત્તે
પતિ બાળકને પીઠે વળગાડી લઈ આવ્યો. પાકશાળામાં નહિ જતાં અંધારા
ઝોરડામાં દવા પાવાની હોય એમ માના હાથમાં છોકરાને બાંધ્યો. તે હજી
તો હસતો રમતો છે એવા બાળકની ગરદન પિતાએ કાપી. શિરમાંસ
કામ નહિ આવે એમ સમજી ગૃહદેવીએ મસ્તક સ્વચ્છ વાસણમાં,

દાસીને આપ્યું! બાકીનું શરીર રંધાઈ તૈયાર થયું એટલે પિતાને ખબર આપી. તે ભૈરવને તેડવા ગયો. ભૈરવ આવ્યા એટલે અર્ધ-પાછાદિથી તેમનું પૂજન કર્યું. ભૈરવે કહ્યા પ્રમાણે બધું પીરસ્યું એટલે એણે પૂછ્યું કે બધા અવયવો રાંધ્યા છે? ત્યારે માતા બોલી કે મસ્તક નિષિદ્ધ હોવાથી રાંધ્યું નથી. અમે તો તે પણ ખાધએ છીએ, એવો ઉત્તર સાંભળી માતપિતા અવાક થઈ ગયાં. પણ દાસી બોલી: વખતે ભૈરવની ઇચ્છા એ પણ ખાવાની જાય, તેથી એ જુદું રાંધી રાખ્યું છે. ગૃહદેવીએ આનંદથી સાવધ ચિત્તે એ પણ પીરસ્યું. હવે ભૈરવ કહે: હું એકલો જન્મતો નથી, બીજા ભક્તોને બોલાવ. શિરુતોણ મુંઝવાયો તો ખરો, પણ બીજા ભક્તોની શોધમાં નીકળ્યો. કાંઈ મળ્યું નહિ, ત્યારે ભૈરવ બોલ્યા: તું જ પવિત્ર વિભૂતિનો ધારણ કરનાર ઉત્તમ ભક્ત છે. માટે તું જ મારી સાથે બેસ. સ્ત્રીએ એની પત્રાવળ પીરસી. એટલે ભૈરવ કહે: વળી તારા પુત્ર વિના પણ કેમ જમાય? માટે જા જઈને એને બોલાવી લાવ. હવે પુત્ર ક્યાંથી હોય? એમ વિચારતો શિરુતોણ ધીમેથી ઉઠ્યો ને ઘર બહાર ઉભા રહી પુત્રને ખૂંમ પાડી. નિશાળેથી પાછો ફરતો હોય એમ પુત્ર આવ્યો! માતાએ તેને ઉંચકી લીધો ને પતિને આપ્યો. હવે અતિથિ ભોજન નિર્વિઘ્ને થશે એમ પિતા બોલ્યો. બધાં ઘરમાં ગયાં, તો અતિથિ મળે નહિ ને માંસની વાનીઓ પણ અદૃશ્ય! અતિથિ જમ્યા વિના ગયો તેથી યજમાનો ઉદ્વિગ્ન થયાં. પછી એને શોધવા લાગ્યાં. લીધેલો માર્ગ 'નિષિદ્ધાનુષ્ઠાન' તો હતો. પરંતુ એ શિવકૃપાપાત્ર હતો, એટલે ઈશ્વરે એના મહાકર્મનો સર્વથા સ્વીકાર કર્યો, વૃષભાશ્વ શિવે પાર્વતી અને પુત્ર સુપ્રમણ્ય સહ એને દર્શન દીધું; ને તે વેળા ત્રિમૂર્તિ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર* તથા સ્વર્ગના સૌ દેવો અને સંતો *મહાદેવને વીંટળાએલા હતા. માત્ર ભક્તોને જ દેખાતું દિવ્યદર્શન શિરુતોણ, પત્ની, પુત્ર, અને દાસી એ ચારને થયું. આ ચારને પોતાના સનાતન સહવાસ આપવા શિવ પોતાની સાથે કેલાસ લઈ ગયા.

* આલો સિદ્ધ વ્યક્તિ તરીકે નિર્દેશ શા માટે ?

આ કથા રૂપકકથા નથી. પણ બૌદ્ધ જાતક કથા માફક અતિ વિકટ સંયોગોમાં એકાદ ગુણની પરીક્ષાની કથા છે. અત્યારે પણ એ ઘણી લોકપ્રિય છે. આ કથાના વસ્તુ ઉપરથી નાટકરચના થઇ છે તથા હરિકથા અર્થે એનું સંયોજન થયું છે—પણ તે મોડેથી. દક્ષિણ હિંદના દરેક શિવાલયમાં ૬૩ નાયનારની મૂર્તિઓ હોય છે. પુખ્ત, નૈવેદ્ય આદિથી તેમની હંમેશ પૂજા થાય છે. ને વરસમાં એક દિવસ એ સૌને નિમિત્તે ઉત્સવ થાય છે. પેરિય, પુરાણની ‘શૈવ સંતોની કેટલીક કથાઓ કર્ણાટકમાંથી આવી હોય એ સંભવિત છે.’ પણ એ સંતોની જ્ઞાતિ, કુટુંબ, વતન ઇત્યાદિ પ્રાસ્તાવિક ઉદ્દેશો તામિલ દેશને લગતા છે.

કર્ણાટકની કથા *

આ કથા નામોમાં થોડા ફેરફાર સહિત કર્ણાટકમાં પ્રચલિત છે. ૬૩ ‘શૈવ સંતો પૈકી એક ચિસ્તોણ્ડર (The servant of truth) થઇ ગયા. તેમને તામિલપ્રદેશ અને કર્ણાટકના શૈવ અને વીરશૈવ (લિંગાયત) લોકો પૂજે છે. તેના પિતાનું નામ શિસ્તોણ્ડ નાયનાર અને પુત્રનું નામ ચિલયા. ચિલયાનું મૂળ નામ ચિલિ પિલિયાંડર + અર્થાત્ The little devotee. કેટલીક વાર ચિલયાને

* આ પ્રકરણની માહિતી શ્રી ખેન્દ્રેના તા. ૧૦-૬-૩૪, ૨૫-૭-૩૪ અને ૨-૮-૩૪ ના પત્રોમાંથી લીધી છે. કર્ણાટકની કથાનું સાધાન્તર કે સાર હું મેળવી શક્યો નથી.

+ ‘ચિલિપિલિયાંડર is only a variant form of the Tamil phrase meaning ‘the dear young one’, an endearing epithet and not a name... The correct form is શિસ્તોણ્ડ meaning little or humble devotee. તોણ્ડ means devotee... શી in શીરાજ is the Tamil form of શ્રી’,—અ. રામ આચાર, તા. ૧૨/૮.

ચિલ્લાળ કહેવામાં આવે છે. અને ચિરુતોડને સિરિયાળ x કહે છે. કાનડ લાપાનાં સધળાં કાવ્યો ચિરુતોડને મહાન ‘દાનિ’, ‘અનદાનિ’ અને ધનાઢય વૈશ્ય તરીકે વર્ણવે છે. ‘એનો પિતા ‘સત્યાલ’ કહેવાતો. ને એ સત્યાળ તે શિરુતોડ. [શિરુ (Pith, Truth) ત્ય;તોળડ, (તામિલ Devotee) = આલુ (કાનડ Servant) ‘નામેના તામિલ રૂપને લખતે એમાં કાંઈક ગુંથવાડો. ઉભો થયો જણાય છે.’ ચિલ્લાળના પિતા ચિરુતોડરૂને સિરિયાળસેટ્ટી [ચિરુ - સિરુ; તોળડ - આલુ કાનડમાં. શ્રેષ્ઠિન્ - સેટ્ટી] નામથી અઘાપિ કર્ણાટકના સધળા હિદુઓ પૂજે છે. અને દીપાવલિના તહેવારોમાં પાણ્ડવો સાથે એની ગાયના છાણુની મૂર્તિની પૂજા કરવામાં આવે છે. ચિલ્લાળની માતા ચંગલે (The beautiful one)ની કર્ણાટકમાં શ્રાવણ માસમાં પૂજા કરવામાં આવે છે. કાનડ કાવ્યોમાં એમનું વતન કાવ્યી કહ્યું છે.

કાનડ લોક સાતમી સદીમાં આ પુત્ર, પિતા અને પિતામહની ત્રિપુટીને જાણુતા હતા. પણ વાક્યમાં તેમના જીવનના ઉલ્લેખ છે.

---

x ‘ સિરુ=તિરુ=ચિરુ=શ્રી (Sanskrit) venerable; આલુ servant, but આલુ may mean one who governs. સેટ્ટિ is looked upon as a તદ્ભવ of શ્રેષ્ઠી but is possibly from ચટ્ટિ (Kannad) =merchant, a dealer in earthen wares.’ Mr. D. R. Bendre, 25/7.

‘ સિરિ-શ્રી; આલુ-Lord or ruler; સેટ્ટિ a termination for Southern Indian Bania. The whole name is equal in meaning to લક્ષ્મીકાન્તશેઠ,—Mr. Murti; 26/7.

સ. ની બારમી સદીમાં રચાયેલા કવિ હરિહરના શિવ ગણદ રગને + નામે ગ્રંથમાં આવે છે. આ ગ્રંથ તામિલ ભાષાના પેરિયપુરાણને આધારે રચાયો છે. એના અમુક ભાગ જ પ્રસિદ્ધ થયા છે. 'કાન્નડ એક્ટેમી' એનું પ્રકાશન હાથમાં લેવાની તજવીજ કરે છે. કાન્નડ ભાષામાં ભીમકવિ, સુરંગ કવિ, બોમ્મરસ અને નિજગુણશિવયોગિ * એમણે આ કથા સંબંધી લખ્યું છે.

મહારાષ્ટ્રની કથા

નામદેવ નામે એક મહાન વિઠ્ઠલભક્ત મહારાષ્ટ્રમાં થઈ ગયા [વિ. સં. ૧૩૨૬-૧૪૪૬]. તેમની અલંગગાથામાં ૬૨ અલંગમાં નીચેની કથા કહી છે:—

સૂર્યવંશી રાજા શ્રિયાળને પાંચ વરસનો પુત્ર ચિલયા હતો, ને ચાંગુણા નામે કાન્તા હતી. તે નિત્ય અતિતને ભોજન આપતાં. એની કીર્તિ નારદે કૈલાસમાં વર્ણવી. કોઠી રૂપ ધારીને શિવ તેનું સત્વ જોવા આવ્યા. ઉષ્ણોદક સ્નાનાદિ કરાવી એમને ભોજન લેવા વિનંતી કરી. રોગી શરીર હોવાથી એમણે નરમાંસ માગ્યું. ચાંગુણા અને રાજાએ અનુક્રમે પોતાનું માંસ આપવા કહ્યું. પરંતુ અતિતે પાંચ

+ 'Shiva ganada Ragale is a blank verse (work) describing the advent of Shiva gana on this world. Ragale means blank verse. This blank verse contains legends like the legends of Bodhi Sattva in Jataka and .....'
—Mr. D. N. Murti, 26/7.

* 'Nijagunas'ivayogi who was more of a philosopher than a mystic,.....are all of them great names in the development of Lingāyat thought.'—Mysticism in Maharashtra, p. 18.

÷ હરિ ત્રયંક અવાટેની આવૃત્તિ, પૃ. ૧૮૧-૮૩.

વરસનાં ચિલયાના માંસનો પાક કરવા આજ્ઞા કરી. ચાંગુણાએ ચિલયાને
 બોલાવ્યો ને કહ્યું. આ અતિત તારૂં માંસ માગે છે, તે આપ. જેથી
 પાર્વતીવર સંતુષ્ટ થશે. નાશવંત દેહ રહેનાર નથી માટે, માતા ! મમતા
 છોડી કૈલાસપતિને સંતોષો. એવો ઉત્તર સાંભળી ચાંગુણાએ પાક
 શાળામાં લઈ જઈ ચિલયાને કાપ્યો ને શીંકે શિર મૂકી શરીરનો
 પાક કર્યો. એ જોઈ અતિતે ચાંગુણાને કહ્યું કે હું મારે અશ્રમ જઈ
 છું. પછી ચાંગુણાએ અતિતની આજ્ઞા મુજબ ઉખળમાં શીર મૂકી
 ખાંડયું. સત્વધીર સ્વામી રાજા શ્રીયાળના પુત્ર ચિલયા ! તને ધન્ય
 છે. અતિત વેષે શિવ તારો દંઢલાવ જોવા આવ્યા છે. મારે ઉદર તે
 અવતાર લઈ વંશનો ઉદ્ધાર કર્યો ને પાર્વતીવરને મિત્ર કર્યા. તારી
 માતા કહે છેઃ પૂર્વના પુણ્યનું ફળ આવ્યું. મારી ને તારી ભેટ
 કૈલાસમાં થશે. ધૈર્યનો ખાંચણીઓ ને વૈરાગ્યનું સાંભેલું લઈ ચાંગુણાએ
 શિરપાક કર્યો. મહારાજાએ અતિથિને જમવાનું કહેતાં અતિથિએ
 યજમાનને સામે બેસવા કહ્યું. ગદ્ગદિત થએલા રાજા શ્રીયાળ ને
 ચાંગુણાએ અતિતને સંતોષ થાય એમ કરવા કહ્યું જેથી ગિરિન્નવર
 માન્ય થાય. અતિથિએ પૂછ્યુંઃ તમારે હવે કાંઈ સંતાન છે? હતું
 તે શિવાર્પણ કર્યું એ સાંભળી અતિથિએ ચાલવા માંડયું. શ્રીયાળ-
 ચાંગુણા બોલ્યાઃ અમારાં પ્રાકૃતન કર્મ ફૂટ્યાં. ચિલયા સરખો પુત્ર
 ગયો તો ય અતિત વિનમ્ર જાય છે. માટે આપણું શરીર શંકર
 ને અર્પણ કરીએ. એટલે અંગે વિભૂતિ ધારી અર્ધાંગે પાર્વતી
 સહિત જ્યાગંગાન્વિત જટાધર શૂળપાણિ પ્રગટ થયા. તારા વિના
 અતિત જમતો નથી. માટે ચિલયા ! ત્વરિત દોડી આવ. ચિલયા
 દોડતો આવ્યો. શ્રીયાળ-ચાંગુણાને વિમાનમાં બેસારી રાજસ્થાને
 બાળકને સ્થાપ્યો. તેમનો અખંડવાસ કૈલાસમાં થયો એ તેમના ગાળનં
 કીર્તન પ્રેમભાવે નામદેવે કર્યું.

- નામદેવ જેવા જે ખીખ વિઠ્ઠલલક્ષ્મી^૧તુકારામે [વિ. સં. ૧૬૫૪-૧૭૦૬] એક અલંગમાં^૨ પ્રભુએ લકતોની કસોટી કરે છે તે કહ્યું છે. ત્યાં હરિશ્ચંદ્ર, નંદમયંતી, શિખિ અને કર્ણની કસોટીના ઉલ્લેખ સાથે 'શ્રિયાળ પાસે એનો પુત્ર મરાળો' એવો ઉલ્લેખ છે. કવિ શ્રીધરરચિત શિવલીલામૃત (સં. ૧૭૭૪)માં શ્રિયાળ ડાઘનું આખ્યાન આવે છે. એ ગ્રંથ સ્કંદપુરાણના ઐત્હોત્તર ખંડને આધારે લખ્યો છે, એમ કવિ કહે છે.^૩ નામદેવકાવ્યમાં નથી એવા અન્નસત્ર, કાંચિનગરી વગેરે ઉલ્લેખો શ્રીધરકાવ્યમાં છે.^૪ આપણાં કાવ્યાંક ૧-૬ શ્રીધરકાવ્યની પૂર્વે રચાયાં છે તે પૈકી ત્રણ તુકારામના જન્મ પહેલાં, બે તેની યુવાવસ્થામાં અને એક તેના મરણ બાદ બે વરસે રચાયેલ છે. પરંતુ આ સંગ્રહનાં સઘળાં કાવ્ય નામદેવ પછી રચાયાં છે. તેમાંનાં

૧ તુકારામનો દેહાન્ત સં. ૧૭૦૬ માં થયો. રામદાસ કૃષ્ણાને કિનારે સં. ૧૬૯૭ માં વસવા આવ્યા ને સં. ૧૭૦૦ માં ત્યાં સારી પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી. શિવાજીએ તોરણા ગઢ સં. ૧૭૦૫ માં જીત્યો.

૨ અલંગાંક ૧૦૫, તુકારામ અલંગગાથા, વિષ્ણુ ખુવા જોગની આવૃત્તિ.

૩ સ્કંદપુરાણની ખંગાળમાંથી મળેલી એક પ્રત ઉપરથી એ ઇસ્વી સાતમી સદીના મધ્યનું ગણાય છે. (સ્મીયકૃત Early History પૃ. ૨૦) પણ સ્કંદપુરાણને નામે ચાલતી સત્યનારાયણની કથાને સવાસો વરસે થયાં નથી. સ્કંદાદિપુરાણો અને ઇતિહાસ કાવ્યોને આધારે રચાયેલા 'પ્રાચીન-અન્નિકોશ'માં શ્રિયાલની કથાનો ઉલ્લેખ નથી. શ્રીધરે મૂળમાં પ્રુકળ ફેરફાર કર્યા છે. પણ સ્કંદપુરાણ પોતે એવો મોટો સંગ્રહ છે કે એની કોઈ મુદ્રિત આવૃત્તિ સર્વથા સંપૂર્ણ લેખી શકાય નહિ.

૪ બ્રીટીશ સત્તાની શરૂઆતમાં, 'શ્રીયાળ નાટક' અને 'શ્રીયાળચી ખખર' (The chronicle of Sriyal) લીથોથી છપાએલાં તેની પ્રત ઉપલબ્ધ થઈ નથી. મરાઠીમાં લખવાતા 'શ્રીયાળનાટક'ની જાહેરાત તો જુન '૩૪ માં પણ આવતી હતી. વળી એક આધુનિક કવયિત્રી કૃષ્ણાબાઈ ગાડગીલકૃત 'માનસગીત સરોવર' માં પૃ. ૪૭-૪૯ ઉપર, અંક ૬૨ નું આ વિષયનું કાવ્ય છે. તે નવી આવૃત્તિમાં કાઢી નાખ્યું છે. ૨૦૪૨૬

કેટલાંકના કર્તાઓને નામદેવરચિત કથાનું જ્ઞાન હોય એ અસંભવિત નથી એમ અંતઃ પ્રમાણોથી જણાય છે. વળી તુફારામના અલંગ ૩૨૦૫ માં 'નરસી મહેતાની હુંડી શીકારી' એવો ઉલ્લેખ છે. હારમાળામાં બે સ્થળે નામદેવનો ઉલ્લેખ છે. [ન. કા. સં. પૃ. ૫૫૬] એક ઠેકાણે 'રામો અને નામો' એમ રામાનંદ અને નામદેવ માટે ઉલ્લેખ છે. [ન. કા. સં. પૃ. ૧૦૪]

આ સૌ મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત વચ્ચેનો સંબંધ સૂચવે છે. એ સંબંધના સ્વરૂપની ચર્ચા કરવા સ્થળ સમય કે શક્તિ નથી. પણ ગુજરાતની સગાળકથા કર્ણાટકની કથા સાથે વિલક્ષણ નિકટ સંબંધ ધરાવે છે. મહારાષ્ટ્રનો ત્રિયાળ સૂર્યવંશી રાજા છે. ગુજરાત અને કર્ણાટકનો કથાનાયક ધનાઢ્ય વૈશ્ય છે. નામદેવનો બાળક ધરમાં જ છે. શ્રીધરનો બાળક રમવા ગયો છે. પણ દક્ષિણ હિંદની કથાનો બાળક ગુજરાતી કથા માફક નિશાળે ગયો છે ને ત્યાંથી તેને પિતા બોલાવી લાવે છે. અતિથિની શોધ, ઝાડ નીચે બેઠેલો જૈનવ વગેરે ઉલ્લેખ પણ આ અનુમાનની તરફેણમાં છે. નામદેવકાવ્યમાં અને તામિલકાવ્યમાં નથી એવો કાઞ્ચિનગરીનો ઉલ્લેખ કર્ણાટક અને ગુજરાતનાં કાવ્યોમાં છે. પાછળથી નામદેવની અસર થઇ હોય તેથી તે પૂર્વે ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચેના વ્યવહારને બાધ આવતો નથી. વળી ગુજરાતની લોકકથાનું પ્રાચીનત્વ અને ઉપલબ્ધ કાવ્યકથાનું પ્રાચીનત્વ એ નિરાળા પ્રશ્ન છે.^૧

૧ મહારાષ્ટ્રનો મહારાષ્ટ્ર તરીકેનો ઇતિહાસ પ્રમાણમાં અર્વાચીન છે. લગભગ સમકાલીન એવા જ્ઞાનદેવ અને નામદેવના જીવનકાળના અરસામાં જ એ શરૂ થાય છે. એમની પૂર્વેના મહાનુભાવ પંથના જુના મતારી સાહિત્યમાં સગાળકથા છે કે નહિ એ ખબર નથી. ચક્રધરના એ ભક્તો પોતાના પંથનું જ્ઞાન અઘ્ધાપિ અન્યપંથીઓથી છુપું રાખે છે. એટલે ગુજરાતના ભક્તોથી પણ એ છુપું જ રહ્યું હોવું જોઈએ.

મૂલચર્ચા

મહારાષ્ટ્રથી સ્વતંત્રપણે - મહારાષ્ટ્રને કોરણે ટાળીને પણ ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચે સંબંધ હતો. એવું સૂચન એલકી, વકટ આદિ શબ્દોનાં દષ્ટાંતથી કરેલી પ્રાસંગિક ચર્ચામાં શ્રી નરસિંહરાવે 'Gujarati Language and Literature' ના પ્રથમ અંકમાં પૃ. ૫૮-૬૩ ઉપર કર્યું છે. "સં. ૧૧૮૧ માં વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમાને દિને સિદ્ધરાજની રાજસભામાં...વિવાહમાં કર્ણાટકીય દ્વિગંજરાચાર્ય કુમુદચંદ્ર વાદી હતા." [મધ્યકાલનો સાહિત્યપ્રવાહ પૃ. ૮૬] કર્ણાટકના વીરશૈવો લાટ, સોરાષ્ટ્ર અને ગુર્જરાષ્ટ્રને શૈવધર્મના થોડાક મુખ્ય દેશોમાં ગણે છે. આદ્ય નામે કાન્નડ વીરશૈવ સંત સૌરાષ્ટ્રનો વૈશ્ય હતા એમ ધારવામાં આવે છે; અને એક મતે ધર્મી સાતમા સૈકામાં અને બીજા મતે અગીઆરમા સૈકામાં થયે ગણાય છે. જે હરિશ્ચંદ્રને ગુજરાતીઓ અયોધ્યાનો રાજા ગણે છે તેને કાન્નડના લિંગાયત લેખકો લાટદેશનો રાજા કહે છે. દક્ષિણીયોને મન આર્યસંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન ઉત્તરદેશ તે લાટ દેશ જણાય છે. લાટદેશે આર્યસંસ્કૃતિના વાહનનું કામ કર્યું હોવું જોઈએ. ઇ. સ. ૧૨૨૨ માં સોમરાજ નામે લિંગાયતરાજાએ ચંપૂશૈલીમાં 'કુમારપાળ ધૂર્જર' વિષે કાવ્ય રચ્યું છે. કુમારપાળ બલકીપુરમાં^૩ રાજ્ય કરતો હતો અને ચોલવંશના રાજાની કુંવરીને પરણ્યો હતો તથા, મહાન જૈન વિક્ષાન યતિ હેમચંદ્રે એને જૈન બનાવ્યો^૪. આ કાવ્ય ધાર્મિક

^૧ સોમરાજનું ઉદ્ભવ કાવ્ય શંકર પુસ્તક ભંડાર, ધારવાડ, એ ઠેકાણે મળે છે.

^૩ અણહીલ-સિલ્હ (કી) પુરી (૧)

^૪ 'ચિત્ર પ્રશસ્તિ ઉપરથી સોમનાથનું મંદિર પાશ્વર્યપત આચાર્યોના હાથમાં ઘણા કાળ સુધી હતું એમ જણાય છે.' (ફ. કે. શાસ્ત્રી પૃ. ૧૩૦) એ મંદિર કુમારપાળે સમરાવેલું. એ જીર્ણોદ્ધારના ઉત્સવ નિમિત્તે કુમાર-

દૃષ્ટિએ રચાયેલું છે, એટલે એમાં ઐતિહાસિક વસ્તુ થોડું જડે એ બને. પરંતુ આ હકીકતો એ પ્રદેશના સંબંધની સૂચક તો છે જ.

ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદ વચ્ચે વ્યવહારના ત્રણ માર્ગ હતા. દરિયાઇ માર્ગ સંબંધી વસન્ત રજતમહોત્સવ સમારક ગ્રંથમાં 'ગુજરાતનું વહાણવટું' (પૃ. ૧૮૨-૨૧૯) એ લેખ જોવાથી એ માર્ગના અસ્તિત્વની ખાતરી થયા વિના નહિ રહે. બીજો ભૂમિ-માર્ગ દક્ષિણ લાટમાં થઈ કાંકણને કિનારે કિનારે એ પ્રકારનો હતો.

" Even otherwise the communication between the North and the South when it was real and active did not always go through the Mahratta' country. As a matter of fact, the emigration from North India seems to have been from the country of Malva into the north Konkan coast, and unless it was a question of traffic eastwards going straight to the east coast, the normal way seems to have been down the Konkan coast pretty far south before the route took a turn over the mountains to come into the south. Therefore the Mahratta country was as it were avoided, and the communication lay usually down the Konkan coast to the borders of the Konkan country wherefrom the road branched off into the interior. This seems to have been more or less the line of migration

પાળના સન્માનાર્થે સુલટકૃત દૂતાકગદ નામે છાયાનાટક સોમનાથ પાટણમાં ભજવાયું હતું તે પ્રો. રેસિલ જેન્ડોલે સિદ્ધ કર્યું છે. (Ridgeway's Dramas & Dramatic Dances p. 164)

૫ દીકાત્મક ભાગ જતાં રહેતી આ કહિડકાની ઘણી વિગતો શ્રી જેન્ડોની આપેલી છે. એમણે ઘણું કરીને કાન્નડ અને તામિલ ભાષાના વિદ્વાન રા. આ. નરસિંહાચાર્ય (મહેસુરનું પુરાતત્વ ખાતું), Lives of Kannad Poets, ૩ Volumes, ના કર્તા, એમના લખાણનો આધાર લીધો છે.

‘both of Jainism, and where we have any knowledge of it, of Buddhism as well.’ (ડૉ. એસ. કે. આયંગર, જનલ ઓફ ઇન્ડિયન હિસ્ટીના તંત્રીના તા. ૨૪-૭ ના પત્રમાંથી) ઉત્તર કાંકણના અંત આગળથી સીધા હિંદના પૂર્વ કિનારાસુધી ફેલાતા માર્ગે *ઓડ લોક ઓઢિયામાંથી આવી શકે. ઓઢિયાની દક્ષિણે તેલુગુ બોલાય છે. કહે છે કે કેટલાક તેલુગુ આચાર્યોનાં થાણાં અત્યારે પણ ગુજરાતમાં છે. ગિલ્લીદંડાની રમેતના અંકગણનાં શબ્દ દક્ષિણ હિંદના એક, બે, ત્રણ છે. એનું તેલુગુ રૂપ વકટિ, રણ્ડ, મૂહ છે; તામિલ રૂપ વણ્ણ, રૂણ્ણ, મૂળ છે; અને કાનડી રૂપ વન્દુ, ઘરહું, મૂરુ છે. ગુજરાતી રૂપ વકટ, રેંટ, મૂહ છે. આ ભૂમિમાર્ગનો એક પ્રકાર સીધો પૂર્વ કિનારે જતો સાબીત કરે છે. બીજો પ્રકાર પણ ઉપરના અંગ્રેજી ઉતારામાં વર્ણવ્યો છે.

તેલુગુદ્વારા આ કથાની આપલે થઈ હોય એવું સ્પષ્ટ અ. આર. એસ. આચરે પહેલાં કરેલું. પણ શ્રી બેદ્રેએ આપેલી માહિતીથી વધારે સ્વાભાવિક વાહન કાનડલાપા હોય એમ જણાયું. વળી ઇસ્વીની આઠમીથી અગીઆરમી સદી દરમિયાન દક્ષિણ હિંદમાં પદ્મવ અને ચોલ વંશોનું સામ્રાજ્ય હતું. તે કાળમાં સરહદ પરનાં કાનડ રાજ્યમાં એ કથા પ્રથમ ગઈ હોય એ વિશેષ સંભવિત છે. કાનડ અને ગુજરાતની કથાનું વિશિષ્ટ સામ્ય અગાઉ બતાવ્યું છે. તેમ બીજા સંયોગો પણ નોંધ્યા છે. એટલે દરિયાઈ માર્ગે કે આખા કાંકણ કિનારાના માર્ગે પણ ઘણો વ્યવહાર ચાલેલા એ સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે દક્ષિણ હિંદ અને ગુજરાતનો સીધો સંબંધ સ્થાપિત કર્યા પછી એક બીજી હકીકત વિચારવા જેવી છે. ‘શિરતોણ્ડની કથા એ પાશુપતોની કથા છે—સામાન્ય શૈલીની નહિ.’ (ડૉ. આયંગર) આ પાશુપત શાખાનું ઉદ્ભવસ્થાન ગુજરાત છે.

કૃષ્ણ દયાનંદ દાદકેરી

પુણ્ય વિરલ રસભોમ

તરીકે ગુજરાત જેટલું પ્રસિદ્ધ છે તેટલું લકુટેશ, લકુલીશ કે નકુલીશની

* Guj. Lang. and Lit. I પૃ. ૬૩. સિદ્ધરાજ અને જસમા ઓડણની દંતકથાનો ઉલ્લેખ પણ ત્યાં કર્યો છે.

જન્મભૂમિ તરીકે પ્રસિદ્ધ નથી. વાયુપુરાણ ને લિંગપુરાણમાં આવતા, ઉલ્લેખ તથા કેટલાક શિલાલેખને આધારે એમની જન્મભૂમિ વડોદરા પ્રાન્તમાં ડોહાઈ તાલુકાનું ચકા'રવણુ (મીયાગામ થઇને) છે એ સિદ્ધ થયું છે. ઇ. પૂ. બીજી સદીના અરસામાં ભટ્ટાર્ક શ્રી લકુલીશ થઈ ગયા. વલ્લીવંશના રાજા (ઇ. સ. ૫૦૯-૭૬૬) માહેશ્વર કહેવાતા. માહેશ્વર શબ્દપ્રયોગ પાશુપતોને માટે થતો. (ભાણ્ડારકર પૃ. ૧૧૯) વલ્લીકાળમાં દક્ષિણ હિંદમાં પાશુપત શાખાનો પ્રચાર હતો. પદ્મવ નરસિંહવર્માના પિતા મહેન્દ્રવર્માએ રચેલું કહેવાતું ઈસ્વી સાતમી સદીનું મત્તવિલાસ ગ્રંથસન થોડા જ સમય ઉપર ત્રિવેન્દ્રમ સંસ્કૃત ગ્રંથમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમાં પાશુપતો*, કાપાલિકો અને બૌદ્ધોને એકસાથે હાંસીપાત્ર બનાવ્યા છે. (ડૉ. આયંગર) ભૃગુકન્ઠ યા લાટદેશમાં કારોહણમાં લકુલીશ+ વસતા એ ઉલ્લેખ

* ભાણ્ડારકર કૃત Vaishnavism and Saivism પૃ. ૧૧૬. આ ગ્રંથ તથા બીજા આધારોની મદદથી શ્રી દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રીએ એમના 'શૈવધર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'માં આ વિષે સવિસ્તર લખ્યું છે. અત્યારે પણ કા'રવણમાં નકલેશ્વર મહાદેવનું દહેરું છે.

× 'Any religious movement that you are speaking of such as the advance of the Pasupatas into the south must have taken more or less the line that other religious teachers took.' ડૉ. આયંગર, ૨૪-૭.

+ માઈ નામ તથા મારા સિદ્ધાંત બુલાઈ ન જાય એ હેતુથી લકુલીશે મુનિનાથ ચિલ્લુક તરીકે અવતાર લીધો. એવું કથન ઇ. સ. ૬૪૩ ના મહેસુરના હેમાવતીના શિલાલેખમાં છે. (ભાણ્ડારકર પૃ. ૧૧૯) તેથી જણાય છે કે સાતમી સદીમાં મહેન્દ્રવર્માના સમયમાં દક્ષિણ હિંદના એક ભાગમાં હાંસીપાત્ર બનેલા પાશુપતોનું મૂળ સ્થાન ચિલ્લુકના ધર્મોપદેશથી સદીના અંત ભાગમાં કે તે પછી પાછું મળ્યું હોય એ સંભવિત છે. ચિલ્લુક અને ચિલ્લુક વચ્ચે કાંઈ સંબંધ હશે? કાત્રડ ક્યામાં તામિલ શીરાળ પુત્ર મટી પિતા બન્યો ત્યારે બીજો પાશુપત ચિલ્લુક પત્રનું સ્થાન ન લે ?"

ચિન્ત્ર પ્રશસ્તિમાં છે. પાંશુખ્પત્રોનું અસ્તિત્વ સૂચવતો એ લેખ વિ. સં. ૧૩૪૩ નો એટલે માંકરની પૂર્વાવધિથી બસોએક વર્ષ પૂર્વેના છે. વચ્ચેના ગાળામાં આપણું અનુપલબ્ધ શૈવ કાવ્ય આવે છે. વળી કર્ણ સાથે સંબંધ બંધાવાને સમય નોંધએ. તેથી સોલંકીકાળમાં સગાળકથાનું અસ્તિત્વ ગુજરાતમાં હતું એ નક્કી લાગે છે.

તે વેળા આ કથા ગુજરાતમાં નવી આવી હતી કે કેમ એ પ્રશ્ન છે. સૌરાષ્ટ્રના વૈશ્ય લિંગાયત સંત આદ્યની એ તારીખો અનુક્રમે વલ્લ્હી અને સોલંકીકાળમાં આવે છે. સોલંકીકાળમાં ગુજરાતને દક્ષિણ હિંદ સાથે સંબંધ હતો તે અન્યથા સિદ્ધ થાય છે, એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. વૈષ્ણવ અને શૈવ સંપ્રદાયોને બકિતનો સવિશેષ ઓકે દક્ષિણ હિંદના આલવારો અને નાયનારાઓએ આપ્યો એ ખરું. પણ પેરિય આદિ પુરાણો દક્ષિણ હિંદમાં થએલી આર્યોની અસરનું પરિણામ છે. મૂળમાં સંસ્કૃત ભાષાની સંસ્કૃતિ હોવા સિવાય દક્ષિણમાં શૈવ સંપ્રદાય કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાય ઉદ્ભવત નહિ કે આખાદ થાત નહિ એ વિદ્વાનોનું મન્તવ્ય છે. ઐતિહાસિક સંયોગોને લઈને દક્ષિણનું ઘણું સાહિત્ય જળવાયું છે ત્યારે ઉત્તરહિંદનું ઘણું તત્કાલીન સાહિત્ય નાશ પામ્યું છે. એટલે પરન્નેતિ શિરતોડડના જીવન સાથે જોડાએલી આ કથા દક્ષિણમાંથી અહીં આવી કે અહીંથી ત્યાં જઈ એના નામ સાથે જોડાઈ એ કહેવાને પુરતું પ્રમાણ નથી. એનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાને ભાષા, સાહિત્ય, ધર્મ, સમાજ, રાજકારણ આદિ અનેકવિધ પ્રમાણની અપેક્ષા રહે છે. દ્રવિડભાષાઓના અભ્યાસ પિના આ પ્રશ્ન પુરો ઉકેલાય એમ નથી. વળી એક નાયનારની કથા આવી તો બીજી બાસઠ પૈકી કોઈ આવી છે કે કેમ ? અને ન આવી તો તેનું કારણ શું ? એ પણ વિચારવું નોંધએ. ૧ યાત્રાળુઓ

૧ નામદેવ પહેલાં સગાળ કથા ગુજરાતમાં પ્રચલિત હતી જ-ઘણું કરીને સોલંકીકાળમાં ને કદાચ વલ્લ્હીકાળમાં પણ હતી. અત્યારે તો આ કથા કે વીરશૈવ, વૈષ્ણવ, જૈન સૌએ અપનાવી લીધી છે. ગુજરાતી કવિઓ દ્વા

સાથે કથા માત્ર આવી કે ગદ્ય કે કાંઈ સાહિત્યવિષયક દેવું લેહેણું છે એ પ્રશ્ન પણ વિચારવા લાયક છે. દક્ષિણ હિંદની કાંચીનગરીમાં સગાળતો જન્મ થયો એવું નાકરાદિનું કથન છે; અને નાકર પૂર્વેના ગુજરાતના સાહિત્યમાં આ કથાનો ઉલ્લેખ નથી. તેટલા પરથી અનુમાન બાંધવાની ઉતાવળ કરવા બેવું નથી. શૈવ ધર્મનું સાહિત્ય પ્રાકૃતમાં નથી એટલે આ કથા પ્રાકૃતમાં ન જડે. સ્કંદાદિ પુરાણમાં આ કથા નથી એવું સાબીત થયું નથી, કાવ્યારૂઢ કથા કરતાં લોકકથાનું પ્રાચીનત્વ વિશેષ હોઈ શકે, સિવાય કે એવું પુરવાર કરી શકાય કે દક્ષિણ હિંદની કાવ્યકથા જ ગુજરાતમાં પહેલવહેલી આવી.

દષ્ટિએ અંશે નામદેવના દેવાદાર પણ લાગે છે. પણ 'તેમના પહિલાં' નામ દેવથી અંશે ભુદી કથા ગુજરાતમાં પ્રચલિત હતી એ ય નિઃશંક છે. જો ચેરિય પુરાણની કે કર્ણાટકીય લકતોની બીજી કથાઓ ગુજરાતમાં ન આવી હોય તો વલ્લભી કાળથી-પદ્મવકાળથી ગુજરાતમાં ને દક્ષિણમાં પ્રચલિત પાશુપતધર્મ જ એ કથાના પ્રચારનું કારણ હોઈ શકે; ને તે સંયોગોમાં ગુજરાત અને દક્ષિણ હિંદના પાશુપતોએ મૂળ પાશુપત કથાની આપણે કરી હોવી જોઈએ. એ કથા-મૂળે દક્ષિણની કે ગુજરાતની-ચેરિયપુરાણમાં સ્થાન પામ્યા પછી કર્ણાટક કે મહારાષ્ટ્રદ્વારા કે સીધી ચા ત્રણે રીતે ફરી ગુજરાતી લોકકથાને તથા કાવ્યકથાને પોષવા આવી. કથાના ઉદ્ભવ કે વિકાસનો ક્રમ કળવો મુશ્કેલ છે ને એ ગોણુ પ્રશ્ન છે. સંતત આન્તરપ્રાન્તીય સંબંધનું અસ્તિત્વ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એ પરસ્પર વ્યવહારને પરિણામે ધર્મ અને પ્રાન્તના ભેદ છતાં ફલિત થતા ઐક્યનો-મનુષ્યમાનસની એ સાંસ્કારિક ઐક્ય જળવવાનિતથા સાધવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનો આ સંગ્રહવિષય કથા પુરાવો છે એટલું નિર્વિવાદ લાગે છે. માયાળળે મનુષ્ય આત્મવૃત્તિ વિરુદ્ધ જવા પ્રયત્ન કરે; એના પ્રયત્નોની સાક્ષી ઇતિહાસ પણ પૂરે છે. કમલાગ્યે લિખિત ઇતિહાસ એવી વિગતો સવિસ્તર આપે છે. પણ ઇતિહાસ નામથી નથી ઓળખાતાં એવાં પ્રમાણો તો કહે છે કે મનુષ્ય માનસ આત્મવૃત્તિને વફાદાર રહ્યું છે-રહેવા પ્રયત્ન કરતું આવ્યું છે. 'ઇતિહાસ' નહિ લખનાર આપણા પૂર્વજે સમજતા કે ઇતિહાસ જાણવાની વસ્તુ નથી, જીવવાની વસ્તુ છે.

ઉપસંહાર

આવા અત્યારના સંયોગોમાં પ્રસ્તાવનામાં આપેલું કથા-વિકાસનું વૃક્ષ હું ફેરવ્યા વગર રહેવા દઉં છું. તેમાં મહાભારતાદિની કથાને દેશ્ય કથા બરાબર સ્થાન આપ્યું છે. દેશ્યકથાનો અર્થ સ્થળ પરત્વે લેવાનો નથી. સંસ્કૃતેતર લોકભાષામાં પ્રચલિત કથા તે દેશ્ય કથા. અનુપલબ્ધ સંસ્કૃત કથાનો આધાર પણ દેશ્ય કથા હોઈ શકે. મહાભારતાદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોની કથાઓ હિંદ બહારની કથાઓ નથી. સંગ્રહવિષય કથાનું જ હિંદુધર્મની—સર્વ ઇશ્વરવાદી ધર્મની ભાવનામાં જોવું એ હું યુક્તતમ સમજું છું. છતાં નામાદિ સામ્યને લીધે હિંદુ ભૂમિના આન્તરપ્રાન્તીય સંબંધની દૃષ્ટિએ આ કથા અનગત્યની લેખતો નથી. હું કશું સિદ્ધ કરવા મથતો નથી; કારણ કે અંતિમ નિર્ણય કરી શકવા જેવો મારો અભ્યાસ નથી ને તેવાં સમય સાધન પણ મને ઉપલબ્ધ નથી. એકત્રિત કરેલી હકીકતો કાંઈ છુટોછવાયો પ્રકાશ નાખી શકે તો હું મારી જાતને કૃતકૃત્ય સમજીશ. પ્રાકૃત મનુષ્ય એમ તો કેમ કહી શકે કે સમારન્ધમિદં કાર્ય પરિત્યજ્ય ફલસ્પૃહાસ ?

મારા એક પત્રના ઉત્તર (તા. ૩૧-૭-૨૮)માં ગુરુદેવ નરસિંહરાવે પૂછ્યું હતું: ‘કાંઈ research કરવા ઇચ્છા છે?’ એમને ચરણે બેસી બે વરસ સુધી કરેલા અભ્યાસ દરમીયાન વવાએલા ખીજનું આગ્રવૃક્ષ આજ છ વરસે ફળે છે. પણ વૃક્ષને ફળ આવે તે ભોગવવાની લાલસા વાવનાર નથી રાખતા. ફળભોક્તા તો ગુજરાત દેશના સાહિત્યપંથે વિચરનાર વટેમાર્ગીઓ છે. ફળભોક્તાને જે કંઈ અલ્પ તૃપ્તિ થાય તે તૃપ્તિસૂચક આભારોદ્ગારના અધિકારી આ સંગ્રહના યોજક અને ઉછરતા વૃક્ષના સિંચક ગુરુદેવ ધ્રુવસાહેબ છે. હું નિમિત્ત માત્ર છું—વાહકમાત્ર છું. કણ્વ ઋષિ સરોવરતીર સુધી શકુંતલાને વળાવી શિષ્ય શાર્દૂલવને સોંપી, આશીર્વાદ આપી આશ્રમમાં પાછા

ત્યાં એમને બીજાં અનેક કર્તવ્ય હતાં. પદ્મરચનાની ઐતિહાસિક આલોચના આદિ કાર્યમાં ગુંથાએલા કેશવલાલભાઈએ સોપેલી સગાળકથા શ્રી હીરાલાલ પારેખ સાથે લંઈ આવી આજ હું શારદાત પેઠે પણ વિનમ્રભાવે ગુજરાતને દારે ઉભો રહું છું. અનુષ્ઠિતો દિ ગુરોઃ સંદેશઃ થી વિશેષ મારે કહેવાનું નથી.

પણ એક વાત કહેવી જોઈએ. મારા કાર્યમાં મને ઘણું ઠેકાણેથી અનેક રીતની મદદ મળી છે અને તેનો ઉલ્લેખ મેં તે તે સ્થળે બન્યો તેટલો કર્યો છે. એ સૌ સન્નજનો* અને સંસ્થાઓનો હું અત્રે અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. સોસાયટીના પ્રમુખ અને આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરીની મદદ શબ્દોથી અંકાય એમ નથી.

સુરત
તા. ૧૬-૮-૩૪ }

પ્ર. મુ. દ.

* 'પ્રત પરિચય'માં પૃ. ૧૦ ઉપર જાનીકાવ્યની પ્રત પાટણના લંડારની કહી છે તે ભૂલ છે. એ પાટણના ભોજક મોહનલાલ ગીરધરલાલના ખાનગી સંગ્રહની છે. તે રા. ભોગીલાલ જ. સાહેબરાએ દિ બ. દ્રુવ સાહેબને મોકલી હતી અને એમના કહેવાથી પાટણમાં લહીયાં પાસે તેની નકલ કરાવી આપી હતી.

પ્રસ્તાવના

સંગ્રહનું પ્રયોજન

દાનવાર વાણુક સગાળશાહ વિષે ગુજરાતી ભાષામાં રચાએલાં દસ કાંબોનો આ સંગ્રહમાં સમાવેશ કર્યો છે. સગાળની વાત ગુજરાતમાં ઘેરઘેર જાણીની છે. એ તથા એવી બીજી ઘણી ત્યાગ વિષયક વાતો અસંખ્ય જનો અત્યંત મમતા, શ્રદ્ધા અને ભાવ સાથે અદ્વાપિ સાંભળે છે—માને છે; છતાં નવા નીતિશાસ્ત્રનો ઉદય થઈ ચૂક્યો છે, અને આજની નીતિધર્મની ભાવના નરી સાદી કે સરળ રહી નથી; એટલે સગાળ, ચંગાવંતી અને એલૈયાની એકાંતિક ધર્મ-નિષ્ઠા અગર અડગ ટેકનું દૃષ્ટાંત જનસમાજ આગળ મૂકવા આ સંગ્રહ યોજાયો નથી. પરંતુ આપણા પૂર્વજોનું માનસ સમજવાના હેતુથી થતા પ્રયત્નોમાં આ સંગ્રહ સાહાય્યરૂપ થઈ પડે, એવી ધારણા છે. તેમજ મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભાષાનું સ્વરૂપ તથા સાહિત્ય-પરંપરા અને કવિઓનાં રીતઘોરણ સમજવા માટેની મુદ્રિત સામગ્રીમાં આથી કાંઈ વધારો થવા સંભવ છે.

અત્રે સંગ્રહેલાં કાબો જુદા જુદા કવિઓને હાથે લગભગ ત્રણસો વરસ જેટલા લાંબા ગાળા દરમિયાન રચવામાં આવેલાં છે. એ નીચેની યાદી ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે.

કાવ્યનું નામ	કર્તા	સાલ	પ્રતસ્થલ
૧ 'કર્ણુકથા	વાસુ	પ્રત સં. ૧૬૪૭	તારાપુર
૨ સગાળશાહ રાસ	કનકસુંદર	{ રચના સં. ૧૬૬૭ પ્રત સં. ૧૬૭૦	
૩ { કર્ણુવખાણ ઉર્ફે સગાળપુરી	સુરદાસ	પ્રત સં. ૧૬૬૫ (અપૂર્ણ)	થરાદ
	,,	પ્રત સં. ૧૭૬૦	
૪ સગાળપુરી	કૂલજી	{ રચના સં. ૧૬૮૨ પ્રત સં. ૧૭૮૭	તાપીકાંઠા
૫ સગાળચરિત્ર	જાની	{ રચના સં. ૧૭૦૮ પ્રત સં. ૧૭૪૩	પાટણ
૬ સગાળપુરી (૧)	નાકર	પ્રત સં. ૧૭૩૦	રાણીપ (??)
૭ સગાળપુરી (૨)	નાકર (?)	પ્રત સં. ૧૮૧૫	અમદાવાદ
૮ સગાળપુરી	તુલજીરામ	{ રચના સં. ૧૮૪૩ પ્રત સં. ૧૯૦૫	અમદાવાદ
૯ સગાળસા	રતનદાસ		પેટલાદ
૧૦ સેલૈયા આખ્યાન ભોજલ		(સં. ૧૮૪૧-૧૯૦૬)	

અત્રે કરેલી કાવ્યોની ગોઠવણી તેમની રચનાના કાલક્રમને અનુસરતી નથી. કાવ્યોના પરસ્પર સંબંધને ધ્યાનમાં લઈ એ ગોઠવણી કરી છે. વૈષ્ણવ વાસુ અને જૈન કનકસુંદરનાં કાવ્યો વચ્ચે ગાઢ સંબંધ હોવાથી તેમને સાથે મૂક્યાં છે. તેજ પ્રમાણે નાકરનું સગાળપુરી (૧) તેના નામ સાથે જોડાએલા સગાળપુરી (૨) તથા તુલજીરામકૃત સગાળપુરી (૩) ની નજીક મૂકવામાં આવેલું છે.

+ આ સિવાય કેવળપુરી આદિનાં આ જ વિષયનાં કાવ્ય છે. પરંતુ થોડે ઘણે અંશે ભોજલને અનુસરી તેની રચના થઈ છે; વળી એ બીજે પાયાં છે તેથી અહીં છાપવાની જરૂર જણાઈ નથી. આ સંબંધમાં બે કૃતિઓની ખાસ નોંધ લેવા જેવી છે. જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર.-૧.

વાસુથી જનની સુધીનાં કાવ્યોમાં પરીક્ષા કરનાર દેવ શિવ છે એ થોડે
 ઘણે અંગે સ્પષ્ટ છે. કૂઢજીનો તથા જનનીનો સગાળ તો સ્પષ્ટ રીતે
 વૃષભારૂઢ શિવનો ભક્ત જ છે. નાકરની સગાળપુરી (૩) માં સગાળની
 વાર્તાનો શિવ સાથેનો સંબંધ લગભગ ભુંસાર્ધ ગયો છે—પછોથી કાવ્ય
 સંપૂર્ણપણે વૈષ્ણવ દાવ્ય બની ગયું છે. આ રીતે ધર્મ અને સાહિત્ય
 પ્રેરંપરા એ બેઉ મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખી કાવ્યો ગોઠવ્યાં છે. આ
 વિષયની તેમજ કાલક્રમની ચર્ચા પ્રસ્તાવનાની છેવટે કરી છે.

પ્રતપરિચય

૧

પહેલું કાવ્ય કવિ વાસુકૃત, કર્ણકથા છે. તેની સંપૂર્ણ પ્રત
 અમદાવાદ, દોશીવાડાની પોળમાં આવેલા, દેલાના અપાસરાના ગ્રંથ
 ભંડારમાં છે. ત્યાંથી સોસાઇટી મારફતે એ મેળવીને અત્રે છાપેલો
 પાઠ અક્ષરશઃ ઉતાર્યો છે. કાવ્યનું અને તેના કર્તાનું નામ એમાંથી જ
 મળે છે:—

કર્ણકથા હં વાનવું જીઉ મતિ આપુ માય.
 કાવ્યારંભ પંક્તિ, ૨

કર્ણકથા જે સંભલિ, તે પાપ હ્રષ્ટ પરખેદ.
 કાવ્યારંભ પંક્તિ, ૬

જામ તીર્થ જાત્રફલ લહિ, કર્ણકથા કવિ વાસુ કિહિ.

કાવ્યાન્ત, અંતિમ પંક્તિ.

કાવ્ય પુરૂં ઉતાર્યા પછી છેવટે આપેલી લેખકની પુષ્પિકા આ
 પ્રમાણે છે:—

इति सगालश्रेष्ठि कथा चुपई । संवत् १६४७ वर्षे
 जेष्ठमासे शुक्लपक्षे (८) तारापुरे । बा० श्री राजमर्तिगणि

સાલુક સં. ૧૬૬૫ છે. તે ઉપરથી એ કાવ્યની પ્રતસાલ સં. ૧૬૬૫ ગણી છે, કારણ કે કસબળાં કાવ્ય એક જ હાથે ઉતારેલાં છે. ચોપડાના આરંભે જ “રાગગુડી” લખી એ કાવ્ય ઉતારવા માંડ્યું છે, અત્રે છાપેલી અપૂર્ણ પ્રતયો આગળ એ ત્યાં ઉતાર્યું નથી. કાવ્યની ૪૫ મી કડીમાં કહ્યું છે કે,

બિહ કર જોડી કહિ સુરદાસ વખાણીઉ કરણ લીધાવિલાસ.
એકંદરે જોડણી શુદ્ધ છે. એ છે તેવી કાયમ રાખી છે.

એજ કવિના આ કાવ્યની સંપૂર્ણ પ્રત મુંબાઈની શ્રી કાર્મસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં અંક ૯૪ ની ચોપડીમાં છે. એમાં વીરજીકૃત સુરેખાહરણ અને વિષ્ણુદાસિકૃત ચન્દ્રહાસ આખ્યાન પછી શૃંગાલપુરી ઉતાર્યું છે. પાન ૧૬૫ ની ‘સાંક બાબુથો એ શરૂ થાય છે. ‘શ્રી ગણેશાયે’ ઇત્યાદિમાં પહેલી ત્રણ પંક્તિ રોકાઈ છે. પાન ૨૦૨ ની સાંક બાબુથે ૧૭ મી લીટીએ તે પુરૂ થાય છે. તે પછી એ લીટીમાં નીચે મુજબ પુષ્પિકા છે;—“ઈતી શ્રી શંગાલપૂરી શંપુરણ શમાપત ॥ શંવત ૧૭૬૦ના ભાદરવા શુદ્ધ ૪ બુધે લખુ છે.” અક્ષરે અક્ષરે માથું બાંધી દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારવાને બદલે સળંગ લીટી દોરીને લગભગ ગુજરાતી લિપિમાં એ ઉતાર્યું છે, ‘એ’ ઈ પ્રમાણે લખ્યો છે. ‘હું’ હસ્ત છે. ‘ઉ-બિ’ લખવામાં કાંઈ વ્યાકરણનું ધોરણ જણાતું નથી. ‘ધ’ લગભગ બધે દીધું છે—કવચિત્ હસ્ત પણ છે. મુખ્યત્વે તાલચ ‘સ’ લખ્યો છે—કવચિત્ દંત્ય ‘સ’ છે, ‘ખ’ માટે જ લખ્યો છે. ‘ખ્ય’ માટે જ લખ્યો જણાય છે. ‘ર’ નો પ્રક્ષેપ નજરે પડે છે.

* પંદરમા શતકનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય, પ્રસ્તાવના, પૃ: ૧. ત્યાં જ. સં. ૧૫૫૦ (સં. ૧૬૦૬) છાપી છે. પણ એ સં. ૧૬૬૫-જોઈએ.

તથા કેટલાક અક્ષરો સાનુસ્વાર લખવામાં આવેલા છે. છાપેલા પાઠમાં જોડણી ઘેણું કરીને જોવાને તેવી જ રાખવામાં આવી છે.

અપૂર્ણ અને સંપૂર્ણ પ્રતની વચ્ચે દૃષ્ટ વરસનું અંતર છે. બંને પ્રતો છાપી હોવાથી પાઠભેદ નોંધ્યા નથી. સંપૂર્ણ પ્રતમાંથી કર્તા વિષે વિશેષ માહિતી મળે છે:—

ધનંતરી ભટને લાગું પાએ ગાંઠિ જુગજીવન જદવ રાએ
હરી ભટનો તૂરે તન નીરમલ લેખ કાંઈ તાહાઈ મન
હરીઆદ માંહે તાહારો વાશ તાહારી પાશે કવે સુરદાસ
કાવ્યારંભ પંક્તિ ૭-૯

ભાંડારકર ઇન્સ્ટીટ્યુટવાળી પ્રતમાં કાવ્યનો શરૂઆતનો ભાગ છે; પરંતુ તેમાં આ ઉલ્લેખ નથી. છતાં કાર્જસ સભાની પ્રતમાં આવતો ઉલ્લેખ સપ્રમાણ છે. કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહમાં અંક ૨૯૦ની પ્રત સુરદાસકૃત ધ્રુવાખ્યાનની છે. તેમાં લખે છે:—

સુરદાસ કવિ કહિ કર જોડી વૈષ્ણવ જનનો દાસ
ધનંજય ભટ્ટની કૃપા કરી મિ કીધો છે અભ્યાસ
ભૂદેવનિ નમસ્કાર કરી નિ શ્રી ગુરૂચરણનું ધ્યાન
તેહની કૃપા કરી અથોક્ત જોલીશ ધ્રુવ આક્ષાન

આ જ કવિનું પ્રજ્ઞાદ આખ્યાન સં. ૧૬૭૪માં ઉતારેલું નં. ૧૮૯ અ નું ઉપર્યુક્ત સંગ્રહમાં છે. એની છેવટે રચ્યા સાલ આપી છે;

સંવત ૧૬ સોળ અગીયારોત્રરો

પ્રમાણ માસ ભાદરવો ખરો

ગાયિ સુણે હોયિ વૈકુંઠવાસ

એઉ કર જોડી કહિ સુરદાસ

પ્રજ્ઞાદ આખ્યાનની ૭૩૮ અ અંકની પ્રતમાં પણ રચ્યા સંવત ૧૬૧૧ છે.

આ હકીકતો વિચારતાં સિદ્ધ થાય છે કે સુરદાસકૃત સગાલપુરી સંવતના સત્તરમા સૈકાની પહેલી પચ્ચીસીથી મોડું રચાયેલું નથી.*

૪

ચોથું કાવ્ય કવિ ક્રૂઢજનું રચેલું 'સગાલપુરી' છે. તેની સંપૂર્ણ પ્રત શ્રી કાર્તિક ભુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં અંક ૧૧૦ના પુસ્તકમાં છે. હરદેવકૃત શિવપુરાણ તથા પેમાનંદકૃત રણયજ્ઞ ઉત્તર્યા પછી પત્ર ૧૯૩ની સાંક બાબુએ મથાળેથી એ નીચે મુજબ ઉતારવા માંડ્યું છે:

શ્રી ગણેશાયે નમઃ શ્રી શારદાયે નમઃ શ્રી ગરુડો નમઃ
શ્રી સગાલપુરી લખી છે । રાગ ધંનાશ્રી ।

પત્ર ૨૦૬ની નિરંક બાબુએ કાવ્ય ઉતારવાનું સંસ્માર થાય છે. કાવ્ય માહાત્મ્ય પછીની બારમા કડવાની છેલ્લી બે કડીઓ નીચે મુજબ છે.

સંવત ૧૬ સુ આશીઓx આખાડ ઉઝવલ પખ જી
પતીપદા શનીવાર શંખેપે પામી કથા પ્રતખથી ॥૧૧॥
બુદ્ધમાને આખાંન કરે એ વરણવ વીખભારૂઢજી
શતગુરૂ વૈષ્ણવ શાંત કીપાએ કર જોડી કેહે કરી ક્રૂઢજી ॥૧૨॥

કવિના નામનો બીજો ઉલ્લેખ ચોથા કડવાની સાતમી કડીમાં પણ છે. બારમા કડવાની બારમી કડી પછી પુષ્પિકા છે:—

* ઉપોદ્ધાતનો આ ભાગ લખાયા પછી સુરદાસ કાવ્યની વચ્ચેથી વટતી એક પ્રત મળી છે. તે પરિશિષ્ટ રૂપે છાપી છે. પુત્રાવાળી પ્રત પ્રમાણે એ મૂળની પાછળથી ચએલી વિસ્તૃત આવૃત્તિ છે. બંનેમાં નહિ તેલું અવતાર વર્ણન કર્યું એમાં કરે છે. કવિજીવન વિષે માહિતી થોડા ફેરફાર સહિત મળે છે. કાળના વહેવા સાથે ચએલા ભાષાના ઉચ્ચારણના ફેરફારની સાક્ષી ની જોડણી પૂરે છે.

x ફોર્સ સભાની યાદી, ગ્રંથ ૨માં પૃ. ૨૩૨ ઉપર 'ચુખાસીઓ' ૮૪ આપ્યું છે. તેના પૃ. ૬૭ ઉપર ખરી રચના સાલની નોંધ છે.

ઈતી શ્રી સગાલપૂરી શંપૂરંણુ ॥ સંવત ૧૭૮૭ના વરખ માહ
સુદ ૧૦ વાર સુકરે શંપૂરંણુ કરે છે ॥

પછી રાત્રી શાહીમાં લખ્યું છે કે “જેહેવી પરત હુતી તેહેવી
ઉતારી છે । માટે લખનારને દોશ નહી ॥ માટે અખેર ખરો ખોટો
હોએ તે શંભાલીને વાંચજો ॥ શ્રી રામજી શત છે ૧ ॥ શ્રી નાથજી
છે ॥ શ્રી મજ્જાલખમીજીની કીપાં છે ॥ શ્રી માતા તાપીની કીપા
છે ॥ શ્રી રણછોડજી ॥ આજ કવિના રચેલા કંસવધ વિષેના ૭૫
અંદ્રાવલા આ કાવ્યતી પછી પત્ર ૨૦૬ની સાંક બાબુથી ૨૧૯ની
સાંક બાબુ સુધી ઉતાર્યા છે.

આ પ્રત દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારેલી નથી. માથે સળંગ લીટી
દોરી થોડાક અપવાદ સિવાય હાલ પ્રચલિત લિપિમાં એ ઉતારેલી
છે. અક્ષર ઠરેલ મરોડદાર એકધારા છે. જોડણીમાં થોડીક વિલ-
ક્ષણતા છે. કોઇક કોઇક વાર ‘જ’ વાપર્યો છે; પણ મુખ્યત્વે ‘ઝ’
લખ્યો છે. ‘ઈ’ લગભગ સર્વત્ર દીર્ઘ છે. હ્રસ્વ ‘ઉ’ નો પ્રચાર
ધણો છે; છતાં કોઇક વાર ‘ઋષ્પ’ ‘પૂન્ય’ ‘ઘૂ’ દ્વંદ્વી’ એવી જોડણી
પણ કરેલી છે. ‘તાપી’ માતાના ઉલ્લેખ ઉપરથી તાપીકાંઠાના કોઈ
રહેવાશીએ આ પ્રત ઉતારી લાગે છે. આ કાવ્યતી બીજી મં. ૧૭૬૬માં
ઉતારેલી ૧૦ કડવાંની પ્રત સુરત સાહિત્ય પરિષદના વૃત્તાન્તના અંત
ભાગમાં પૃ. ૮૭ ઉપર નોંધી છે. ત્યાં પણ રચનાસાલ સં. ૧૬૮૨ આપી
છે. એ વૃત્તાન્ત ભાગના પૃ. ૭૪ ઉપર તેજ રચનાસાલ અને પ્રત
સાલવાળું ‘સુરદાસ કૂદો’ નામે કવિનું ચાર કડવાંનું ચૈત્રેયા આખ્યાન
પણ નોંધેલું છે. પ્રતો જોયા વિના એને વિષે કશું અનુમાન થાય
એમ નથી. તેથી અત્રે એટલું જ નોંધવા જેવું છે કે સામાન્યતઃ
સગાલપૂરી, રુકિમણીહરણ આદિ કાવ્યોમાં કવિ પોતાને વિષે ‘મૂઠ
કૂઠ’ એવો ઉલ્લેખ કરે છે. એટલે પ્રસ્તુત સંગ્રહતાં સુરદાસ અને કૂઠજી
તો વિલિન જ છે.

ઉપર કહેલા કંસવધ ઉપરાંત આ કવિનાં રચેલાં ખીજાં કાવ્યો 'રુકિમણી હરણ' (૬૪-ધ) અને 'કપોતનું આખ્યાન' (૧૦૨-ધ તથા ૧૦૭-ખ) ની પ્રતો કાર્પાસ સંગ્રહમાં છે, સુરત સાહિત્ય પરિષદનો વૃતાન્ત, અંતનું પૃ. ૭૮, એ સ્થળે સંવત ૧૬૭૭માં રચેલાં કૂદના પાંડવવિષ્ણુની ઠાંધ છે. સં. ૧૬૫૨માં રચેલા રુકિમણી હરણનાં છેલ્લા કડવામાં કવિની ઓળખ આપી છે.

ઋષીકર્મ ઉદીચ્ય વંસે, આનાવલ* સ્વસ્થાન.

x x x x
અગ્રેશ્વરના વાસ પાસે પૂર્વે સુપા* ગામ,
ગણેશસૂત કૂઠો કહે, સલાને પરણામ.

x x x x
ગણેશસૂત કૂઠો કહે: પૂર્ણ થયું આક્ષાન.

૫

પાટણના ભંડારમાં 'સગાલસા આખ્યાન શિવપુરાણે કથા' એ નામની હસ્તલિખિત પ્રત છે. તે પ્રત ઉપરથી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ કરાવેલી નકલ સોસાયટીના સંગ્રહમાં છે. તે ઉપરથી જનીકૃત સગાલચરિત્રનો છાપેલો કાવ્યપાઠ તૈયાર કર્યો છે. ૧૧ પત્રની એ નકલમાં પ્રથમ પત્રની નિરંક બાબુ કારી છે; અને છેલ્લું પત્ર અર્ધો નિરંક બાબુ સિવાય બાકીનું કારી છે. ॥ ૐ નમઃ શ્રી ગણેશાય, નમઃ ॥ લખી તરત જ કાવ્ય ઉતારવા માંડ્યું છે. ખીજા તથા ત્રીજા કડવાને અંતે તથા કાવ્યના અંત ભાગમાં કવિનામનો ઉલ્લેખ છે.

તે કરણ કેરી કથા ઉત્તમ કવી જે નઠ્ય કિહિવાય
યાંની શરણા જહમતિ શું ગુજર ભાષા ગાય ॥ ૨. ૧૦

કથાનાં ૨૩ કડવાં પુરાં થયા પછી:

* અનાવલ અને સુપા નવસારી પ્રાંત તથા બારડોલી તાલુકાનાં ગામ છે.

રાગ દેશાશ્વ

સંવત્ સતરસેહેં અઠોતરો ફાલુગ્ર માસ અજુઆલહો ચરો
 દુષ હરે દશમી રવિવાર કથા પૂર્ણ થૈ શુભ સાર ॥૧॥
 શિવપુરાંણ તળી કથા સગાલચરિત્ર જાણો સર્વથા

x x x x

કિહિ યાંની સમરથ જગદીસ કરુણાનીધ્યને નાંમી શીસ ॥૫॥

ચોપાઈ

x x x x

યાંની ઘોલે આલપંપાલ કૃપા કરી કૈલાસ ભૂપાલ ૬ ॥

આ પછી તરત જ નીચે પ્રમાણે પુષ્પિકા કાવ્યરૂપે છે.

સંવત્ ૧૭૪૩ સતર ત્રેતાલે સ્માર માર્ગશીર્ષ શ્રુદિ પાંચમ વુધવાર
 પુસ્તક લંચ્યું શ્રીપાટણ મુજ્જારિ પુસ્તકને રક્ષા શ્રીત્રિપુરારિ ॥૨॥
 ઇંદ્રસૂત તાં દ્વારકાદાસ કથા મળવા કયો પ્રકાસ
 મહાચતુર છે સંગીત વિષે વુદ્ધિપ્રપંચે તાં અક્ષર લખે ॥ ૨
 શુભં ભવતુ ॥

આ રીતે રચના અને મળેલી પ્રત વચ્ચે ૩૫ વરસનું અંતર છે.

શિવપ્રાધાન્યની આખતમાં આ કાવ્ય અને કૂઢળનું કાવ્ય એક વર્ગમાં આવે છે. કૂઢળના કાવ્ય પછી ૨૬ વરસે એની રચના થઈ છે; પરંતુ એના કાવ્યની મળેલી પ્રત કરતાં ૪૪ વરસ પૂર્વે પાટણની પ્રત ઉતારવામાં આવી છે. તાપીકાદાની કૂઢળવાળી પ્રતમાં તથા સુરદાસની ડ્રાગ્સ સભાવાળી પ્રતમાં નથી એવી દેવનાગરી લિપિમાં એ પ્રત ઉતારી છે. અચ્છિત ગુજરાતી લિપિનો ઉત્પત્તિકાલ નિર્ણય, કરવામાં આ હકીકત ઉપયોગી થાય એવી છે.

છાપેલા પાઠની જોડણી પ્રતમાં છે તે કામ્ય રાખી છે. પણ નાંમ, દાંન એવા શબ્દોનું અનુસ્વાર ધણુંખરું છાપ્યું નથી. પરંતુ

વાગ્વ્યાપારશાસ્ત્રની ચર્ચામાં એ નિરુપયોગી નથી. પ્રતમાં સ્વ કવચિત્ વાપર્યો છે; પણ ધણું ખરું જ લખ્યો છે. ‘જ’ માટે ચ તથા જ બંને છૂટથી લખેલા છે. ‘ખ્ય’ માટે લગભગ અધે બોડાક્ષર જ લખ્યો છે. ઉચ્ચાર બદલાવા છતાં જૂની બોડણી કાયમ રહ્યાનો એ અવશેષ છે. અષ, ઐ, ઇકાર, એકાર, તણુ-તણુકિ, હકાર, હ્રસ્વ અને દીર્ઘ ‘ઇ’ તથા ‘ઉ’ વગેરે સંબંધમાં કવિ યા લહીઆએ લીધેલી ફ્લટ છાપવામાં કાયમ રાખી છે. એમાંની કેટલોક ઉત્ક્રાન્તિકાલને આભારી હોવાનો સંભવ છે. કેટલીક સ્પષ્ટપણે અજ્ઞાનગનિત પણ છે. પરંતુ વાગ્વ્યાપારચર્ચામાં અજ્ઞાન કોને કહેવું એ કૂટ પ્રશ્ન છે. પ્રક્ષિપ્ત ઇકાર અત્યારે પણ કડી પ્રાંતનું લક્ષણ છે.

સામાન્યતઃ એક કડવામાં દસ કડી હોય, એથી આ ‘કવિની ચોજના છે. જ્યાં અગીઆર કડી છે, ત્યાં ઉથલો કે ટેક છે. આ ચોજનાથી કાવ્યવિભાગમાં કેટલીક વાર જરા કૃત્રિમતા આવે છે. પણ તેથી પ્રતની શુદ્ધિ વિષે શંકા લાવવાનું કારણ નથી. કડવું ૨, કડી ૮-૧૦માં આપેલો. આગાહીથી જુદી રીતે કર્ણચરિત્ર વર્ણવેલું છે, તેનું કારણ જુદું જ હોવું બોધાયે. (પુરોગામી આધારની ચર્ચા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮).

આ કાવ્યનો રચનાર જાતી તે જ બૃહત્ કાવ્યદોહનના આક્રમ અંથમાં છપાએલા ‘મોસાળા ચરિત્ર’ નો રચનાર વિશ્વનાથ જાતી છે. બંને કાવ્ય એક સાલમાં રચાયાં છે. સગાલ ચરિત્ર સંવત ૧૭૦૮ના ફાગણના શુક્લ પક્ષની ‘દુઃખહરા દશમી’ ને દિવસે પૂર્ણ થયું, અને મોસાળા ચરિત્ર ચૈત્રના કૃષ્ણપક્ષની ‘તાપહરણુ તરશ’ ને દિવસે પૂર્ણ થયું. (પૃ. ૬૪૪) મોસાળા ચરિત્રના પહેલા કડવામાં (પૃ. ૬૨૫) નરસિંહ માહાત્મ્ય ગાતાં કવિ કહે છે:

હરિ મહ્યાનું મન કરો તો સેવો હરિના દાસ.

આઠ નવ ને ચાર ચર થઈ રહે ચરણે અનુસરી.+
સગાળ ચરિત્રના પ્રથમ, કડવામાં નારદ પ્રશ્નહેતુ વર્ણવતાં
અહાને કહે છે: '

હરિ મલવાની તમચી લહીઈ જે ધણું દૂકડી બારી.

બીજા કડવામાં શિવમાહાત્મ્ય ગાતાં અહા કહેછે:

• આઠ નવ ને ચાર ચિંતશું વલી ન શકે કાય.

કવિ નામ વિશ્વનાથનો ઉલ્લેખ મોસાળા ચરિત્રનો પુષ્કિમાંજ
છે. કાવ્યભાગમાં અવારનવાર સગાળચરિત્રની માફક જાની નામનો
(અંટકનો) જ ઉલ્લેખ આવે છે. મોસાળા ચરિત્રને અંતે (પૃ. ૬૪૪)

ઈંદ્ર અમર અજ આણું ન જાણું, તો જાની જશ શું ગાયે ?

સગાળચરિત્રનું નવમા કડવાને અંતે નરનારીસંવાદમાં પ્રભુ
માહાત્મ્ય સંબંધી લખે છે: .

પ્રભુજી તો પીયે ને પાય. જાની શું જસ બીજે ગાય ?

મોસાળાચરિત્રમાં રચનાસ્થલ આપ્યું છે:

ગૌવિદ કૃપાએ ગ્રંથ બાંધ્યો ગ્રેમે પાટણ દેશ.

સગાળચરિત્રની પ્રત પંચ પાટણમાં સં. ૧૭૪૩માં ઉતારેલી
ત્યાંના ભંડારમાંથી મળી છે. કવિનું વતન પાટણ બાબુ હોવાનો
સંભવ છે. મોસાળાચરિત્રની ભાષા કાલક્રમાનુસારી રૂપાંતર પામી
છે, એ સગાળચરિત્ર જોડે સરખાવતાં સહેજે જણાય એવું છે. બૃહત્
કાવ્યદોહનમાં મોસાળાચરિત્ર સાથે બીજાં નરસિંહ મહેતા સંબંધી
કાવ્યે, વિશ્વનાથ જાનીને નામે આપ્યાં છે; તેમાં ઉપર ખતાવ્યા
તેવા ઉલ્લેખ જણાતા નથી. એટલે છપાએલું આપું મોસાળાચરિત્ર
જાનીનું મૂળ કાવ્ય જ છે એમ કહી શકાય નહિ. સગાળચરિત્રનો રચનાર
વૈષ્ણવ છે અને એણે મામેરાં વષે કાવ્ય રચ્યું. હતું એ વસ્તુનું જ
અત્રે પ્રતિપાદન કરવાનો હેતુ છે.*

છહું કાવ્ય કવિ નાકરકૃત સગાળપુરી (૧) છે. એની બે પ્રત મળી હતી—એક ગુજરાત વર્નાકયુક્તર સોસાઈટી પાસેથી અને બીજી કાર્પાસ ગુજરાતી સભા પાસેથી. કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહમાં નં. ૭૯૪નો એક ચોપડો છે. તેમાં નવમું (૭૯૪ ઍફ) કાવ્ય ' સગાલપુરી ' છે. તેના રચનારનું નામ ' નાકરીકૃત ' જણાયું છે. પાનાને મથાળેથી એ ઉતારવાની શરૂઆત આ પ્રમાણે થાય છે. શ્રી ગણેશાય નમઃ શ્રો સારદાય નમઃ રાગ વિરાડી । અશ્રી સગાલપૂરી કાવ્ય ઉતારી રહ્યા પછી આ પ્રમાણે યુગ્મિકા છે. સગલપૂરી સંપૂરણ લખીતંગ સેવક નાઅક સામજાં જીવાં રાણીપ વાસ્તવંઃ સંવત ૧૭૩૦ વરષે પ્રત લખીતંગ મલદરવા મમસે સૂકલ પથે આઢમ સૂવરેઃ સમમ મવતૂ શ્રો રામ સત છિ.

એકાદ સ્થળ સિવાય સધળે એક જ મરોડના અક્ષર છે, પણ તે પૂરતા સુધર નથી. હસ્વ ' ધ ' ઉંધી માત્રા રૂપે અને દીર્ઘ ' ઊ ' જોડાક્ષરમાં ઋ લખાય છે તે રીતે આખ્યા છે. અંત્ય ઈ નો લોપ જણાય છે. દા. ત.

સ્વામીન સુ રર્વ આળી આપુ જતોન પર્વ
વળી

વેચાથૂ આળી નેં દેસ યંણ તમન હૂ જમાડેસ
જોડણીની વિલક્ષણતા ધ્યાનમાં લીધા પછી જોડણી બહુ અશુદ્ધ લાગતી નથી આ પ્રત ઉપરથી અત્રે છાપેલો પાઠ દિ. બ. કેશવ-લાલભાઈના સિદ્ધ હસ્તથી તૈયાર થયેલો છે. પાછળથી મળી આવેલી કાર્પાસ સભાની પ્રતના મુખ્ય પાઠભેદ છાપેલા કાવ્યપાઠની નીચે નોંધ્યા છે. કાર્પાસ સભાની પ્રતને આધારે કવચિત્ સોસાઈટીની પ્રત ઉપરથી થયેલો પાઠ ફેરવ્યો છે.

બીજી પ્રત કાર્પાસ સભાના સંગ્રહમાં અંક ૧૧૭-કની છે. પોથીના ચોથા અંકના પત્રના મથાળેથી અગીઆરમા પત્રની મધ્ય

સુધી એ કાવ્ય ઉતારેલું છે. પરંતુ આ ચોથા પત્રની પહેલાંનાં પત્ર પોથીમાં નથી. એટલે શરૂઆતની ૨૪ કડી તૂટે છે. ચોથું પત્ર જીર્ણ થયેલું હોવાથી થોડો શરૂઆતનો ભાગ ઉકલતો નથી. કડી ૨૫-૨૬ નીચે મુજબ છે.

વલો ખોલે સૂર્યનો તંત્ર મયા કરુ મઝનિ ભગવંત ૨૫

• તિલક તો લઉં વિપ્રનિ હામિ માનિ હાથિ ભોજન દાષિ
તૂં તૂઠો મુઝનિ ભગવંત પૂત્ર પાણિ માગૂં પિંડ દાન. ૨૬

શરૂઆતનો તૂટતો ભાગ જતાં બાકીનું છેક અંત સુધીનું કાવ્ય મળે છે. છેલ્લી કડી આ પ્રમાણે છે.—

દીસાવલ કુલિ ઉપનો વીરધેત્ર માહિ વાસ

કીકાનુ સુવી વિ નાકર હરિતુ દાસ ॥છા॥

શ્રી ॥ ॥ इति सगलंपुरि संपूर्ण ॥ ॥ समाप्त ॥ १ ॥

પ્રત ઉતાર્યાની સાથ જાણવાનું કાંઈ સાધન પોથીમાંથી મળતું નથી. “ભાષા, લેખનશૈલી અને કાગળો જોતાં પ્રતિ સંવત સત્તરમાં સૈકાની હોય એમ સમજાય છે.”*

આ પ્રતમાં કડવાના અંક આપીને કાવ્યના વિભાગ નથી પાડ્યા. પરંતુ જેમ કડવું બદલાય ને થાય, તેમ રાગ બદલાતાં કડી-ઓના અંક દરેક રાગે રાગે નવેસરથી આપ્યા છે. આ પ્રમાણે શરૂઆતના લગભગ અડધ ભાગમાં કરીને ત્રણીથી અંક આપવાનું છોડી દીધું છે. સોસાઇટીની પ્રતમાં પણ તે જ ભાગમાં અંક આપ્યા નથી. સોસાઇટીવાળી પ્રત કરતાં આમાં કેટલાક કાવ્ય ભાગ લંબા-ણથી આવે છે; કેટલક ટૂંકા પણ છે. ઉપર ટાંકેલી ૨૫-૨૬મી કડીનું કથન સોસાઇટીની પ્રતના પહેલા કડવાની નવમી કડીમાં છે. કડવાવાર કડીની સંખ્યામાંના ભેદ નીચે આપ્યા છે:

કડવું	કડી સંખ્યા (સોસાઇટી પ્રત)	વિભાગ	કડી સંખ્યા (ફાર્મસ પ્રત)
૧	૧૮	૧	૪૦ (શરૂઆતની લુપ્ત થયે- લી ૨૪ કડી સહીત.)
૨	૧૭ $\frac{૧}{૨}$	૨	૨૮ $\frac{૧}{૨}$
૩	૧૦		
૪	૮	૩	૫
૫	૮	૪	૪ $\frac{૧}{૨}$
૬	૯	૫	૧૨
૭	૧૩	૬	૧૬
		૭	૬
<hr/>			<hr/>
૮૩ $\frac{૧}{૨}$			૧૧૨

આ હકીકત કવિઓનાં રીતઘોરણુ વિચારવામાં ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ સંગ્રહમાં કાવ્યોની ગોઠવણી કાલક્રમાનુમારી નથી. એટલે કે કાવ્યક્રમ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે પુરોમુદ્રિત કાવ્યો પછી નાકરની રચના થઈ છે. નાકરરચિત નળાખ્યાનમાં^૧ રચ્યાસાલ સં. ૧૫૮૧ આપી છે.

સંવત પત્ર એકાશીએ પ્રારંભ માસ માગસર તે દિન સાત્યમ.

x

x

x

અખણતાં મિ કીધો રાસ કહિ નાકર હં હરિનો દાસ.

વળી નાકરના વિરાટપર્વની^૨ પ્રતમાં તેની રચ્યાસાલ સંવત ૧૬૦૧ જણાવી છે, તથા કર્તા સંબંધી આપેલો ઉલ્લેખ પણ નળાખ્યાનની માફક અત્રે છાપેલા કાવ્યની પ્રતોને મળતો છે.

સંવત ૫૮ દશ શત એક ઉપરે વૃરખ માસ દશમો દરશાર રે

x

x

x

x

૧ દલપતરામ હરતલિખિત પુસ્તક સંગ્રહ, અંક ૭૩૮ જી

૨ એજન, અંક ૧૯૦-ક

વીરક્ષેત્ર મધે વસે વાણીઓ દીશાવલ કુલ સાર રે;
વીકાનો સુત નાકર મુખ વર્ણવે હરીભગત શુભ આચરણ રે.
નાકરના ઓખાહરણમાં પણ સગાળપુરીને અંતે છે તેવો જ
ઉલ્લેખ છે.

દીસાવાલ કુલ ઉપનો વીરક્ષેત્રમાં વાસ,
કવિ વીકાનો સૂત વીનવે નાકર હરિનો દાસ. ૩

બૃહતકાવ્યદોહન ભા. ૮ માં ઓખાહરણની રચ્યા સાલસં. ૧૬૧૨
આપી છે. આથી નાકરનું મૂળ સગાળપુરી વિક્રમ સંવત્ના સત્તરમા
સૈકાની ખહેલી વીશીથી મોડું નથી, એટલું તો સિદ્ધ થાય છે જ.
નાકરકૃત બીજાં કાવ્યો વિષે અત્રે લખવા કારણ નથી.

૭

હવે સગાળપુરી (૨) આવે છે. એની પ્રત સોસાઘટ્ટી હસ્તકના
કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તકસંગ્રહમાં નં. ૨૮૭ની છે.
એ મં. ૧૯૧૫ જેટલી મોડી ઉતારેલી છે. ઉભાં લખેલાં આઠ છૂટાં
પાનાંની 'બનેલી' છે. પહેલું પાનું એક બાબુ લખ્યું છે. તે ઉતારવાની
શરૂઆત આ પ્રમાણે કરી છે: શ્રી ગણેશાય નમઃ । અથ સગાળપુરી
'લીક્ષતે રાગ મંન ભાવત ॥ અંતે પુષ્પિકા છે; તેનીચે મુજબ છે: —

હૃતિ સી સગાળપુરી ॥ સંપૂર્ણ ॥ સમાપ્ત ॥ સંવત્ ૧૯૧૬
ના વરષે માઘસર વદ ચૌડદસ વાર સનેહ ॥ જોશી હરિ-
શંકર મચારામ ॥ લખો છે ॥ ચોપડી પોતાના ઘરનો છે. ॥
જે, વાંચવા લેઈ જાય ને ના આપે ॥ ને ઓલવે તેહને માથે
હત્યા ચાર છે ॥ શ્રીરતુ ॥ શંભં ભવતુ ॥ છ ॥ છ ॥ છ ॥ છ ॥

આ પ્રમાણે પુષ્પિકા લખાયા પછી આઠમા પત્રની સાંક બાબુએ
છ સાત લીટી કારી જગા છે. દરેક પૃષ્ઠમાં ૨૮ લીટી છે અને દરેક

૩. એજન અંક ૪૮૧. આવોજ ઉલ્લેખ ઓખાહરણની અ. ૧૯૪ ની
પ્રતમાં છે.

લીટીમાં આશરે પંદર અક્ષર છે. અક્ષર મોટા સ્પષ્ટ અને મરોડદાર અક્ષરો છે. પરંતુ લખાણ અશુદ્ધ છે. જોડણી પાઠકના ઉચ્ચારને- માત્રા મેળને-સંપૂર્ણપણે અનુસરતી જણાય છે. આ પ્રતનો અત્રે છાપેલો પાઠોદ્ધાર પણ દિ. બ. કેશવલાલભાઈના હસ્તે થયેલો છે. કાવ્ય આ સંગ્રહમાં છાપેલું છે. વળી પ્રતપરિચયમાં સગાળપુરી (૧) માં અને આ પ્રતમાં આવતા ભેદ નોંધવાનું આ સ્થળ નથી. પરંતુ એક હકીકત નોંધીશું. સગાળપુરી (૧) અને તુલસીદાસકૃત સગાળપુરીમાં આવતી કર્ણની વરયાચના કરતાં સગાળપુરી (૨) માંની વરયાચના બહુ ટૂંકી છે. પરંતુ તે પુરી કરતા બે શ્લોક આ સ્થળે સગાળપુરી (૨) ની હસ્તપ્રતમાં છે. તે છાપેલા પાઠમાં ન આવેલા હોવાથી અત્રે નીચે આપ્યા છે:

તિલકં વિપ્રહસ્તેશુ માતહસ્તેશુ 'ભોજનં'
 પિંડ પુત્રહસ્તેશુ દેહિ મે મધુસુધન ॥
 સુપાત્રે દાનં મૃતે કૃષ્ણ મર્ણ જાનવિત્રટે ।
 સ્થાને વાસ સકુલે જન્મ દેહિ મે મધુસુદન ॥x

x સોસાઇટીને પાછળથી એક હસ્તલિખિત ચોપડી મળી આવી છે. ૭-ક. તેમાં આ કાવ્ય ઉતારેલું છે. પહેલા કડવાને અંતે આ શ્લોકો તેમાં પણ છે. વળી ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં વૈશંપાયન અને પરોક્ષિતતનો ઉલ્લેખ પણ છે. ત્રીજા કડવાની ૩૮મી કડીની પ્રથમ પંક્તિ પછીનાં પાનાં ખૂટે છે. પછીને પાને સાતમા કડવાની કડી ૫-૭ ફેરફાર સાથે મળે છે. 'જથલો' 'સાખી' કહી આપ્યા છે. આઠમા કડવાની ત્રણ કડી પછી તરૂતજ 'દેશીફેર' આવે છે-મતલબ કે 'અવતાર વર્ણન' આ પ્રતમાં નથી. છેલ્લા કડવાની છેલ્લી કડી કે જેમાં કવિનામનો ઉલ્લેખ છે તે આ પ્રતમાં નથી. બીજા સામાન્ય પાઠભેદ પણ છે. કુટુંબનાં પ્રાણકના જન્મસમયની છુટી-છવાયી નોંધો પરથી આ પ્રત સં. ૧૮૮૫થી ઘણી જુની જણાય છે. વળી આખી લીટીમાં આ અને બીજા થોડાં કાવ્યમાં હરવ ઇ માત્રાએ છે. તેથી તેના આધારરૂપ પ્રત વિશેષ જુની હોવી જોઈએ.

સગાળપુરી (૧) અને સગાળપુરી (૨) વિષે ચર્ચા આગળ કરવામાં આવશે.

૮

આદ્યમું કાવ્ય 'સગાળપુરી તુલજારામકૃત' છે. કાવ્ય તેમજ કર્તાનાં નામ અંદરથી જ મળે છે. એમાં ૧૪ કડવાં છે. તેમાં બંને બાળું લખેલાં દરેક બાળું પર વીસ પંક્તિવાળાં ૩૨ પૃષ્ઠ અને છેલ્લે આઠ પંક્તિવાળું એક મળી કુલ ૩૩ પૃષ્ઠ છે. આ રીતે ત્રણેમાં આ કાવ્ય સૌથી લાંબું છે.

આ પ્રત દલપતરામ હસ્તલિખિત સંગ્રહમાં નં. પરની છે. તે નોટશુક રૂપે બાંધેલી છે. પૃષ્ઠ ઉપર તેમજ તેની અંદરના કારા પાના ઉપર વાર્તા સગાલજાનિ શાંમલ કૃત્યઃ ॥ એમ આપ્યું છે, તેમાં પાછળથી 'શાંમલ' છેકી કાઢીને નીચે તુલજારામ લખ્યું છે. એજ સુધારો કરનારનાં અક્ષરે પ્રહેલે પાને મથાળે સગાલપુરી તુલજારામ કૃત લખ્યું છે. શ્રી ગણેશાય નમઃ લખી કાવ્ય ઉતારવા માંડ્યું છે અને છેવટે હતો શ્રી સગાલસાહાનો વાત સંપૂર્ણમઃ એવું લખ્યું છે. પ્રતમાં કડવાંની સંખ્યા ૧૫ આપી છે. તે એવી રીતે છે જે નવમા કડવાંના અંતમાં આવતા ગીતને બુદ્ધ ગણ્યું છે. દસમા કડવાને અંતે છાપેલ દેશીફરને પ્રતમાં બારમા કડવાની શરૂઆતમાં આપ્યું છે. અગીઆરમા કડવાને અંતે જે ખાંડણાનું ગીત છે તે પ્રતમાં તેરમા કડવા લેખે ગણ્યું છે, અને ચૌદમા કડવામાં આપણું છાપેલું તેરમું કડવું પણ ખેચી લીધું છે. છાપેલું ૧૪મું કડવું ૧૫મા લેખે પ્રતમાં આપ્યું છે. બોડણી સંબંધી તોંધવાનું એ છે જે ધ-ધર્ સર્વથા દીર્ઘ અને ઉ-ઊ હ્રસ્વ કર્યા છે; ઉચ્ચારાતો હકાર છૂટો પાડી પૂર્વસ્વરયુક્ત આપ્યો છે. ઉદ્દિગ્ય બ્રાહ્મણ તુલજારામનો વાસ અમદાવાદમાં હતો, નાકરનાં બે કાવ્યોની માફક આનો છાપેલો કાવ્યપાઠ પણ દિ. બ. કેશવલાલભાઈએ કૃપા કરી તૈયાર કરેલો છે.*

રત્નદાસના પદનો પાઠોદ્ધાર એક હસ્તપ્રતની મદદથી કરવામાં આવ્યો છે. સોસાંધટીના સંગ્રહમાં નં. ૨૫૪નો એક ચોપડો છે. તેમાં શરૂઆતમાં પેટલાદ મધ્યે વડનગરા નાગર વ્યાસાણુ દવે ઇશ્વરરામ દયારામે સં. ૧૮૭૪માં ઉતારેલાં ત્રણ કાવ્ય છે. (૧) નરસિંહ મેહેતાના પીતાનુ શ્રાધ-મુળજી, (૨) ખોડાણાચરીત્ર, (૩) અરબુન ગીતા-ધનદાસ. તે પછીનાં સાત પત્ર જુદી શાહીથી જુદા હસ્તાક્ષરમાં છે. તેમાંનાં બે પૃષ્ઠ ઉપર અત્રે ઉપયોગમાં લીધેલી રત્નદાસની પ્રત છે, પૃષ્ઠને મથાળે ચારતા સગાઠસાની લખો છે: ॥ એમ લખીને પદ બિતાર્યું છે. તેની છેલ્લી કડી આ પ્રમાણે છે.

સગાળસાયે સંગાવતીયે નાંમનું ગ્રહુ નૂંમ
રતનદા કે ભાંણા પરતાપે તેને છોડીયે કંમ
માવાને મળવા માટે રે જાવુ વધકુંકની વાટે:

સંમપૂર્ણમસ્તુ: ॥

ત્યાં એના ઉતારનારનું નામ નથી આપ્યું. તેવાજ અક્ષરે આગલાં પાંચ પત્ર ઉતારનારે પોતાનું નામ 'લક્ષ્મણરાય' છે એમ જણાવ્યું છે.

રત્નદાસના પદ બાદ ફરી ઇશ્વરરામના હસ્તાક્ષરમાં થોડાં પરચુરણ પદાદિ પછી સં. ૧૮૭૩ના પ્રથમ શ્રાવણમાં ઉતારેલાં પ્રેમાનંદનાં બે કાવ્ય છે: (૧) નરસિંહની હુંડી (૨) શ્રીદાંમા ચરીત્ર. તે પછી ૧૮૭૩ના કાર્તિકમાં દવે ઇશ્વરરામ દાજીને માટે ઇશ્વરરામ વેણીરામની ઉતારેલી ૪૯ પાનની હારમાળા છે. પછી ૧૮૭૩ના શ્રાવણમાં ચોપડીના માલીક દવે ઇશ્વરરામ દાજીએ 'મેહેતાજીની 'ચરબાઇનું માંહેમેરુ' બિતાર્યું છે. તે બાદ જૂહતકાવ્ય દોહનના ત્રીજા અંકમાં રસિક ગીતા નામથી છપાએલી ભીમકૃત રસગીતા અને કેટલાંક નરસિંહ દયારામ આદિનાં પદ-ગરબા બિતાર્યાં છે. છેલ્લે

- હરીદાસે સં. ૧૭૨૫માં રચેલ 'અથ શ્રી નરસીંહી મેતાના પુત્રનો વીવાલ્લ્લ્લો છે' તેમાં નાગરોની ઉત્પાત્ત પદ્યમાં આપતાં સાત પત્ર સ્પષ્ટ રીતે ધુપાડ્યાં છે. પત્રોના અંક પણ સુધારેલાં છે. અને એજ પત્રોનાં સામેના ભાગમાં રતનદાસનું પદ છે. સં. ૧૮૭૫ના આસોમાં ધર્મશ્વરરામે 'શ્રી નારસૈ મેહેતાના પૂત્રનો વીહીવાલ્લ્લ્લ પૂરણ' ઉતાર્યો; તે પછી બીજા અક્ષરે એ પદ લક્ષ્મણરાયે ઉતાર્યું; એવું અનુમાન સહજ થાય છે. હસ્તલિખિત ચોપડા કેવી રીતે બનતા તેનો નમુનો સમજવા ઉપરની વિગતો આપી છે. પદની અશુદ્ધ જોડણીનો ખ્યાલ ઉપર ટાંકેલી કડીથી આવશે. સમકાલીન ઉચ્ચારાનુસાર હોય એવી એ જોડણી જણાય છે. છાપેલા પાઠોદ્ધાર માટે આપણે દિ. બ. ધ્રુવમાં જુલો છીએ. સદરહુ કાવ્ય સં. ૧૯૪૦ માં લીધેલાં છાપેલું તેમજ પૂ. કા. દો. ભા. ૫ માં પ્રગટ થયેલું છે.

૧૦

લોજલનું 'સેલૈયા આખ્યાન' ગૃહતકાવ્યદોહન ભાગ ૫ પૃ. ૬૨૧-૨૫માં છપાયું છે. પ્રસ્તુત સંગ્રહનો કાવ્યપાઠ તેની મદદ વડે દિ. બ. ધ્રુવે તૈયાર કરેલો છે.

કથાપરિચય.

ગયા પ્રકરણમાં જે પ્રતોનો પરિચય આપ્યો છે તેમાં આવતી વાર્તાનો હવે વિચાર કરીશું. એમાં આવતી કથાની વિગતોમાં જુદી જુદી જાતના ભેદ છે. મુખ્ય પાત્રોનાં નામોમાં-ખાસ કરી માતાના નામમાં ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે. સગાળના નિવાસસ્થળના તથા તેમના પિતાના નામમાં ભેદ છે. સગાળના પૂર્વજન્મની કથાની વિગતોમાં પણ ભેદ છે. આ કાવ્યના મુખ્ય પ્રસંગ પહેલાંનું સગાળનું જીવન કેટલાક કવિઓએ સહેજસાજ ભેદ સાથે થોડુંવતું આપેલું છે. સગાળની પરીક્ષા કરનાર દેવ કાણ અને એણે શા માટે એ પરીક્ષા કરી, એ પ્રશ્નમાં પણ સૌ કવિઓ સંમત નથી. મૂશળધાર વરસાદની સુકીકત એ કાવ્યોમાં નથી. અતિથિએ દરેલી માંસલોજનની માગણી

પણ હિંદુઓને-જેનોને તેમજ જેનેતરોને-અધર્મ લાગે જ. સ્વધર્મ સાથે તેનો સમન્વય કરવા કવિઓએ જુદા જુદા યત્ન કરેલા છે. એલૈયાનો વધ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો તે બાળકમાં મતભેદ પ્રગટ થાય છે. માતૃપિતાએ મળીને એનું શીશ કાપ્યું કે એકલા પિતાએ કાપ્યું કે બાળકે ઈતે કાપ્યું, એવા ભેદ નજરે પડે છે. અતિથિ જમાડવાનું વ્રત લેનાર પતિ, પત્ની કે પુત્ર કે ત્રણે જણ ? એ પ્રશ્નો પણ જુદી જુદી રીતે ઉત્તર મળે છે. અતિથિને શોધવા કાની પ્રેરણાથી કાણ ગયું ને કાણ કેવી રીતે તેને તેડી લાવ્યું એ સંબંધે પણ કવિઓ એકમત નથી. આ ઉપરાંત બીજા અનેક ઝીણા ફેર નજરે ચઢે છે.

આ પ્રમાણે જોવામાં આવતા ભેદમાં કેટલાક આકર્ષક છે, ને કેટલાક સકારણ છે. એ અકસ્માત શું હશે અથવા એ કારણ શું હશે તે સમજવા માટે દરેક કાવ્યનો ટૂંક સાર ઉપયોગી નીવડશે. એ સાર આ પ્રકરણમાં આપેલ છે. સાથે સાથે કવિપ્રવૃત્તિના ભેદ તથા જુદાં જુદાં કાવ્યોનું સામ્ય પણ નજરે પડશે. આ પ્રશ્નોનો વિચાર આગળ ઉપર કરવામાં આવશે.

વાસુકૃત કણ્ઠિકા

એક પંક્તિમાં ગણપતિ અને સરસ્વતીનું સ્તવન કર્યા પછી કથાના વિષયનો અને માહાત્મ્યનો નિર્દેશ કર્યો છે. નિત્ય સવાભાર સોનાનું દાન કર્યું કરતો, એ કહીને તરત સ્વર્ગમાં ભૂખ્યા કણ્ઠિ અને જગન્નાથનો ટુંકો સંવાદ આપ્યો છે. મુખમાં આંગળી મુકતાં ભોજન પામશે એ સાંભળીને કણ્ઠિ અવતાર માગ્યો અને ક્યાં અવતરવું તે વિમાસી જોયું. (કડી ૧-૧૦) ફરી જુલુટિ કરી ધર્મનગરીમાં નેલી કથા કહે છે. સ્વર્ગથી સંચરી વેપારી લખમીધરને પેટ કણ્ઠિ જન્મ્યો. ભણ્યા ગણ્યા પછી સમોવડી કન્યા ચંગાવતી જોડે એને પરણાવ્યો. કુંવર એલૈયો જન્મ્યો. એક વાર નારદ ઋષિ આવ્યા

- તેમને સગાળે મર્મવાત પૂછી. ઋષિએ લંબાણથી પાપમૂળ લોભ અને ધર્મમૂળ દયા તથા કર્ણયુગમાં વડું દાન અન્નદાન અને અતિથિ ધર્મ, એમનું વિવેચન સગાળને સંભળાવ્યું. પછી ચંગાવતીએ પૂછવાથી એને સ્ત્રીતીર્થધર્મનો ઉપદેશ કર્યો અને એલૈયાની વિનંતીથી એને પુત્રધર્મ કહ્યો. પોતપોતાનો ધર્મ સાંભળી દરેકે પ્રતિજ્ઞા કરી. નારદ ગયા એટલે, શાહ સગાળે સત્તૂકાર માંડ્યો તેનું લાંબું વર્ણન આપ્યું છે. નારદ ઇંદ્રસભામાં ગયા અને સગાળની વાત કરી. ઇંદ્રે બીડું ઉભું કર્યું. નારદની ચેતવણી છતાં ઇશ્વરે બીડું ઝડપ્યું અને જ્યાં “કોઈ જૂખ્યું છે ?” એવો સાદ પડતો હતો તેવા પ્રાસાદમાં જઈ બેઠા. માથ માસની ઠંડીમાં અખંડ વરસાદથી અતિથિના અભાવે સાત લાંબણ થવા છતાં ત્રણમાંથી કોઈ જમતું નહિ. બાળકની ચિંતા કરી સગાળને નગરમાં શોધ કરવા કહ્યું. એ સવળે ભટકી પેલા પ્રસાદમાં ગયો તો દેવળમાં કાપડીને બેયો. મનગમતું ભોજન આપશે કે કેમ એવું સ્ત્રીને પૂછી આવવાનું કહેવાથી સગાળ એ પૂછી આવ્યો. ચંછી મારાથી ચલાશે નહિ એમ કહેવાથી પાલખી ઉંચકવા ભોઈને તેડી લાવ્યો. તે ભોઈ આવી ‘કુછી રૂપ દિગંબર નણું બેઠ’ બાછા ગયા. સાહુ ત્રિમાસણમાં પડ્યો ત્યારે ચંગાવતી ઉંચકવા તૈયાર થઈ. ઘેર જઈ શું લાવશે એનો ઉત્તર કરતાં પહેલાં ઘરમાં શું શું છે તે અતિથિએ પૂછ્યું. ઉત્તરમાં ગણાવેલાં ભોજન સાંભળ્યા પછી ઉત્તમ અંશવાળા વણિકથી ન નીપજે એવું એણે માગ્યું. સ્ત્રીએ પાણી ભરવા જતાં શૂદ્ધી પર ચોર બેયો હતો તેનું માંસ લાવવા પતિને કહ્યું. પૂર્વે ક્ષત્રિય હોવાથી મહાજન માંસ લાવ્યો. પણ મારે તો પાપીનું નહીં પણ તારા પુત્ર જેવાનું માંસ બેઠએ, એવો અતિથિએ ઉત્તર કર્યો. પુત્રનો અંત અણાવે એવા કર્મની અકળ ગતિ વિષે સગાળથી તિરસ્કારમિશ્રિત આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર નીકળી ગયા છતાં આવા દોહલા કાળે જ છોકરાંને જન્મ આપીએ છીએ એમ કહી ચંગાવતીએ હિંમત આપી. એટલે મહેશ એલૈયા પાસે બીજે રૂપે

ગયા; પણ એ ન ચળવાથી મહેશરૂપ એક-અતિથિરૂપ-થયું. બીજી તરફ સ્ત્રીએ પતિને નિશાળે મોકલ્યો; એટલે એલેયો. ઘેર આવ્યો તે મુક્તિ આપે એવું માતપિતાને કામ આવે તે મરણ માગવા લાગ્યો. શંકર એનું સત જોઈ રહ્યા. મહેશ વિમાસવા લાગ્યા કે હજી જુદું સત જોઈ. ચંપકવર્ણી ગત્રીસલક્ષણા બાળકને દેખી શિવને દયા ન આવી. એલેયો ક્રિતાવળ કરવા લાગ્યો. ખડગ લઈ સાહે કુંવરનું શિર છેલ્લું અને 'જય રામ' બોલ્યો. શીશ શીકે મૂકી શરીર સ્વામી (અતિથિ)ને આપ્યું. કુપિત કાપડીએ મધ્યમાં ગળાવા ના પાડી ત્યારે સગાળે પૂછ્યું, “જનોઈધારી ધર્મધ્યાન અને તપતીરથ કરનાર તમે આ દુષ્ટ વચન કેમ બોલો છો?” પોતાનો માર્ગ અને મસ્તકનાં ચાર તત્ત્વ સમજાવી અતિથિએ આંસુ પાડ્યા વિના ખાંડણું ગાતાં મસ્તક ખાંડવા કહ્યું. એ ગીત-ગાઈ ‘શિર ખાંડી કીધું સાલણું’ અને હુધાર્યોને ધર્યું. મહેશ વિમાસણમાં પડ્યા. પણ છેવટે ઈશ્વરને મર્મ (બોલ) સૂઝ્યો. સૌ માલનમાં વાંઝીઓ વિશેષ મલિન છે એ વાંધો કાઢ્યો. તે સાંભળી આટલું કરવા છતાં અર્થ નહિ સર્યો એ જોઈ સગાળા નિરાશ થયો. પણ સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારે સાત માસનો ગર્ભ છે તે ઉદર ફાડી દેખાડીશ. જેવી જીરી મંગાવી કૂખ છેદવા જાય છે તેવી ઈશ્વરે આંહી ઝાલી, અને પ્રત્યક્ષ થઈ વર માગવા કહ્યું. ‘પુત્રવધ પછી વરયાચના કેવો!’ એવો ઉત્તર મળતાં કુંવર નિશાળે છે એમ કહ્યું. પણ એ મનાય કેમ? જ્યાં જુએ ત્યાં અન્ન દેખાડી પ્રતીતિ કરાવી ત્યારે બાપે પુત્રને સાદ કરી બોલાવ્યો. એને આવ્યો જોઈ માતા હરખી. આખા ઘરમાં તેમજ ગામમાં ઉત્સવ થયો. સગાળને ઘેરે ઘેરાસન આપવા કહ્યું. વિગણુએ વૈકુંઠ મોકલવા કહ્યું અને શિવે કૈલાસમાં ભાસ આપવાનું કહ્યું. પણ ગાળે તો હુરિશ્ચંદ્ર અને રૂકમાંગદ સાથે પોતાના નગર સહિત તરિક્ષ વાસ માગ્યો લે મળ્યો. એ ધર્મકથાના શ્રવણનું માહાત્મ્ય કહી કવિ વાસુ કર્ણકથા સમાપ્ત કરે છે.

કનકેસુંદરરચિત સગાલસારાસ

શર્યાતમાં વસ્તુ છંદમાં તિર્થંકર અને સરસ્વતીનું સ્તવન કર્યું છે. ધર્મના ચાર ભેદ, દાન, શીલ, તપ અને ભાવના એમાં મુખ્ય દાનધર્મનો મહીમા અપાર છે. એના દષ્ટાંત રૂપે જૈનશાસનમાં તંત્રા પરશાસનમાં આવતી કણિક્યા ઐશ્વિકના પૂજવાથી પ્રભુ જીજ્ઞેશ્વર કહે છે. તેના ઉપર સગાળસાહનું સરસ દષ્ટાંત છે. ધર્મનગરનું વર્ણના (૧૩ કડીમાં) કરી તેમાં વસતાં બંગાલ અને બંગાલીને ત્યાં સ્વર્ગથી ચ્યુત થઈ એક દેવ જન્મ્યા. સંતોએ એને સગાલ નામ આપ્યું. ચંગાવતીને પરણ્યા પછી ચેત્રીએ નામે પુત્ર થયો. એવામાં દાન દીધા વિના બંગાલ ગુજરી ગયો; એ સગાલને સાહપદ મળ્યું. એણે બાપનું કલંક ધોવા વિચાર કર્યો. એટલામાં નારદ આવ્યા. ગુરૂની આવશ્યકતાનું વિવરણ કરી સગાળે જગતમાં કર્યો ધર્મ ઐષ્ટ એ પૂછ્યું. લોભનિંદા કરી નારદે હિંસા-વિણુ દયાધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. વડું દાન કર્યું એ પૂછતાં બીજાં દાન ગણાવી તેમની નિંદા કરી અન્નદાન દેવાનો બોધ આપ્યો. દાન ક્યાં દેવું? ઘેર રહી અતિથિને દેવું. અતિથિધર્મનો ઉપદેશ થયા પછી તે પાળવા સગાલે ગુરૂસાક્ષીએ ‘પડિવહું’ કર્યું. પછી ચંગાવતીએ નારીધર્મ પૂછ્યો અને તે સાંભળી પ્રતિજ્ઞા કરી. બાદ ચેત્રીએ બાળકધર્મ પૂછ્યો અને સાંભળીને એ પાળવા વ્રત લીધું. નારદ ગયા પછી શાહે શ-તુકાર માંડ્યો અને કર્ણ સોનું દેતો તેમ અઢારે વર્ણ અન્ન વડે પોષવા માંડી. જમણમાહાત્મ્ય અને સત્તુકારનું સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું છે. નિશાળે ભણતા ચેત્રીઆની કીર્તિ ઇંદ્રલોકમાં પહોંચી. સભામાં બેઠેલા ઇંદ્રે અનર્ગલ દાન દેતો જાણીએ જોયો ને તેનાં પપ્પાણુ કર્યાં. એક સભાજન ‘દેવ’ને ઇંદ્રવચનમાં શ્રદ્ધા ન બેઠી. દેવ કહે મારી પરીક્ષામાં ચાર ઉતરે તો ખરો. ઇંદ્ર કહે એ નહીં ચૂક; પૃથ્વી પર પણ સતવંત

પુરુષ હોય છે. દૃષ્ટાંતમાં શ્રીદત્તની આડકથા કહે છે. ઇંદ્રનું વચન
 ‘ચિત્તમાં ન ચોંટવાથી ‘વિરૂધ દેવ’વાળા દેવે ‘વિરૂધ રૂપ’ કર્યું
 અને સ્વર્ગથી સંચરી શિવમંદિર જઈ રહ્યા. શીત ઋતુના માધ
 માસમાં અખંડ ધારે દેવ વરસવા લાગ્યા. સગાળ ગુંચાયો તો ખરો.
 સાત લાંઘણુ થઈ, પણ શેઠ, નારી અને પુત્ર પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞામાં
 પૂરાં રહ્યાં. ચંગાવતીએ કંથને ભાળકની દયા ધરી નગરમાં ફરી
 અતિથિ લાવવા કહ્યું. ત્યાં પાડતા જતા સગાળને પ્રાસાદના રંગ-
 મંડપમાં સૂતેલો કાપડી દૃષ્ટિએ પડ્યો. ઇચ્છાભોજન આપે તો
 આવું એવો ઉત્તર સાંભળી તપસીના કહેવાથી સગાળ સ્ત્રીને ષ્છી
 આવ્યો. કાપડી સાધુએ ચાલવાની અશક્તિ જણાવવાથી સગાળ
 માછીવાડે જઈ ભોજન બોલાવી લાવ્યો. [અત્રે કનકની વશીકરણશક્તિ
 વિષે બે દૃષ્ટા છે.] ‘કુષ્ટી રૂપ દિગંબરતાણું’ નેઈ માર્છી ગણગણ્યા;
 એને સગાળના પૂછવાથી શીઆળ અને ગદ્દલની આડકથા
 સંભળાવી પાછા ફર્યા. શાહુ વિમાસવા લાગ્યો પણ એની સ્ત્રી
 માથે લેવા તૈયાર થઈ. અતિથિને મોટા સૂંડલામાં તૃણ અને ચીર
 પાથરી ચંગાવતીએ ઉપાડ્યો. ઘેર આગ્રહાસ્વાગતા કરી ઇચ્છાભોજન
 પૂછ્યું. અતિથિના પૂછવાથી શેઠે રસોઈની વાનીઓનું વર્ણન કર્યું,
 ‘રખિ’એ મહામાંસ માગ્યું. શેઠે કાપડીને પ્રશ્ન કર્યો, ‘જનોઈધારી
 ધર્મધ્યાન અને તિર્થના કરનાર તમે આ શું વચન બિચરો છો ?
 નારાયણનું રટણ કરો છો; ઇશ્વરની ભક્તિ કરો છો; બ્રાહ્મણવેશે
 છો; છતાં પરબ્રાહ્મણને આ આબાધ શો ? ” કાપડીએ પોતાનું બેગી
 સ્વરૂપ સમજાવ્યું અને વાણીઆથી ન નીપજે એવું મહામાંસ માગ્યું.
 સગાળ ખંચાયો. તેને એક ગીત સંભળાવી ચંગાવતીએ એના
 મનનું સમાધાન કર્યું. એટલે વ્રત-પૂરાયણ રહેવાનો પોતાનો નિશ્ચય
 સગાળે જણાવ્યો. કામે જતાં રસ્તે શૂળી ઉપર ચોરને બેઠો
 એ વાત ચંગાવતીએ શરમાતે શરમાતે કહી અને એનું માંસ લાવવા
 કહ્યું. ક્ષત્રિયભાવ આણીને સગાળે ઋષિ અર્થે માંસ આપ્યું.

સ્ત્રીએ રાંધી દીધું; પણ બ્રાહ્મણે એવું પાપીનું માંસ ખાવા ના કહી.
 સગાળે પોતાનું શરીર છેદી ઋષિની દેહને સંતોખવા કહ્યું. પણ
 એ વૃદ્ધ માંસ ભક્ષણથી હાનિ છે એમ કહી ઋષિએ સાત વરસના
 બત્રીસઝક્ષણાની-સગાળના પોતાના સંતાનની માગણી કરી. એ
 સાંભળી શ્વહુને આંસું આવ્યાં. પણ દોહલવી વેળાએ કામ આવે તે
 સાઈ*છોકરાંને જુનમ દષ્ટએ છીએ, એમ કહી ચંગાવતીએ ધીરજ
 આપી સગાળને નિશાળે જવા કહ્યું. દેવ બ્રાહ્મણનું બીજું ૩૫ ધરી
 નિશાળે ગયા. ત્યાં એમનો ભમાવ્યો ચેલીઓ ભમ્યો નહિ; તેથી
 ઋષિરૂપે જ બરમાં રહ્યા. ચંગાવતીએ પોતાના સ્વામીને હરિશ્વ-
 દ્રાહિનાં દષ્ટાંત દર્શ સમજાવ્યો તે નિશાળે મોકલ્યો, પડયાને
 શંકા ન આવે એવી રીતે પુત્રને સાદ કરી બોલાવ્યો. પુત્રે આવી
 પૂછ્યું એટલે ગળગળો થઈ બધી વાત કરી. જે શરીર ઋષિને કામ
 આવે અને માતપિતાને હાથે જેનો વધ થાય એને ધન્ય છે, એમ
 બાળકે ઉત્તર કર્યો. સાત વરસના બાળકનું સત્વ જોઈ દેવ વિચા-
 રમાં પડ્યા; અને ચંપકવર્ણી સલક્ષણા બાળકને જોઈ દયા આવવાથી
 એને અદૃષ્ટ કરી નિશાળમાં મૂક્યો અને મંડપમાં પડેલા એક
 કોહલને (કુહાને ?) કુંવરનું ૩૫ આપ્યું. એ 'માયાકુંવરે'
 પિતાને દાનનાં પાંચ ભૂષણ અને પાંચ દૂષણ સંભળાવી વિલંબ
 ન કરવા કહ્યું શેઠે ઉત્તર કર્યો; પણ પુત્ર મક્કમ રહ્યો. છેવટે ઋષિકાજે
 સતવંત શેઠે પુત્રશીશ છેલ્લું તે 'શ્રી રામ' એવો ઉદ્દગાર કાઢ્યો. હાથે
 કરી વહાલાંને વળાવી ઉદાસ થવું શું ? પુત્રવધ કરનારથી વધુ પાપી
 કાણ ? મસ્તક સ્ત્રીને શીંકે મૂકવા આપ્યું તે કહ્યું કે ઋષિ જમી જાય
 એટલે આપણે સાથે જઇશું-દેહુ તૈયારું, સત નથી ચૂકતાં એ જોઈ
 વિસ્મિત થએલા દેવે મસ્તક ઘિનાનું ભોજન મલિન છે એમ કહી
 કુપિત થઈ જમવા ના પાડી. મસ્તક સાથે લઈ બળી મરી ત્રણે સાથે
 સ્વર્ગપુરી જઈ મ્હાલવાની પોતાની ઇચ્છા સગાળે જણાવી. પણ કુદ્ધ
 કુપટીને ચાર તત્વવાળું મસ્તક જ જોઈતું હતું સગાળે પૂછવાથી

નજરે એ ચઢયા. એઓ મળીને બહુ જતનપૂર્વક જતીને ઘેર લઈ આવ્યાં અને એની વિવિધ આગતાસ્વાગતા કરી. પંચામૃત પીરસીને ધર્યાં ત્યારે અભ્યાગતે કહ્યું કે મારે તો અનાજ ખાવાની આખડી (બાધા આખડી) છે, ને હું તો માંસ ભોજન જ કરું છું. સગાળે ‘મૂખાઈ’ (માંસ) આણ્યું ને પીરસીને મૂક્યું. હવે જતીએ તેનો પણ આહાર કરવા ના કહી, ને સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહી દીધું કે તારા અનુપમ ચેલૈયાનો આહાર કરવા મારી ઈચ્છા છે. એ પાંધરી વાત પહેલેથી જ કહી હોત તો ઠીક થાત એમ ઉત્તર મળ્યો. હવે ચંગાવતી એ પતિને નિશાળે જવા કહ્યું. આ સાંભળી જતી ચેતી ગયો, અને એક રૂપ સગાળના ઘરમાં રહેવા દઇ બીજે રૂપે ચેલૈયા પાસે પહોંચ્યો. નહાંડીઆ નિશાળીઆએ માતપિતા પ્રત્યેના સ્વધર્મમાંથી ચળવી ના કહી દીધી. સ્વયં ‘ઘર ભણી સીધાવી’ ગયો ને માનાને કહ્યું કે જતીને જમાડવા મારો વિના વિલંબે વધ કરો—સઘળી માયા પરહરી દો, કારણ કે માતપિતા ભાઈબહેન એ સૌ સંબંધ મિથ્યા છે. માઆપે મળીને પુત્રના પ્રાણ લીધા. માતાએ ભોજન રાંધ્યું, પણ જતીએ તો જમવા મસ્તક જ માગ્યું. આંસુ સાર્યા વિના ગીત ગાતાં ગાતાં શીશ ખાંડીને સ્વામી સંન્યાસીને ધર્યું. એણે વાંધો કાઢ્યો કે ‘વાંઝીઆતું’ ભોજન હવે ખપે નહિ. આ સાંભળી ચંગાવતી કાતી-લઈ, પેટ કાપવા જતી હતી, ત્યાં કમલાપતિએ હાથ સ્પર્શી. ‘સુંદર પુત્ર તો સન્મુખ આવી ઉભો. ‘દીનાનાથે’ દયા કરી ચોરાશી ચોટાં સાથે કાંતીનગરીને કૈલાસમાં વાસ આપ્યો.

કૂંઢજૂત સગાલપુરી

વૈકુંઠ અને કૈલાસ માફક અન્ન અને સમ્પત્તિમાં વિમલ એવી કાંતી નગરીમાં શ્રીમાન્ શાહ શગાલ શેઠે પુત્રદાન કર્યું અને તેને સદાશિવ સંતુષ્ટ થયા. એ કથા ત્રિવિધ તાપ હરનારી છે. સાત્તિક સગાળ પૂર્વ જન્મે મહાદાતા કર્ણ હતો. જગદીશે એકવાર મધ્ય

રાત્રે એ દાનેશ્વરની પરીક્ષા કરી. એમણે અન્ન માગ્યું, ત્યારે કણે યુધિષ્ઠિરના ઘરનો માર્ગ બતાવ્યો. આ પ્રમાણે ધર્મરાજનું ગૃહ ખતાવ્યું હતું, તે અંવસર પડ્યે કામ આવ્યું—તર્જની આંગળી મુખમાં મૂકતાં પંચામૃત પામ્યો ને દુઃખ વિરામ પામ્યું. કણે અન્નદાનનું માહાત્મ્ય સમજ્યો, ને એક વાર મૃત્યુલોકમાં અવતાર માગ્યો. દેવેશે કહ્યું કે તને વાંછિત જન્મ મળશે.

તાંહાં ઉદે શાહા શંગાલને ધેર ચંગાઇ નિજ નાર
એલણુ પુત્ર ત્રૈલોકમોહન ધરમનો અવતાર.

અલ્લભોજન જમાડતાં જમાડતાં જહ્નવીપ્રવાહ વહે તેમ આનંદમાં કેટલાય દિન વહી ગયા એક વાર ઉમાપતિ ઈર્ધરે સગાસનું સત્ય જોવા વિચાર કર્યો ને મનપ્રેરણાથી સર્વ વ્યાચકોને અગોપ કર્યા. ભોજન અર્થે સ્નાન કરી સગાલ તૈયાર થયો; ત્યાં સેવકે આવી જાહેર કર્યું કે આજ કોઈ અતિથિ જડતો નથી. અભ્યાગત શોધવા સૌ દિશામાં વીર વિદાય કરવામાં આવ્યા. પણ સર્વે ખાલી પાછા આવ્યા. સગાળ તો સ્વપ્રતિજ્ઞામાં દઢ જ રહ્યો અને કહ્યું કે અતિથિ જમાડ્યા વિના જમવું નથી, આ સમયે કૈંસાસગિરિ પણ કંપી ઉઠ્યો. પોતાના દાસજનનો ‘પ્રસ્તાવ’ સમજીને પિનાકપાણિ, ત્રિનેત્ર, વૃષભાશ્વ, ભોગીરૂપ મહાદેવ શીઘ્ર કાંતિનગર સંચર્યા ને પક્ષાસન કરીને શીંગીમાં શબ્દ પૂર્યો. એ સાંભળી ફરી અનુચરો ત્રિદાય થયા; તેમણે આવી સગાલને દયા કરવા વિનંતી કરી. પણ એને આરત હોય તો આવી તેડી જાય, એવું બેદરકાર વેણ સિધ્ધે કહ્યું. સગાલે આવી તેમની સ્તુતિ કરી, ને પક્ષી પોતાના વ્રતનું નિવેદન કર્યું. એ સાંભળી ગંગાપતિએ પોતાની રોગી દશાનું વર્ણન કર્યું, અને પોતાના એ સાથીઓ કેવી રીતે એમને તણ ગયા તે કહ્યું. શેઠે ‘કંચનકંડ’ ધડાવ્યો અને પુષ્પ બીજાવ્યાં. સિધ્ધે કહ્યું કે હું તો મનવાંછિત ભોજન જમું છું. ત્રિલોકમાંથી

આપવાનું સગાલે વચન આપ્યું; પછી સિદ્ધને સગાલે શીશ ચઢા-
 વ્યા. તે જોવા તેનીસ સુર આવ્યા, અને દુર્દાલ વાગ્યાં. જીવથી
 અધિક જતન કરી શેઠ નિશ્ચલ મને સિદ્ધને ઘેર લાવ્યો. દોડી આવીને
 ચંગાવતીએ એના પાદ પૂજ્યા અને આસનસ્થ દેવ કપાલીની
 સર્વવાતે સેવાપૂજા કરી. ભાતભાતનાં ભોજન (એ કવિએ ગણાવ્યાં
 છે.) પીરસીને મૂક્યાં, ત્યારે સિધ્ધે સગાલ પાસે લીધેલું દ્રવ્ય
 સંભારી આપીને કહ્યું કે ‘હૂં મહાભાંસ નિત કંઈ આહાર.’
 વચન શીશ ચઢાવી શેઠ બોલ્યો, ‘હૂં સ્ત્રી પુત્ર અરેગી ત્રણમાંથી
 જે કહો તે તૈયાર છે. અતિથિએ વૃદ્ધશરીર કરતાં સુકામલ ચેલણને
 પસંદ કર્યો. પુત્ર નિશાળે ગયો છે, એ જાણી સગાલ નિશાળે જવા
 તૈયાર થયો. તે પહેલાં કારમો કુત્રિમ વેશ ધરી એક કપાલી ચેલણ
 પાસે પહોંચી ગયો ને પુત્રમાંસાર્થી જોગીની ભાત કહી. પણ શિવ-
 શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખનાર બાળકે ‘અવતાર તેહને મરણ’ કહી
 ચળવા ના પાડી. આવો ભક્તનો સદ્ભાવ જાણી અતિથિ અગોષ
 થયો. ચેલણ ઘર ભણી ગયો, તેને સામી માતા તેડવા આવી,
 માતાપિતાને પગે લાગી, અશરણશરણ પાસે જઈ પુત્રે તેમની
 સ્તુતિ કરી. પછી માતાપિતાને સાંત્વન આપ્યું કે સંસાર મિથ્યા છે
 અને ‘પદ પામશે સદાશિવ તણું.’ દૃઢ મન કરી સગાલે પુત્રશિર
 છેદ્યું. માતાએ શિર સંતાડ્યું, ને કલેવર રાખ્યું. ઈશે તે ખાવા ના
 પાડી અને ગીત ગાતાં ગાતાં શીશ ખાંડી લાવવા કહ્યું ‘હૂં ભાગે મને
 ભોજન નહિ કંઈ.’ તે પ્રમાણે ભોજન તૈયાર કર્યું. પણ જોગીએ
 વંઝાદોષ માથે ચઢાવ્યો, ને જમવા ના કહી. એ સાંભળી સગાલ
 ધરણી ઢલ્યો, ચંગાવતીએ પીરજ ધરવા કહ્યું ને જણાવ્યું કે
 ‘માહારા ઉદરમાં ખાલ’. જોગીએ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માગતાં ચંગાવતીએ
 પેટમાંથી ચીરી બાળક કાઢવા કહ્યું. ચૈદે ભુવનમાં કાલાહલ થયો
 અને કૈલાસ પણ કંપ્યો. ઉમાપતિએ ખડગ પકડી લીધું, ને
 જોગીરૂપ તજી જુગદીશ રૂપ ધર્યું. ચેલણને હાથે ઝાલી સુરમુનિ

સાથે 'શંભુ આઠ્યા' ને કહે 'ધન ધીરજ તમારું. ધન ધીર પુત્રની પ્રીતજ'. વિશ્વકર્માને બોલાવી, આખી કાંતીનગરી પ્રજા સંઘાટે અંતરિક્ષ વસાવી. શ્રવણમાહાત્મ્ય રચ્યાસાલ, અને પોતાનો નામ-ઉલ્લેખ કરી કવિએ કાવ્ય સમાપ્ત કર્યું છે.

જાનીકૃત સગાલચરિત્ર

*શકચાતમાં, શંકરસુત ગણેશ, બ્રહ્મસુતા અને સદાશિવની આરાધના કરી કાવ્યવિષય કર્ણુનો નિર્દેશ કર્યો છે. એક સમયે નારદે? બ્રહ્મા પાસે આવીને સૌ દાનમાં શ્રેષ્ઠ દાન કયું તે જાણવા માગ્યું કે જેથી

૧-૧૦ નોંધો માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮.

અનુસંધાન પૃ. ૧૩-ગોકુળધેલા કૃષ્ણ અને એનાં માતપિતા દેવકી વસુદેવ તથા નંદ, જસેજી, ગોપીઓ અને ઉદ્ધવના સુખમાં મુકેલાં પચીસ ગીતસંમિશ્રિત પદના 'પ્રેમ પચવીશ્રી' નામે સંગ્રહની પ્રત દલપતરામ અંગ્રહમાં અં. ૬૦૯ની છે. તેમાં પહેલા પદને અંતે 'વિશ્વનાથ વાહાલા બ્રહ્મં' એમ ગૂઢપણે કવિનામનો અને બાકીનાં પદોમાં અંતે 'જાની' અટકનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે આ કવિ ત્રણ કાવ્યોનો કર્તા તો છે.

'રસિકરાજ' (સોસા. અં. ૨૦૯, ૨૧૩ ને ૭૩૧ અ) ની તથા કા. દો. અં. ૮ માં જણાવેલી 'ગનિમની લડાઈ'ની પ્રતો હું જોઈ શક્યો નથી.

અનુસંધાન પૃ. ૧૯-આ કાવ્યની હસ્તપ્રત જેવી જ નોટબુકોમાં તેવા જ અક્ષરે ઉતારેલી બે પ્રતો સોસાઈટી હસ્તક અં. ૫૧ તથા ૬૬ની છે. સ્થલસંકાયને લીધે આંતરિક પ્રમાણો નોંધી શકાયાં નથી. પરંતુ મૂળ પ્રતો જેવા પેઠી સંપાદકને ખાતરી થઈ છે કે અં. ૫૧નો સુખરામદાસ તે સુખરામસુત છે અને અં. ૬૬ના 'લખરામ'ની આગળ 'તું' લખવાનું લહીઓ ચૂકી ગયો છે. જોડાક્ષર 'જળ' વાંચી મેજા બેસાડવો અયુક્ત છે. સગાળપુરી વિસ્તારી લખનાર સુખરામસુત તુંજળરામે હરિશ્વંદ્રાખ્યાન અને અભિમન્યુઆખ્યાન પણ વિસ્તાર્યા છે.

‘હરિ મલવાની તમથી લહીઈ જે ધણું દૂંકડી બારી.

પુત્રનું મન મનાવવા પ્રસન્ન પિતાએ શિવકથાનું માહાત્મ્ય કહ્યું, ને પછી મહાભારતના ભૂષણરૂપ કર્ણના જિવનમાંથી અંતસમયના પ્રસંગોનો^૨ ઉલ્લેખ કર્યો. નારદે ઇચ્છા દર્શાવવાથી દુર્વાસાદત્ત મંત્રના બળે થએલા, રવિપુત્ર કર્ણના જન્મથી માંડી સધળો વૃત્તાંત બ્રહ્માએ કહેવા માંડ્યો. નિત્ય સવાભાર સુવર્ણ આપનાર કર્ણે એક વાર દોષ અન્નાર્થી બ્રાહ્મણને યુધિષ્ઠિરનું ઘર આંગળી વડે બતાવ્યું હતું ને તેથી ‘સ્વર્ગ વિષે સુખ પામીએ લક્ષ્મીવરે કર્યો લાગ.’ આટલું સાંભળી નારદનું મન માન્યું નહિ:

હેમ આપુ હર્ષશું; તેહનૂ પ્રગટ ફલ, કહો, શું થયું? ૧

અંનની આંગલી ઉંચી કીધે કારણ તે ક્યમ લઈ? ૬. ૩
અન્નમાહાત્મ્ય કહ્યા પછી ભૂખ્યા કર્ણને આંગળી મુખમાં મૂકવાથી ‘ખટરસ પુરણ સ્વાદ’ કેવી રીતે મળ્યો તે સંવિસ્તર કહ્યું. કર્ણે મૃત્યુલોકમાં અવતરવા ઇચ્છા પ્રગટ કરી. એટલે કાંતીનગરીમાં ગોપાલ અને જસવતી માતપિતાને ત્યાં અવતાર આવશે ને કાણ નારી તથા કાણ પુત્ર થશે તે કહ્યું ને આશિષ વા સલાહ આપી.

આઠમા કડવાથી બ્રહ્મા નારદને સગાલચરિત્ર કહે છે. પાંચ કડીમાં કાંતીનગરીનું વર્ણન કર્યા બાદ સગાલજન્મ વર્ણવ્યો છે. અંગાવતીને પરણાવ્યા પછી

એક જીવ અંતરગત જોતાં જુગમાં દીસે બેહ.

x x x x

નંન્યો નરનારિ વીસારો, ‘નથી’ વાક્ય નવિ દાખે.

પતિપત્નીએ સંવાદ કરી નિશ્ચય કર્યો અને ‘નરનારિ^૩ એક ચિત્તે અન્ન આપે.’ એમ ધણા દિવસ આપતાં વેળા ફરી. ત્રણ વરસ અનાવૃષ્ટિ થવાથી આખી નગરી બેહાલ થઇ. મોટા ધનદની ટેક ન રહે તેવી વાંકી વેળાએ પણ સગાલસા સત્ય ચૂક્યો નહિ. એ વાત સદાશિવે પાર્વતીને કહી. શિવાએ એનું દુઃખ હરવાનું કહેવાથી અને દેવદેવી લિક્ષા માગવા ગયાં. પત્નીની સલાહ મુજબ પિતા જેમાં

જમતા તે થાળ અડાણે મૂકી સેર અન્ન શોધવા સગાળ નીકળ્યો. પ્રભુએ બહેપારી થઈ થાળ લઈ અન્ન આપ્યું. એ અન્નનો 'પ્રેમદાએ પાક નીપાયો. કાઠી સોધતાં હીરો લાગ્યો.' બિશ્નુકયુગલે આશિર્વાદ દીધો કે 'અખૂટ હબ્બે લાંડાર બહુ કરતાં 'શન્તુકાર' ખીબા દિવસે પ્રાતઃકાલે આપું' ઘર અષ્ટસિદ્ધિ ને નવનિધિથી ભરેલું, જોઈ પતિ-પત્નીને નિશ્ચય થયો કે 'સુભગ થયો. શિવશિવા પધારાં. કષ્ટ મક્કલ કાંતીનાં વારાં.' ૪ શાહે ભાતભાતના પરોપકાર કર્યા. અને 'એલેઓ નામે એક કુંઅર આપો શ્રી રણછોડ.' ૪-ક

હવે શિવે વિચાર કર્યો કે 'અતિથ્ય અટપટો થાઉં.' ૫ ઇંદ્રને યોગદાવી આજ્ઞા આપી કે 'સાત દિવસ વરસો શુભ પાણી હાલી આલી દે. નવ્ય સકેઅ.' સાત લંધન થઈ, પણ સગાળ સત્ય ચૂક્યો નહિ. છેવટે અંગાવશીએ કહ્યું કે 'ભુખ્યે પ્રાણુ ન થોભે માહુરા અતિથ્યનો ઉદ્ધમ કરો એ.' ૫-ક પણ સગાળે તો શિવને મંભાર્યા. આ પ્રભાણે 'મઘવાને મહુદેવજી દેખાડે છે દાસ' ૫ પરંતુ 'સત્ય નહી ચૂકે સાંકડે સાચો એ વિશ્વાસ.' સતીને સગાળનું ધૈર્ય નીરખવાનું કહી અવધૂત રૂપે ઉમાપત્તિ શિવાલયમાં જઈ સૂતા, ત્યાં 'શિવનું દર્શન મન ઘરી' સાહ સગાલ આવ્યો. અતિથિને જોઈ ભોજન માગવા કહ્યું. અવધૂતે કહ્યું કે મારે તો કામલ નરકાયાનું આમિષ જોઈએ તે કાઈ આપી શકે એમ નથી. પંચામૃત અન્ન લેવા સગાળે અવધૂતને વીનવ્યા ત્યારે ફેગટ તાણાતાણી કરવા અતિથિએ ના કહી. તરત શાહે પોતાનું શરીર છેદી આપવાનું કહ્યું. ૭ એટલે અવધૂતે એ શુભક માંસને બદલે બ્રાળકનું માંસ માગ્યું. ૮ તરત તો સગાળે તેની પણ હા કહી, પરંતુ,

કરમાણા મુખ મંદિર જીય, 'ધીર્ય' રાખજો શ્રી શિવરાય.

x

x

x

x

દીસે છે કે કારણુ રૂપ. જગવા અબ્બો ત્રિભુવન, ભૂપ.

શાહને મન દુઃખ એ હતું કે 'વામાને વહાલા છે તંન વધ કરતાં નહીં ચાલે મંન.' પતિનું 'અણમણું' મુખ જોઈ પત્નીએ કારણ પૂછ્યું ત્યારે સગાજે અતિથિ સાથેનો મંવાદ કહી સંભળાવ્યો. તરત જ 'ચંગાવતિ કહિ, શો ચેલમ્મો ? સર્વ ગયે સત્ય રાખો, અને શિખિ, હરિશ્ચંદ્ર^૩, બુલિ, રુકમાંગદ,^૩ નલ આદિનાં દષ્ટાંત આપ્યાં.' પીછા બાણુ 'અલોકીક રૂપે' ચેલૈઆનું ચિત્ત ચળાવવાનો નિષ્ફલ યત્ન કર્યો. 'વાંકી વાત શ્રવણે સુણીને સુત આવ્યો પિતાને પાસ.' ૮-૬ માતાપિતા અને પુત્ર અસ્થિર દેહની વાત કરતાં હતાં ત્યાં તો અતિથિ આકળો થયો ને આંસુનું એક પણ ટપકું પાડ્યા વિના સુતને મારીને ખાંડવાનું વચન માગ્યું. પુત્રમાંસનો આહાર અતિથિને આપી માતાપિતાએ દેહત્યાગ કરવા વિચાર કર્યો.^૯ પુત્રદેહને પંચગવ્ય વડે મક્ષાલન કરાવી તિલક કર્યું.^{૧૦} ને સદાશિવને સંભારી પિતાએ 'પ્રહાર કર્યો. શિવપ્રતાપે પ્રહાર પુષ્પ સરખા લાગ્યા, એ એણે મરતાં મરતાં કહ્યું. માએ માથું આધું મૂકી શરીર વિદારવા માંડ્યું; એટલે મસ્તકને ઉખલામાં મૂકી ખાંડવા અતિથિએ આજ્ઞા કરી. તે સાંભળી ત્રિદશપતિ ઈંદ્રે 'ત્રાહિ' યોકાર કર્યો. ખાંડણૂં ગાતાં ખાંડી રહ્યાં. રાંધીને મુખનો રંગ જરા પણ ઘટાડ્યા વિના અતિથિને જમવા બોલાવ્યો. અપુત્ર યજ્ઞમાનનું ભોજન નિષિદ્ધ છે એમ કહી અતિથિ ઉભો થયો. તેને પળવાર થોભવાનું કહી ચંગાવતી

‘ જાની જો છરી કેા લેઈ આવી આ ઉદર વિષે છે અદ્ભૂત બાલ.
વિદારી વેગે દેખાડું પ્રભુ વહી જાએ અતિથ્યકાલ.’

સૌ દેવ જોવા આવ્યા. પ્રહ્લા કહે, નારદ, તારી માતાઓ સહિત હું પણ જોવા ગયો હતો. મહાદેવે હાથ ઝાલ્યો, ને વર માગવા કહ્યું.

ઈશ કહે અમરાપુરી આપું કહે તો આપું કૈલાસ.
સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં કે આપુ હરી ચર્ણવાસ.

સગાળે છેલ્લો વૈકુંઠવાસ માગ્યો; સ્વર્ગમાં સગાળપુરી વસાવવા કહ્યું નહિ. ને તેવી આશિષ આપી શિવ પાછા વળ્યા. રચનાકાળે અને માહાત્મ્ય કહી કવિ કાવ્ય સમાપ્ત કરે છે.

સગાળપુરી (૧)

• ગણપતિ, અને સરસ્વતીનું સ્મરણ કરી કહે છે:

‘સંમલુ તે કહૂ કેલવી સગાળપરીની સુતથત હવી’ (હવિ ?)

કુંતાપુત્ર કર્ણની ધનુર્વિદ્યા અને દાનશીલતાનાં વખાણ અને યાત્રક ઇર્ષ્ના દષ્ટાંત પછી મરણ સમયે જરા લંબાણથી કર્ણે કરેલી વરયાચનાં આપી છે. પછી ભૂખ્યા કર્ણ અને કૃષ્ણ વચ્ચે વૈકુંઠમાં સંવાદ થયો. તેમાં છેવટે કર્ણે અનુબ્યજન્મ માગ્યો કે જેથી અન્નદાન દેવાય. તરતજ ‘પેળી પિર’ પત્રી ક્રમ જ હૂઝુ પિહિલુ પુર આપણુ જ કાહાવીહુ’ કહી ખીળ કડવાને પ્રારંભ કર્યો છે. કંતીનગરીવાસી ખંગાલપુત્ર સાહ સગાલ, તેની સ્ત્રી ચંગાવતી અને પુત્ર ચેલૈઓ એ ત્રણે જણે જતીને જમાડીને જમવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી; વૈકુંઠનાથે એનાં વખાણ કર્યાં. તેની કસોટી કરવા સ્વામીએ બારે મેઘને વરસવા આજ્ઞા કરી. ત્રણે જણને લાંઘા થવાથી જતીની શોધમાં નીકળેલાં સ્ત્રીલરથારને રણવગડામાં આવેલા દેવળમાં કાઢી થએલા શ્રીભુગદીસ જડયા. સગાળે માથે લઈ ઘેર આણ્યા; ત્યાં થએલાં મિષ્ટાન્ન જમવા ના પાડી સ્વામીએ માંસ માગ્યું. એ વેચાતું આણીને પણ જમાડવાનું કહ્યું. (ક. ૨) ત્યારે નરમાંસ માગ્યું. પોતાનું માથું વાઢી આપવાનું કહ્યું, ત્યારે અતિથિએ છોકરાનું માંસ માગ્યું. તેથી ચંગાવતીએ સગાળને નિશાળે જવા કહ્યું; એટલે બ્રાહ્મણ રૂપે ભગવાન ચેલૈયાનું પારખું જોવા ગયા; તેમનું કહેવું સાંભળીને પુત્ર ઘેર આવ્યો, ને રડતાં માતાપિતાને જોઈ જલદીથી ચંગાવતીને પોતાનો વધ કરવા કહ્યું. (ક. ૩) માતાએ ગીત, ગાયું ને પછી પુત્રે

માતાપિતાને આશિષ આપી, એટલે ધરમાં લઈ જઈ જતીને વાન કરી. (ક. ૪) બાદ માએ કુંવરને ખોળામાં લઈ બે હાથે કાતી લીધી. મસ્તક સિવાય સઘળું રાંધી સંન્યાસીને ધર્યું, તે જમતા પહેલાં 'આપણે બે સાથે જમીશું' એમ એણે કહ્યું: એ વખતે શીકે મસ્તક બેચું તે આંસુ પાડ્યા વિના બંનેને ખાંડવા કહ્યું (ક. ૫) ખાંડણાનું ગીત (ક. ૬) ગાયા પછી મસ્તક રાંધી પીરસ્યું. એટલે અતિથિએ વાંઝીઆનું અન્ન જમવા ના પાડી. પછી કરમાં કટારી લઈ પોતાના પાંચ માસના આધાનની પ્રતીતિ કરાવવા ચંગાવતી પ્રહાર કરવા જતી હતી તેનો જનાર્દને હાથ રહાયો. પ્રસન્ન પ્રભુના કહેવાથી માએ બોલાવતાવેંતજ કુંવર આવ્યો અને 'અરથ ગરથ ભંડાર લાયુ.'

સગાળપુરી (૨)

ગણપતિ અને સરસ્વતી ઉપરાંત આલ્મણનું સ્તવન કર્યા પછી સૂર્યપુત્ર કર્ણના ગુણનું લાંબું વર્ણન કર્યા વિના બાણશય્યાએ પોટેલા કર્ણને આલ્મણરૂપે અશરણશરણ છળવા આવ્યા તેની વાત કહી છે. આલ્મણને પરણવા દ્રવ્ય ભેઈતું હતું. કર્ણે પણ છ વતી પત્થર ખેંચી લીધો, ને તે વડે દાંતમાંથી સૂવર્ણ રેખ કાઢી. એને શુદ્ધ કરવા બાણ સાંધી ગંગાનીર આણ્યું. પાસેના ગામનું નામ તેથી બાણગંગા પડ્યું. પ્રસન્ન થએલા શ્રી રણછોડે વર આપવાથી કુંવારી પૃથ્વી પર દહન માગ્યું. હરિએ કર્ણની કાયાને સ્કંધે ચઢાવી કાલિદી આદિ સ્થળે ફરી છેવટે રેવાતટે કરણાલીx ગામે એને દાગ દીધો. ભૂખ્યા કર્ણ અને કૃષ્ણ વચ્ચે સ્વર્ગમાં સંવાદ થયો. 'આલ્મણને આપ્યું હોય અન્ન તો તે ઇહાં કરો ભોજન' એ ઉત્તર સુણી કર્ણે કહ્યું કે અન્નદાન યાચનાર એક આલ્મણને મેં યજ્ઞ કરતાં

x કર્ણપત્ની-કર્ણવત્ની-કરણમત્ની-કરણાલી. (ચાંદોદ-કરનાળી, વિશ્વા-મિત્રી યઈને) તાપીતટે સુરતના અશ્વિનીકુમારને આરે કર્ણને બાણ્યાની સ્થાનિક દાંતકથા પણ છે.

યુધિષ્ઠિરનું ધામ બતાવ્યું હતું. એ આંગળી મોંમાં મૂકતાં અમૃતના
 ઓડકાર આવ્યા. તેથી અન્નદાન દેવા કર્ણે ફરી જન્મ માગ્યો. લક્ષ
 ચોરાશી અવતાર વિના માનવ દેહ મળે નહિ, એમ કૃષ્ણે કહેવાથી
 (ક. ૨) એમની પાસે પટ ઉપર સધળા અવતાર લખાવી એ પટ
 ઉપર કર્ણે ફરી વાળ્યો. ‘પરીક્ષા જોવા અમે આવીશું’ એ
 શસ્ત્ર કબુલ કર્યા પછી શ્રી જદુરાજે કર્ણની વિનંતી સ્વીકારી.
 ‘મુક્તિક્ષેત્ર જોયું શ્રી પ્રભુએ. વસે શેઠ અંગાળ’ તે અપુત્ર શેઠને
 ત્યાં સગાળરૂપે કર્ણે જન્મ્યો. દસ વરસનો થયો એટલે પા રૂપીઓ
 પૂજી લઈ વેપાર માંડ્યો અનાજની ફેરી કરતા સગાળ પાસે જોટલું
 સાંજે વધતું તેટલું સધળું વિઠ્ઠલજીએ સાત દિવસ સુધી બ્રાહ્મણ-
 વેશે ભ્રમી લીધું. જગજીવને પ્રસન્ન થઈ અન્નના કાઠાર ભર્યા.
 ‘પછે સગાળે’ ઘાટ માંડ્યું ને પરણ્યા શૃંગાવતી નાર. તેને રૂપે રત્ન
 જેવો ફેલેયો કુંવર સાંપડ્યો; એને નિશાળે મૂક્યો. ‘અતિતને અંતોષી
 કરીને ભોજન કરે નરનાર’. એમના પુણ્યથી ભય પામેલા ઈંદ્રે
 વિઠ્ઠલજીની સન્માહ લીધો અને એમના કલા મુજબ બારે મેઘને
 આજ્ઞા આપી. સાત લાંબણ થયે નારીની અરજ સાંભળી સગાળ
 પતિપત્નીની ભૂખ ભાંગવા માટે (ક. ૩) અતિથિ લેવા ગયો. જુદાં
 જુદાં બજાર તથા દેવળ અને ઘાટ જોયા; પણ અતિથિ ન મળવાથી
 ‘સગાળશાએ ચિંતા કરી અતિતરૂપ ધર્યું નરહરિ’. તેમને
 સગાળે વિનવ્યા કે ‘એક અતિત જોઈયે ધરદાર, તમને ઇચ્છે ઘણું
 માહારી નાર’. એના માગવાથી સગાળ કંડિયો લાવ્યો ને તેમાં
 એને ખોસાર્યો (ક. ૪). ઘેર સ્ત્રીએ આગતાસ્વાગતા કરી. શૃંગાવતીને
 રસોઈ બનાવવા સગાળે કહ્યું એટલે અતિતે માંસાહાર માગ્યો. સગાળે
 ચોટેથી અન્નમાંસ આપ્યું. તે સિદ્ધ કરી ચંગાવતી લાવી ત્યારે
 ‘જતિ કહે: સાંભળ, રે નાર ! કુંવરનો ગમે છે મને આહાર.’ સ્ત્રીએ

+ કંઈક ત્રીજા કડવાની રાશિઆતમાં ‘વૈશંપાયન એણીપેર બોલ્યા:
 સાંભળ પરિક્ષતતન’.

ઉત્તર કર્યો: ‘કુંવર નિશાળથી આવે જે વાર, તમને ભોજન કરાવું સાર’. (ક. ૫) બીજો વેસ ધરી સ્વામી પંડ્યાને ઘેર ભણતા કેલેયાને ભગાડી મૂકવા ગયા. પણ માખાપનો ભક્ત તો અધ્યાત્મની શીખ લઈ ઘેર આવી અતિથિ ‘ભૂખ્યા છે કે આરોગિયા?’ એમ પૂછવા લાગ્યો. (ક. ૬). કુંવરનું મુખ નિહાળતી માતાએ કહ્યું: ‘અતિતને તાહારે માંસ ગમે છે. ક્યમ વધ કીજે તાહારે?’ પણ કેલેયો બોલ્યો કે ‘ત્રણ પચાસાં કે નહિ જીવે’ તેથી ‘નહાઈ કરી કેલેયો ભો. પછે તાતે વધ કીધો’. અતિથિ જાય તે પછી મરવાનો વિચાર કરી શીશને શીકે ચઢાવ્યું. પણ અતિથિએ ‘મળ્યૂત લાવ્યાં રાંધી’ તે જમવા ના કહી અને ‘આંખ આંજી પિયલ સારી મસ્તકને લાવો તળી.’ એમ માગ્યું. (ક. ૭) માએ ખાંડણાનું ગીત ગાયું અને તેમાં દસ અવતારનું વર્ણન કરી કાલા કુંવરનાં ચરિત્ર સભાર્યો. પછી રસોઈ નીપજવી તાતે અને આઈ ધાઈને અતિથિ કને ગયાં. (ક. ૮) પછી પરિવારની તપાસ કરી, ‘વાંઝિયાં છે એમ જાણી અતિથિએ ચાલવા માંડ્યું. તેને ખાતરી કરી આપવા જેવી ચંગાવતી પેટ ચીરવા જાય છે તેવાજ ગદાધર જોપાળ પ્રગટ થયા તે ‘કહે મુખ માગ, સગાળ!’ (ક. ૯) એમના કહેવાથી સગાજે કેલેયાને બોલાવ્યો. વળી ‘પુત્ર માતાએ બોલાવિયો. ભણતો કેલેયો આપિયો’. પ્રભુજીને જમાડવા રસોઈ કરવા જાય છે ત્યાં તો બાઈએ બધું તૈયાર જોયું. ‘નરનારીને સત્યે કરી સગાલપુરી સ્વર્ગે સંચરી.’ એ સત્ય કથા ગાયાસાંભળ્યાનું પુણ્ય વર્ણવ્યા પછી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે. (૧૦)

તુલનરામકૃત સગાલપુરી.

રાજા જનમેજયે વૈશંપાયન ઋષિને કહ્યું: સર્વથી પાદન પણ પોત્તી વણિક જાતિમાં જન્મી, સગાલસાએ દહ મન કેવી રીતે રાખ્યું, અને પુત્રનો હાથે વધ કરી સુંદર શ્યામને કેવી રીતે સંતોખ્યા, એનો

મહિમા પૂર્વ જન્મથી માંડીને વિસ્તારપૂર્વક મને સંભળાવે, ઉત્તરમાં ઋષિએ શ્રવણમાહાત્મ્ય કહ્યું (ક. ૧); અને પૂર્વજન્મમાં 'ક્ષત્રિય કેરો અંશ' એવો એ કર્ણ તરીકે સુવર્ણદાન કરતો તેનું વિગતસર વર્ણન કર્યું. કુરુક્ષેત્રમાં અર્જુનનાં બાણથી કર્ણ ધરણી ઢલ્યો. મૃત્યુને સાડાત્રણ દિવસ બાકી હતા, ત્યારે બાણસુન્દરએ પોઢેલા ત્રોપાલલકતનું પારખું બેવાં મોરારીએ બ્રાહ્મણવેશ ધર્યો. પરણવા દ્રવ્ય માગનાર એ બ્રાહ્મણને ધનુષ્યથી પાપાણ તાણી લઈ તે વડે દાંતની રેખા કાઢી અવતીમાં બાણ મારી જળ કાઢી શુદ્ધ કરી દાન કર્યું. અશરણશરણ પ્રસન્ન થયા ને વરદાન માગવા કહ્યું: (ક. ૨) ફરો જન્મ આપે તો શું આપે એ કહીને કર્ણ બોલ્યો.

નહિકર રાખજો તમારે ચરણ, નવ આપશે જન્મ ને મર્ણ;
વલી માગું છું આણે દિન, કુંવારી લોભ્યે કરજો દહન.

કર્ણ મરણ પામ્યો. એની કાયા ઉચ્ચકી પ્રભુ ગંગાતીર થઈ રેવાતીર આવ્યા ને ત્યાં તલમાત્ર કુંવારી ભૂમિ હતી તે પર પોતાની ડાબા કરતી હથેલી મૂકી કર્ણની દેહ બાળી ઉત્તર કર્મ કીધું. વૈકુંઠમાં બઈ સલામાં કર્ણને કરમાએલા મુખે ખેડેલો બોલ્યો. (ક. ૩) ભૂખ્યા કર્ણને હાથે વળગાડી વૈકુંઠનાથે ધરમાં લીધો અને ચારે ખૂણે નર્પા સુવર્ણના ભંડાર બતલાવી કહ્યું કે તારું આપેલું સૌ અહીં મૂક્યું છે. પ્રભુએ પૂછતાં, એક વાર ભૂખ્યા વિપ્રને બ્રાહ્મણ જમતા હતા તે જગા બતાવી હતી, એ વાચાપુણ્યની વાત કહી; એટલે ભગવાને મુખમાં આંગળી મૂકાવી ને અમૃતના ઝોડકાર આવ્યા. (ક. ૪) પશ્ચાત્તાપ કરતા કર્ણે અવતાર માગ્યો. કૃષ્ણે લક્ષ્યોરાશી ચોનિ બતાવી તે કાગળમાં માર્મિક આજ્ઞા લઈ એક પલકમાં કર્ણ લોટી વળ્યો. કર્ણને મનુષ્યાવતાર મળ્યો. નરમદાને કાંઠે 'ઉત્તમથન એક ગામ'માં નાત્યશિરોમણી બંગાલસાની પત્ની રતનાવતીને પેટ એ અવતર્યો. બેશીએ આવી બંગાલપુત્રનું નામ સગાળ પાડ્યું પાંચ વરસે નિ

એકલો પુત્ર અગીઆર વરસનો થયો ત્યારે ચૌદે વિદ્યા ભણી ઉતર્યો; ત્યારે એની માએ પાવલી આપી અને ઉઘમ કરી બાણીતા થવા કહ્યું (ક. ૫) એના ચણા લઈ ફેરો કરતાં પાવલી ઉપરાંત ઉપજેલા પૈસાનું અનાજ લઈ નિત્ય ક્ષુધાર્થીને આપી દેવા માંડ્યું. તેની સાત દિવસ પરીક્ષા કરી, પ્રસન્ન થએલા પ્રભુએ અખૂટ દ્રવ્યની રેખા આપી. પછી સગાળે હાટ માંડ્યું તે ધર્મની હાટ ચલાવી. બાદ બહુ દિવસે બંગાલસાએ ગોર પાસે કન્યા શોધાવી અને લાખીણી લેવા લીધો. એક વાર અવનીમાં દૂકાળ પડ્યો ત્યારે સગાળસાનું નામ પૂછતાં ગામનાં ગામ ઉલટયાં; અન્ન ખાઈ એમણે આશિષ આપીને પુત્ર જન્મ્યો. તેથી ગૃહસ્થાશ્રમનો લેવા પતિની રજા લઈ નિત્ય એક અતિથિ પોષવાનું વ્રત પત્નીએ લીધું. એનો તાપ ન સહી શકવાથી ઇંદ્ર વિષ્ણુ પાસે ગયો અદે એમની સલાહથી સગાળની નારીનું વ્રત ચૂકવવા આર્ત આપી (ક. ૬) સગાળે પત્નીને ઠપકો આપ્યો ને એનું મન જોયું. સાતમે દિવસે વરસાદ રહ્યો એટલે સોંઘલાએ સ્વામીને અતિથિ તેડી લાવવા મોકલ્યો. નિરાશ થએલો સગાળ પાછો ફરતો હતો, તેટલામાં એનું મન જોઈ દયા લાવી પરમેશ્વર એક દહેરામાં અતિથિવેશે બેઠો. ઘેર જતાં સગાળે સહજ ડોકાઈ કર્યું ને જરાજુરણ કાઢીને બેયો; તેને પગે પડી સ્ત્રીની ઇચ્છા કહી સંભળાવી, હાથી ઘોડે કે રથ પાલખીમાં બેસવા ના કહી જોગીએ કંડિયો માગ્યો, (ક. ૭)-ધાંચા પાસેથી કંડિયો ગૂંથાવી ઘેર ગયો; સ્ત્રીને કહ્યું, ને એના કહેવાથી મખમલની ગાદી પાથરી કંડિયો લઈ અતિથિને ઉંચકી લાવ્યો. રસોઈ નીપજાવવાની વાત કરતાં અતિથિએ માંસાહાર માગ્યો. ગભરાતા થરથરતા સગાળે ખાટકીને ત્યાંથી માંસ આણ્યું તે સ્ત્રીએ રાંધી સ્વામીને જમવા કહ્યું. (ક. ૮) હજી ચૂકતો નથી એમ વિચારી 'માંસ માગૂં તાહારા પુત્ર કેરું' એવું અતિથિ ખીજાવે બોલ્યો. સગાળે હરખીને કહ્યું કે "બાહારથી હું લાવ્યો મેલ, તેથી તો છે એ સહેલ. નીસાલે

• ગયો છે બાલ, આવે તો માફ તતકાલ. ” બીજું રૂપ ધરો નિશાળેથી ભગાડવા ગએલા અતિથિનું કહ્યું નહિ માનતાં અધ્યાત્મની આજ્ઞા લઈ માતૃપિતાની સેવામાં ચેલૈયો હાજર થયો. કુંવરનું મુખ નિહાળતી મા અને પુત્ર વચ્ચે કફેણ સંવાદ થયો. પુત્રની વાત સાંભળી માત અને તાત પ્રસન્ન થયાં અને કોડ આણી એને નહવરાવ્યો. ‘શ્રી રણછોડ શ્રી ગોપાલ જપત્તા’ સૂર્યાભિમુખ બાળકે અવિનાશીની પ્રાર્થના કરી. (ક. ૯)—ખડગ લઈ સગાળસા આવ્યો. એણે ‘ચેલૈયાનું’ મસ્તક છેલ્લું. એક વાર કોહો શ્રી રામ. ’ મસ્તક શીંકે મૂક્યું, ‘અતિતને આરોગાવીને’ ‘આત્મહત્યા’ કરીને મરણ પાળી મારીને પેટ’ એવો સંકલ્પ કર્યો. ભોજન આવ્યું એટલે ‘સગાલસાને ચૂકવવાને’ ક્રોધ કરી અતિથિ બોલ્યો: ‘તત્તવ વસ્ત તે’ ઊંચી મેહેલી મલિન રાખ્યું અન. ’ આંસુ પાડ્યા વિના ગાતાં ગાતાં મસ્તક ખાંડવાનું એણે કહ્યું તે સગાળે કબૂદ્યું. (ક. ૧૦)—ફરી અતિથિનું પ્રેમની આવશ્યકતા વિષે સંભાષણ થયું. તે પ્રકારે કરતાં બે જણે ચેલૈયાને હાલરડાં ગાયાં. તેમાં દસ અવતારનું વર્ણન નથી. મસ્તક તળીને અતિથિને ધર્યું ત્યારે એણે સગાલને પૂછ્યું: ‘છે તાહારે કેટલા તન ?’ ઉત્તર સાંભળી ચાલી જતા સ્વામીને સગાળે પોતાનો વાંક પૂછ્યો. (ક. ૧૧)—વાંક દેખાડીને જાઓ એવું કહેતાં ‘વાંઝિયા ગાલ તાહારે ચઢીરે’ એવો ઉત્તર મળ્યો. મારી સ્ત્રીને સાત માસનો ગર્ભ છે એવો સગાળનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો. (ક. ૧૨)—અતિથિએ પ્રતીતિ માગી; સગાળે કહેવાથી એણે સ્ત્રીને પૂછ્યું અને ગર્ભ દેખાડવા કહ્યું. પુત્રને મળવા ઇચ્છતી* મા હરખી; નહાઇને અપરંપાર દાન કરીને, પછી સૂર્યની પ્રાર્થના કરી કટાર લાવી. ‘મારી પેટ કટારી જાહારે’ ત્યારે હાંહાં કરી ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ પ્રગટ થયા. નરનારી એમને ચરણે નમ્યાં. સગાળને પુત્ર બોલાવવા કહ્યું. ફરી કહેવાથી માએ બોલાવ્યો અને ‘ખભે પાટી ને ખડિયો હાથ’ લઈ એ આવ્યો. અને

* સ્વર્ગમાં ચેલૈયાને ? કે નવા નીકળનાર બાળકને ?—ક. ૧૩.

વૈકુંઠનાથને નમ્યો. ‘પ્રભુએ માયા વિસર્જન કરી મઘમાંસ લીધું ત્યાં હરી.’ સગાળને સધળું તૈયાર અન્ન દેખાડ્યું ને વર માગવા કહ્યું. (ક. ૧૩)–‘હવે વાંછના કાંઈએ નથી’ એવો સગાળે ઉત્તર કર્યો. પ્રસન્ન પુરુષોત્તમે વિમાન તેડાવ્યાં અને સગાલપુરીને સ્વર્ગમાં વાસ આપ્યો. પછી આ કથા સુણી અન્નદાનાદિનું પુણ્ય કર્યાનું માહાત્મ્ય કહી રચ્યા સાલ આદિ અંશત હકીકત આપી છે. (ક. ૧૪)

રત્નદાસકૃત સગાળસા.

સાધુસેવક સગાળસાને એક વેળા સાધુ ન મળવાથી અપવાસ પડ્યો. તેને તારવા માટે કોઢીલા અતિતનું રૂપ લઈ કૃષ્ણ આવ્યાં. ચંગાવતીએ આગતાસ્વાગતા કરી ખીર રાંધીને પીરસી. માંસાહારી હોઈ હું અનાજ જમતો નથી એવો મોંઘમ ઉત્તર સાંભળી ‘શાહે કસાઈવાડેથી છુપાવીને માંસ આણ્યું. તે સુધારી પીરસ્યું એટલે અતિથિ ખોલ્યા કે હું અધારપથી છું ને ફક્ત મનુષ્યમાંસ જ મારો આહાર છે. માગ્યું કે વેચાતું માણસ ન મળે એમ જાણી ચંગાવતીએ ચેલૈયાનો સંહાર કરવા કહ્યું. નિશાળેથી નાસી જવાની મળેલી સલાહ ન માનતાં ચેલૈયો ઘેર આવ્યો. નિઃશ્વાસ નાખતી માતાને ખોળે પોઢેલા બાળકે કહ્યું: ધન ધન આજનો દહાડો રે ! જગતના નાથ જમાડો. ’ એ સાંભળી માખાપે મળીને એનું શીશ કાપ્યું અને જગદીશને જમાડવા એવી અણુઘટતી વાત કરી. ખેલાડી પ્રભુએ ત્યારે કહ્યું કે મસ્તકની માયા મૂકી ગાઈ હસીને એને ખાંડી લાવો. તે પ્રમાણે થયું ત્યારે અવિનાશીએ વાંઝિયાનું લોજન ન જમાય એમ કહ્યું. સગાળ પોતાનાં પૂર્વ જન્મનાં પાપ સંભારવા લાગ્યો. પણ મારે પાંચ મહીનાનું ઓધાન છે એમ કહી ચંગાવતીએ પેટમાં પાળી મારી. અચાનક આવીને બહુનામીએ એની બાંહ ગ્રહી. સતી ભક્તિથી પ્રસન્ન થએલા મોરારિએ વર આપવા કહ્યું ને ચેલૈયાને સજીવન કર્યો. સતીએ ભક્તિ જ માગી. પતિપત્નીએ પ્રભુનું નામ રટવાનો નિયમ લીધો.

ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન.

હરિ, ગુરુ, સંત અને ગુણપતિનું સ્તવન કરીને ભોજલ સતવંત હરિભક્તના ગુણ ગાય છે. તેમવંતાં નરનારી સગાળ અને સંધ્યા-વતીને* એક સમયે અટક પડી. આઠ દિવસ મૂશળધાર મેઘ વરસી રહ્યા પછી અભ્યાગતને ગોતી લાવવા શાહુકારે વાણેતરને મોકલ્યા. તેમણે તળાવ પાસે એક તપસ્વીને જોયો. શેઠનું સત શ્રુતવાને કિરતારે કાઢી બની દેવળમાં ઉતારો કર્યો. ત્યાં શેઠ આવી પગે લાગ્યો તે ઘેર આવવા નિમંત્રણ કર્યું. (ક. ૧.) ઘોડા વહેલ મારે કામ નહિ આવે; મને તારી સ્ત્રી તેડી જાય અને મનગમતું આવું આપે તો જ તો જ હું આવું, એવો ઉત્તર સાંભળી સગાળ સ્ત્રીને પૂછવા ગયો. 'નથી માવવી એ છે મોરાર રે' એમ કહી સામેયું લઈ બે જણ ગયા. (ક. ૨) કરંડિયો ઉંચકી સ્ત્રી નગરલોકનાં ટોળાંના દેખતાં એમને ઘેર લાવી. સ્નાન કરાવી સ્વાગત કર્યું તે પકવાન પીરસ્યાં. એટલે અભ્યાગતે કહ્યું કે 'અન્ન દેહે મારે અગ્નિ કરે છે, મારે છે માટીનો આહાર રે.' લોકલાજ મૂકી કસાઈવાડેથી એ મંગાવી આપવાનું શાહે કહ્યું ત્યારે અતિથિ બોલ્યા !

અનેકું અમે અહર્નિશ આપ્યે ને રહિયે વન માંહી રે,
અધોરપંથીને આહાર માણસનો બ્રીજૂં ન ખપે કાંઈ રે.

પારખૂં જોવા આવેલા પ્રભુજીને ના કહીએ તો સત જાય, એમ સમજી પુત્રને પૂછવાને સગાળ નિશાળે ગયો ને હકીકત કહી. (ક. ૩) શિબિ, મયૂરધ્વજ વગેરે સતવાદીનાં દૃષ્ટાંત આપી એલૈયે બોલ્યો કે 'શિર મળશે આવો સમો નહિ મળે મોહન થ્યા છે મેહેમાન રે.' આ સાંભળી સગાળની છાતીમાં તો શાર જ પડ્યા. પણ એલૈયે તો ચાક પરથી પિંડ ઉતારી લે એટલી સહેલાઈથી શીશ કાપી આગળ કર્યું. બહુનામીએ બાઈને શણગાર સજીને ગાતાં વળડતાં અને રોયા વિના શયને સુધારવાનું કહ્યું. (ક. ૪) કાજળ સારી

* આ નામસંસ્કરણ અને ધ્રુવ સાહેબના સૂચવેલા રૂપકને સંબંધ છે.
(પ્ર. પૃ. ૫૨).

હાલરડાં ગાઈ હરખે ભોજન ખનાવી સતીએ નંદકુમારને પીરસ્થું. ત્યારે કઠણ વચન કહીને બહાલમે ખાંડણિયામાં મસ્તક ખંડાગ્યું. હવે હદ થઈ ગઈ-ઈંદ્ર ઈંદ્રાસન મૂકી નાંઠો, જમવા વખતે ભોગીશ્વરે કહ્યું કે વાંઝિયાનું અન્ન વર્જ્ય છે. એ સાંભળી સતીએ ઉદર ચીરવા માંડ્યું એટલે હરિએ હાથ ઝાલ્યા. પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈ વર આપવા કહ્યું. સતવાદીએ માગ્યું કે ‘આવી કસાણી ન દેજો કેાને સ્વામી. એ માગૂં વરદાન રે’ પરબ્રહ્મે પ્રગટ થઈ સેલૈયાને સજીવન કર્યો ને સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો.

કથામૂલવિચાર

દરેક કાબજની કથાના સારનો વિચાર કરી જોતાં કેટલાક સર્વ સામાન્ય મુદ્દા જડે છે. રત્નદાસ અને ભોજલનાં કીર્ત્યની કથા દાનેશ્વર કર્ણ સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતી નથી, એ હકીકત પ્રત્યે હાલ ધ્યાન ન આપીએ, તો સર્વ કવિઓ કર્ણકથા સાથે સગાળકથાનો સંબંધ બાંધતા જણાય છે. નિત્ય અન્નદાન કરીને જ જમવું એવો સગાળનો નિયમ છે. એ દાનધર્મની કસોટી કરવા એક દેવ આવે છે, એ દેવ પુત્રામિષદાન માગે છે. આ કસોટીમાંથી સંગાળ પાર ઉતારે છે. આ રીતે સગાળમાહાત્મ્યદ્વારા અન્નદાનમાહાત્મ્ય ગાવું તથા ટેકપાલનનો મહિમા ગાવો એ સર્વ કવિઓનો હેતુ છે. આ પ્રસંગમાં સમાચ્છેલ કવિત્વમય લાગણીઓનો અન્યત્ર વિચાર કરવામાં આવશે. હાલ તો ત્રણ મુખ્ય મુદ્દા ઉભા થાય છે:

અહિંસાનો ઉપદેશ કરનાર હિંદુઓની કથામાં સામાન્ય રીતે અબુગતી માંસભોજનની વાત ક્યાંથી? તો વળી પુત્રમાંસદાનની કલ્પના તો સંભવે જ શી રીતે? આ કથાને કર્ણકથા સાથે સંબંધ કેવો?

હિંદુ સંસ્કૃતિના સર્વસંગ્રહરૂપ મહાભારતના શ્રવણવાચનનો ખૂબ પ્રચાર સેંકડો, બેઠકે હજારો, વર્ષથી છે. દાનધર્મનો અને ટેકપાલનનો મહિમા તેમાં અનેકવાર ગવાયેલો છે. કુરુક્ષેત્રના મહાયુદ્ધ

પછી કલિયુગનો આરંભ થયો; અને ચતુષ્પાદ ધર્મને દાન એ એક જ પગ રહ્યો. પાંચ પાંડવોનો છઠ્ઠો દૂધભાઈ સૂર્યપુત્ર કર્ણ એ દાનધર્મનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. એ જ પાણ્ડવકથામાં—મહાભારતમાં—શિબિ રાજની કથા વણી દેવામાં આવી છે, કપોતનું રક્ષણ કરવા અને તેને બદલે બીજો આહાર રચેનને આપવા *‘કપોત માટે કાપ્યો દેહ’ અને ‘શિબિની માટી છાએ તોલાણી’* એ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. એ જ શિબિ રાજના સંબંધે મહાભારતના અરણ્યપર્વમાં [માર્કણ્ડેય સમા-સ્યા પર્વ; અધ્યાય ૨૦૧, ૧૬-૨૭ કુમ્ભકોણમની આવૃત્તિ] બીજી વાત આવે છે. તે નીચે મુજબ છે.

બ્રાહ્મણઃ કશ્ચિદેનમવ્રવીત્ ॥ ૧૬ શિવે અન્નાર્થસ્મીતિ
તમવ્રધીચ્છિવિઃ કિં ક્રિયતામાજ્ઞાપયતુ ભવાનિતિ ॥ ૧૭ અથેનં
બ્રાહ્મણોઽવ્રવીત્ ચ ણ્ણ તે પુત્રો વૃહદ્ગર્ભો નામ ણ્ણઃ પ્રમાતવ્ય
ઘ્વતિ તમેનં સંસ્કુરુ અન્નં ચોપપાદય તતોઽહં પ્રતીક્ષ્ય ઇતિ ॥
તતઃ પુત્રં પ્રમાથ્ય સંસ્કૃત્ય વિધિના સાધયિત્વા પાત્ર્યામર્પયિત્વા
શિરસા પ્રતિગૃહ્ય બ્રાહ્મણમમૃગયત્ ॥ ૧૮ ॥

પરંતુ આ બ્રાહ્મણે તો જઈને મહેલ, કાશાગાર વગેરે બધું બાળી નાંખ્યું. છતાં રાજા તો મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારનો વિહાર જણાવ્યા વિના બ્રાહ્મણ પાસે ગયો અને ભોજન ધર્યું. બ્રાહ્મણે પોતે ખાવાને બદલે રાજાને એ ખાવા કહ્યું; અને જેવો રાજા ખાવા બંધ છે તેવો રાજાનો હાથ ડાલ્યો. જીવતો પુત્ર પ્રગટ થયો. અમાત્યોએ રાજાને કહ્યું કે ‘વિધાતા’ એ વેશે તમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા.

આત્મસ્વાધાપૂર્વક દાન દેનાર અષ્ટક, અસૂયાકથનયુક્ત દાન દેનાર પ્રતર્દન અને વૃથારત્નિ કરનાર વસુમના તથા તે ત્રણની

x સુધન્વાખ્યાન

* સેલેયા આખ્યાન, કડકું ૪, ૨,

હાલરડાં ગાઈ હરખે ભોજન બનાવી સતીએ નંદકુમારને પીરસ્યું. ત્યારે કંઠણ વચન કહીને બહાલમે ખાંડણિયામાં મસ્તક ખંડાયું. હવે હદ થઈ ગઈ-ઈંદ્ર ઈંદ્રાસન મૂકી નાઠો. જમવા વખતે જોગીશ્વરે કહ્યું કે વાંઝિયાનું અન્ન વળ્યું છે. એ સાંભળી સતીએ ઉદર ચીરવા માંડ્યું એટલે હરિએ હાથ ઝાલ્યા. પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈ વર આપવા કહ્યું. સતવાદીએ માગ્યું કે ‘આવી કસણી ન દેજો કેાને સ્વાસ્થી એ માગૂં વરદાન રે’ પરબ્રહ્મે પ્રગટ થઈ સેલૈયાને સજીવન કર્યો ને સર્વાત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો.

કથામૂલવિચાર

દરેક કાબજની કથાના સારનો વિચાર કરી જોતાં કેટલાક સર્વ સામાન્ય મુદ્દા જડે છે. રત્નદાસ અને ભોજલનાં કૌંબ્યની કથા દાનેશ્વર કર્ણ સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતી નથી, એ હકીકત પ્રત્યે હાલ ધ્યાન ન આપીએ, તો સર્વ કવિઓ કર્ણકથા સાથે સગાળકથાનો સંબંધ બાંધતા જણાય છે. નિત્ય અન્નદાન કરીને જ જમવું એવો સગાળનો નિયમ છે. એ દાનધર્મની કસોટી કરવા એક દેવ આવે છે, એ દેવ પુત્રાભિષદાન માગે છે. આ કસોટીમાંથી સગાળ પાર ઉતારે છે. આ રીતે સગાળમાહાત્મ્યદ્વારા અન્નદાનમાહાત્મ્ય ગાવું તથા ટેકપાલનનો મહિમા ગાવો એ સર્વ કવિઓનો હેતુ છે. આ પ્રસંગમાં સમાજેલ કવિત્વમય લાગણીઓનો અન્યત્ર વિચાર કરવામાં આવશે. હાલ તો ત્રણ મુખ્ય મુદ્દા ઉભા થાય છે:

અહિંસાનો ઉપદેશ કરનાર હિંદુઓની કથામાં સામાન્ય રીતે અભુગતી માંસભોજનની વાત ક્યાંથી? તો વળી પુત્રમાંસદાનની કલ્પના તો સંભવે જ શી રીતે? આ કથાને કર્ણકથા સાથે સંબંધ કેવો?

હિંદુ-સંસ્કૃતિના સર્વસંગ્રહરૂપ મહાભારતના શ્રવણવાચનનો ખૂબ પ્રચાર સેંકડો, બેઠકે હજારો, વર્ષથી છે. દાનધર્મનો અને ટેકપાલનનો મહિમા તેમાં અનેકવાર ગવાયેલો છે. કુશ્મેત્રના મહાયુદ્ધ

પ્રથી કલ્પયુગનો આરંભ થયો; અને ચતુષ્પાદ ધર્મને દાન એ એકંજ પગ રહ્યો. પાંચ પાંડવોનો છઠ્ઠો દ્વિભાષી સૂર્યપુત્ર કર્ણ એ દાનધર્મનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. એ જ પાણ્ડવકથામાં—મહાભારતમાં—શિબિ રાજની કથા વણી દેવામાં આવી છે, કપોતનું રક્ષણ કરવા અને તેને બદલે બીજો આહાર શેનને આપવા ‘કપોત માટે કાપ્યો દેહ’ અને ‘શિબિની માટી છાપે તોલાણી’ * એ કથા સુપ્રસિદ્ધ છે. એજ શિબિ રાજના સંબંધે મહાભારતના અરણ્યપર્વમાં [માર્કણ્ડેય સમા-સ્થા પર્વ, અધ્યાય ૨૦૧, ૧૬-૨૭ કુમ્ભકાણુમતી આવૃત્તિ] બીજી વાંત આવે છે. તે નીચે મુજબ છે.

બ્રાહ્મણઃ કશ્ચિદેનમવ્રવીત્ ॥ ૧૬ શિવે અચાર્ય્યસ્મીતિ તમવ્રધીચ્છિવિઃ કિં ક્રિયતામાજ્ઞાપયતુ ભવાનિતિ ॥ ૧૭ અથેનં બ્રાહ્મણોઽવ્રવીત્ ચ ઇષ તે પુત્રો વૃહદ્ગર્ભો નામ ઇષઃ પ્રમાતવ્ય ઇતિ તમેનં સંસ્કૃર અન્નં ચોપપાદય તતોઽહં પ્રતીક્ષ્ય ઇતિ ॥ તતઃ પુત્રં પ્રમાથ્ય સંસ્કૃત્ય વિધિના સાધયિત્વા પાઙ્યામર્પયિત્વા શિરસા પ્રતિગૃહ્ય બ્રાહ્મણમમૃગયત્ ॥ ૧૮ ॥

પરંતુ આ બ્રાહ્મણે તો જઈને મહેલ, કાશાગાર વગેરે બધું બાળ નાંખ્યું. છતાં રાજા તો મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારનો વિદાર જણાવ્યા વિના બ્રાહ્મણ પાસે ગયો અને ભોજન ધર્યું. બ્રાહ્મણે પોતે ખાવાને બદલે રાજાને એ ખાવા કહ્યું; અને જેવો રાજા ખાવા ભય છે તેવો રાજાનો હાથ ઝાલ્યો. જીવતા પુત્ર પ્રગટ થયો. અમાત્યોએ રાજાને કહ્યું કે ‘વિધાતા’ એ વેશ તમારી પરીક્ષા કરવા આવ્યા હતા.

આત્મસ્ત્રાધાપૂર્વક દાન દેનાર અષ્ટક, અસૂયાકથનયુક્ત દાન દેનાર ત્રતર્દન અને વૃથાસ્તુતિ કરનાર વસુમતા તથા તે ત્રણની

સાથેના મુનિ નારદ—એ ચારે કરતાં શિબિ રાજ ચઢીઆતો હતો,
એ બતાવવા ઉપરનું ઉપાખ્યાન^૧ ત્યાં આપેલું છે.

એવીજ રીતે નિર્વિકાર રહી દાન દેવાનું માહાત્મ્ય વર્ણવતી કથા
જૈમિનીય અશ્વમેધિક પર્વના ૪૫મા અધ્યાયમાં આવે છે :

‘ મોરુધ્વજે આગે અંગ વેહેરાબ્યું, ’ * એ રાજ્ય^x મયૂરધ્વજની

૧ મૂળ ઉલ્લેખસ્થાનોના જિજ્ઞાસુઓ માટે ભાણ્ડારકર ઈન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતી મહાભારતની આવૃત્તિના સામાન્ય તંત્રી ડૉ. સુખકણ્ઠ-કરના તા. ૧૪-૭-૩૪ ના પત્રમાંથી ઉતારો આપું છું. “.....the prose passage mentioned by you (Kumbh. edi. Aranyaparvan, adhy. 201, Sections 16-27) is found mostly in certain Nagari Mss, but is totally missing, along with the rdhy, in the Kasmiri versions as also in the entire Southern Recension. It is, therefore, clearly an interpolation (of unknown date); and as such it will **not** form part of the constituted text in our Critical Edition of the Mahabharat. It is most likely, as you suggest, that the story was written in comparatively recent times according to an earlier model (like that of S'riyala) and foisted on the name of Sibi to whose credit there are enough stories of a similar kind.” મહાભારતની ક્રમિક રચનાના કાળ દરમિયાન મહાભારતની કથાઓ દેશ્ય ભાષામાં અને દેશ્ય કથાઓ મહાભારતમાં એમ આપણે થઈ હોવી જોઈએ, એવું સંપાદકનું સૂચન હતું. મૂળથી આ અને અન્ય વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીને સંપાદકે પ્રસ્તાવનામાં ગ્રહણ કરેલી વિચાર-સરણીને આ ઉપાખ્યાન ક્ષેપક ઠરવાથી બાધ આવે એમ નથી. ક્ષેપકલાગને કાળ નક્કી થયા વિના ભારતકથા અને દેશ્યકથાના પૌર્વાપર્યનો પ્રશ્ન અહીં ઉકલે તેમ નથી; તથા કાંઈ અસ્થાને પણ છે.

* ભોજલકૃત સેલૈયા આખ્યાન, કડવું ૪, ૨,

x ગુજરાતી ભાષામાં નાકર આદિ જુદા જુદા કવિઓએ મયૂરધ્વજનું આખ્યાન રચ્યું છે.

પાસે એક બ્રાહ્મણ પોતાના શિષ્ય સાથે આવ્યો. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે મારા પુત્ર સાથે હું વનમાં સ્થઈ આવતો હતો ત્યારે મારા તરુણ પુત્રને એક સિંહે પકડ્યો. બહુ પ્રાર્થ્યા પછી સિંહે કહ્યું કે જો રાજા મયૂરધ્વજનું શરીરાર્ધ લાવી આપે તો તારા પુત્રને જતો કરું. વાત સાંભળી રાજાની અર્ધાંગના તથા પુત્ર એને બદલે મરુવા તૈયાર થયાં. પણ સ્ત્રી વામાંગ છે અને પુત્ર ઉત્તમાંગ છે, એટલે સિંહને જોઈતું દક્ષિણાંગ તો ન મળે; એવું બ્રાહ્મણે કહેવાથી રાજા વહેરાવા તૈયાર થયો. અને વહેરાતાં વહેરાતાં વામચક્ષુમાંથી એક અશ્રુ ખર્ચું. અશ્રુવડે ક્રુષિત થએલું દાન લેવા બ્રાહ્મણે ના પાડી. ત્યારે મયૂરધ્વજ મોલ્યો કે એકલા જમણા અંગને લાલ મળશે અને પોતે રહી જશે, એમ સમજી વામાંગે અશ્રુ સાર્યું. પછી શિષ્ય અર્જુન સાથે આવેલા બ્રાહ્મણ-રૂપધારી કૃષ્ણ પ્રગટ થયા અને રાજાને વર આપ્યો.

ધર્મપાલન અર્થે નિર્વિકારપણે પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની ભાવના આ રીતે લાંબા વખતથી પોષાતી આવતી હતી. તે લિખિત કથાપ્રવાહ હાલ ગુજરાત કહેવાતી ભૂમિમાં ક્યાંક વચમાં લુપ્ત થએલો. તે આપણને સગાળની કથામાં જડે છે. હિંદુ સમાજમાં પ્રાધાન્યપદેથી બ્રાહ્મણો ને ક્ષત્રિયો ધીરેધીરે ચ્યુત થયા, અને વૈશ્યોની ચઢતીનો કાળ આવ્યો. તે કાળમાં કર્ણાદિ ક્ષત્રિયોએ કથાઓમાં સગાળાદિક વર્ણિકનો અવતાર ધારણ કર્યો. દાનધર્મના મહિમાનું ગાન તો ચાલુ જ રહ્યું. પાંડવોના ઇતિહાસમાં અનેક ઇતિહાસ કથાઓ-દંતકથાઓ વણી દેવામાં આવી પ્રાકૃત ભાષાઓના યુગમાં રચાએલી જૈમિનીય અશ્વમેધિક પર્વ જેવી મહાભારતની સુધારાવધારાવાળી આવૃત્તિ થઈ. જૈમ લોકની ધાર્મિક લાગણીમાં ઉત્તરોત્તર ફેરફાર થયો, તેમ પણ કથાની વિગતોમાં ફેરફાર થયો. શિષ્યિકથામાં વિધાતાએ બ્રાહ્મણરૂપે સ્વભક્ષણાર્થે શિષ્યપુત્ર ખુદફગર્ભનો વધ કરાવ્યો. પરંતુ મયૂરધ્વજની પાસે આવેલા કૃષ્ણે સિંહના ભક્ષણ માટે એનું અર્ધાંગ માગ્યું, અને સાક્ષાત્ વિષ્ણુએ જ એ માગ્યું.

એમ સમજી મયૂરધ્વજે અંગ વહેરાવ્યું. મયૂરધ્વજની કથામાં પાત પત્ની અને પુત્રની વચ્ચે થતી સ્પર્ધા લક્ષમાં રાખવી ઘટે છે. આવી રીતે સગાળની કથાનું અમૂર્ત બીજ એક દષ્ટિએ આપણને મહાભારતમાં અને જૈમિનીય અશ્વમેધમાં જડે છે. સામાજિક અને ધાર્મિક આગણીમાં ચળાઈને અદો છાપેલાં કાબ્યોમાં એ ઉતરેલું છે. એ કથાઓમાંથી સીધી સગાળની કથા ઉતરી આવી; એમ કહેવાનો હેતુ નથી. પણ મૂળ કથા એમને મળતી જ કાઈ કથા લક્ષિત કરે છે, અને એ સર્વનું પ્રતિપાદ્ય વસ્તુ એક જ છે, એટલું જ કહેવાનું છે.

આ રીતે લક્ષિત થતી કથાને કર્ણ સાથે સંબંધ કેવી રીતે બંધાયો હશે તે હવે વિચારવાનું છે. મહાભારતમાં દાનવીર, તરીકે પ્રસિદ્ધ પાત્ર સૂર્યપુત્ર કર્ણ છે. દ્વાપર યુગમાં થએલો કર્ણ સુવર્ણ દાનેશ્વર હતો. કલિયુગનો સગાલ અન્નદાનેશ્વર છે, તે એ જ કર્ણનો અવતાર છે, એમ કહી સગાળની કથાને મહાભારતની કથા સાથે સાંધી છે. આમ કરવામાં બે ઉદ્દેશ હોઈ શકે: (૧) કર્ણની કથાની ધારા લંબાવવાનો. (૨) સગાળનું-સગાળદ્વારા અન્નદાનનું-માહાત્મ્ય વધારવાનો. આ બે હેતુ એક બીજાના અત્યન્તવિરોધી નથી: એમાંથી એક જ હેતુ હોઈ શકે એવું આવશ્યક નથી. એમ સહેજે માની શકાય છે કે અન્નદાનનું માહાત્મ્ય વધારવા ઇચ્છનાર કાઈએ કર્ણને જાણીશુજીને ઝાંખો પાડવા કર્ણની કથા લંબાવી. પ્રશ્ન એ છે કે એ કામ હાથ ધરનાર પરાર્પવગત સ્વતંત્ર સગાળકથા આગળ કાઈ સ્વરૂપે હતી કે કેમ? [આ પ્રસ્તાવનાભાગનાં પ્રુફ વાંચતી વખતે એ પ્રશ્નનો અંશતઃ ઉત્તર આપવાનાં સાધન તથા કથાપ્રસંગ નહિ, પણ કથાનાયક સગાળશાહ ઐતિહાસિક છે, એમ માનવાને પ્રમાણ મળ્યાં છે. તે 'પુરવણી'માં આપવામાં આવ્યાં છે.]

* નારસિંહે નિના કોડન્યઃ તવ પુત્રં પ્રચારયેત્ ॥ ૪૫. ૨૨

શરીરાદૈન ગોવિન્દઃ પ્રીયતાં યજ્ઞનાયકઃ ॥ ૪૬,

• સાંધુ વાણીઆની વાત સત્યનારાયણની કથામાં ગોઠવાઈ ગઈ છે. તેવી રીતે પણ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં સગાળનો ઉલ્લેખ જાણ્યો નથી.* ગુજરાતેતર પ્રાંતોમાં સગાળકથા પ્રચલિત છે કે કેમ [તે તપાસવું પરિણામ ' પુરવણી 'માં છે.] કથાનો મુખ્ય ભાગ અત્યારે એટલો અતિશયોક્તિ ભરેલો લાગે છે કે દૃષ્ટાંત ખાલ્લ જ ઉપદેશક કથિ આવી પુત્રામિષદાનની કલ્પમા યોજે અને હિંદુસંસ્કૃતિના સર્વ-સંગ્રહ રૂપ મહાભારત, મથૂરધ્વજાખ્યાન વગેરેમાંથી સ્વાભાવિક રીતે એની કલ્પનાને પોષણ મળે, એ સંભવિત જણાય. ગમે તેમ હોય પણ ગુજરાતી કવિતામાં ઉતરતા પહેલાં એક કાળે એ લક્ષિત કથાએ લોકકથાનું+ રૂપ અવશ્ય ધારણ કરેલું જ.

• પ્રાચીન સાહિત્યમાં રૂપક રચવાનો એક જમાનો હતો. દિ. બ. કેશવલાલભાઈએ પ્રેમાભાઈ હોલમાં તા. ૧૦-૮-૧૯૩૦ના રોજ “ચંદ્રહાસનું આખ્યાન: વિસ્તાર અને પરિવર્તન” એ વિષય ઉપર લાખણ આપ્યું હતું. [બુદ્ધિપ્રકાશ, સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦.] એમાં ચંદ્રહાસની મૂળ કથાનાં પાત્રોનાં નામોમાં પણ નિગૂઢ મહારૂપક ખતાવેલું છે. અલખત સગાળની કથા દૃષ્ટાંત માટે નવેસર યોજવામાં આવી એમ માનવું બીલકુલ આવશ્યક નથી. પ્રાકૃત

---

* વાતચીત દરમિયાન પુરાતત્વ મંદિરવાળા પંડિત બેચરદાસે આ અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

× સરખાવો 'સાંધ નેહડી' ની કથા. સૌરાષ્ટ્રની રસધાર ભા. ૧. ખત્રીસલક્ષણના લોહીથી ન્હાય તો રક્તપીતીઆનો કોઠ મટે એ ઉલ્લેખ ત્યાં છે. તળાબનો એલલવાળો સ્વહસ્તે સાંધ નેહડીના પતિનો રોગ મટાડવા પુત્રવધ કરે છે. વળી હિંદુધર્મની અહિંસામયતાનો ઇતિહાસ સમજવામાં ઉપયોગી જોળ ચોથની કથા પણ જોવા જેવી છે: કંઠાવટી, મેધાણીકૃત.

કાલમાં આપણી લક્ષિત કથા સ્વતંત્ર કથા હતી, એ સંપૂર્ણપણે સંભવે છે. પરંતુ મહારૂપકની રચનાનો સમય તે પછી આવ્યો; તેમાં રૂપકાનુસાર આપણાં પાત્રોનાં નામ પણ પરિવર્તન પામીને બનેલાં છે. એમ ધ્રુવ સાહેબે બીજા વ્યાખ્યાનમાં ગુજરાત કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કહ્યું હતું:—સગાળ તે અન્નનો સુકાળ, અને ચંગ સારી, શુદ્ધ, પતિવ્રતા તે ચંગાવતી; એમ સામાન્ય રીતે સમજાય. પણ પહેલો પહોર પોતાનો કહેવરાવનાર કર્ણ સાથે સંબંધ બંધાય એવું સુકલ્ય ઉપરથી પણ સગાળ રૂપ વ્યુત્પન્ન થઈ શકે. દાન દેવાને સુયોગ્ય પ્રથમ પ્રહરની કલ્પિત પ્રત્ની સંધ્યા. સંધ્યાવતીના વિકૃતરૂપ સંધાવતીને શુદ્ધ કરવા જતાં ચંગાવતી થાય. સુકલ્ય અને સંધ્યાનો પુત્ર એલૈયો (ચેલક એલકું). સગાળનો પિતા બગાળ ધનાઢય છતાં દાન દેતો નહિ. તે સુકલ્યથી ઉલટો વિકલ્ય.

આવું જ રૂપક+ ઘટાવવામાં આવ્યું હતું એમ કહેવાની ધૃષ્ટતા કોઈ કરી શકે નહિ. બીજી કથાઓનાં પાત્રનામો પેઠે પુત્રામિષદાનની કથાનાં પાત્રોનાં નામ કોઈ રૂપકાનુકૂલ કે અર્થસૂચક પરિવર્તન પામ્યાં હોય એટલું જ કહી શકાય. પુત્રામિષદાનની કથા અતિથિસત્કાર અને અન્નદાનનું માહાત્મ્ય ગાવામાં ઉપયોગમાં લેવાઈ અને તે હેતુની સવિશેષ સિદ્ધિ અર્થે સુવર્ણદાતા અને અન્નદાતા વચ્ચે પણ સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. મહારૂપકની રચનાના સમયમાં આ બન્યું. આ સંગ્રહનાં કાવ્યોમાં કર્ણ અને સગાળ જોડાઈ ચૂકેલા છે; અને તેમની પૂર્વેની અનુપલબ્ધ કાવ્યકથામાં પણ જોડાએલા હતા એમ માનવાને કારણ છે.^૧

+ રૂપકચર્યા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૨.

૧ આ પ્રકરણના મુખ્ય હલ્લેઓ પ્રત્યે મારે ધ્યાન દોરવાની કૃપા દિ. બ. કેશવલાલભાઈએ કરી છે.

અનુરૂપ પ્રાચીન કથાઓ.

પુત્રાભિષદાનની કથા એટલી બધી અતિશયોક્તિપૂર્ણ લાગે છે* કે દષ્ટાંત પૂરતી જ એ કથા યોગ્ય શકે—એવી શંકા કદાચ ને સહજ થાય એમ છે. પરંતુ સ્વદેશીય પ્રાચીન સાહિત્યનો વિચાર કરતાં આવી કથા અસંભવિત નથી એ સ્પષ્ટ છે.* તૈવી જ રીતે પરધર્મી—પરદેશીય સાહિત્યનો વિચાર કરતાં જણાશે. ધર્મ, ધર્મમાં ભેદો છે એ ખરું છતાં કેટલીક વસ્તુ એવી છે કે જે બીજાઓમાં સંભવે તો આપણા ધર્મમાં પણ સંભવે જ. છતાં પુરાવા ખાતર નહિ, પણ યજ્ઞબુદ્ધિની વ્યાપકતાનો ખ્યાલ આણવા અત્રે પરદેશીય કથાઓનો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

યહુદી ધર્મ તથા ઇસ્લામ ધર્મને ધણો ગાઢ મૂળધં છે. બંનેમાં નીચેની કથા આવે છે.

બાઇબલમાં ‘ઓલ્ડ ટેસ્ટમેન્ટ’ ના ‘જેનેસીસ’ ના બાવીસમાં પ્રકરણમાંથી નીચેનો ભાગ ઉતાર્યો છે.

And it came to pass after these things, that God did tempt Abraham; and said unto him, Abraham; and he said, Behold, here I am.

* કવિદષ્ટિએ અથવા ‘પિતૃમાનસની’ દષ્ટિએ સ્વમાંસદાન કરતાં પુત્રાભિષદાન વિશેષ કઠિન છે.

* ગયા પ્રકરણમાં આવતી કથાઓ ઉપરાંત સુધન્વાની કથા સંભારો. ‘સત્યથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર નહિ ગણે’ એવો ધર્મશાસ્ત્રનો આદેશ ત્યાં કહ્યો છે. વળી ‘રૂકમાંગદે છદ્મ પુત્રનું શીશ પણ રાખ્યું તો પ્રામ્યો ભુગદીશ.’ એ રૂકમાંગદનો ઉલ્લેખ અત્રે છાપેલાં કેટલાંક કાવ્યોમાં પણ છે.

And he said, Take now thy son, thine only son Isaac, whom they lovest,...and offer him there for a burnt offering.....

And Abraham...went unto the place of which God had told him.

...And they went both of them together.

And Isaac...said,...but where is the lamb for a burnt offering ?

And Abraham said, My son, God will provide himself a lamb.....

...and Abraham...bound Isaac his son, and laid him on the altar upon the wood.

And Abraham stretched forth his hand, and took the knife to slay his son.

And the angel of the lord called unto him out of heaven and said,.....

...Lay not thine hand upon the lad...for now I know that thou fearest God.....

And Abraham lifted up his eyes and looked and beheld behind him a ram...and offered him up for a burnt offering in the stead of his son.

હવે કુરાનમાં આવતી વાર્તા લખ્યો. નામોમાં જ સ્પષ્ટ સામ્ય છે, એટલે મૂળના એકપણા વિષે પ્રશ્ન ઉભો જ થતો નથી. પણ આપણું કાર્ય તો સગાળની વાર્તા સાથેનું મળતાપણું વિચારવાનું છે. તે દૃષ્ટિએ કુરાનના અરબી પાઠની નીચે આવતી ઉર્દુ ટીકા ભેવા જેવી છે:—

“ મક્કામાં હઝરત ઇબ્રાહિમને ત્રણ રાત્રિ લાગલાગટ સ્વપ્ન આવ્યું કે તું તારા બેટાને કુરબાન કર. ઇદુઅહુદનો દિવસ હતો. હઝરત ઇબ્રાહિમ હઝરત ઇસ્માઈલને સાથે લઈને મુનીકી તરફ ચાલ્યા...કહ્યું કે હે મારા પ્યારા બેટા ! મને સ્વપ્ન આવ્યું છે કે હું તને કુરબાન કરું. તારો શો અલિપ્રાય છે? પુત્રે કહ્યું કે ઓ મારા પિતા, જે ચીજતો આપને હુકમ થયો છે તે કરો.....પછી જ્યારે બાપ બેટા બંને ખુદાનો હુકમ પાળવા તૈયાર થયા...અને બેટાને મોં ફેરવીને છુરી ફેરવવાનું કરતો હતો ત્યારે હઝરત સાહેબજાદાએ ત્રણ વસિયત કરી:—

(૧) મારા હાથપગ ખુબ કસીને બાંધો કે જેથી હું હાલુચાલુ નહિ, મારા હલનચલનથી આપનાં કપડાં લોહીથી બગડે નહિ અને હું એવી બેઅદબીથી ગુન્હો કરી શકું નહિ.

(૨) જ્યારે અહીંથી કારગ થઈ આપ મકાન પર જાઓ ત્યારે મારી પ્રૂજ્ય માતાને મારી સલામ કહેજો અને આ મારાં કપડાં તેને આપજો કે જેથી તેને સંતોષ થાય.

(૩) કુરબાનીની વખતે માંડે મોં નીચું કરીને એવી રીતે છરી ચલાવજો કે જેથી તે સમયે મારા ચહેરા પર આપની નજર ન પડે, કારણ કે રખેતે એ વખતે પિતૃપ્રેમ જોસમાં આવી જાય અને ખુદાનું ફરમાન પાળતાં આપને વિલંબ થાય અગર ખમચાઓ.

જ્યારે એ બંને પુણ્યકૃતનું આ કાર્ય સંધાવાતી આણી પર હતું ત્યારે અલ્લાએ ઇબ્રાહિમને અવાજ કર્યો કે બસ, બસ, તે તારું સ્વપ્ન સાચું કરી બતાવ્યું,.....ખરેખર આ એક મોટી જાહેર કસોટી છે. કેમકે પુત્ર એ મોટી ચીજ છે અને તે પણ ઘડપણનો અને વળી એકનો એક ખુબસુરત અને શક્તિમાન.....ઈશ્વર કોઈનો જાનમાલ લેતો નથી, ખાલી અજમાયશ જ કરે છે...પછી એક મોટો તાબો ઘેટો તેના બદલામાં કુરબાન કર્યો...પરિણામ એ થયું કે એક બેટાને

કુરબાન કરવા ગયા હતો તેને ખુદાએ સલામત રાખ્યો અને સંચાઈના બદલામાં બીજો બેટો ઇસ્હાક સાંપડ્યો.” માતૃપિતા અને પુત્રના નિર્વિકારીપણા વિષે સંગાળની કથામાં આવતા ઉલ્લેખ અત્રે ટાંકવાની જરૂર નથી. એક વસ્તુ નોંધવી જોઈએ. ખરેખરા પુત્રનો વધ થાય એ કાંઈ કથાકાર સાંખી શકતો નથી. ઉપરની કથાઓમાં પુત્રનું સ્થાન ઘેટાં લે છે. આદાલતકથાઓમાં બનાવતી પુત્ર નથી આવતા—એક વાર પુત્રનો વધ તો થાય છે જ, પણ તે માયાપુત્રનો. જૈન કનકસુંદરે ‘કાહલું કુંવર રૂપ જ કર્યું’ એમ કહ્યું છે.

અહિંસાની કલ્પના જેમ જેમ વ્યાપક થતી ગઈ તેમ તેમ યજ્ઞમાં હોમવાનું વસ્તુ ફર્યું છે. ચાહુદીઓમાં જુની ધાર્મિક માન્યતા હતી કે જ્યેષ્ઠ પુત્રને યજ્ઞમાં ઇશ્વરને સમર્પણ કરવો. પાછળથી તેને બદલે પૈસા આપવાનો રિવાજ દાખલ કરવામાં આવ્યો. આર્યોમાં પણ પુરુષમેધ, અશ્વમેધ, અજમેધ, ફલમેધ એમ જુદાં જુદાં રૂપાન્તરો થયાં છે. અત્રે આપણું કાર્ય એ ઇતિહાસમાં ઉતરવાનું નથી. યજ્ઞબુદ્ધિની વ્યાપકતા બતાવી અત્રે એટલું જ સૂચવવાનું છે કે પુત્રાભિષેદાન એ નરી કપોલકલ્પિત બીના નથી. કવિત્વપૂર્ણ લાગણીઓથી ભરપૂર એ વિષયનું મૂળ મનુષ્યજગતના સાચા અનુભવોમાં છે.

ધર્મબુદ્ધિથી માતૃપિતાને હાથે બાળકનો વધ કર્યાનાં દૃષ્ટાંત ઓક સાહિત્યમાં પણ મળે છે. ડાએનાનાં પ્રકાપની શાંતિ માટે રાગ એગેમેમ્નન પોતાની પુત્રી ઇફીજેનીઆનો હોમ કરે છે. એક જળચર રાક્ષસથી સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા એન્ડ્રોમીડાનો પિતા તેને હોમવા તૈયાર થાય છે. કથા એવું કહે છે કે બંને પાછળથી જીવતાં રહ્યાં. દુકાળનાં સમયમાં વાવમાં પાણી આવવા વરંકન્યાની જોડનો ભોગ આપવો અથવા કુવામાં પાણી લાવવો બન્નીસલક્ષણનો ભોગ આપવો એવી કથાઓ આપણામાં પ્રચલિત છે. જસમા ઓડણનો શાપ અને સહસ્રલિંગ તળાવની વાત આ સંબંધે યાદ કરવા જેવી છે.—મહમ્મદ

પયગંબરના દાદા અબ્દુલ મુતાલિબ વિષે એકવાત છે. પોતાના પ્રિય પુત્ર અબ્દુલલાહનો ભોગ આપવાની એ તૈયારી કરતા હતા. એક સ્ત્રી જ્યોતિષીએ તેમને કહ્યું કે એ તો એક મહાન પયગંબરનો પિતા થવા સર્જાયો છે. મારે તેને બદલે ૧૦૦ હિંટનો ભોગ આપો.

આ સઘળી ધર્મબુદ્ધિથી કરેલા અગર કરવાના પુત્રવધની વાત ઘંઘ. પરંતુ અન્યથા કરેલા વધનાં પરદેશીય પ્રાચીન સાહિત્યમાં ઘણાં દૃષ્ટાન્ત મળે છે. આ ત્રિપયની વ્યાપક કવિત્વમયતાની ઝાંખી કરાવવા થોડાંક નોંધવાં જોઈએ. ફિરદોસીએ શાહનામામાં સંગ્રહેલી રૂસ્તમ અને સોરાબની ઐતિહાસિક કથા એ એક જ્વલંત દૃષ્ટાન્ત છે. કવિ મેથ્યુ ઓર્નોલ્ડે પણ આ પ્રસંગ અંગ્રેજી કવિતામાં ઉતાર્યો છે. મેકડર્સનના 'ઓરીઅન' કાવ્યનાં કાર્યોનનો તેવીજ રીતે અજ્ઞાનપણે પિતાને હાથે વધ થાય છે. આયલેંડની મહાકાવ્યકથામાં આવી જ રીતે ક્યુકુલીન અને કોનોલોશની કથા આવે છે. રામચંદ્ર વનમાં લવકુશનો સંહાર કરી પાછા તેમને સજીવન કરે છે તે આ પ્રસંગે સહજ યાદ આવે છે.

ધર્મ સમજી દુઃખની પરંપરા સહન કરવી, તેની કથાઓનો દેશ-પરદેશમાં પારજ નથી. સગાળે અતિથિને જમાડીને જમવાનો નિયમ લીધો છે. સાત સાત દિવસના સૌને કડાકા થયા છે. એ જાણે બસ ન હોય તેમ કાઢીલા 'અતીત'ની પરિચર્યા કરવી પડે છે. અંપેમાંનના શબ્દ સાંભળવા પડે છે. રાંધેલી ભાંતભાતની સાંમગ્રી નકામી જાય છે. માંસ માગતાં પણ વિવિધ બ્રહ્માનાં કાઢી પુત્રવધ કરાવે છે. તેટલેથી પણ પતતું નથી. પુત્રમસ્તક ખાંડવાની આજ્ઞા થાય છે. તે શાક પણ અતિથિને ખપતું નથી. માંતો પેટ ચીરવા ઉભી થાય છે. છતાં કોઈ પરમાત્માને જરા પણ દોષ દેતું નથી. આ સઘળી દુઃખપરંપરા બાધબલમાં આવતી જોખની કસોટીની પરંપરાની યાદ આપે છે.

પ્રાછળથી રચાયેલાં સગાળ કાવ્યોમાં ઉમાવર શંકર અથવા વૈકુંઠનાથ વિષ્ણુ સ્વેચ્છાથી સગાળની કસોટી કરવા જાય છે. પરંતુ વાસુ અને કનકસુંદરમાં જોઈતી કથાને મળતી યોજના છે: ઇંદ્રસભામાં સગાળનું સત મૂકવાવા બીકું ઉભું થાય છે. કનકસુંદરની કથામાં ઇંદ્ર અને “દેવ”ની વચ્ચે વિવાદ થાય છે, અને તે ઈશ્વર અને સેતાનની વચ્ચે થતી જોઈતી સંબંધી તથા માર્લો અને ગીટેના ફ્રાસ્ટ* સંબંધી હોડતે મળતો છે. સગાળ પુરી (૧) તથા સુરદાસકાવ્યમાં વૈકુંઠનાથને મુખે વખાણ સાંભળી કૈલાસપતિ પરીક્ષા કરવા વિચાર કરતા જણાય છે.

ત્રીજી ધ્યાન ખેંચનારી હકીકત અતિથિસત્કારની છે. આપણાં કાવ્યોમાં કવચિત્ કવચિત્ એવું સૂચન આવે છે કે કોઈ અતિથિનું રૂપ ઈશ્વરે જ ધારણ કરેલું છે, એમ સગાળાદિ જાણે છે. અતિથિદેવો મઘ । નો ઉપદેશ તો જાણીતો છે. પરંતુ દુઃખી અતિથિમાં—ઈશ્વરનું દર્શન કરવાની વૃત્તિ સામાન્ય કોટિના મનુષ્યમાં પણ કેવી રીતે જન્મી શકે તે ‘માર્ટીન મોચી’ની* કથામાં ટોલ્સ્ટોયે બતાવ્યું છે. ખ્રિસ્તે પણ જુદા જુદા વેશમાં પોતાના અનુયાયીઓને દર્શન દીધાની ઘણી દંતકથાઓ બાઇબલમાં નોંધેલી છે. પણ આ બાબતે સગાળની કથા અમેરિકન કવિ જેમ્સ રસેલ લૉવેલ કૃત ‘ધી વીઝન ઓફ સર લૉનફેલ’ કાવ્ય સાથે સવિશેષ સામ્ય ધરાવે છે.

...Where the Lord appeared to the knight in the form of a leper—‘a gruesome thing...in the desolate horror of his disease,’ and when at last his eyes were opened Sir Launfal said,

‘I behold in thee

* ‘Where Love is, God is.’ જાનીના કાવ્યમાં પ્રથમ સગાળ-ચંગાવતી સંવાદમાં દરેક અતિથિમાં પ્રભુનું દર્શન કરવાનો નિશ્ચય પતિપત્ની કરે છે. કડવું ૯.

An image of Him who died on the tree;
and all his pride humbled—

‘ The heart within him was ashes and dust,
He parted in twain his single crust,
• He broke the ice on the streamlet’s brink,
And gave the leper to eat and drink. ’
And there
• “as he mused with downcast face—
A light shone round about the place,
The leper no longer crouched by his side,
But stood before him glorified. ” x

આ પ્રમાણે ગયા પ્રકરણમાં સૂચવેલી લક્ષિત લોકકથામાં સમાએલા માનસની વ્યાપકતા વિચારતાં તે પુત્રાભિષદાનની કથાના અસ્તિત્વ વિષે કાંઈ શંકા રહેતી નથી: આપણી કથાની સઘળી વિગતો મનુષ્યના માનસને બંધબેસતી છે. અને માનસ-અધારણ સાથે તેમાં ફેરફાર થયા છે, તેની તો અત્રે છાપેલાં જુદાં જુદાં કાવ્યોની વિગતો જાતે સાક્ષી પુરે છે. વળી આ કથાનાં ધાર્મિક તત્ત્વો કરતાં કવિત્વમય તત્ત્વો ઉતરતાં કે ઓછાં નથી. આ પ્રકરણમાં ટાંકેલાં દૃષ્ટાંત તેની કવિત્વમયતાની વ્યાપકતા પણ સિદ્ધ કરે છે. આપણા કવિઓએ એ કવિત્વ કેટલે દરજ્જે પચાવ્યું છે એ જુદો પ્રશ્ન છે.

આ પ્રકરણમાં આવતી કેટલીક હકીકતો પ્રત્યે માફે ધ્યાન દોરવા માટે રા. રા. હીરાલાલ પારેખ તથા પ્રો. ફિરોઝ દાવરનો હું ઋણી છું.

x H. R. Scott’s Gujarati Poetry—Its value for Missionaries નામે ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં પ્રકટ થએલા લાપણમાંથી, પૃ. ૨૪.

સર લૉન્ડેલ વિષેના કાવ્યના સાર માટે જુઓ, ડૉ. બ્રુઅરનું ‘Reader’s Handbook’ પૃ. ૫૯૮.

કવિધર્મ વિ. કાવ્યકથા

મનુષ્યને અલક્ષ્ય ગણાતા નરેમાંસનો ભાવિ ભોક્તા મયૂરધ્વજ-
ખ્યાનમાં બ્રાહ્મણ નથી, પણ સિંહ છે. તેવી જ યુક્તિઓ વડે આપણા
કવિઓએ પોતપોતાના ધર્મના આચારવિચાર સાથે કથામાં આવતા
માંસલક્ષણના પ્રસંગનો સમન્વય કરવા થોડોવત્તો યત્ન કર્યો છે. એ
કવિઓના જીવન વિષે અગત્યની માહિતી સ્વતંત્રપણે મળતી નથી.
આ કાવ્યોમાં એમના ધર્મ સંબંધી આવતાં સૂચન એ જ આપણો
આધાર છે.

વાસુકૃત કર્ણકથામાં કસોટી કરનાર દેવ મહેશ્વર શિવ છે.
ઇંદ્રની પ્રેરણાથી 'કાપડી' રૂપે-શિવલક્ત કાપાલિક રૂપે થઈ એ શિવ-
મંદિરમાં આવી બેસે છે. અતિથિ પોતાને સ્વેચ્છાહારી 'તપસી' તથા
સ્મશાનવાસી અને મંદામાંસાહારી કહેવરાવે છે. પરંતુ વાસુ
પોતે વૈષ્ણવ હતો એમ લાગે છે: 'ધર્મકથા જે શ્રવણે સુણિ જન્ય
પાપ તંસ વૈષ્ણવ ભણિ.'-કનકસુંદર સ્પષ્ટપણે જ્ઞેન છે. એના રાસમાં
કસોટી કરનાર 'દેવ' નામધારી દેવ છે. છતાં મૂળમાંના શિવ સંબંધી
ઉલ્લેખ અનેકવાર પકડાઈ જાય છે. જ્ઞેન તરીકે એણે ઉભી કરેલી
ચર્ચાનો જુદો વિચાર કરીશું.-સુરદાસના કાવ્યમાં ઇચ્છાભોજનની
શરત કરવામાં આવતી નથી. જ્યારે ભોજન ધરવામાં આવે છે
ત્યારે જતી કહે છે:

અંન તણી માહારે આખડી કાંઈ થયા છે બહુ દિન રે

મુઝનિ પૂછો તો કહું હું તો માંસ કરું ભોજન રે.

સુરદાસ ધર્મે વૈષ્ણવ છે, એટલે વૈકુંઠનાથને મુખે વખાણ સાંભળી
આવનાર કૈલાસવાસી ત્રિપુરારિ પરીક્ષક છે; તેથી એલેયો પણ શ્રી
હરિનું સ્મરણ કરે છે અને વૈકુંઠવાસીની આશા રાખે છે. વળી ચંગાવતી
પેટમાં છરી મારવા જાય છે ત્યારે શ્રી કમલાપતિ પ્રગટ થાય છે.
-કૂદજી પણ વૈકુંઠવાસી અને વૈષ્ણવ સંતની કૃપાનો અભિલાષી હતો.
પરંતુ આ કાવ્યમાં તેણે વૃષભાશ્વ શિવનું પ્રાધાન્ય જળગી રાખ્યું:

છે. સ્વેચ્છાથી ઉમાપતિ વિશ્વેશ નિજ દાસ સગાલંશાહનું સત જોવા
ભૂતલ પર જોગી રૂપે આવે છે.*

મોસાળાયરિત્ર અને સગાળયરિત્રનો સ્વતંત્ર જાતી એક છે,
એ 'પ્રતિચિત્ર'ની પાંચમી કણિકાને અંતે જતાવ્યું છે. એટલે શિવ-
લક્ષ્મી સગાળના ચરિત્રમાં અનેક વૈષ્ણવ ઉદ્દેશો છે, તે કવિના
સ્વધર્મના સૂચક હરે છે. મુખ્ય કથાભાગ શિવલક્ષ્મીને લગતો હોવાથી
અને જાતીના જમાનામાં યા જાતીને માટે જૈન-જૈનેતર જેટલા
શૈવ-વૈષ્ણવતા^x ભેદ કડક નહિ હોવાથી 'જાતી જોલે આલ પંપાલ,
કૃપા કરી ફેલાસભૂપાલ.' એવી પ્રાસાનુકૂળ કડીથી ઉપસંહાર કરતાં
કવિને સંકેત થતો નથી. મૂળ કથાથી જાતી સુધીની પરંપરાનો પ્રશ્ન
અહીં ચર્ચાનો અસ્થાને છે. શિવપ્રાધાન્ય ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ જોઈ
શકાય છે કે સગાળી મૂળે પણ શિવલક્ષ્મી હોવા જોઈએ. જાતીકાવ્યમાં
શિવદર્શને આવેલા સગાળને અવધૂત અતિથિ લાધે છે. અતિથિને

* 'લેલો' ભોજન મન ઇછાચારી, એ શરત પહેલેથી કબૂલ કરાવે છે,
ને જ્યારે ભોજન ધરે છે ત્યારે,

સીધ કહે સુણ, શાહા સગાલ ! તું તારું વચન પ્રતિપાલ.

જન્મ થકી મેં વ્રત આચરે, અત્ર નહિ હું ભોજન કરે.

મારે સહજ લહે સંસાર હું મહામાંસ સિત કરું આહાર. પૃ. ૬૫.

x 'શિવ' શબ્દોનો કાષ્ઠ પણ સંયોગમાં ઉચ્ચાર ન કરનાર વૈષ્ણવો
અત્યારેય છે. સગાળ કથામાંથી શૈવ ઉદ્દેશો ટાળવાનો પ્રયત્ન પણ આવી
મનોવૃત્તિને આસારી હશે. પરંતુ ગુજરાતના લક્ષ્મીમાં એ ભેદો ઉમેરા
તીવ્ર નહિ હોય. મહારાષ્ટ્રમાં ન હતા:—"Pundalika who was
one of the greatest devotees of Vitthala, had a lingam
of S'iva erected in memory of him. In fact, all these
saints of Pandharpur knew no distinction between S'aivism
and Vaishnavism." P. 183. *Mysticism in Mahara-
shtra* by Prof. Ranade. (*History of Indian Philosophy*
Vol. VII). વળી કદાચ અને જાતીનાં કાવ્યો એનો પ્રસાર છે.

‘આમિષની ધૃષ્ટા’ થઈ છે—શાથી થઈ છે તે કહ્યું નથી. અવધૂતને માટે નરમાંસાહાર અસાધારણ નહિ ગણ્યો હોય, પંચામૃત અન્ન જન્મવા સગાળ અતિથિને એક વાર લલચાવી જુએ છે, અને એટલાથી જ ગૂઢપણે કવિએ પોતાની ધૃણા જણાવી છે. માંસભોજનના નિષેધ વિષેની કથારસમાં ક્ષતિ કરનારી ચર્ચા કવિએ દાખલ કરી નથી. તેમ બળ્લરુ માંસ કે વધસ્તંભેથી ચોરલાંસ લાવવાની ખટપટમાં સગાળને પડવું પડતું નથી. અતિથિ પહેલેથી નરમાંસ માગે છે તે પોતાના શરીરમાંથી કાંપી આપવું સહેલ છે. સૂતવધની વાત એને ગળગળા કરી મૂકે છે. પણ ‘છળવા આવ્યો ત્રિભુવનભૂપ’ એવો ત્યેને નિશ્ચય છે. શિરોવધ એલેઆને પુષ્પપ્રહાર સમાન નીવડે છે. શિવ, શિવા અને ઇદ્ર મળીને ભક્તની કસોટી કરે છે—વિષ્ણુમુખે એનાં વખાણુ સાંભળીને શિવ પ્રેરાતા નથી.—નાકરના સગાળપુરી (૧) માં ‘તેહનિ વખાણુ વૈકુંઠનાથ’ એ ઉદ્દેશ્ય તો છે. સંભવ છે કે શિવ આગળ વખાણુ કર્યું હોય. ઘેર જઈ ભોજન ધર્યા પછી જ જતી કહે છે કે ‘હું તું અન્ન ન કરું આહાર.’ વળી કહે છે:

તમિ વાણિઅ દયાકામપાલ. અમ જન્મવા ભૂંડુ છિ મોલ.

આટલું કહી મૂળકથાની વિગત નાકરે જેમની તેમ સ્વીકારી લીધી છે, આપણે માત્રી લેવાનું કે માંસાહાર અતિથિને સ્વધર્મવિહિત છે.—સગાળપુરી (૨)માં વ્યાજ્ઞાણમાહાત્મ્ય વિશેષે કહ્યું છે, અને એક વાર વિષ્ણુને ‘રણછોડ’ નામ આપ્યું છે.* કર્ણને ફરી અવતાર આપતા પહેલાં પરીક્ષા જેવા આવવાની શરત જગજીવન કરે છે. સગાળનું પુણ્ય વધતાં ઇદ્રાસને હોલવા લાગે છે, એટલે ઇદ્ર વિદ્યુતજીને વિપત્તિનિવારણ અર્થે યાચના કરે છે, એને બાર મેઘ વરસાવવાનું કહી સાત દિવસે સગાળશાહની ચિંતાનો વિચાર કરી નરહરિ અતિત રૂપ ધારણ કરે છે, ‘કહું તે આણી’ આપવાની શરત પહેલેથી કરાવવામાં આવે છે. ભોજન બનાવવાની વાત સાંભળી અતિત કહે છે:

* પ્રત ૭—કમાં પણ આ સ્થળે ‘રણછોડ’ નો ઉદ્દેશ્ય છે.

અત્ર તો નવ જોઈયે. માંસ આહાર છે. આપો તેહ.
ચૌદામથી આણેલું અન્નમાંસ જોઈ જાતિ કહે છે કે 'કુંવરનો
ગમે છે મુને આહાર.' અતિથિની પ્રત્તિ જ ન્યાં પુરી કરવાની છે
ત્યાં માંસભોજનના વિધિનિષેધનો પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી.
—તુલજરામની કાવ્યરચના તો સગાળપુરી (૨)નો વિસ્તારમાત્ર છે.
રત્નદાસ અત્ર • લોજલ વિષ્ણુલકતો છે. તેમનાં કાવ્યોનો પરીક્ષક
દેવ મુરારિ વિષ્ણુ જ છે. અતિથિ અધોરપંથી હતો, એમ કહી એમણે
ટુંકામાં જ પતાવ્યું છે.

કથાની સંગતિ ઉપર જ પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને લગભગ
બધા કવિઓ માંસલક્ષણની ખુલ્લી સવિસ્તર ચર્ચાથી દૂર રહ્યા છે.
પરંતુ વાસુકાવ્યમાં એ ચર્ચાનાં બીજ જડે છે. અત્ર જૈન કનકસુંદરે
તો વાસુકાવ્યનો આ વિષયમાં પણ સારી રીતે વિસ્તાર કર્યો છે,
અત્ર અન્યથા* પણ પોતાનું જૈનત્વ સાચવ્યું છે. જૈનેતર કર્ણ સાથેનો
સગાળકથાના સંબંધ ભૂંસવા કનકસુંદરે બહુ સંભાળથી સખળ ચત્ન
કર્યો છે, તેવું જ માંસલક્ષણની વાત સંબંધે છે. વાસુના કાવ્યમાં

*એણે સગાળને કર્ણનો અવતાર નથી કહ્યો. પરંતુ 'જિન-
શાસનિ પરશાસનિ કર્ણકથા સુવિસાલ' એવો પ્રાસ્તાવિક ભાગમાં
ઉલ્લખ કરીને અન્નદાનમાહાત્મ્ય વર્ણવવા દૃષ્ટાંત પુરતી સગાળની
કથા આપી છે. વળી વાસુ સંતુકાર વર્ણનમાં કહે છે કે સગાળે 'ધર્મ'
વળ ભુજ માંડિઉ કર્ણ. પોષે અન્ન અદારિ વર્ણ.' પણ કનક-
સુંદરનો સગાળ તો 'પોષે અન્ન અદારિ વર્ણ, જિમ સોતુ દેતુ રા
કર્ણ.' સગાળ શૂળાએથી ચોરમાંસ લાવવા ગયો; તેનું કારણ વાસુ
કહે છે:

'આગે જોણિ ખિત્રીનું અંશ, તેણિ માહાજનિ લેઈ આવિજી માંસ.

પરંતુ કનકને કહેવું પડે છે કે—

તિહાં આણ્યુ કિત્રીતુ લાવ; લીધું પલ ઋષિ અર્થિ અગાનપ્ર

અતિથિ માંસભોજન માંગે છે ત્યારે સગાળના મનમાં કાંઈ શંકા કે સંક્રાંત્ય ઉપજતાં નથી. જ્યારે ઋષિ ક્રોધ કરી શીંકે મૂકેલું મસ્તક માંગે છે ત્યારે જ સગાળ પૂછે છે:

ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં બિચરુ ?

અને અતિથિ તે વખતે પોતાનું સ્મશાનવાસી મહામાંસાહારી યોગીનું સ્વરૂપ સમજાવે છે: મહામાંસની માગણી થતાં જ સગાળે અતિથિને પ્રશ્ન કર્યો:

બોલ્યો સેઠ: સુણુઉ, કાપડી ! ગલમ્ જનોઈ તુલ્લ સાંપડી.
ધર્મ ધ્યાન નમ્ તીરથ કરુ; મુહમ્ વયણ કિસ્યઉં બિચરુ ?
મુખિ નારાયણ બોલઉ સહી ભલી ભગતિ ધસ્વરની વસી
બલ્લ રૂપ તુલ્લારુ, સાધ, પર પ્રાણીનઈ, કાં ત્સાબાધ ?

ઉત્તરમાં પોતાનું અબધૂત સ્વરૂપ અતિથિએ સમજાવ્યું; છતાં સગાળ તો વિમાસતો જ રહ્યો. ત્યારે લંબાણથી ચંગાવતી શાહને સમજાવવા લાગી, અને છેવટે પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો:

આદરીઉં નવિ છંડીમ્ મનિ ધમ્ કાં રે

x x x x

અણુદૂતું એણમ્ યાચીઉં મનિ ધમ્ કાં રે

આપણુનમ્ નહિ પાપ સમઝિ મનિ ધમ્ કાં રે.

x x x x

માંડમ્ તસ લાંડમ્ સહુ મનિ ધમ્ કાં રે.

એ સાંભળી ‘સાહા ચીંતવમ્’ કે ‘સાચઉં બોલમ્ નારિ. લખીઉં લાલમ્ આપણું.’ આ રીતે સગાળે મન સ્થિર કર્યું. છેવટે કનકસુંદર પણ આવી અમાન્ય માગણીનો સમન્વય કરવા કહે છે:

જે જેહનમ્ મનિ મત વસ્યું, મનિ ધમ્ કાં રે ?

નવિ છંડમ્ આણુ. રાય, સમઝિ મનિ ધમ્ કાં રે ? ઇત્યાદિ.

આ રીતે મહામાંસનું નામ સાંભળતાં જ કનકસુંદરે લ'ભાણુપૂર્વક સહેતુક ચર્ચા ઉભી કરી છે. વળી એના કાવ્યમાં અતિથિને જુદાં જુદાં ભોજન કહી સંભળાવતાં સગાળ 'સત્તર લખખ' તો* ઉલ્લેખ કરતો નથી. કારણ કે 'સત્તર લખખ' માં માંસનો સમાવેશ થાય છે. (મ. બા. વ્યાસ સંશોધિત વિમલપ્રગ'ધ પૃ. ૩૦૦.) વળી જીવધારી એલેમાનો વધ નુ થાય તે માટે કનકસુંદરનો 'દેવ' મંડપમાં પડેલું 'કોહલું' લઈ 'માયાકુંવર' બનાવે છે.

માંસભક્ષણની ચર્ચાનું બીજ વાસુકાવ્યમાં છે ખરું. પણ એ ચર્ચાનું મૂળ કનકસુંદરની માફક ધાર્મિક માત્ર નથી. પોતાના પ્રાણુથી પણ પ્રિય એવા પુત્રનું મસ્તક લઈ સગાળ અને ચંગાવતીએ બળી મરવાની* ઇચ્છા રાખી હતી. એ મૃતપુત્રના મસ્તકનો સહવાસ પણ જ્યારે અતિથિએ છોડાવવા ઇચ્છ્યું ત્યારે જ પિતૃહંસ જરા કંકળી ઉઠ્યું. ઉપર બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે એક યા અન્ય રીતે કાવ્યના વસ્તુને સમયાનુસાર-સ્વધર્માનુસાર સ્વાભાવિક રૂપ આપવા પુરતો જ ચત્ત કનક સિવાયના સઘળા કવિઓએ કયો છે. અતિથિએ પોતાના ધર્મ અથવા પ્રકૃતિને અનુકૂળ ભોજન માગ્યું અને તે સાંભળી સગાળ જરા કંપ્યો, એટલું કહેવું તેમને માટે બસ હતું. મૂળના સંસ્કાર શૂંસવાને કનકસુંદર જેટલો સત્તર કે સવિસ્તર પ્રયત્ન બીજા કોઈએ કયો નથી. ઇશ્વરની માયાથી બધું બને છે ને પાશું હતું તેવું થાય છે, એટલે વાસ્તવિક હિંસા થયાનો પ્રશ્ન બીજા કવિઓને ઉદ્ભવવાની આવશ્યકતા નથી.

આ રીતે સર્વ કવિઓના થોડાવતા પ્રયત્નોને પરિણામે મૂળકથામાં જૈન તથા જૈનેતર, સંસ્કાર ભળી ગયા છે. મૂળ લોકકથાનો અતિથિ શિબિકથાની માફક આભણ હોય તો નવાઈ જેવું નથી. અને જૈન તથા વૈષ્ણવ કવિઓએ અપનાવેલું કાવ્ય મૂળ સ્વરૂપે શૈવ

હતું એ ખચિત સંભવે છે. વાસુ, નાકર આદિવૈષ્ણવ કવિઓમાંથી કોઈએ પુત્રમાંસભક્ષણ જેવો કમકમાટીભર્યો પ્રસંગ લોકકથામાંથી લઈ શિવધર્મને માથે ઓરાઢ્યો એવું બન્યું નથી. એમનાંજ કાવ્યોમાં શૈવ અવશેષો જડે છે. પરંતુ મૂળ કાવ્યકથામાં સગાળ શિવધર્મ હોય અને એ કથા શિવભક્તની કસોટીની કથા હોય એમ શું ન બને ? વિષ્ણુભક્તિ ઉપદેશનાર ખંચરાતદર્શનની સુમાન અને સમ-કાલીન એવી પશુપતિ શિવની ભક્તિનો ખોધ કરનાર પંચાર્થવિદ્યા ઉદ્દે પંચાધ્યાયીના કર્તા લકુટેશ (લકુલીશ-નકુલીશ)ની પ્રવર્તાવેલી પાશુપત શાખા ગુજરાતમાં પ્રચાર પામી હતી. વળી વૈષ્ણવ કવિઓ કરતાં મોડેથી રચેલાં વૈષ્ણવ જાની તથા વૈષ્ણવ કૂઢજનાં શિવભક્ત સગાળનાં કાવ્ય આપણને મળ્યાં છે. એટલે મૂળ કાવ્યકથા શૈવ કથા હતી એ નિઃશંક છે.* શૈવ અને^૧ વૈષ્ણવ તથા જૈન અને જૈનેતર, એ ભેદો છતાં^૨ મધ્યકાલીન યુગમાં ગૂજરાતી સંસ્કૃતિનું ઘડતર કેવી રીતે થતું હતું તે સમજવામાં 'સાહિત્ય પરંપરા' સાથે આ પ્રકરણ ઉપયોગી નીવડશે.

સાહિત્ય પરંપરા

અત્રે એકત્રિત કરેલી સર્વ સામગ્રીને અભ્યાસાર્થે યોજવા માટે છાપેલાં કાવ્યોનો પરસ્પર સંબંધ સમજવો જરૂરનો છે. કવિ નાકર વિ. સં. ૧૫૫૦ થી વિ. સં. ૧૬૩૦ દરમિયાન હયાત હતો. એટલે નાકરની પૂર્વાવધિ અને ભોજલના દેહાન્તની વચ્ચે સાડા ત્રણસો વરસનો ગાળો છે. એ ગાળામાં આ દસ કાવ્યો રચાયાં હતાં. તે પૈકી કાવ્યાંક ૧ થી ૪ ની રચના કે નકલ નાકરના કાળ પછી પચાસેક વરસમાં થઈ હતી, એ મળી આવતી

* શિવધર્મમાં સમાવવામાં આવેલાં અનાર્થ તત્ત્વોમાં લોકકથાનું મૂળ શોધવું એ બુદ્ધો પ્રશ્ન છે. આપણું કાર્ય કાવ્ય પુરતું છે.

સાલોથી સિદ્ધ થાય છે-ફક્ત નાકરકૃત સગાળપુરી (૧) કાવ્યાંક ૬ ની મળેલી પ્રત નાકરની ઉત્તરાવધિ પછી ૧૦૦ વર્ષે ઉતારવામાં આવી છે. જનીકૃત સગાળચરિત્રની રચના સાલ સં. ૧૭૦૮ છે; પરંતુ તે કાવ્ય પણ સગાળપુરી (૧) ની પ્રત પૂર્વેનું હોવાથી આ સમુદાયમાં ગણવા જેવું છે.

ફૂઢણ તથા જની

પહેલાં છ કાવ્યો પૈકી કનકસુંદરનો રાસ એ જૈન હોવાથી નિરાળો પડી આવે છે, તેમ જ ફૂઢણ અને જનીનાં કાવ્ય શૈવ હોવાથી જુદાં પડી જાય છે. કંસવધના ચંદ્રાવલા અને ખીજાં વૈષ્ણવ વિષયોનાં કાવ્ય રચનાર ફૂઢણ 'શૃગાલપુરી'માં વૃષભારૂઢ શિવને વર્ણવે છે. તેવી જ રીતે ત્રિપુરી પૈકી વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુ-હરિનું પ્રથમ પદ સ્વીકારનાર જની પણ શિવમાહાત્મ્ય ગાય છે. નાકરના નળાખ્યાન પછી સો વરસે અને ઓખાહરણ પછી સિતેર વરસે એની ઉત્તરાવધિથી આવન વર્ષ પછી ફૂઢણનું કાવ્ય રચાયું છે. છતાં કાવ્યના બાહ્ય સ્વરૂપની મટના ઉપરાંત ખીજાં કાંઈ સામ્ય એને નાકરાદિનાં કાવ્ય સાથે નથી. માટે કાંતો એ કાવ્ય એના જાણ્યામાં ન હતાં, અગર તો એમનાથી સ્વતંત્રપણે એણે પોતાની કાવ્ય રચના કરી હોવી જોઈએ: અર્થાત્ નાકરાદિ છતાં કર્ણાવતાર સગાળની (કાવ્યારૂઢ ?) શૈવકથાનું સાતત્ય ગૂજરાતના જે ભાગમાં ફૂઢણ વસતો હતો ત્યાં નર્મદાની દક્ષિણમાં જળવાયું હોવું જોઈએ. *વાસુ-નાકર

* વાસુ-કનકનાં કાવ્યમાં ભાતભાતનાં ભોજનની ગણના આવે છે. તેવી ફૂઢણના કાવ્યમાં છે, પણ અન્ય કાવ્યોમાં નથી. વળી ફૂઢણના કાવ્યમાં ખારે મેઘ વરસવાને ઢેકાણે સૌ સંન્યાસીને 'મન પ્રેરા અગોપ' કરવામાં આવે છે. તેમને શોધવા વાણેતરો પ્રથમ જાય છે. તેવી રીતે ફક્ત અમૃતાનંદના આખ્યાનમાં (પરિશિષ્ટ પ્ર. ૧) પ્રભુ સંધવી બની અધાને સંધમાં લઇ જાય છે. ત્યાં પણ વાણેતરો છે.

તો ઠીક, પરંતુ કનક પણ શૈવ અવશેષને પુરા ભુંસી શક્યો નથી; અને કનકકાવ્ય પછી પંદર જ વરસે કૂઢજની કૃતિ રચાઈ, તે જોતાં એ અતુમાન સ્વાભાવિક લાગે છે. કૂઢજ પછી પણ ૨૬ વરસે ગૂજરાતના ઉત્તર ભાગમાં શૈવકથાનું સાતત્ય જળવાયાનો પુરાવો જાનીના કાવ્યમાંથી મળે છે. નોંધવા જેવું એ છે જે ત્યાં કાવ્યની કથા વાસુ, નાકર આદિની કૃતિઓથી કેટલીક મુખ્ય વ્યાખ્યાનોમાં ભેદ-વાળી હોવા છતાં છેક સંબંધરહિત નથી. એ 'કથાપરિચય'માં સગાળ-ચરિત્રના સાર સાથે આપેલી નોંધો ઉપરથી જણાશે. (પરિશિષ્ટ પ્ર.૮)

વાસુ અને કનકસુંદર

‘સગાલસાહ રાસ’ વાસુકાવ્યનો વિસ્તાર માત્ર ૮ હોવાથી પરસ્પરસંબંધચર્યા પરત્વે એમાં જ અંતર્ગત થયેલું સંમજવાનું છે. વાસુની કર્ણકથામાં કનકસુંદરે કરેલા સુધારાવધારા તથા ઘટાડા નીચે મુજબ છે.

વધારા (ક) ૧. ઇંદ્રે કહેલી શ્રીદત્તની આડકથા.

૨. ભોમએ કહેલી શીઆળ અને ગધેડાની આડકથા.

(ખ) (૧) પ્રાસ્તાવિક ભાગ. (૨) ધર્મનગરનું વર્ણન. (૩) સગાળના પૂર્વજોનું વર્ણન. (૪) સગાળના સંસારનું લંબાવેલું વર્ણન. (૫) વાસુના વિપ્રમાહાત્મ્યને સ્થાને ગુરુ માહાત્મ્ય. (૬) નારદના ઉપદેશમાં લોભનિંદા, દાન-મહિમા અને અન્નમાહાત્મ્યનાં પ્રકરણમાં સુધારાવધારા.*

* કાન્હડદે પ્રબંધના ચોથા ભાગની ૧૮૫-૧૯૨ કડીમાં લોભનિંદા છે, તથા વિમલ પ્રબંધનાં પૃ. ૭૧, ૭૨, ૭૩ આદિ પર કલિયુગ-નિંદા છે. ત્યાંની કેટલીક પંક્તિઓને વાસુ-કનકના લોભનિંદા પ્રકરણની કેટલીક પંક્તિઓ સાથે સામ્ય છે. તે જિજ્ઞાસુ જોઈ લેશે. લોભનિંદા સંબંધી પ્રચલિત કહેવતો કે કે કોઈ કાવ્ય સર્વસામાન્ય આધાર છે કે કા. પ્ર. માંની લોભનિંદા વાસુને આદર્શભૂત નીવડી છે, તે વિચારવા જેવું છે.

(૭) સત્સૂકારવર્ણનમાંનું જમણુ માહાત્મ્ય. (૮) અંતલાગ.

• વાસુના કાવ્યમાં નારદ સંગાળ પાસેથી ઈંદ્રસલામાં જાય છે. પરંતુ ઉપદેશ આપી ગયા પછી નારદ કનકસુંદરના રાસમાં ફરી જણાતા જ નથી. છતાં એના રાસમાં ઈંદ્રસલા મળે છે, અને ત્યાં ઈંદ્રની ઈર્ષાથી ભિન્ન એવો સગાળપરીક્ષાનો હેતુ ઉત્પન્ન થાય છે. ઈંદ્રને સાહાય્ય કરનાર શંકર ભગવાનને બદલે ‘જેહનઘ વિરુદ્ધ દેવ’ એવો શંકાશીલ ‘દેવ’ પરીક્ષા કરવા કર્ણકથાના ‘ઈશ્વર’ની માફક ‘કાપડી’નો વેશ ધારણ કરી પૃથ્વી ઉપર ‘શિવમંદિર’માં જાય છે.— જૈનેતર કર્ણ સાથેનો સંબંધ ભુંસવાના પ્રયત્ન વિષે આગલા પ્રકરણમાં કહેવાઈ ગયું છે.

આ સિવાય વાસુ અને કનકનાં કાવ્યમાં ગાઢ મળતાપણું છે. પરંતુ જ્યાં મળતાપણું છે ત્યાં સ્થાલાવિક ભાષાફેર તો છે: વૃત્તવૈવિધ્ય માટે, પ્રાસ ઇત્યાદિની કોઈ ક્ષતિ સુધારવા માટે અને પુનરુક્તિ ટાળવા માટે એ ફેરફાર થાય છે. છતાં બંનેની ભાષામાં હરકોઈ વાચકને સહેલાઈથી જણાઈ આવે એવું સામ્ય છે. એટલે તેનાં દૃષ્ટાંત ટાંકવાની જરૂર નથી.

કોઈના તાજા રચાએલા કાવ્યનો કર્ણકથાનો કનકે કયો છે તેવો—નરી સાહિત્યચોરી જેવો—વિસ્તાર સંભવતો નથી. છતાં આ ગાઢ સામ્ય ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે વાસુ અને કનકની વચમાં કોઈ બીજો સગાળશાહ વિષે કાવ્ય રચનાર જૈનધર્માનુયાયી કવિ થયો નહિ હોય. મતલબ કે વાસુ અને કનક વચ્ચે બહુ ઝાઝું અંતર સંભવતું નથી, સિવાય કે આપણને મળતું વાસુકાવ્ય મૂળ વાસુકાવ્યની જૈનસંશોધિત આવૃત્તિ હોય. પણ સદ્ભાગ્યે જળવાઈ રહેલી સોસાઈટીવાળી અધુરી બ્રાહ્મણી પ્રતથી જૈનજૈનેતર ભેદ તે સમય માટે ખોટાં ઠરે છે. અર્થાત્ વાસુએ કરેલી કર્ણકથાની

રચના નાકરના જીવનકાળની પૂર્વાવધિ સં. ૧૫૫૦ પહેલાં થઈ સંભવતી નથી.

વાસુના કાવ્યને નજર આગળ રાખીને કનકે પોતાનું કાવ્ય રચ્યું; અને જે ધર્મોપદેશને અગ્રસ્થાન આપવાના પ્રયત્નની શરૂઆત વાસુકાવ્યમાં જ થઈ હતી, તે હેતુને અંશે કવિત્વના ભોગે પણ આગળ વધારવાનું કામ એણે કર્યું. છતાં જૈન કનકે પોતાનું જૈનત્વ સાચવવા સારી સંભાળ લીધી છે.*

કનકસુંદરે ઉપયોગમાં લીધેલી વાસુકાવ્યની પ્રત તે આપણને મળેલી એ પ્રત પૈકી સોસાઘટીવાળી આહ્મણી મરોડમાં લખેલી અધૂરી પ્રતને ઘણું અંશે મળતી હોવી જોઈએ; તેમ છતાં તે કાંઈ ભિન્નવાળી પણ હતી. જ્યાં અપાસરાવાળી તારાપુરના જૈન લીલીઆની પ્રત અને સોસાઘટીની આહ્મણ મરોડવાળી પ્રતમાં પાઠભેદ જણાય છે ત્યાં કનક-સુંદરના કાવ્યમાંથી સોસાઘટીની પ્રતને અનુરૂપ પાઠ મળી આવે છે. x

કનકસુંદરની મુંબઈવાળી પ્રત અને વાસુની અપાસરાવાળી પ્રત

* જુઓ 'કવિધર્મ' વિ કાવ્યકથા.'

x વાસુ કાવ્યની તારાપુરવાળી પ્રતમાં નથી એવો એક શ્લોક સગાળને અતિયિધર્મનો ઉપદેશ અપાયા પછી કનકસુંદરે આપ્યો છે:

શ્લોક—ચોરો વા ચાંડાલો વા શત્રો વા પિતૃઘાતકઃ ।

ક્ષુધાર્થી લીયતે અન્નં પુણ્યં સર્વોત્તમં ભવેત્ ॥

વાસુકાવ્યની સોસાઘટી વાળી પ્રતમાં સગાળને ઉપદેશ અપાઈ રહ્યા પછી અને ચ ગાવતી ઉપદેશ માગે છે તે પહેલાં ચોથા પાનાની સાંક બાજુના અંત ભાગમાં નીચેનો શ્લોક છે:

શ્લોક—ચૌરા વા ચદિ ચાંડાલો સત્રૂ વા પીત્રઘાતક ।

અતીથકાલે સંપ્રાપ્તે પુણ્ય પાર ન લભ્ય તે ॥ ૪૮ ॥

વળી નીચેના પાઠ પણ સરખાવવા જેવા છે- જુઓ, પરિશિષ્ટ પ્ર-૩.

વચ્ચે ૨૩ વરસનું જ અંતર છે. એટલે સામાન્ય રીતે એક પ્રદેશમાં એકદેશીય લઢીઆથી લખાઈ હોય તો બંનેમાં ભાષાનાં રૂપ તેમ જ બોડણી એક ધોરણનાં હોવાં જોઈએ. પરંતુ એવું જણાતું નથી. સોસાયટીવાળી પ્રતનાં સ્થળસમય મળતાં નથી, પણ તે ભિન્ન છે એ નિઃશંક છે.+

• કનકસુંદરની પ્રતમાં આવતાં બોડણીવૈશિષ્ટ્યનાં થોડાં દષ્ટાંત લઈએ: લોભિ-લોભધ; ભડિ-ભડધ; નુ-નઉ; 'હ'નો પ્રક્ષેપ તેમજ પ્રક્ષેપાભાવ તથા પ્રક્ષેપનો સ્થળભેદ, શ-સ ઇત્યાદિ. સૌથી વિશેષ નોંધવા લાયક 'કહિવાઈ'-'કહધવાય', 'સહધજ' વગેરે છે.x

આ હકીકતનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે કનકસુંદરે સગાળશાહ રુચું તે સમયે સ્થળ અને કાળના અંતરે ઉતારાએલી વાસુકાવ્યની અનેક પ્રત ઉપલબ્ધ હતી, અને વાસુનું કાવ્ય ગુજરાતના

+ આપણી જૂની ભાષાનાં જુદાં જુદાં સ્થળોનાં ખોલીભેદ વિષે હજી અભ્યાસ થયો નથી. અને એ પ્રશ્ન અહીં છેડવો તે આ સંગ્રહની થોળનાની બહારની વાત છે. છતાં એક જ વિષયની જુદા જુદા સમયની જુદા હાથની અનેક પ્રત એક સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ થવાથી ભવિષ્યમાં આવી વિશેષ સામગ્રી એકત્ર થયે એ પ્રશ્ન સ્વતંત્રપણે વિચારવાની તક મળશે.

x સત્યભામારોષદર્શિકાખ્યાનમાં શ્રીદામાની અને રાધિકાનો સંદેશો લાવનાર આહિરની ભાષામાં જે 'ધ'નો પ્રક્ષેપ આવે છે તે કાલ્પનિક કે બનાવટી નથી, એટલું આથી જણાશે. આખ્યાનની રચના વખતે એવી બોડણીની જુના ગ્રંથોની પ્રત ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ. અને તે જુની ભાષા તે સમયની, શિષ્ટ ગુજરાતી ભાષાને મુકાબલે ગ્રામ્ય કે પ્રાકૃત ગણાઈ હશે. અત્યારે ગ્રામ્ય અગર પ્રાકૃત જનોમાં, ખોલાતી ભાષા જુની હસ્તપ્રતોની ભાષાને અનુરૂપ છે. આવીજ બોડણી સામળ ભટકૃત ગણાએલા ખારમાસમાં છે. એટલે પ્રસ્તુત આખ્યાનનો રચનાર પ્રેમાનંદ હોય તો તેણે 'ધ'ના પ્રક્ષેપવાળી ભાષા પ્રાકૃતમુખે સાંભળી હશે. કનકસુંદરનો રાસ રચાયા ત્યારે પ્રેમાનંદના જન્મને એક જમાનો બાકી હતો. પ્રેમાનંદનો અનુગામી પણ એવી બોડણી જોઈ-સાંભળી શકે.

જુદા. જુદા લાગમાં સારો ફેલાવો પામ્યું હતું. પાઠભેદ ઉપરાંત જોડણી ભેદ છે. એ ફક્ત લઘીઆભેદનું પરિણામ નથી.

વાસુ અને નાકર

આ પ્રમાણે એ કાવ્યોને બાજુ પર મૂકતાં વાસુ, નાકર અને સુરદાસના પરસ્પરસંબંધનો વિચાર ઉપસ્થિત થાય છે. વાસુની કર્ણકથાનો વિસ્તાર કનકસુંદરના રાસ જોટલો નથી. છતાં એનું કાવ્ય નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્યથી લાંબું છે: એનું વક્ત્રુ મૂળ કથાલાગને વિસ્તારવા લાગી છે. કર્ણકથામાં નીચેનાં પ્રકરણ મૂળ કથાલાગના વિસ્તાર માટે યોજનામાં છે. તે વિષે નાકર-સુરદાસનાં કાવ્યમાં કાંઈ કહ્યું નથી.

(૧) નારદ સંવાદ (૨) સત્તુકાર વર્ણન (૩) દ્વંદ્વતી ધર્ષા (૪) ભોધપ્રવેશ (૫) રસોધના પ્રકારનું વર્ણન (૬) મસ્તકનાં ચાર તરવોનું વર્ણન (૭) મલિનગણના (૮) નગરમાં આનંદ વર્ત્યાનું વર્ણન.

વળી વાસુકાવ્યમાં સત્તુકારવર્ણન અને ઈશ્વરપ્રાકટ્યવર્ણન લંબાણથી આવે છે, તેનો સગાળપુરી (૧)માં ઉલ્લેખમાત્ર છે. સત્તુકારનો ઉલ્લેખ સુરદાસે કર્યો નથી.

આ પ્રમાણે વિસ્તારપૂર્વક કાવ્યરચના કરવાનો વાસુનો ઉદ્દેશ હોવાથી જો વાસુને આ એ અગર એક કાવ્ય હસ્તગત હોત તો તે કાવ્યોની શરૂઆતમાં કર્ણ સંબંધી આવતા સુવર્ણરેખદાન^x આદિ પ્રસંગો વાસુએ અવશ્ય ઉપયોગમાં લીધા હોત.

બીજી બાજુ નાકરનું કાવ્ય નાનું હોવા છતાં એણે પણ મૂળ કથાલાગનો વિસ્તાર કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોય એમ સગાળપુરી (૧)નો કર્ણપ્રસંગ અને કંતીનગરવર્ણન સૂચવે છે. વળી સગાળપુરી (૧)

^x સુવર્ણરેખદાન સગાળપુરી (૧) ની સોસાઘડીવાળી પ્રતમાં નથી. પરંતુ ફોર્સસલાની પ્રતના પહેલા કડવાની કડી સંખ્યા વિચારતાં એના નષ્ટ થયેલા શરૂઆતના ભાગમાં એ હોય એવું સંભવે છે.

માં નાકરે કંતીનગરનું થોડુંક વર્ણન આપ્યું છે, ત્યારે વાસુ ધર્મ-
નગરીનો ઉલ્લેખ જ કરી સંતોષ પામ્યો છે. એટલે કે બંને જણ
પોતપોતાની રીતે વિસ્તાર કરે છે. સગાળપુરી (૧)માં સ્ત્રીભરતાર
સાથે અત્રિધિની શોધમાં નીકળી પડે છે, અને રણુવગડામાં આવેલા
દેવળમાં એમને જતીનો ભેટો થાય છે, અને શાહ જતીને માથે લે
છે, પરંતુ વાસુકાવ્યમાં ચંગાવતીની વિનવણીથી સગાળ એકલો શોધવા
જાય છે અને કાપડીને પ્રસાદ-દેવળમાં જુએ છે. તે ઉપરાંત બંને કે
ત્રણ મુખ્ય પાત્રનાં નામ એક સરખાં રહ્યાં છે; તો પણ સગાળના
નિવાસસ્થાનના અને એના પિતાના નામમાં ફેરફાર દૃષ્ટિગોચર થાય
છે.* એકબીજાના કાવ્યની માહિતી હોવા છતાં આવો નામભેદ
વાસુ અને નાકર-સુરદાસનાં કાવ્યોમાં સંભવી શકે. પરંતુ ઉપરની
બીજી હકીકતો સાથે વિચાર કરીને એમ કહી શકાય કે એમની
વચ્ચે પરસ્પર સીધી અસરનો અભાવ હતો તથા તેમને કાવ્યરચનામાં
કોઈ સર્વસામાન્ય પુરોગામી આધાર હતો.

છેલ્લા અનુમાનને અન્યથા અનુમોદન મળે છે. કારણ કે બીજી
બાજુ વાસુ અને કનકનાં કાવ્યોમાં કોઈ વિલક્ષણ સંબંધ પણ કળી
શકાય છે. ઉપર જણાવેલા વાસુ કાવ્યમાંના વધારા બાદ કરતાં
રહેતી કર્ણુકથા અને સગાળપુરી (૧) ના બાહ્ય સ્વરૂપની ઘટના એક
સરખી છે; એલેયા વધના સંબંધમાં પાછળના ભાગની વિગતોમાં
સામ્ય છે. ખાંડણનાં ગીત બંનેનાં કાવ્યમાં આવે છે. વળી થોડુંક
ભાષાસામ્ય પણ છે.x

એક તરફ આવું સામ્ય છે; બીજી તરફ નાકર અને વાસુનાં
કાવ્યો વચ્ચે પરસ્પર પ્રત્યક્ષ સંબંધ સિદ્ધ કરવો મુશ્કેલ છે. ત્યારે
એમ સ્વીકારવું જોઈએ કે બંનેની પૂર્વે લોકકથા કાવ્યારૂઢ થઈ ચૂકી

* જુઓ, પરિશિષ્ટ પ્ર-૪.

x જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૫.

અને કોઈ જુના કાવ્યને નજર આગળ યા સ્મૃતિમાં રાખીને વાસુના તથા નાકર-સુરદાસે પોતપોતાનાં કાવ્ય, લખ્યાં છે.^૧

એ રીતે વાસુએ કાવ્યરચના ક્યારે કરી તે નક્કી કરવાને સીધું પ્રમાણ મળતું નથી. તારાપુરવાળા પ્રત સં. ૧૬૪૭ માં લખાઈ, તેની આસપાસના સમયમાં, એટલે કે નાકરની ઉત્તરાવધિ સમયે વાસુ કાવ્ય સારો પ્રચાર પામ્યું હતું એ ધાસુ-કનકની ચર્ચા પ્રસંગે સિદ્ધ કર્યું છે. તે સમયનાં વ્યવહારનાં સાધન ધ્યાનમાં લેતાં નક્કી લાગે છે કે એ પ્રચારને રચના પછી કેટલાંક વરસ લાગેલાં જ. વળી કનક સુંદરે સં. ૧૬૬૭ માં વાસુકાવ્યનો વિસ્તાર કર્યો: કર્ણુકથા મટી સગાળ કથા બની. કથામાંથી કર્ણુનું પ્રાધાન્ય ભુંસી કથાનું નામ* સગાળપરથી પાડવાને પણ સમય જોઈએ. એટલે શતકના પહેલા દશકાના અંત સુધીમાં કર્ણુકથા રચાઈ હોવી જોઈએ. પરંતુ આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે સગાળપુરી (૧) ની રચના વખતે નાકરને વાસુકાવ્યની માહિતી ન હતી. સગાળપુરી (૧) ની રચના નાકરના કવનકાળની શરુઆતમાં થઈ હોવી જોઈએ: ‘સાંભલું તે કહું કેલવી’ એ ઉદ્દેશ્ય ત્યારે જ સંભવે. અને વાસુકાવ્ય નાકરના કાવ્યથી બહુ વહેલું રચાયું હોય તો તે નાકરની જાણ બહાર રહેવું ન જોઈએ. માટે નાકર જીવનની પૂર્વાવધિ સં. ૧૫૫૦ થી બહુ મોટી વાસુની કર્ણુકથા રચાઈ ન હોવી જોઈએ.

---

૧ એ અનુમાનને સાહાય્યભૂત થઈ પડે એવો વિષમ સંયોગ બંનેમાં જણાય છે. જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૬.

* વિષ્ણુદાસ રચિત ‘હરિશ્ચંદ્રપુરી’ નામના કાવ્યની પ્રત ફાર્પસ સલા પાસે (અંક પર-ક) છે. ‘રુદ્રમાંગદપુરી’ નામનો ઉદ્દેશ્ય પૃ. કા. દો. ગ્રંથ ૮, માં છાપેલા રુદ્રમાંગદ આખ્યાનના પ્રથમ કડવાની છઠ્ઠી પંક્તિમાં છે. ‘ધ્રુવને આપ્યો અવિચળ ઠામ’ એમ પોતાના નગર સહિત અંતરિક્ષવાસ પ્રાપ્ત કરવાની લાલના ઉપરથી આવા નામકરણની આદાણી પરંપરા ચાલી હોવી જોઈએ.

આ રીતે વાસુની કાવ્યરચના અને આપણને મળતી તેની પ્રત વચ્ચે પંચોતેરેક વર્ષનો ગાળો ખરો, 'તે ખીજા' કાવ્યોના દાખલા બોતાં અસ્વાભાવિક નથી.* વળી આપણને મળેલી પ્રતમાં બેડણી અને વ્યાકરણનું 'વૈશિષ્ટ્ય તેમજ વૈવિધ્ય બેવામાં આવે છે, એ કર્તા અને લહીઆ વચ્ચે સ્થળ તથા સમયનું અંતર સૂચવે છે. એ વૈવિધ્ય કર્તા અને લહીઆની, વચ્ચેના સમકાલીન બોલીભેદ છે અગર ઉતારનારની કોઈ વિલક્ષણ ટેવનું પરિણામ માત્ર છે એમ સાબીત કરવાને પ્રમાણ નથી. વળી તારાપુરની એ સંપૂર્ણ પ્રતથી જુદા ધોરણે (દા. ત. 'ધ' પ્રક્રેપ) બેડણી લખવાવાળી તથા સામાન્ય પાઠભેદવાળી એક અધુરી તારીખ વગરની પ્રત પણ મળી આવી છે. અને એ પ્રતને મળતી છતાં ભિન્ન એવી કોઈ પ્રતનો કનકસુંદરે ઉપયોગ કર્યો હતો. એટલે પહેલાં કરેલી સૂચનાથી આગળ જઈ એમ પણ કહી શકાય કે વાસુકાવ્ય વિક્રમ સંવતના સોળમા શતકની આખર પહેલાં રચાયું એ નિઃશંક છે. તેમજ સગાળપુરી (૧) પણ તે અરસામાં જ રચાયું હોવું બોધ્યું છે.

સુરદાસ

સુરદાસના કાવ્યની બે પૈકી જુની અધુરી પ્રત સં. ૧૬૬૫ માં ઉતારવામાં આવી હતી. એ નકલ કર્તાના હસ્તાક્ષરની મૂળ નથી.* સંપૂર્ણ પ્રત મોડી સં. ૧૭૬૦ માં એ લખાઈ છે. છતાં અધુરી પ્રતમાં કથાભાગ લંબાણથી આવે છે. એટલે સં. ૧૬૬૫ વાળી પ્રતમાં

* કાન્હડદે પ્રબંધ, કાદમ્બરી, ઉપાહરણ અને સીતાહરણની રચના અને તેમની મળી આવેલી નકલો વચ્ચે અનુક્રમે ૧૫૩, ૧૨૨, ૧૨૫, અને અને ૭૯ વરસનું અંતર છે. '

* ચાલીસમી પંક્તિમાં આવતો શબ્દ 'અભ્યાગત' પ્રતમાં હાંસી-આમાં હમેથો છે. ખીજા ચોક્ખી ઉતારવાની ભૂલો પણ છે. તે પરથી આ અનુમાન કર્યું છે. વળી એ જૈન લંડારની અધુરી પ્રત છે, એ સળળ પુરાવો છે.

મૂળકાવ્યની સુધારાવધારાવાળી આવૃત્તિ ઉતારવા માંડી હતી એ સ્પષ્ટ છે: અર્થાત્ મૂળ સુરદાસકાવ્ય સં. ૧૬૬૫થી ઘણું જુનું હોવું જોઈએ. સં. ૧૬૧૧ માં પ્રહ્લાદાખ્યાન રચનાર સુરદાસથી આ સુરદાસ ભિન્ન નથી જ.†

તો પ્રસ્તુત કાવ્ય પરત્વે એ સુરદાસ અને નાકર વચ્ચે કેવો સંબંધ હતો તે જોઈએ. તેમનાં કાવ્યમાં આવતા લાષાસામ્યના દાખલા* વિચારવા જેવા છે. ગણપતિ અને સરસ્વતીનું સ્તવન વાસુકાવ્યની માફક બંનેમાં છે. સવાભાર સુવર્ણદાન તથા સુવર્ણ રેખદાનનો ઉલ્લેખ સુરદાસ કરે છે. તે સગાળપુરી (૧) માં નથી, પણ સગાળપુરી (૨) માં છે. આ સર્વથી જણાય છે કે નાકર અને વાસુ કરતાં નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્યોનો સંબંધ વધુ નિકટ હતો.

એ સંબંધનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવામાં ૧૬૬૫ની પૂરી પ્રત મળી હોત તો બહુ મદદરૂપ થઈ પડત.× છતાં જેવું છે તેવું અધુરું કાવ્ય એટલું તો બતાવે છે કે સુરદાસ પોતાની કથા લંબાણપૂર્વક કહે છે. સરખામણીમાં ટુંકાણથી કથા કહેતી સંપૂર્ણ પ્રતની કથા પણ સગાળપુરી (૧) કરતાં વધારે લંબાણથી કહેવામાં આવી છે. નાકરકાવ્ય પણ શરૂઆતમાં કથા ટુંકાણથી કહેતું લાગે છે. પણ પાછળથી વર્ણન એટલું બધું ટુંકું નથી. અનુમાન એ થાય છે કે બંનેએ કોઈ જુદા કાવ્યને લંબાવવાનો યત્ન કર્યો છે. સુરદાસ સગાળપુરી (૧) ને વિસ્તારીને

† જુઓ પ્રતપરિચય, કણ્ડિકા ૩. પાછળથી ‘સુરદાસ પ્રહ્લો’ એવો ઉલ્લેખ મારા લેવામાં આવ્યો છે, તે વિષે જુઓ, પ્રત પરિચય, કણ્ડિકા. ૪.

* જુઓ બંનેનાં કાવ્યની વરચાચના—કડવું ૧. તે ઉપરાંત શરૂઆતના ભાગમાંથી દૃષ્ટાંત પરિશિષ્ટ પ્ર-૭ માં આપ્યાં છે.

× ઉપોદ્ધાતનો પ્રસ્તુત ભાગ લખાયા પછી સોસાઈટીને સુરદાસના કાવ્યની એક પ્રત (૩-૪) મળી છે, આ પ્રતને—આ પ્રતના ઉતારનારને આ તેના પુરોગામીને નાકરના કાવ્યનો પરિચય હોવો જોઈએ.

ધખતો હોત તો અવશ્ય એના કાવ્યનો વિસ્તાર છે તેથી ધણો વધારે હોવો જોઈતો હતો. વળી સગાળપુરી (૧) માંના કવચયાચના આદિ પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ પણ હોવો જોઈતો હતો. આ રીતે નાકર અને સુરદાસ દ્વયે પણ પરસ્પર સીધી અસરનો અભાવ હતો એ નક્કી છે.

નાકરયુગનાં કાવ્યોના સામાન્ય કથાભાગનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમના સ્વરૂપની ઘટનામાં સામ્યદર્શન થાય છે. એ સૂચવે છે કે વાસુ-કનક, નાકર-સુરદાસ, અને ફૂલજીની પુરોગામી કોઈ કાવ્યાંશ્લ લોકકથા વિક્રમના સોળમા સૈકામાં હતી, અને તેમાં કલ્પકથા અને સગાળકથા સંધાઈ ચૂકી હતી.*

સગાળપુરી (૨)

નાકરનું નામ જેની સાથે જોડાયું છે એવું આપણને મળેલું દસ કડવાનું સગાળપુરી (૨) નાકરના સાત કડવાંના સગાળપુરી (૧) નો વિસ્તાર છે. નાકરે પોતાનાં બીજાં બે કાવ્યો વિસ્તારીને ફરી લખ્યાં છે, એટલે નાકરને હાથે સગાળપુરીની રચના પણ બે વાર થઈ હોય એ સંભવિત છે. વિશેષ પ્રતિભાવાળો કવિ એક જ વિષય ઉપર જુગ્મ ભાષા સામ્યવાળાં બે કાવ્ય લખે એ પણ બને. છતાં મળેલાં બે કાવ્યોનો અભ્યાસ કર્યા વિના મત ન બંધાય.

સગાળપુરી (૨) માં સગાળપુરી (૧) કરતાં નીચેના પ્રસંગ વધારે છે:

(૧) આલ્મણસ્તવન (૨) કર્ણના અવસાનનો લંબાવેલો પ્રસંગ.
(૩) સ્વર્ગમાં લક્ષ્મ્યોરાસીનો પટ ધ્યાનું વર્ણન. (૪) લક્ષ્મ્ય તથા પહેલાં

---

* આ લખ્યા પછી પાટણથી જાનીકૃત સગાલચરિત્ર મળ્યું છે. તે પણ ઉપરના કથનને પુષ્ટિ આપે છે. જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮.

સગાળે માંડેલી અનાજની ફેરી, (૫) ચેલૈયાવધ પછીના શોકગીતરાં
આવતું અવતારવર્ણન. x

બાકીની સગાળની કથામાં પ્રસંગ વધાર્યા નથી. પણ તે મનું
વર્ણન લંબાણથી કર્યું છે. વળી ખીજા ફરક પણ નજરે ચડે છે. +

એ હકીકતો વિચારતાં એમ લાગે છે કે નાકરની 'સગાળપુરી
(૨)માં ખીજતો હાથ ફરી ચૂક્યો છે. આપણને મળેલી પ્રત સં. ૧૯૧૫
જેટલી મોડી ઉતારી છે. જેનો હાથ ફર્યો છે તેણે ભાષાને સમકાલીન
રૂપ આપવા ઉપરાંત દુઃખવિદ્યારણ માટે થતા અવતારના વર્ણન*
જેવો લોકપ્રિય ભાગ પ્રસંગ જોઈ ઉમેર્યો છે. વરયાચનામાં શ્લોક

x 'કુંવારી પૃથ્વી જે જગ પ્રભુ ! તાંહાં કર્ણને દેને દાગ.' એ સિવાયની
વરયાચના બે અશુદ્ધ સંસ્કૃત શ્લોકોમાં સમાવેલી છે; સગાળપુરી (૨) માં
સત્તકારનો નિર્દેશ નથી, તેમ સગાળપુરી (૧) ના 'ખાંડણગીતનો ઉપયોગ
કર્યો નથી. ચેલૈયાના ઉપવાસના ઉલ્લેખ નથી. સગાળપુરી (૧) તો 'સા'સિક
ત્રહુનિ લંધન પડિ' એમ સ્પષ્ટ કહે છે. તેમાં સ્ત્રીસરથાર અતિથિ શોધવા
જાય છે ત્યારે સગાળપુરી (૨) માં સગાળ એકલો જાય છે અને કહે છે કે
'તમને ઇચ્છે ઘણું માહારી નાર'. તે પછી પોતે કંડિયામાં એને ઉચ્ચકી
લાવે છે વળી

ભણિ ચંગાવતી: વાર મલાહ, નીસાલિ બોલાવવા જઈ

સગાળ (૧) ૩. ૪

કુંવર નિશાળેથી આવે જે વાર તમને લોજન કરાવું લોજન સાર

સગાળ (૨) ૫. ૧૧

તદુપરાંત માતાપુત્રનાં નામ સગાળપુરી (૧) માં ચંગાવતી અને ચેલૈયા છે,
તે સગાળપુરી (૨) માં ચંગાવતી અને કેલૈયા એ રૂપાંતર પામ્યાં છે.

+ સગાળપુરી (૨) ની પાછળથી મળેલી વચ્ચેથી તૂટતી પ્રત વિષેની
નોંધ 'પ્રતિપરિચય'માં કહિડકા ૭ ને આંતે આપી છે.

* સુરદાસના કાવ્યની પ્રત ઉર્ધ્વ માં અવતારવર્ણન છે. પુનાની (૩)
કે ફ્રેન્સિસ સહાની પ્રત (૩-ક)માં અવતાર વર્ણન નથી. સગાળપુરી (૨)ની
રચના સંબંધી વિશેષ ચર્ચા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ પ્ર-૮

• ક્યાંથી આવ્યા તે સમજાતું નથી. વળી એકલા ત્રીજા કડવાની શરૂ-
આતમાં સગાળપુરી (૨)માં—

‘વૈશંપાયન એણી પેર ખોલ્યા સાંભળ પરીક્ષિતતન’ એવો
ઉલ્લેખ છે. સગાળપુરી (૧)માં રણછોડરાયનું નામ નથી, પરંતુ વર-
યાચના પ્રસંગમાં જ—જ્યાં શ્લોકો આવે છે તે જ ભાગમાં—

• ‘માગ કર્ણુ! તુજને જે’ કાડ તુજને તૂક્યા શ્રી રણછોડ’
એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

આ સૌ કાઠનો હાથ ક્યાંનાં ચિહ્ન છે. એ હાથ કોનો હશે ?
નાકર—મુકુન્દનાં નામ ભેગાં ખોલાય છે. એ દ્વારકાવાસી ગુણી
આદિજીની ‘લક્ષ્મણ’ સં. ૧૭૨૧માં નાકરની ઉત્તરાવધિ બાદ
સુમારે ૬૦ વર્ષે રચાઈ છે. નાકરે પણ સં. ૧૬૦૧ માં
‘લક્ષ્મણ’ રચી કહેવાય છે. તો શું રણછોડરાયનો સંભારનાર
એમનો સેવક આદિજી મુકુન્દ* હશે ? મુકુન્દનાં કાવ્ય સાથે સરખાવ્યા
વિના તથા ધ્રુવ પ્રમાણે વિના આ પ્રશ્ન અનુત્તર જ રહેવો ઘટે છે. એ
સ્વીકારીએ તો ભાષાશુદ્ધિ કરનાર કોઈ ત્રીજો લહીએ ગણવાનો રહ્યો
જ. નાકરે બીજી વાર સગાળપુરી રચી એમ સ્વીકારવા છતાં આવું
કાંઈ બન્યું હોય તે માનવાને બાધ નથી, કારણ કે છાપેલી પ્રત
ઉતારવામાં આવી ત્યારે નાકરની પોતાની પ્રતને ત્રણસે વરસ થઈ

+ સં. ૧૭૦૮માં જનીએ સગાળચરિત્ર રચ્યું ત્યારે આપણને મળ્યું
છે તેવું સગાળપુરી (૨)એના જણવામાં હોય એમ લાગતું નથી.

• * તુલનારમે સગાળપુરી (૨)નું ઉપલબ્ધ સ્વરૂપ આપવામાં ભાગ
લેજો હોય એ સંભવિત નથી. કારણકે ૭ અને ૭-કમાં વરયાચના
પ્રસંગે આવતા શ્લોક એણે પોતાના કાવ્યમાં શ્લોકરૂપે રાખ્યા નથી. ને
પ્રત ૭ માં આવતું અવતારવર્ણન એના કાવ્યમાં નથી. વળી સગાળપુરી
(૨)માં એનો હાથ હોત તો સ્વચિત કાવ્યમાં કરેલા નામભેદનું પ્રયોજન
શું ? પોતાનું નામ જોડીને સવિસ્તર કાવ્યરચના કરનાર બીજાના નામવાળા
એજ પ્રસંગના કાવ્યમાં અમુક વધારા કરવાથી શું સંતોષ પામે ?

જ્યાં હતાં; અને આપણા લહીઆને હાથ એનો કેટલામો ફાલ આવ્યો હશે તે કહેવાય એમ નથી. ' ।

તુલજરામ

સં. ૧૮૪૩માં અમદાવાદના ઔદિય બ્રાહ્મણ તુલજરામે રચેલું ૧૪ કડવાનું 'કાવ્ય અત્રે છાપેલા સગાળપુરી (૨) ને અત્યંત મળતી આવતી પ્રત ઉપરથી વિસ્તારપૂર્વક રચાયેલું છે. તુલજરામનું આખ્યાન વૈશંપાયન ઋષિ રાજા જનમેજયને કહી સંભળાવે છે. એ મતલબનું કથન સગાળપુરી (૨) માં માત્ર ત્રીજા કડવાની શરૂઆતમાં આવે છે. તેને બદલે અહીં એ કડવે કડવે આવે છે. પહેલા કડવામાં સ્તવનને ઠેકાણે રાજા અને ઋષિના સંવાદમાં આખ્યાનની આગાહી અને શ્રવણ માહાત્મ્ય આપ્યાં છે. પછી બીજા કડવાથી માંડીને છેલ્લા ચૌદમાની શરૂઆત સુધી સગાળપુરી (૨) નાં દસ કડવાંનો વિસ્તાર કર્યો છે. એ બે કાવ્યો વચ્ચે સામ્ય એટલું બધું છે કે છે તે અત્રે બતાવવું આવશ્યક નથી.

છતાં થોડાક ફેર દષ્ટિગોચર થાય છે. સગાળનું જન્મસ્થલ 'સુક્રિતક્ષેત્ર' નથી. પણ 'નરમદાને કાંઠે હૂતું ઉત્તમથલ એક ગામ' એવું તુલજરામ કહે છે. સગાળની મા 'રતનાવતી' અને સ્ત્રી 'સોંધલા'નો એકેક વાર જ નામથી ઉલ્લેખ છે. સગાળપુરી (૨)ના 'કલ્યા'ને ઠેકાણે એલૈયો પુત્ર છે. વળી તુલજરામના કાવ્યમાં એકલી સ્ત્રી જ પ્રત આદરતી જણાય છે. (કડવું ૬. ૨૫-૨૬) છતાં 'તેણે સમે તે બે જણાંને થયા અપવાસ સાત (ક. ૭. ૧૦) એવું કહ્યું છે. આ બે સ્થળે તુલજરામે કરેલું વિવરણ પહેલાં કરતાં સ્ત્રીનું સ્થાન નીચું થયાનું સ્પષ્ટ કરે છે. છતાં કસોટીનું કેન્દ્ર પિતાપુત્ર કરતાં માતા વિશેષ છે.

ખાસ નોંધવા જેવું એ છે જે સગાળપુરી (૩) નું વરચાચનાનું બધું વર્ણન સગાળપુરી (૧) ને મળતું ગુજરાતીમાં છે. સગાળપુરી (૨)

વાળા સંસ્કૃત શ્લોકો નથી. સગાળપુરી (૧) ની અતે બીજાં જૂનાં કાવ્યોની સ્મૃતિ કરાવે એવાં વાક્યો પણ નજરે ચડે છે.* જેમ સગાળપુરી (૧) માં નથી તેમ તુલજીરામના કાવ્યમાં પણ અવતાર-વર્ણન નથી. સત્તૂકારને બદલે જ સદાવ્રતનું વર્ણન છે, તે પહેલાંના સત્તૂકારને મળતું છે. સગાળપુરી (૧) તુલજીરામના જાણવામાં હોય કે ન હોય; પણ અત્રે છાપેલી સગાળપુરી (૨) થી કાંઈ જુદું અતે તેનાથી વિશેષપણે સગાળપુરી (૧) ને મળતું એવા નાકરના પુત્ર રચેલા કાવ્યની પ્રત તુલજીરામને મળી હોવી જોઈએ.+

રત્નદાસ અને ભોજલ.

અત્યાર સુધી સગાળશાહ વિષે રચાએલાં લાંબાં કાવ્યોનો વિચાર કર્યો. હવે રત્નદાસ અને ભોજલસક્તનાં બે ટુંકાં કાવ્ય રહે છે. ભોજનું કાવ્ય ટુંકું છતાં પહેલાંનાં કાવ્યની માફક પાંચ કડવામાં રચાયું છે. રત્નદાસનું કાવ્ય એક સળંગ પદ છે; પરંતુ તેની લાંબાઈ સામાન્ય પદ્યથી વિશેષ છે.

આ રીતે બંને કાવ્ય અંશે વર્ણનાત્મક છે. તો પણ વાર્તામાંથી નીપજતાં રસ, ભાવ અને પ્રેરણા સચોટ રીતે કાવ્યમાં ઉતારવા ભણી જ તેમના ભક્ત હૃદયનો સઘળો ઝોક છે. લાંબા વર્ણનાત્મક કાવ્યોમાં ભાવાત્મક ઊર્મિગીતનો સમાવેશ થઈ શકે છે; ને તે મુજબ જુના કવિઓએ ખાંડણગીતની યોજના કરી છે, પણ આ બે કવિ-

* પૂર્વજન્મ તો લેજે કહાવે ક્ષત્રી કેરો અંશ [સર૦ પૃ. ૧૧, પં. ૪]

શ્રી ભરથારનું એક જ મંત્ર [સર. પૃ. ૬૦ પં. ૨૦ તથા પૃ. ૧૨૪ પં. ૨૭]

એકવાર કોહો શ્રી રામ [સર. પૃ. ૧૩૧, પૃ. ૪૮.૪ પૃ. ૧૨૭.૨૪]

શ્રી માહારી ને ઉદર ગર્ભ છે. [સર. પૃ. ૧૨૬.૧૨]

+ પ્રત ૭-ક આ અનુમાનનું સમર્થન કરે છે. જુઓ પ્રતપરિચય કહિડકા ૭ નીચેની નોંધ.

ઓનો હેતુ તો આખી ચેલૈયાવધની ઘટના એક જ વેળાએ વક્તાં શ્રોતાના હૃદયનું ગ્રહણ કરે એ છે. બેઠ્ઠી બધી વિગતો પોતાની અનુભવ-જનિત કલ્પનાસૃષ્ટિમાંથી પુરી પાડી વક્તાશ્રોતા તત્કાળ એ માનસિક અનુભવની પ્રેરણા પામે એ હેતુથી રત્નદાસના પદની માફક ભોજલનું કાવ્ય પણ મુખપાઠ માટે છે; હુંક સમયમાં ગવાય એટલું જ લાંબું એ યોગ્ય છે. પહેલાંના લાંબા કાવ્યને હુંકાવવાનો પ્રયત્ન એમાં થયો છે વર્ણનાત્મક ભાગ ઓછો કરી ભક્તને ઉપયોગી એવા પ્રેરણાત્મક ભાગની પ્રેરણાપોષક રીતે કાવ્યરચના કરવી એ ભોજલનો સ્પષ્ટ હેતુ છે. બંને કાવ્યો વર્ણનાત્મક કાવ્ય અને ઊર્મિકાર્યની વચલી સ્થિતિનાં દૃષ્ટાંત છે.

આ બંને કવિઓએ લોકકથાનું શ્રવણ કરેલું તે સ્વતઃ સિદ્ધ જ છે. રત્નદાસે સ્વતંત્રપણે પદરચના કરી હશે. પરંતુ સગાળપુરી (૨) અને (૩) ના કરેલા શ્રવણની સ્મૃતિ પોતાનું કાવ્ય રચતાં ભોજલભક્તને રહી હોય એમ જણાય છે. x એ ઉલ્લેખો વાસુકાવ્યમાં કે સગાળપુરી (૧) માં નથી તેથી શંકા દઢ થાય છે. છતાં તુલજીરામની પેઠે જીવનનિર્વાહ વાસ્તે જ એમની કાવ્યરચના થઈ નથી, શ્રવણ બાદ થએલા હૃદયમંથનને પરિણામે કરેલા અનુભવ બીજાને કરાવવામાં ઉપયોગી થાય તેટલો જ કથાભાગ સ્વયંભૂપણે કાવ્યારૂઢ થયો છે, અને કાવ્યનું હાર્દ હૃદયપટ પર જડાયા પછી ધણા સાંભળેલા શબ્દો અને કથાભાગ સ્મૃતિપટ પરથી ભુંસાઈ ગયા છે. અર્થાત્ રત્નદાસ તેમજ ભોજલના કવિત્વની મૌલિકતા વિષે શંકાનું કારણ નથી.

x સતીએ કાજલ સારીઆં ને ખાંડવા બેઠાં તેણી વાર.—સેલૈયા. પ. ૧

આંખ આંજ પિયળ સારી મસ્તક ને લાવો તળી.

નરનારી ખાડો ખાંડણાં રોશો તો જમ્મશ પાછો વળી.

સગાળ. (૨) ૭. ૯

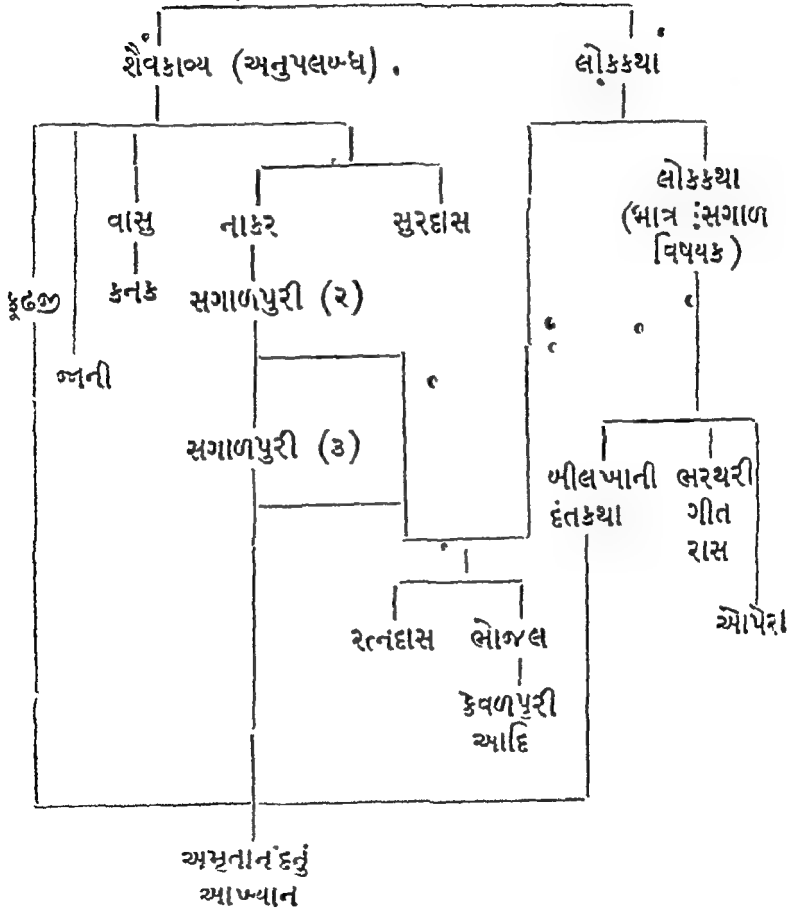
રથે રેવંત જોતરે; માંહે ગાદી નાંખાવું ગોપાળ...સેલૈયા. ૨. ૨-૫

હાથી ઘોડા રથ પાલખી બેસી આવો ભવન...સગાળ. (૩) ૩૦-૩૪

લગભગ એક-સરખા, એક જ કાવ્યની જુદી જુદી પ્રતો દેશના જુદા જુદા ભાગમાં કેવી પ્રસાર પામતી હતી અને તેનો કવિ-પાઠકો કેવો ઉપયોગ કરતા હતા, એ વાસુ-કનક અને ત્રણ સગાળપુરીનાં દૃષ્ટાંત સારી રીતે બતાવે છે. છતાં એ હકીકતને એના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં સમજવા માટે વાસુ સુરદાસ અને કૂદજી તથા જાનીની પરતંત્ર છતાં પ્રમાણમાં વિશેષ સ્વતંત્ર રીત પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. વળી રત્નદાસ અને ભોજલની રીતની ચર્ચા છેલ્લી ક્ષણિકામાં કરી છે. તે કવિઓનાં રીતધોરણનો નિરાળો પ્રકાર છે. તોપણ મધ્યકાલીન કવિપ્રવૃત્તિનું જ એ એક અંગ છે.

અ પ્રકરણમાં કરેલી સાહિત્યપરંપરાની ચર્ચા ઉપરથી તથા પાછલાં પ્રકરણોમાં કરેલી કથાસ્વરૂપની ચર્ચા ઉપરથી સારરૂપે નીચેનો કાઠો નીપજે છે.

દેશ્ય કથા   મહાભારત   જૈમિનીય
 શિષિ કથા   મયૂરદંવજાખ્યાન
 રૂપક કથા

મહાભારતાદિમાંથી પોષણ પામી લોકકથા રૂપકકથા બની અને
 અંતે કાવ્યકથા રૂપે દૃઢ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ. એ કાવ્યકથામાંથી વાસુ,
 નાકર અને સુરદાસનાં કાવ્ય પ્રગટ થયાં એક બાબત વાસુકાવ્યમાંથી
 કનકસુંદરનો રાસ જન્મ્યો; અને બીજી બાબત સગાળપુરી (૧) માંથી
 સગાળપુરી (૨), સગાળપુરી (૩) તથા ઉપર સમજાવ્યું તે દષ્ટિએ
 સેલિયા અપ્પ્યાન અને રત્નદાસનું પદ જન્મ્યાં. કાવ્યકથાના પ્રવાહ
 સમ્યે લોકકથાનો પ્રવાહ તો ચાલુ જ હતો. ગુજરાતી સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ
 એ નર્યો કાવ્યકથાનો પ્રવાહ નથી. ગુજરાતી જનતા બંને પ્રવાહને
 કાંઠે વિહાર કરતી આવી છે. એ વિહારક્ષેત્રમાંથી નીપજેલાં બીજાં
 રૂપ પણ ઉપરના વૃક્ષમાં દર્શાવ્યાં છે. [વળી શુઓ પ્ર. પૃ. ૬૨]

સામાન્ય રીતે એમ જણાય છે કે મધ્યકાલીન યુગમાં ગુજરાતી
 સંસ્કૃતિના જૈન અને જૈનેતર એવા બે પ્રવાહ છે, અને તેમાંનો જૈન
 પ્રવાહ પોષણશાળાની દિવાલોમાં રૂંધાઈ ગયો; પણ બીજો પ્રવાહ
 સતત આજ લગી વહેતો આજો, અને ભક્તહૃદયની લાગણીનાં પૂર
 લાવ્યો; પરંતુ આ હકીકત ગુજરાતી સંસ્કૃતિને નહિ પણ કાવ્યકથાને
 જ લાગુ પડે છે. વચ્ચે ગાળામાં જૈન કવિઓએ પોતાનો વાકો
 જમાવવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હશે. પણ જેને જૈનના કળબોગવટાની
 ચીજ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુતઃ તેમની જ નથી.* મૂળ સંસ્કૃતિ
 તો એક જ છે એ અવશ્ય ધ્યાનમાં રહેવું જોઈએ, અને જૈન યા
 જૈનેતર કવિઓની ધારણા ગમે તે હોય; પણ તે છતાં તેમની કાવ્ય-

* દા. ત. સ-તુકાર, સાહમીવહલી, વખાણ-આ શબ્દપ્રયોગ શુદ્ધ
 જૈન લેખવામાં આવ્યા છે. પરંતુ એ જ શબ્દપ્રયોગ પુરોગામી વૈષ્ણવ
 કવિઓ, સુરદાસ, નાકર, અને વાસુનાં કાવ્યોમાં છે. ‘સાહમી વહલી’ શબ્દ-
 પ્રયોગ વાસુની છાપેલી જૈન લહીયાની પ્રતમાં નથી; પણ તે સોસાહટીવાળી
 બ્રાહ્મણી પ્રતમાં છે જ્ઞાનીના કાવ્યમાં સ-તુકાર નો હલ્લેખ છે: અખાએ
 પણ એ શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે: ‘એ તો હરિનો શત્રુ (તુ)કાર સ્થાવર જંગમ
 પામે આહાર.’ અખાની વાણી, પૃ. ૧૬૨, છંદો ૧૮૧.

જૈનધર્મની પરિભાષાનો ઇન્કાર કરવો એવો ઉપરોક્ત કથનનો હેતુ
 પણ આશય નથી.

પ્રવૃત્તિએ-તેમના પરસ્પર વ્યવહારે+ અંતિમ દૃષ્ટિએ તો ગુજરાતી
સંસ્કૃતિનું ઐક્ય ધડવામાં અને જળવવામાં જ મદદ કરી છે.

ઘટતર વિવેચન

સાહિત્યપરંપરાની તેમજ કાવ્યપ્રકારની દૃષ્ટિએ ચર્ચા કરી.
આ કાવ્યોની અન્યથા પણ ચર્ચા થઈ શકે એમ છે: માતૃપિતા અને
પુત્ર એ ત્રણમાંથી એક યા અનેકને કેવું-કેટલું પ્રાધાન્ય આપવામાં
આવ્યું છે એ વિચારી સમગ્ર પ્રશ્નનો નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચાર
કરવા જેવો છે. કવિધર્મના પ્રકરણમાં કરેલી ચર્ચાથી આ ચર્ચા ભિન્ન
છે. સ્વધર્મ માથે કાવ્યકથાનો સમન્વય કરવા કવિઓએ કરેલા પ્રય-
ત્નોનું ત્યાં દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

અત્રે છાપેલાં કાવ્યો પૈકી બે જુનાં કાવ્યોનાં નામ સૂર્યપુત્ર
કર્ણુ ઉપરથી પડ્યાં છે. કર્ણુની-દાન મહિમાની કથાધારા લખાવવા
માટે સગાળની પ્રચલિત વાત સંયોજવામાં આવી એ મતને આ
હકીકત ટેકા આપે છે. પાછળથી કર્ણુનો સંબંધ આછો થઈ ગયો,
અને જે જન્મમાં જે નામથી વાર્તાની મુખ્ય ઘટના બની તે નામ
મુખ્ય થયું. આ રીતે વાર્તામાં કર્ણુનો સંબંધ જળવવા છતાં પછીનાં
કાવ્યોનાં નામ સગાળ ઉપરથી પડ્યાં છે. રત્નદાસના પદમાં પણ
સગાળને મુખ્ય પદ મળ્યું છે. છેલ્લું ભોજલનું કાવ્ય 'સેલૈયા આખ્યાન'
નામ ધરાવે છે; અને જેનો પ્રાણુલાગ થાય છે એ પુત્ર 'સેલૈયા'
ઉપરથી એ નામ પડ્યું છે. ભોજ લક્ષ્મીને લાગ્યું હશે કે છોકરાનું
શીશ કાપવું એ બાપની મરજીની વાત નથી. તેથી જ

+ કવિ શામળ કેટલે અંશે જૈન પુરોગામીઓનો ઋણી છે, એ પ્રશ્ન
વિચારવા જેવો છે. રા. રા. અં. જી. બની સંશોધિત 'સિંહાસન બત્રીશી'
ભાગ ૬ માં અનેક જૈન અવશેષો જડે છે, ખાસ કરીને જીવો કે પ્રતનો
વધારો, પૃ. ૧૪૬-૯. રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ કૃત 'પ્રાચીન ગુર્જર
કવિઓ'માં શામળનાં કાવ્યોનાં નામનાં જ આછામાં આછા પંદર પુરોગામી
જૈન કવિઓનાં રચેલાં જીવંત કાવ્યોની નોંધ છે.

‘પુત્રને પૂછવા ચાલીને ગયો નિશાળે શેઠ સગાળ રે. ૩.૯
ત્યારે સ્વાપર્ણનાં સઘળાં દૃષ્ટાંતુ દીકરે આપ્યાં ને કહું:

શિર મળશે, આવો સમો નહિ મળે, મોહન થ્યા છે મેહેમાનરે.

ખીજનો વધ કરવો એ કરતાં આત્મવધ કરવો એ ઓછું
પાપમય સમજીને કે માતપિતા પુત્રવધ કરે એ કલ્પના અસહ્ય સમજીને
ભોજલનો ‘સેલેયો’ જાતે ‘ચાકેથી પીંડો સરવી ઉતારે’ એમ પોતાનું
શીશ કાપે છે, અને પોતાના સ્વાપર્ણને લઈને પોતાના નામ ઉપરથી
કાવ્યને નામ આપે છે. આ પ્રમાણે અડગ ટેકપાલનનો નિશ્ચય
વડીલ કરતાં બાળકમાં પ્રધાનપણે જતાવવાથી ભોજલને અકસ્માત
વિશેષ હેતુસિદ્ધિ થાય છે.

કવિ સમક્ષ નીતિશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન પ્રગટપણે હોય છે એવું કોઈ
ન કહે. એવી જ અપ્રગટ રીતે—કદાચ સમયબળને પ્રતાપે—તુલજીરામના
કાવ્યમાં સ્ત્રીની કસોટી થતી હોય એવું વલણ જણાય છે. સંભવિત
છે કે તુલજીરામના શ્રોતાવર્ગમાં સ્ત્રીજન મુખ્યત્વે હશે. વળી પતિને
બદલે વ્રતનિયમાદિ પત્ની કરે એ ભાવના એ કાળમાં દૃઢ થઈ હશે.
સગાળપુરી (૩) માં કહે છે:-

અતિત કાલ નહિ જાયે દ્વાર તાહારે ચૂકશે એની નાર્ય

વ્રત ભંગ એહેનું હશે; એટલે તમારું કારજ થશે ૬૩૨

જૂનાં કાવ્યોમાં માતપિતા અને પુત્ર ત્રણેને સરખું મહત્વ છે.

અને તેજ કારણે તુલજીરામના કાવ્યમાં અવારનવાર સગાળ તથા
સીંધલાની વાત આવે છે:

તેણે સમે તે બે જણાંને થયા અપવાસ સાત ૭.૧૦

છતાં સ્ત્રીને વારવાની, એને અટક પડ્યા પછી વાર્યાની વાત સંભારવાની
અને ૬.૩૨માં વિષ્ણુએ ઈંદ્રને આપેલી સલાહની વાત વિચારતાં
તુલજીરામનું—તેના સમયનું વલણ જણાઈ જાય છે. સામાન્ય રીતે
નિર્બળ ગણાતી સ્ત્રી સખળ થઈ શકે એમ જતાવવાનો કવિનો

હેતુ લાગે છે. તેની પહેલાંના કવિઓ ‘પતિપત્નીનું એક જ ચંત.’ એ હકીકત પર ભાર મૂકે છે તેની સાથે ચેલૈયાનો માતાપિતામાં દૃઢ વિશ્વાસ કુટુંબભાવના ઉપર પ્રકાશ નાખે છે. ઐહિક જીવનને કયી ભાવનાનું પીકઅળ છે તેની તો આ કથા છે: વિશિષ્ટ ઉલ્લેખની જરૂર નથી. પરંતુ આ દિવસોનું જીવન લૌકિક ભાવનાઓથી રહિત ન હતું: સગાળ નગરસહિત અંતરિક્ષ વાસ માંગે છે. હરિશ્ચંદ્રપુરી, રૂકમાંગદપુરી, સગાળપુરી એ કાવ્યનામ પાછળ રહેલી ભાવના સમાજ વ્યવસ્થાના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પણ સૂચક છે.

આ રીતે જે તે કવિ અનાયાસે તત્કાલીન સામાજિક સ્થિતિ ઉપર પણ પ્રકાશ નાખે છે, તથા પોતપોતાના ધર્મ અનુસાર-માનસ અનુસાર નીતિશાસ્ત્રના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે: મઘમાંસાદિ નસધનું ઈશ્વરની ‘માયા’જ ઠરે છે. ભોજલે ધર્મને સમન્વય કરવા શ્રદ્ધા ઉપર જ સવિશેષ નેમ રાખી છે પાછળથી બધું માયારૂપ હતું એમ કહેવાને બદલે સર્વજ્ઞ શ્રી હરિ પારખું જેવા આવ્યા છે અને ભક્ત-જીવનના અભ્યાસી યુગલને પહેલેથી જ જણાઇ જાય છે. તેમ સેલૈયો પણ સમજે છે કે ‘મોહન થ્યા છે મેહેમાનરે.’ કાવ્યરસિકના અંતરને આ હકીકત અગાઉથી કહેવાઈ જાય તે ખૂંચે; પણ ભક્તિરસિકનું આથી પુરું સમાધાન થાય છે, આવા ઈશ્વરી પ્રસંગ સિવાય મ સાહાર જેવી વાત-પુત્રવધ જેવી વાત સંભવે જ નહિ. આવું જ્ઞાન-આવી ભક્ત હૃદયની શ્રદ્ધા મયૂરધ્વજને પણ હતી * મનુષ્યના નીતિશાસ્ત્રને-માનવ ધર્મશાસ્ત્રને એ પ્રશ્ન ચર્ચવાનો રહેતો જ નથી; અને ચર્ચે તો તેનો ઉત્તર એક જ છે. બુદ્ધિએ કર્તવ્ય બતાવ્યું તે કર્યું-તે ચંદનું.

* નારસિંહ વિના કોડ્વ્ય: તવ પુત્રં પ્રધારયેત્ ॥ ૪૫. ૨૩

શરીરદ્વેન ગોવિન્દ: પ્રીયતાં યજ્ઞનાયક: ॥ ૪૬. ૧૧

અર્થાત્ ભોજલના વૈશિષ્ટ્ય કરતાં હિંદુમાનસના સાતત્યનું આમાં વિશેષ દર્શન કરવું એ જ યુક્ત છે. જાનીના કાવ્યમાં ત્રણે પાત્રને આવો નિશ્ચય છે.

પ્રણ હૃદય તો કહે છે કે:

‘ આવી કસણી ન ફેંજો, કેને સ્વામી, માગું એ વરદાન રે. ’
અંતે આ જ સુતમેધની કથાને અનુવક્ષીને રચેલો ગુરુવર્ય નરસિંહરાવનો
એક શ્લોક સંભારું છું.

માગ્યું, તથાપિ વરદાન તહેં એ
આપ્યું ન આપ્યું-ન, કથા કહે તે;
દયાળુ ! તહેં માનવના હિતાર્થ
જે ગૂઢ રાખ્યું કયમ ખોળું હું તેહ વ્યર્થ ?

સ્મરણમંદિતા ખંડ ૨, ૨૩

પ્ર. મુ. દે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૧ સંગ્રહનું પ્રયોજન.

(પાદટીપ પૃ. ૨)

(૧) “ ગાયન સાથે ‘સત્યનો એલી ઈશ્વર’ અથવા કેલૈયાનું નાટક (ચોપેરા) છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર બુકસેલર મહાદેવ રામ-ચંદ્ર અમદાવાદ “ આર્યોદય પ્રેસ ” માં છાપ્યું સન ૧૯૮૫-સંવત ૧૯૪૧ કીમતે એક આનો. ” છેવટે સોળમા પૃષ્ઠ ઉપર નીચે પ્રમાણે કર્તાનો ઉલ્લેખ છે:

રચનાર ચોપેરાનો કાહાવે કાસીરામ

સર્વે જણા સુણો એનું પેથાપુર ગામ. ।

(૨) અમૃતાનંદકૃત અમૃતવાણી.

આ પુસ્તક હરદાસ કથાઓનો સંગ્રહ છે. પ્રિયતમાવિરહિત રાજપુત કેશરીસિંહને ગુરુ આખ્યાનો કહી સંભળાવે છે. તેમાં દરેક આખ્યાનને અંતે તત્ત્વચર્યા ગુરુ શિષ્ય વચ્ચે થાય છે. “ દશેન્દ્રિયોને દમન કરવારૂપ ” દશ આખ્યાનમાં દશમું આખ્યાન સગાળશાનું છે. (પૃ. ૩૪૧ થી ૩૭૨) પછી “ બે જૈનમતાન્તરગત આખ્યાનો ” સંભળાવે છે. હરદાસ કથાના સ્વરૂપને અનુકૂળ ગરબી, સાખી, દોહરા ચોપાઇ તેમજ વિવિધ રાગનાં ગાયનો વચ્ચે વચ્ચે આપેલાં છે. ‘ હરિને ચહાનાર હરિજનની સેવા વગર ઉદ્ધરી શકતા નથી. ’ તેના દૃષ્ટાંત દાખલ દાન દેવાના અખાડા કરનાર શેઠ રઘુનાથનું દૃષ્ટાંત વર્ણવ્યા બાદ ‘ અંગદેશના રાજા કરણુ ’ અને ‘ પતિપથાનુગામિની નાગકન્યા ’ની સ્વર્ગમાં થએલી બુભૂક્ષાની વાત આપી છે. શ્રીવર પાસે મનુષ્યદેહ માગીને ‘ જુનાગઢથી બે યોજન દૂર બીલખા ’માં કણે જન્મ લીધો તે હકીકત પછી સવિસ્તર સગાળશાની કથા આવે છે. પૃ. ૩૭૦ ઉપર ગુરુ નિદિષ્યાસનો ‘ આશય સમજાવે છે;—“ મન (સુરશેન) અને વૈરાગ્ય (કુન્તિભોજ) ઉભયથી પળાતી અપરિપક્વા બુદ્ધિ (પૃથા-કુંતા) દુર્વાસના (દુર્વાસામુનિ) દ્વારા જ્ઞાનાદિત્યપ્રાપ્ત.

કરણ (શ્રવણ) ને જન્મ આપનારી થઈ અને તે કર્ણ મુવર્ણ (સારા શબ્દ)ના દ્વારે સ્વકર્મ સમાપ્ત કરી સહધર્મિણી (શ્રુતિ) સંગાથે સ્વર્ગ (મનન) ભૂમિમાં મુગ્ધાર્થે બાદ નિદિધ્યાસન (સંગાળશા) રૂપે અવતારાતરને લભ્ય કરી સ્વપુત્ર (પુત્રેપણા) એવૈયાને વધી કરી કર્મમય ભારી દબતા ધારી (વિત્તેપણા) વાન્નિજીત વૃત્તિને વિદ્યારી સ્વસ્ત્રી અને ભવિષ્ય સાંસારિકસુખપ્રદાતા ગર્ભસ્થ બાળકને પણ પરહરવા પ્રવૃત્ત થયો ત્યારે પરમરત્માની ભેદ થઈ. ” કેશરીસિંહ શંકા દર્શાવે છે કે:-મેં સાંભળ્યું છે કે સંગાળશા તો એક હંસના અવતારમાંથી મનુષ્ય અવતારમાં આવ્યા હતા અને કર્ણ તો તેજ અવતારમાં મોક્ષગામી બન્યા હતા તેનું કેમ ? ” “ સંભવિત છે વાર્તા. ” એમ કહી ‘કોણ ? શાથી ? ક્યારે ? અને ક્યાં બન્યું ! એ મનને ડોળનારી પ્રવૃત્તિ પરહરી ’ દેવાનો ઉપદેશ કરે છે. એ ઉપદેશ પ્રસ્તુત સંપાદન કાર્યને માન્ય નથી. એ કહેવું ન પડે, કોઈપણ કવિએ સંગાળ પૂર્વાવતારે હંસ હતો એમ કહ્યું નથી. છતાં એક કાળે એવી લોકકથા હોવી જોઈએ. નહિ તો આ ઉલ્લેખ સભવતો નથી.

‘ અમૃતવાણી ’ મારા હાથમાં આવ્યું તે અગાઉ દસ વરસ પહેલાં બીલખામાં રહેલાં મારાં મામીએ મને કહ્યું હતું કે ત્યાં એક નાનું ખંડિયેર ઘર ગામથી માઇલેક દૂર છે. ત્યાં પત્થરનો ખાંચણીઓ તથા પત્થરનું સીકું છે. એ સંગાળશાહનાં છે, એમ કહે છે. વળી ‘ પ્રભુનો પીપળો ’ નામે એક વૃક્ષ છે. તેની નીચે અનીતરૂપધારી પ્રભુ બેઠેલા એમ કહે છે. કથા પ્રચારનું ક્ષેત્ર સમજવા આ હકીકતની નોંધ અત્રે કરી છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૨ રૂપક

(પાદટીપ પૃ ૬૫)

તે રૂપક શું હશે તે કલ્પવાનો જ આ પ્રયત્ન છે. કલાકૃતિ માત્રની તે નિપજ્યા પછી તત્વચર્યા સંભવે છે. કલાકાર પ્રસંગ સમસ્તને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણસમયે તત્વના સિદ્ધાંતનું સિદ્ધાંતરૂપે એને

જ્ઞાન હોતું નથી અગર હોતું જોઈએ એમ આવશ્યક નથી. કલાકૃતિનો આનંદ ખીનાર સ્વભાવાનુસાર વિવેચન દરમીઆન રૂપક ઉપજાવે એ જુદી વાત છે. લોકમાનસનું ઐતિહાસિકા અવલોકન કરનારને, એ કલાકૃતિતથા તે કૃતિના વિવેચનકાળે ઉપજાવેલું રૂપક જંતે ઉપયોગી છે. —અમૃતાનંદે કર્ણુ-સગાળની વાર્તામાંથી રૂપક ઉપજાવ્યું છે તે પરિશિષ્ટ પ્ર-૧માં નોંધ્યું છે. સ્વ. વા. મો. શાહે ‘સગાળશા શેઠ અને કેલૈયો કુમાર’ નામે વાર્તા લખેલી તે ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પુસ્તકાકારે પ્રગટ થઈ છે. “સુસંસ્કાર અને ભાવનાસૃષ્ટિથી છેકજ અપરિચિત એવા એક લિલ્લુકને મુખેથી” “સગાળશા શેઠનું લજ્જન સાંભળ્યું.” તે વખતે લેખકે એક ‘દિવ્ય ખેત્ર’ દેખ્યો:—સગાળ તે ‘સુકાળશાહ શ્રેષ્ઠ-Prince Plenty સ્વસંતુષ્ટ પુરૂષ. એની અર્ધાગનારૂપ રૂપાદે-ધન્ય શક્તિ-વિદ્યુત (will) ના પ્રતાપે માયાપુરીમાં (વિશ્વ) વસતો શેઠ હતા તો નહિ. ભરપૂરતા (સગાળ)નું સત્ત્વ ખેંચીને શક્તિ (સ્ત્રી) જે સંતાન જણે-જે ‘કાર્ય’ નિપજાવે-તેનું નામ કેલિ, કેલૈયો. કેલૈયો એટલે સમષ્ટિજ્ઞાનવાળો પુરૂષ પોતાની અંદરની શક્તિના સ્વાભાવિક વહન તરીકે બહારની લકી કે ખૂરી અસરથી સ્વતંત્રપણે જ જે ગતિ કરે તેનું દૃશ્ય સ્વરૂપ; એની ક્રિયા કે જેમાં ક્રિયા કરનારને ઉદ્ધમ કે પરિશ્રમ નહિ પણ રમત કે ખેલ કે વિશ્વાસ કરવા જેવું જ્ઞાન રહ્યા કરતું હોય. પરાયું માંસ તે બીજાનો અનુભવ; નિશાળ તે કર્મભૂમિ.—સંપાન્નિ કાવ્યોનો વિષય કાલાન્તરમાં પણ આકર્ષક રહ્યો છે એ જ આપણે નોંધવાનું મુખ્ય વસ્તુ છે.—‘બાલમિત્ર’ના સાતમા વર્ષના પૃ ૨૫૩ ઉપર શ્રીચંદ્રશંકર ભટ્ટની ‘કેલૈયો’ નામે વાર્તા છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૩ વાસુ જ્યને કનકસુંદર

(પાઠટીપ પૃ. ૭૦)

- (૧) લોલિષ કૈરવ ભરથ જ લાડિ લોલિષ બાંધવ માંહિ ભડિ-તા.
લોલષ કુરવ ભાઈ ભડિ લોલષ સાજાન રેસડિ પડિ-સો.
લોલિ કુરવ ભરથ ભડિ લોલિ બાંધવ રેહા પડિ-ક.

- (૨) કરિ વારતા ભરતારહ મણી—તા.
કરુ ભાક્તિ ભરતારહ તણી—સો.
ભર્તા ભાક્તિ કરેય—ક.
- (૩) નિષ્કલ—તા. નીષ્કલ—સો. નીષ્કલ—ક.
- (૪) બ્રહ્મ હત્યાદિક લાગી તસ' પાપ—તા.
બ્રહ્મણ હત્યાદિક લાગિ પાપ—સો.
બ્રહ્મહત્યાદિક લાગિ પાપ—ક.
- (૫) રવામી ઉછવ કરે વાવાહ—તા.
સામો વછલ કરે વીવાહ—સો.
સાહુમો વછાલે મતોબુ સહુ—ક.
- (૬) તેડુ બ્યવ.....ધરુ.....ભોજન કરુ—તા.
તેડિ.....કરિ.....—સો.
તેડઇ.....ધરઇ.....કરઇ—ક.
- (૭) ભેસી જંગમ આવિ કાપડી નમે લોક સવિ પગિ પડી—તા.
ભેસી ભેગી મલ્યા કાપડો વાંદિ મુનીવરને પાએ પડી—સો.
ભેસી જંગમ મિલ્યા કાપડી સાહ જિમાડિ પાએ પડી—ક.
- (૮) ભેષ ચોખલીયાં ચઉવટાં—તા.
ભેયાં ચુહુખંડી ચુવટાં—સો.
ભેષ ચઉખંડી ચઉવટાં—ક.
- (૯) ખત્રીસ લક્ષણૂં આવિ માંસ—તા.
તું મંત્રી નહી આવિ માંસ—સો.
તઇ નહી આવઇ એ મહામાંસ—ક.
- (૧૦) કાંઇ થ્યા ન છૂટો સાથ—તા.
કાયર થ્યા નાંવ છૂટુ આજ—સો,
કાયર થયાં નવિ છૂટાઇ—ક.

(૧૨) તુલ્ય ધરિ ધુતારા—તા.

તુઝ.....—સો.

તુઝ.....ક.

(૧૩) દીઠિ ખીલામણૂં ધણૂં રૂપ—તા.

.....ખહુ...—સો.

.....ખહુ ..—ક.

ઉપરાંત એ સ્થળે તારાપુરવાળી પ્રતમાં 'દડવડી' છે ત્યાં સોસાઈટીવાળી પ્રત તથા કનકસુંદર 'ચડવડી' લખે છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૪ વાસુ અને નાકર

(પાદટીપ પૃ. ૭૩)

કર્ણકથામાં તેમજ કનકના રાસમાં સગાળનો નિવાસ ધર્મનગરીમાં કહ્યો છે. પરંતુ નાકર તેમજ સુરદાસ એ કંતીનગરી હોવાનું જણાવે છે. વાસુ સગાળના પિતાને લખમીધર નામ આપે છે. પણ સુરદાસ નાકર અને કનકસુંદર એને બંગાળ તરીકે ઓળખાવે છે. આવા પ્રકારના નામફેર પરથી શું સમજવું ? કાંઈ પુરોગામી કર્તાનો અગર પરધર્મી આખ્યાનનો આધાર લોધો હોય તો તે ભુલાવવા અગર ન સ્વીકારવા ખાતર તથા રૂપકયોજના અર્થે કવિઓ પાત્રોનાં નામ ફેરવી નાખતા. પરંતુ એવા જ કાંઈ હેતુ માત્રથી 'ઉપરના નામફેર થયા લાગતા નથી. 'બંગાળ' નામ કનકને નાકર-સુરદાસ તરફથી મળ્યું એમ કહેતા પહેલાં એમને પ્રત્યક્ષ સંબંધ અન્યથા સિદ્ધ કરવો પડે. માટે સ્વાભાવિક અનુમાન એ છે કે 'સગાળ' ને મળતું 'બંગાળ' નામ લોકકથામાં રૂઢ થયું હતું તે સ્વીકારી પોતાના આધારરૂપ વાસુકાવ્યમાંનું લાંબુ નામ 'લખમીધર' કનકે જતું કર્યું. અને વાસુનું યોજેલું નવું અર્થસૂચક 'ધર્મનગરી' એણે સ્વીકારી લીધું.

પરિષિષ્ટ પ્ર-પૂ વાસુ અને નાકર

(પાદ્મીય પૃ ૭૩)

ઐ ઐ જણ ચાલિ એકછ ગિતિ-વા. પૃ. ૨

સ્ત્રી ભરતારનૂં એકજ ચંત-ના. પૃ. ૧૨૪

સાહે માંડિઉં સત્તુકાર-વા. પૃ. ૭

તેના ચાલિ સત્તુકાર-ના. પૃ. ૧૨૫

ખડિઉ પાટી મૂંકિઉ કામ-વા. પૃ. ૧૨

મસ્તગ પાટી ખડિઉ ધરી-ના. પૃ. ૧૨૬

કહિ ચેલપ્રઉ મ લાઉ વાર-વા. પૃ. ૧૨

ચંગાવતી ! તૂં વાર મ લાધ-ના. પૃ. ૧૨૬

ધરતું સૂત્ર કુણ રાખશે પુત્ર અમ્હ સૂતુ સંસાર-વા. પૃ. ૧૪

દીપ પાખિ જિમ દેવળ સૂતુ રે પુત્ર વિના સંમાર

કુંઅર રાખસિ ધરસૂત્ર-ના. પૃ. ૧૨૭

કુંઅર વધિજી ભણિજી જય રામ-વા. પૃ. ૧૩

મસ્તગ ત્રૂંડું હરિ સહુ ભણું-ના. પૃ. ૧૨૭

આગિ ઋષિમાગદ હરિચંદ તે સાતિ નમ્યા છિ ગોવ્યંદ-વા. પૃ. ૮

ઋષિમાગદ હરિચંદ હ નામ તેહ જમલિ મુઝ દેયો કામ-વા. પૃ. ૧૬

હરિચંદનિ રૂકમાંગદ નિ સેઠ સગાલ સાહ નમિ તુ રે.-ના. પૃ. ૧૨૭

નોંધવા જેવું એ છે જે વાસુના આધારે રચાએલા સગાળશાહ રાસ તથા જનીકૃત સગાળચરિત્ર સિવાયનાં પાછગથી રચાએલાં કાવ્યોમાં આ ભાષા સામ્યમાં આવતા વિચારનો ઉદ્ભવ નથી. ફક્ત તુલંજરામના કાવ્યમાં ‘ યોલા જય રામ ’ આવે છે. મૂળ કાવ્યના શૈવ અવશેષો ભુસાતા જવાની સાથે એની અનુગામી કવિઓ ઉપરની અન્યથા અમર

પણ ઓછી થઈ. શૈવ પક્ષપાતને, કારણે જ એ મૂળ કાવ્ય વીસારે પડવા માંડ્યું હોય તો અસંભવિત નથી. /

પરિશિષ્ટ પ્ર-૬ વાસુ અને નાકર

(પાદ્મીપ , પૃ. ૭૪)

કર્ણકથામાં કાપડી એ પત્નીને કહે છે: ' તેડિ આવુ અતિથ ધહિ '. સગાળ જાય છે અને જોગીને ઉચકવા ભોઈને બોલાવે છે. પરંતુ ભોઈ પાછા ફર્યા અને સાહ વિમાસણમાં પડ્યો કે તરત

તા મ કરુ } ચંગાવતી ભણિ, કરેશ કાપડી શિર આપણી.
ચિંતા મ કરુ }

ચંગાવતી ઘેરથી ક્યારે આવી ? ' કે પછી પુરોગામી કાવ્યમાં સ્ત્રી ભરથાર સાથે અતિથિશોધમાં નીકળ્યાં હતાં ?

વળી સગાળપુરી (૧) માં કહે છે કે

ભણિ ચંગાવતી વાર મ લાઉ નીસાલિ બોલાવવા જાઉ. નાં
વહાલા થાઓની માહારા નાથ રે ! રે લાઓ ગીઓ છે

નીશાલીઆની સાથ રે.—સુ૦

પરંતુ વેશધારી પ્રાહ્મણની બદસલાહનો ઉત્તર આપીને તરત મસ્તગ પાટી ખડિઉ ધરી કુંઅર પલાયુ વેગિ કરી
કુંઅર આવતુ દીહુ તાત મન માંહ વિમાંસિ માત.

તારિ કુંઅર બોલું ચેલૈઉ માર્ત ! તાત ! તમિ કાં રુઉ ?
એટલે કે સગાળ હજી ઘેર જ છે ને પ્રાહ્મણની વાત સાંભળી પુત્ર આપુરો ઘેર આવે છે. વાસુના કાવ્યમાં તો પ્રાહ્મણ ચેલૈયાને છેતરવા પ્રયત્ન કરે છે તે બાદ પિતા નિશાળે પહોંચે છે. આ વૈષમ્ય પણ સ્પષ્ટ છે.

પરિશિષ્ટ પ્ર-૭-સુરદાસ

(પાદ્મીય પૃ. ૭૬)

સુરદાસ

નાકર

કરણ ! કહિ તિ કિધુ ઉપગાર.

કનક ન લીધું એકિ રતી

હુધારથી હું ભૂખ્યુ અપાર

કરિ કરી દેખાડું દાર

અમૃતના આબ્યા બિડકાર

બંગાલનુ સુત સગાલ શ્રેષ્ઠિ

તેહનિ ચેલૈઉ બિપનુ પેટિ

સગાલની સ્ત્રી ચંગાવતી

ચેલૈયાની માતા મહાસતી

પતની પતનું એકજ મન્ન

ચતુર ચેલૈઉ તેહનુ તન્ન

x x x

જતી જમાડયુ દુઃખ જેહ...

ખંડખંડ તેહની ચાલી ખ્યાત

તેહનિ વખાણિ વૈકુંઠનાથ

x x x

મ બિધડરયુ એક લગાર

x x x

સાહસિક ત્રણિ સત છાંડશિષ

સત્યવાદી સહાસીક રે

કંઈ તે કીધુ પરઉપગાર

આપું કનક; ન લીધું રતી

કિહિ જતી ભૂખુ રે અપાર

કરિ કરી દેખાડું દાર

આવું બોડકાર અમૃતતણુ

બુદ્ધિવંત હુઉ સાહ બંગાલ

તેહનુ પુત્ર હુઉ રે સગાલ

તેહની સ્ત્રી ચંગાવતી

આવા સંતોખિ તે જતી

તેહ તણુ ચેલૈઉ તન

ધરિ ધરણી છિ ધરનું ધન

x x x

સ્ત્રી ભરતારનું એક જ ચંત

પુત્ર પતુતુ તે પૂનવંત

જતી જમાડીનિ તે જમિ

ત્રહુ જણુ વર દેહી દમિ

તેહની નવ ખંડ ચાલી ખ્યાત

તેહનિ વિખાણિ વૈકુંઠનાથ

x x x

મા બિધાડસુ એક લગાર

x x x

સામિક ત્રહુનિ લંઘન પડિ

પરિશિષ્ટ પ્ર—૮.

જનનીકૃત સગાળ ચરિત્રના કથાંપરિચયની નોંધો (૧-૧૦).

૧. આથી જુદી રીતે વાસુકાવ્યમાં (ને તેથી કનકકાવ્યમાં) નારદપ્રવેશ આવે છે.

૨. સુરદાસ અને નાકર તથા તુલજરામનાં કાવ્યોમાં આ પ્રસંગો કર્ણુજીવનમાં મુખ્યત્વે વર્ણુવ્યા છે. પણ કર્ણુજન્મ આદિનું લંબાણુથી વર્ણુન કરનાર જનનીએ વિષયનિર્દેશના આ ઉલ્લેખમાત્રથી સતોષ માન્યો છે. કથાકૌશલ્યની એ ખામી હોય એમ 'અન્ય કથા-ભાગ જોતાં લાગતું નથી. પોતાનું કૌશલ્ય ખીજી જ ખામતોમાં બતાવવું જનનીએ યુક્ત ગણ્યું હોય. એના સમયમાં વપરાતી નહિ, ને તેથી 'ગુજર ભાષા' નામને પાત્ર નહિ, એવી બોલીની આ વિષય-નિર્દેશવાળી કાંઈ પોથીની કથાનો એણે મનસ્વી વિસ્તાર કર્યો હોવો જોઈએ. નાકર આદિની પૂર્વેની કર્ણુચરિત્રયુક્ત સગાળકથા એ હોય એવું અનુમાન થાય છે.

૩. જુઓ 'સાહિત્યપરંપરા,'—વાસુ અને નાકર સંબંધી પરિશિષ્ટ પ્ર—૫.

૪. આ પ્રસંગને બદલે જુઓ અનાજફેરીનો પ્રસંગ—સગાળપુરી (૨) તથા તુલજરામનું કાવ્ય.

૪-ક. સગાળપુરી (૨) માં વરયાચના પ્રસંગે 'શ્રી રણછોડ' નો ઉલ્લેખ છે.

૫. જુઓ, વાસુકાવ્યમાં ઇંદ્રની ઈર્ષ્યા તથા કનકકાવ્યમાં દેવ'ની શંકા. ખીજાં કેટલાંક કાવ્યોમાં શિવ અથવા વિષ્ણુ આપદચ્છાએ કે શંકાનિવારણાર્થે કસોટી કરે છે. જનનીના કાવ્યમાં આ સંબંધે કાંઈ અસ્પષ્ટતા—વિષમતા જણાય છે. (જુઓ ૧૪. '૧૦; ૧૫. ૧-૮. વિ.

૧૬. ૪-૫.) આ ક્ષતિ લહીઓઓની નહિ, પણ રચનારની છે-જો કે સ્વેચ્છાએ કસોટી કરી, પાર્શ્વતીને નિબંધાસનું. ધૈર્ય બતાવવામાં મદદે આવેલા ઇંદ્રને પણ સાથે સાથે તે બતાવે છે, એમ અર્થ તો ઘટાવી શકાય છે.

૫-૬. 'તમને ઇચ્છે બાણું માહારી નાર.' સગાળપુરી (૨) ક. ૪-૬

૬. સરખાવો, સગાળપુરી (૧) કડવું ૭. ૩

૭. સરખાવો, 'હું. સ્ત્રી, પુત્ર, અરોગી, ત્રણ.' કૂટબ ૫. ૬૫
પં. ૨૬ તથા સગાળપુરી (૧) કડવું ૩. ૧

૮ જાનીનો અવધૂત કોઢી નથી. 'આમિષની ઇચ્છાં થમ.' એવું અંતિમિ કહે છે. કોઢીનું ખીલત સચિત્ર કવિને અરુચિકર લાગ્યું હશે? અથવા શું ખીજ કવિઓએ સ્વધર્મ-શ્રોતાધર્મ સાથે કથાનો સંવિશેષ સમન્વય સાધવા અવધૂતને કોઢી બનાવ્યો 'હશે?' (જુઓ, પાદ ટીપ, કથામૂલવિચાર, પૃ. ૫૧) ને જાની મૂળ કથાની વધુ નજીક રહ્યો હશે? વાસુ-કનકનો 'કાપડી' કાપાલિક પણ અવધૂત છે.

[તામિલ કથામાં લૈરવ કોઢી નથી. નામદેવનો અતીત કોઢી છે.]

૯-૬. પુત્ર નિશાળે ગયો છે એવું સૂચન પણ જાનીએ કર્યું નથી. પુત્રને પાંચ વરસનો બનાવી ઘેર રાખીને મધ્યકાલીન ગૂજરાતી જીવનના એક સ્વભાવચિત્રથી કવિએ આપણને વંચિત રાખ્યો છે. નિશાળનું તથા નિશાળેથી પાછો ફરતા બાળકનું ચિત્ર નાકરાદિમાં છે. આ પ્રસંગનું ભાષાસામ્ય ટાંકી અનુપલબ્ધ કાવ્યમાં એ હોવું જોઈએ, એમ મેં સૂચવ્યું છે. જાનીના પુરોગામી આધારમાં એ ન હોય એમ સંભવે છે-જો કે આંડણા ગીતમાં બાળક શું ભણ્યો હતો તે જાની કહે છે. એટલે કે અનુપલબ્ધ કાવ્યની પણ અનેક આવૃત્તિ થઈ હોવી જોઈએ.

[મહારાષ્ટ્રની કથામાં નિશાળનો ઉલ્લેખ નથી પણ તામિલ કથામાં છે.]

૯ જુઓ, વાસુ. પૃ. ૧૧-૧૨ કનક કાવ્ય પૃ. ૪૩. ૨૭.
સગાળપુરી (૨) ક. ૭. ૪, તુલજીરામ કૃ. ૧૦. ૪.

૧૦ જુઓ, સગાળપુરી (૨) ક. ૭. ૩, તુલજીરામ પૃ. ૧૬૫.
ક. ૧૦.

જનનીની કાવ્યરચના કૂઢજી જેટલી વાસુનાકરથી સ્વતંત્ર નથી,
એ ઉપરના ઉલ્લેખોથી જણાશે. છતાં વૈષ્ણવ જનનીનું આધારભૂત
કાવ્ય નાકરનું સગાળપુરી નથી. તેમ હોય તો નાકર કાવ્ય પેઠે નહિ
જેવો એકાદ જ શૈવ ઉલ્લેખ સગાળચરિત્રમાં હોવો બેઘતો હતો.
તો પણ નાકરકાવ્ય અથવા તેને મળતી કયા તેની જાણ જહાર
નહિ હોય એવું ઉપર દર્શાવેલા ઉલ્લેખો સૂચવે છે. સંવત ૧૭૦૮
માં જનનીના કાવ્યની રચના થઈ તે પહેલાં અર્થાત્ નાકરના કવન-
કાળ દરમિયાન, કદાચ તેને જ હાથે, સગાળપુરી (૨) ના ઉપલબ્ધ
સ્વરૂપનો મુખ્ય ભાગ લખાઈને પ્રચાર પામી ચૂક્યો હશે. પ્રતસાલ
વિનાની સુરદાસ કાવ્યની પાછળથી મળેલી પ્રતમાં અવતાર વર્ણન
છે. એ પ્રત વાપરનાર કયાકારને નાકરકૃત વિસ્તૃત આવૃત્તિની કોઈ
પ્રતમાંથી સૂચન કાં ન મળ્યું હોય? પણ સગાળપુરી (૨) ની પ્રત-
૭-ક માં અવતાર વર્ણન નથી. વળી કવિનામ વાળી કડી તેમાં
નથી. એટલે એકંદરે સગાળપુરી (૨) નું કર્તૃત્વ સંદિગ્ધ જ રહે છે.
તેની મળેલી પ્રત સં. ૧૯૧૫ જેટલી આધુનિક છે. સગાળપુરી (૨)
ના કયાભાગોને મળતું સ્વરૂપ કયાએ જનનીના સમયે પ્રાપ્ત કરેલું
એટલું જ કહી શકાય એમ છે.—કાણે કોનામાંથી શું લીધું એ નક્કી
કરવાનો આ સરખામણીનો હેતુ નથી. મધ્યકાલીન કવિસંવ્રતા
માનસનો એક, વિપુલ, અંતર્ગત સ્થાનિક અને વ્યક્તિગત ભેદવાળો
પણ અભિન્ન એવો પ્રવાહ ઉદરપોષણ કરતાં છતાં લોકહિતાર્થે
વહેતો હતો; તેનું દર્શન માત્ર આ સરખામણીમાંથી કરવું યુક્ત છે.

સગાળશા આખ્યાન

વાસુકૃત

કર્ણકથા

પ્રથમ ગણપતિ વીનવૃં, સરશાત લાગૂં પાય.
કર્ણકથા હં વાનવૃં, જુહિ મતિ આપુ માય.
કુંતાકુયર જનમીહિ સૂરિજસુત અહિનાણ.
તાસ કથા કવિ, સાંભલિ, તસ જીવું પ્રમાણ.
ખેલાણત નારદ કહિ અનેક ધર્મના ભેદ.
કર્ણકથા જે સંભલિ, તે પાપ દૂધ પરખેદ.
સવા ભાર શોવણુ દીધ નિતમેવ એક વાર.
કલિ માંહિ કે દીસિ નહીં કર્ણ સમુ દાતાર.
કર્ણ ભણિ, “મિંદ્ર પામીહિ કનકમંદિર સ્વર્ગકામિ.”
જર્ષ જગનાથનિ વીનવ્યાઃ ખુધા પાડિ મુઝ કામ.
“જે દીધું તે પામીધ. કર્ણ ! વિમાસી જોય.
ઉત્તમ અન્ન દીધું નહીં, જેહ વિણ તૃપતિ ન હોય.
અતીથ આવિ જી ખુધારથી, તિંદ્ર આંગલિ દીધુ ઉપદેશ ?
તે લેધ મેહલિહિ મુખિંદ્ર; ભોજન નૃપતિ । પામેસિ.”
કર્ણ કર જોડી કહિધ, “માગુ એક પસાય.
એક વાર અવતાર દેય, જિમ દીજિં અન્ન પ્રવાહ.”
સ્વર્ગહંતુ કર્ણ સચરિંદ્ર, જોય તિ જીધિ વિમાસિ.
ભૂપતિકુલિ જુહિ અવતરું તે હજી જુધ પ્રકાસ.
ધન સંખ્યા નવિ પામીધ, વસિધ તે જિતમ કામિ,
અપૂત્રા જી વિવહારીહિ સાહ લખમીધર નામ

ચુપધ ૦

ગણપતિ શરસતિ કરું ય પ્રણામ. કહું કયા ધર્મનગરી ઠામ.
સ્વર્ગથકુ તે કરું સાંચરિ; વિવહારિયા પેટિ અવતરે.
જયજી પૂત્ર. ધરિ હૃદિ ઉછાહ. નામ ધરિઉં તે સગાલ જ સાહ.
પાંચ સાત વરસ જવ થજી, ભણિઉ ગણિજી પૂત્ર પરણાવીઉ.
સમેવડિ કન્યા જોઈ સતી લેઈ પરણાવ્યુ ચંગાવતી.
ધન લખમી વેચય^૧ વાલરિષ્ઠ. રાજરૂઢ સુખકીડા કરિ.
એ એ જાણુ ચાલિ એકધ ચિંતિ: કાયા જૂજૂઈ, એકજ જંત.
લક્ષણ બત્રીસ રૂપ સચિત્ર કુંયર ચેલોઉ^૨ જણિજી પૂત્ર.
તુ નારદ રૂપિ આળ્યા જિસિંધ, મંત્રી મર્મવાત પૂછિ તિર્જિંધ.
આસણુ બચસણુ મેહલ્યા સાહિ, દેઈ પ્રદર્શણા લાણુ પાય.

દૂહા^૧

કર જોડી સાહ વીનવિધ, “સાંભલજો, ઋષિસાર !
જે જણી પરિ પૂછીઈ, તે તિમ કહુ વિચાર.”
વિપ્ર સાંનધિ બચસારીઈ, હૃદય^૨ તે જાણુ સુજાણુ.
કર્મ શરાડિ જો ચડિ, તુ આમ્હણુ પ્રમાણુ.
કાષ્ટ પાષાણુ ધડી કરી દેજલ માંડિવા જોય.
આહાણુ વચન પ્રતિજ્ઞીધ પ્રત્યા પૂરિ સોય.

ચુપધ

“સાંભલિ, સાહ ! ઋષિસ્વર ભણુધ, કહુ નિ, કવણુ કાજ તમ્હ તણિધ !
અનેક ધરમત્તા મારગ લહું, જઉ પૂછઉં તે ઊતર “કહું.”
મંત્રી ભણિ; રૂપીશ્વર ! સુણુ, વેદશાસ્ત્ર ગુણુ જાણુ ધણું.
ઉતપતિ વ્યાપતિ અક્ષર લહું, ધર્મ^૨ પાપ મૂલ ઉતપતિ કહું.

પાદટીપમાં ગુજરાતી અંકથી દર્શાવેલા પાઠ પ્રત ૧ ના છે, અને અંગ્રેજી અંકથી દર્શાવેલા ૧-૬ ના છે. ૧. હુક. ૨. જો પૂછિજી તે ઊતર કહું. ૧ વેચિ. ૨. ચેલઈઉ.

દૃહી

માહારુપિ વલતું ધમ ભણિ, કહું કથારસ હીર.
લોભિય પાપમૂલ ઊપનિય સાંભલિ. સાહ શધીર.

ચુપક

લોભિય મૂલ ઊપનિ પાપ, લોભિય ખેટલ મરાવિ આપ
લોભિય કૌરવ ભરથ જ લડિય, લોભિય બાંધવ માંહિ ભડિ,
લોભિય ભૂપતિ વાધધ ખેશ, લોભિ સગાં સણીજાં રેશ.
લોભિય માયબાપ પરિહરિય, લોભિ સૂખ સાસરિ જઈ ધરિ.
લોભિ લક્ષ ઊઠાડિ વાટ; મારિ અબલા, અંભણ, ભાટ.
લોભિ દૂડ કપટજ કરિ, લોભિ વિપ્ર પાપ જ ધરિ.
લોભિય સ્ત્રોગમન જ કરિ, લોભિ નારિ નીચ ધરિ વરિ.
લોભિ પિતા પાપ નવિ બીહિ; લધુ કંન્યા વર પોલા દીધ;
લોભિ કંન્યાવિક્રય કરિ, લેઈ દ્રવ્ય નિ ધરિ વાવરિય.
લોભિ મીત્ર વિરોધિ દિરિ લોભિ સગાં થયા ભુંડી પરિ.
લોભિ ઘણું ધણું થાય, લોભિય નિદા કરી પાર્ષે ભરાય.
લોભે કુમારગિ સાંચરિ, લોભિ ધર્મ ધ્યાન નવિ કરિ.
લોભિ શર ઊપાચે ચલ, લોભ કહીઈ પાપનું મૂલ. ”
સેઈ ભણિ, “ મ મ કહિસુ ધણું, પાપ વાત નિવ શ્રવણે શાણું.
સત્ય વચન અક્ષર કહું સાર, ધર્મમૂલનું કહું વિચાર. ”

દૃહી

માહારુપિ વલતું ધમ ભણિ, “ કહું કથારસ હીર.
દયાઈ ધર્મમૂલ ઊપનિ, સાંભલિ સાહ શધીર.

૧. લોભિય સખર સાસ ધરિ.

૨. મંત્ર.

૧ બાંધવ રેહા પડિ.

૨,

જે પુરુષિં વિરોધિં અસ્ત્રી ફિરિઈ શરિ શક્તી શાહી અવતરિ.
 વંનિ વસિ, કરિ ફેતુકાર, તેણી પાપિણીઈ દૂહવિજી ભરતાર.
 પુરુષ વંચી જે અસ્ત્રી ખાઈ, તે નારી ગિરોલી^૧ થાય;
 મલ માખીનુ કરે આહાર, તેણી પાપિણીઈ વંચિજી ભરતાર.
 ભરતાર તણી જે પૂંઠિ જોઈ તે નારો રાશભનાસો હોય.
 પૂંઠિ ભાર જવ ઊતરિ, દીસિ ચાંઢાં, વાયસ ખોતરિ.
 ભરતાર તણું કહિઉં જે નવિ કરિ, તે સ્ત્રી સ્વાનિયોન અવતરિ.
 સાસુ સસરા ન માન્યા જેઠ, તે નરગે ભરતી હેડિ પેટ.^૨
 ભરતાર તણી ભગતિ જે કરિઈ; તે સ્ત્રી ત્રણિ પક્ષ^૧ ઊધરિ.
 પતિવ્રતા ધર્મ જે નારી આદરિ, તે નારિ સ્વંચિ સાંચરિ;
 સતી ભણી સ્વામી લે સાથ; તેહની દેવતા જાણિ વાત,
 મઝ વાતિ જે સંખખા કહું તેહના પુનિનુ પાર ન લહું.”
 ચંગાવતી સતી ધમ ભણિ, “હૂં ચાલું ચિત્ત સ્વામી તણિ.
 પુણ્ય પુરુષ તણી જે લોપું લીહ તુ, ઋષીશ્વર, સાખી સીહ.”
 ખેહુ જણે વાત પૂછી તેણિ કાય, તવ ચેલીઉ લાગુ પાય.
 ૨તમ્હે સવિકેહની કરુ સાર, પુત્રધર્મનુ કહુ વિચાર.”
 “રે લધુ ચેલીયા, ધર્મ આચરે.^૨ માત પિતા કહિ તિમ કરે.
 પિતા તણી મ લોપે લીહ, માત કહિ તે માને સીહ.
 તાતવચન લોપિ દીકરુ, અરહુ બોલાવુ જામ પરહુ,
 પિતા તણું કહિઉં નવિ કરિ, તે પાપી નરગિ સાંચરિ.
 મા દૂહવી જે તીરથ જામ તેહની જત્રા નિશ્ચલ થાય.
 ‘માતા દૂહવી આવિ જેહ,’ ગંગા ભણિ, ‘નવિ તારું તેહ.’
 જે નર માતપિતા પરિહરિ ‘અનિ સાસરિ જઈ ઉધરિ,
 વૃધકાલિ જે મેહલિ માયખાપ, અમહહત્યાદિક લાગિ તસ પાપ.
 દસ માસ બચરિ જેણિ ધર્યા, દેઈ પયોહર પોઢા કર્યા,

૧ ઊધર્યા. ૨ સાચવે

૧ ગહિરુલો ૧ તે નરગિ પડંતી સ્ત્રી નેઠ ૨ તુમ્હે સવકિની કરુ છ સાર

મલમૂત જ ધોળી સદાય, તે પાપી જે દૂહવિ માય.
 માતપિતાભગતિ જે કરિ; કુલ એકોત્તર સુ ઉધરિ,
 અખિમ અયોગ્ય થ્યા પાલિ જેહ અડસઠિ તીરથ કીધાં તેણિ.
 કિહાં જ્યન જે હીયડિ ધરિ". તવ ચેલીઉ અતતા કરિ.
 "માતપિતાની લોપું લોહ, તુ શ્રાપે ઉગમતે દીહ." ^૧
 કહી નારદ ચાલ્યા તેણીયાર. સાહે માંડિઉં શત્રૂકાર.
 ધર્મધંબ મૂળ માંડિઉં કર્ણ, પોષે અંત્ર અઢારિ વર્ણ.
 અન્ન દેવાનુ કરિ જાપાય, અધિહિરે નિહુંવણા નય.
 'સ્વામી' ઉછવ કરે વાવાહ, વિપ્ર સંન્યાસી દીધ પ્રવાહ.
 તેહુ બ્યવસાઈઆ વાણીયા પરદેસી પોટલીયા ધણા.
 માર્ગે જાતાં જાહિં ધરુ. જે ભૂખ્યા તે ભોજન કરુ.
 પ્રીતિ લણી આંવિ પરદેસી; અણુલિખીતા દીસિ ધણા.
 કેા કહિ, માહિનશ કિટલા શત્રુકારે પરથવી મિત્રા.
 એક વેગલા આંવિ વદેશ જતી શતી નેગી દરવેશ;^૩
 પાર ન જાણું પંખી તણા, ચારણ ભાદ નર્ગરી ધણા.
 ગાએણુ, ગંધરવ, જિનશાશની, આંવિ માહાતમ માહાજન લણી.
 સંન્યાસી સતી નંહિ મણા સયંપાકી ધ્યાનણુ ત્વહાં ધણા.^૪
 નેસી જંગમ આંવિ કાપડી. નમિ લોક સવિ પગિ પડી,
 ખટ દરશણુ સમ ચીર્તાવ, સાહ સવે જમાડિ જમિ.
 મુહિ ન ભાવિ ભૂખ્યા પેટિ, ઇછાભોજન પૂરિ શેડિ.
 અન્ન, પકવાન, ધાન, સાલણા, જે ભાવિ તે પ્રોસિ ધણા.
 શત્રૂકારિ જમિ બહુ જણા. કારાં અંન સપાકાં^૫ ધણા.
 દૂધ વૃત ખાંડ આલીઘ. જે માગિ તે આણી આપીધ.

૧ સંન્યાસી મરાવાસી જખિમણા સિપાકો આમ્હણુ અતિ ધણા.

૨ અધિહિરે નિહુંવણા નય

૩ સાંમી વહલ્લ કરિ વીવાહ પૂજિ તુલસી નીહુ હ

૪ પરદેશ ૫ સયંપાકી ધણા.

જે પુરુષિં વિરોધિં અસ્ત્રી દિરિધં શરિ શક્તી શાહી અવતરિ.
 વંનિ વસિ, કરિ દેત્રકાર, તેણી પાપિણીધં દ્વલ્લવિજી ભરતાર.
 પુરુષ વંચી જે અસ્ત્રી ખાઈ, તે નારી ગિરોલીધં થાય;
 મલ માખીનુ કરે આહાર, તેણી પાપિણીધ વંચિજી ભરતાર.
 ભરતાર તણી જે પૂંઠિ જોઈ તે નારી રાશભનાસે હોય.
 પૂંઠિ ભાર જવ ઊતરિ, દીસિ ચાંદાં, વાયસ ખોતરિ.
 ભરતાર તણું કહિઉં જે નવિ કરિ, તે સ્ત્રી સ્વાનિયોન અવતરિ.
 સાસુ સસરા ન માન્યા જેઠ, તે નરગે ભરતી હેડિ પેટ.^૧
 ભરતાર તણી ભગતિ જે કરિધં; તે સ્ત્રી ત્રણિ પક્ષં ઊધરિ.^૧
 પતિવ્રતા ધર્મ જે નારી આદરિ, તે નારિ સ્વંત્રિ સાંચરિ;
 સતી ભણી સ્વામી લે સાચ; તેહની દેવતા જાણિ 'વાત,
 મઝ વાતિ જે સંખખા કહું તેહના પુનિનુ પાર ન લહું."
 ચંગાવતી સતી ધમ ભણિ, "હું ચાલું ચિત્ત સ્વામી તણિ.
 પુણ્ય પુરુષ તણી જે લોપું લીહ તુ, ઋષીશ્વર, સાખી સીહ."
 એહુ જણે વાત પૂછી તેણિ ઠાય, તવ ચેલીઉ લાગુ પાય.
 ૨ તમ્હે સવિકેહની કરુ સાર, પુત્રધર્મનુ કહુ વિચાર."
 "રે લધુ ચેલીયા, ધર્મ આચરે.^૨ માત પિતા કહિ તિમ કરે.
 પિતા તણી મ લોપે લીહ, માત કહિ તે માને સીહ.
 તાતવચન લોપિ દીકરુ, અરહુ બોલાવુ જામ પરહ,
 પિતા તણું કહિઉં નવિ કરિ, તે પાપી નરગિ સાંચરિ.
 મા દ્વલ્લવી જે તીરથ જામ તેહની જાત્રા નિશ્ચલ થાય.
 'માતા દ્વલ્લવી આવિ જોહ,' ગંગા ભણિ, 'નવિ તારું તેહ.'
 જે નર માતપિતા પરિહરિ 'અનિ સાસરિ જઈ ઉંધરિ,
 વૃધકાલિ જે મેહલિ માયખાપ, ઈંમહહત્યાદિક લાગિ તસ પાપ.
 દસ માસ ઊચરિ જેણિ ધર્યા, દેઈ પયોહર પોદા કર્યા,

૧ ઊધર્યા. ૨ સાચવે

૩ ગહિરુલો ૧ તે નરગિ પડંતી સ્ત્રી નેઠ ૨ તુમ્હે સવિકેહની કરુ છ સાર

મલમૂત્ર જ ધોળા સદાય, તે પાપી જે દૂહવિ માય.
માતપિતાભગતિ જે કરિ; કુલ એકાત્તર સુ ઉધરિ,
અખિમ અથોગ્ય થ્યા પાલિ જેહ અડસદિ તીરથ કીધાં તેણિ.
કિહાં કથન જે હીયડિ ધરિ". તવ ચેલીઉ પ્રતસા કરિ.
"માતપિતાની લોપું લોહ, તુ શ્રાપે ઉગમતે દીહ."

• કહી નારદ ચાલ્યા તેણીયાર. સાહે માંડિઉં શત્રૂકાર.
ધર્મધંજા મૂળ માંડિઉં કરું, પોષે અંત્ર અઢારિ વર્ણ.
અન્ન દેવાનું કરિ જાપાય, ચિહ્નદિશે નિહુંતણા જાય.
"સ્વામી" ઉછવ કરે વાવાહ, વિપ્ર સંન્યાસી દીધ પ્રવાહ.
તેહુ અવસાધ્યા વાણીયા પરદેસી પોટલીયા ધણા.
મારંગિ જાતાં જાહિં ધરુ. જે ભૂખ્યા તે ભોજન કરુ.
પ્રીતિ ભણી આંવિ પરદેસા; અણુઉલખીતા દીસિ ધણા.
કેા કહિ, માહિનશ કિટકા શત્રુકારે પરથવી મિત્રા.
એક વેગલા આંવિ વદેશ જતી શતી જોગી દરવેશ;^૧
પાર ન જાણું પંખી તણા, ચારણ ભાદ નર્ગરી ધણા.
ગાએણુ, ગંધર્વ, જિનશાશની, આંવિ માહાત્મ માહાજન ભણી.
સંન્યાસી સતી નંદિ મણા સયંપાકી વ્રાહ્મણુ ત્યહાં ધણા.^૨
જોસી જંગમ આંવિ કાપડી. નમિ લોકે સંવિ પગિ પડી,
ખટ દરશણુ સમ ચીંતાંવ, સાહ સવે જમાડિ જમિ.
મુહિ ન ભાવિ ભૂખ્યા પેટિ, ઇછાભોજન પૂરિ શેડિ.
અન્ન, પકવાન, ધાન, સાલણા, જે ભાવિ તે પ્રોસિ ધણા.
શત્રૂકારિ જમિ બહુ જણા. કારાં અંન સપાકાં^૩ ધણા.
• દૂધ વૃત ખાંડ ચાલીઈ. જે માગિ તે આણી આપીધ.

૧ સંન્યાસી મરાવાસી જખિમણા સિપાકી વ્રાહ્મણુ અતિ ધણા.

૨ ચહુદસિ તુહુત્રાં જાય

૩ સાંભો વછલ્લ કરિ વીવાહ પૂજિ તુલસી નીલુ હ

૪ પરદેશ ૫ સયંપાકી ધણા.

પરધલ અંન અપૂરવ દીધ, અતીથ અભ્યાગત પાઈ પીધ.
 ધર્મતણી ન લોપિ લીધ, વર્તિ^૧ પુણ્ય રાતિ નઈ દીધ.
 તુ. નારદ સ્વર્ગ લોકે ગયઉ. ઈંદ્રસભા જઈ ઊભૂ રહિઉ,
 ‘કહુ ઊપદેશ આગમ જાણીઉ. ઈંદ્રાસન લેશે બાણીઉ’.
 ઈંદ્ર ખીડું ઉભૂં કરિ તેણિ વાર, “આજ અમ્હારિ કરિ ફા સાર.
 એ સગાલસાહનિ જે ચૂકવિ નહોતરિ અમ્હ આસ મૂકવે.”
 નારદ લણિ, “ન જાગિ સૂર, જમના ગંગા બહુ ખૂટિ પૂરિ,
 હું છાંડિ જુ એ આશ્રમ,^૨ તુ સત્ય ખૂટિ સાહનું ધર્મ.
 આગિ ઋષિમાંગદ હરિચંદ તે સાતિ નમ્યા છિ ગોવંદ.”^૩
 અંત્ર^૪ લણિ, “ઈશ્વર! અવધારિ, એ હવુ ભૂ, તહારી સાર.”
 તવ. ઊઠયા તેણી વાર^૫, પુહુતા મનુષિ-લોક મગારિ.
 ભૂખખા લણી જિહાં પડિ સાદ, ઈશ્વર જઈ બચઠાં પ્રસાદિ.
 માધ માસ રિતિ શીત મૂઝારિ વરશિ મેહ, ન ખંચિ ધાર;
 માહા^૬ અરિષ્ટ માંડિજી સહી, લોક કહિનિ ધરિ ન સકિ જઈ.
 અતિથ કાય નવિ આંગાણુ ચઢિર, પાલિ પ્રત્યજ્ઞા, લંધન કરિ.
 લંધન સાત થઈ તેણિ સમિ, ત્રિહુ માંહિ ફા ન પહિલું જિમઈ.
 ચંગાવતી લણિ, “સાહ! સણુ. ભૂખિજી કુંયર ઘણું આપણુ.
 એહ બાલકની ચિંતા કરી જોજી જન્યક નગરી ફિરી.
 તતખિણુ સાહ ચાલિઉ તેણીવાર. હુ હુ વાય, ઝડિ કરિ અપાર.
 તાઢિ ભૂખ તરસ વીસરી, બાહરિ કાષ્ટ ન સકિ નીસરી.
 સોધિ દેજલ મઠ ગોમટાં, જોઈ ચોખલીયાં ચઉવટાં^૪
 ‘કા ભૂખિજી’ કરિ ઇમ સાદ. સાહ પૂહતો તેણિ પ્રસાદિ.
 દેજલ માહિ દીઠઉ કાપડી, સંડિજી સેઠિ ગયુ દડવડી.^૬
 શ્રદ્ધા ભાવ ધરી મન માંહિ દેઈ પ્રદક્ષણા લાગુ પાય.

૧ હું ત્રુષ્ટિ ને એ આશ્રમ ૨ ચડી

૧ ઈંદ્ર ૨ તુ સંકર ઉઠા તેણિવાર ૩ અરિષ્ટ સવ માંડુ સહી

૪ સોધ્યા દેજલ ગઠ ગોમટા જ્યાં ચુહુખડી ચુવટાં ૫ ચડવડી

૬ આગિ રખમાંગદ હરિચંદ તે સત્ય ન પડયા ગોવંદ.

અતીથ ભલુ. પણિ અસૂગ અપાર. જાણે અશ્વત્થિ તણુ સંભાર.*
 ઝરમરિ ઝરમરિ લોહી વરિશે મેહ. પૂરુ તણા પોટલ નાખે દેહ*
 અતીથ લેઈ ધરિ આવ્યા જોગ. ધર્મશાલા અપસારિધ તેગ.
 કરજોડી આગલિ રહીયા તિસંઘ, “કહુ, સ્વામી! જે તમ્હ ભાવંસિ.”
 “હું માગિશ^૧ મંનિ છિ માહરિ, કેશા^૨ ભોજન છિ તાહરિઈ?
 જે હ્રદ તેહતુ નામ જ લીધ, હું માગીશ પછિ,” તે મમ કંહિ.
 “ત્રણિ ધાન, પાંચ શાલણા, સ્વાદ જ છિ પણિ તેહના^૩ ધણા.
 ધૃત, પકવાન, સાકર, શેલડી, ફલ સઘલાની^૪ છિ સૂખડી.
 ખાન્ન, લાડૂ, મરકી, મશી, ખીર, વડી, સેવ, લાપસી.
 માંડા પોલી મેદા તણા, આંબારસ રાયણુ છિ ધણા.
 ફેલાં ખાંડરોટી ખીચડી, ધાન સાલણાં પાપડ વ્વડી.
 ફૂર દાલિ ધૃત કરંચુ દહી, સત્તર લખખ ભોજન છિ સહી.
 હાદરિ છિ સઘલાં પકવાન, જે કહુ તે રાંધું ધાન.
 મન માહિ હ્રદ તે મુખિ ઊચરુ, ભાવ સવાદિ ભોજન કરુ.”
 “જે ભોજન છિ ધરિ તાહરિ, એકૂ મનિ નવિ માહરિ.
 માહામાંશનુ ભોજન દ્યાવિ, કિ આસ્યા ભંગ કરી ચલાવિ.
 જાતિપ્રચારિ છિ તૂં વાણીઉ. ઊત્તમ અંશ તાહરુ પ્રાણીઉ.
^૫તુ મત્રી, નહી આવિ માંશ, કરિ ઊત્તરિ જિમ જાઈ નિરાસ.”
 સેકિ ભણિ, વરિ જાઈ પ્રાણુ,^૬ હું જીવતાં ન મેહલું માણુ.
 સત્ત ન છંડું, સાહસ કરું, મુખિ નકાર નવિ ઊચરું.
 “જે નુંહતરી ન જમાડિ સોય^૭ તે શરિષ્ઠુ નહીં પાપી કાય.
 જે ભૂખ્યા જાગિ આશ્રમિ, તુ સત્ય ખૂટિ સાહનુ ધર્મ.””

* પ્રત ૧-૬ તથા ૨ માં નથી.

૧ માગ્યોસ

૨ કિસા

૩ પછી માણસ, પહિલું કહિ.

૪ ખત્રીસ લક્ષણનું આવિ માંસ કરિ ઉતર જિમ જાઈ નિરાસ.

“સેઠિ! સુણુ.” લણિ ચંગાવતી, “પાણી લરવા ગઈ હું હતી. ચોર એક મિઠી સૂલીધ ફીઠ, અમિષ લેધ ^૧આવિજી તે, શેઠિ!” મંત્રી કર્મ મધ્યમનું કરિધ, તરકર સૂલી તિહાં અણુશરિ. આગે જ્ઞણે ખિત્રીનુ અંશ, તેણિ માહાજનિ લેધ આવિજી માંશ. “ચોરો કરિ, પરદારહ ચિંતિ, લંપટ ચાલિ, ખોલિ અસત્ય, હેલાં ધન પીયારું હરિ, એ પાપીનું કા લક્ષ કરિધ? માહરિ જોઈઈ જિત્તમ જાતિ, રલક્ષણ બત્રીસ, વરસનુ-સાત. તેણિ અર્થિ સરિ માહરુ, સાહ!^૨જે પુત્ર વધુ^૩ તાહરુ.” ઈતુ મહતો મનિ ત્રિમાસણુ કરિધ, કહિ કથન, નિધ આંસૂ ખિરિધ. “હો, હો, કર્મ તાહરા પંથ! કુંયર ચેલઈઉ આવિ અંત.” ઇચંગાવતી લણિ, “સાહસ લણુ, હીયડિ શોક મ ધરિશો ઘણુ. એ અતીથનિ દેસિઈ સાત,^૪ આપણુ ^૫ખિહુંનિ એકજ સાથ. જવ અંગારે વરસિ મેહ, આડાં છોરુ ધરીઈ તેહ. કેકાયર થયા નહિં છુટુ આજ. છોરુ જણીઈ દોહિલાં કાજિ. ખીજ રૂપ મહેશે કરિજી, ^૬કરિ કર્વત, શર ઘોતી ધરિઈ. બામ્હણુ વેશ અપૂરવ ધરિઈ, જઈ નેશાલિં જિભો રહિજી. “સાંભલિ^૭ વાત કહું ચેલીયા! તુલ ધરિ ધૂતારા આવીયા. ^૮માયબાપનિ મ ધીર શ્યાલ : નાશી જા, કિ ^૯છૂટો કાલ;” કહિ ચેલઈઉ, મ કહિશ વલી. માવિત્ર મૂંકી કિમ જાજીં ટલી? જઈ નાસી જઈ સત્ય છોડિ, તુ કુલિ લાગિ માહરિ ખોડિ.

૧. આવિજી

૨ લક્ષણ બત્રીસે વ હઈ સાત,

૩ કાંઈ આ ન છૂટો સાથ. સરખાવો કનકસુંદર

૪ કરી છનિ

૧ જેણિ ૨ વધિ ૩ જુ મહિંતુ ૪ એહવુ કર્મ તાહરુ. પંથ

૫ તુ અં...સાહ સુણુ ૬ લાત ૭ ત્રહુંનિ ૮ માય બાપ મ ધરેસ

બાલ ૯ ખૂદ:

માતપિતા ભગતિ કરું ધણું.” કુંયર ન આણિ કાયરપણું.
 કૂડ મેત્ર તે ન કરિ, ^૧કહું, મહેશ રૂપ વલી એકજ થઇઉં.
 ચંગાવતી લણિ, “સાહ! સુણુ. ધરિ તેડિજી^૨ કુંયર આપણું.
 ઉપરિવાડિ કરજો સાદ, પંડિઉ મનિ ધરિશે વિખવાદ.
 સેઠિ રહિઉ સેરી આંતરિ, ઠસરલિ સાદિ સો હાવા કરિ.
 “ખડીઉ પાટી ^૩મૂંકિઉ ઠાસિ, આવુ, પુત્ર! ધરિ છિ કામ.”
 સાદશ્રુતિ જવ શ્રવણુ ^૪સુણી, ચેલધજિ ચાલિજિ ધર ‘ભણી.
 જઈ જણણીનિ લાગુ પાય, “હુધ કામ તે કહિયો, માય!”
 તવ ચેલધજિ બોલિ હસી, “કહુ વાત તુમ્હ હીયડિ વસી.
 ધનિ દિહાહુ માહરુ આજઃ માયઆપનિ આવું કાજિ.
 માતપિતા હાથિ જે મરિ, લેઈ મંશ ^૫રખિ ભોજનન કરિઈ,
 તેહ પુરુષનું લાયગ ધણું : પછિ મરણુ ટલિ ‘આપણું.
 સત જોઈ શંકર રસાલ. સાદ વરસનું નાહનું બાલ.
 મહેશ મનિ વિમાશ ધણું. જોજિ સત બહુ બાલક તિણું.
 લક્ષણુ બત્રીસ ઊપિ અંગિ, મુખ સલૂણુ, રૂપ સુચંગ
 કેલિગર્ભ જિસિજિ ચંપકવાનિ, કનકવેઢિલા લહિકિ કાંનિ.
 પાએ કડલાં રૂપાનાં રોકિ, શર ચોટીક લિહિકિ આખજી.
 કોટી માદલીજિ સોના તણું, નયણુ નાશિંકા દીપિ ધણું.
 તે બાલક દેખી જીયજિ દિયા; તુહિ શેવ ન કરિ મયા.
 સાવ સલખિણુ રૂપિઈ મરિજિ. કહિ, વાં સુર કંદર્પ અવતરિજિ.
 કહિ ચેલધજિ, “મ લાજિ વાર, લેઈ ખડગ ગલિ બાહુ ધરિ.
 “ઋષિ ભૂખખા” ઇમ બોલિ બાલ, “અતીથનઈ થાઇ અતિકાલ”
 xખડગ લેઈ સાહ બાલિ ફિરિજિ. ડાવિ હાથિ સાહ ચોટિઈ શર ધરિજિ.

૧ રક્ષે

૧ કોઈ...હોઈ ૨ તેહુ ૩ સરલા સાદ સાહ તવ કરિ ૪ મેહલુ

૫ પડી...ચડવડી

૬ સત જોઈ સવ શંકર સાર

x લેઈ ખડગ તમે પાખતિ ફિરઈ, ડાવમ નાચિ ચોટી ધરિ. કનક,

શર છેદિગિ. હંસ હુગિ વિશ્રામ. કુંયર વધિગિ. ભણિગિ 'જય રામ.'
 લેઈ મસ્તકિ સીકિ ધરિગિ: હુધ સાનધિ શર, જુગતૂં કરિઉં.
 શરીર સૂંપી સ્વામીહાથિ મસ્તકિ રાખિઉ આપણિ હાથિ.
 અતીથદ્રષ્ટ જવ શીકિ પડી, તવ કાપિ • બેલીઉ કાપડી.
 “એહ મધ્યમ નહીં ખાઉં અમ્હે. હતૂં શર તે રાખૂં તુમ્હે.
 ઉત્તમ કરુ.” “મ કરા, કાપડી! ગલિ જનોઈ; કડિ કાછડી;
 ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં જિયરુ?”
 “બલિ મડાં જિહાં દાઝિ માંશ, તેણિ શમશાનિ માહારઉ વાસ.
 જોગી રૂપે જગ માંહિ ફિરું, માહામાંશનૂં ભોજન કરું.”
 “કલિ માંહિ રહી અમ્હે સિંગિ કરું? લેઈ શર સાથિ હુતાશન કરું.
 પુત્રમુસ્તક અમ્હનિ આધાર. સિંગિ મસ્તક માંહિ દોહગિ સાર?”
 કરી કષ્ટ હૃદિ હૈયકુ હસિ, “ચારિ તત્વ તે મસ્તકિ વસિ.
 જિજ્ઞા જાણિ સર્વ સવાદ, • શ્રવણ સાંભલિ સધલિ નાદિ,
 નયણ નાટિક દોસિ ધણાં, નાક સમાણાં પરિમલ તણાં,
 બોલિ વાણી વવેક ત્રિયાર; ઘટ સધલા માંહિ મસ્તક સાર.
 દૂધ રસૂત તમ્હ, વાચા પાલિ; લેઈ મસ્તક ખાંડિગિ જાખલિ.
 જોગિ અંગ માય તુ આદર કરુ: નહીંતરિ વેગિ ઊતર કરુ,
 બેટઉ ધણાં બેહુ જાણૂં; પુત્રવયોગ ગાગિ ખાંડણુગિ.
 જો તુમ્હ નિયણે આંસૂ પડિ, તુ ધરિ ભોજન કાઈ નવિ કરિ.

રાગ દેશાખ.

મસ્તકિ જાખલિ ધરી પુત્ર પ્રશંસા માય
 જોણિ હાથિ પુત્ર હુલાવતી, તેણિ મસ્તકિ મહેલી ધાગિ રે!
 પુત્ર ચેલધયા! રે!

હીજાં ન કાટિ કારિમૂં જાહુ દખ બાદૂઆ બાલ. કુંયર.
 બાપને બોલિ, બાલૂડા! તે કિમ જાણિ ધરસૂત! રે!
 બોલત ભાખિઉ તિ, બાલૂડા! મય જાણિઉ ધર મરણ.
 ન બીહતુ, હો, પુત્ર! કુંયર.

માતપિતા ભગતિ કરું ધણું.” કુંયર ન આણિ કાયરપણું.
 કુંડ મંત્ર તે ન કરિ, ૧કહું, મહેશ રૂપ વલી એકજ થઈલું.
 ચંગાવતી લણિ, “સાહ! સુણુ. ધરિ તેડિજી ૨ કુંયર આપણું.
 ઉપરિવાડિ કરજો સાદ, પંડિત મનિ ધરિશે વિખવાદ.
 સેઠિ રહિઉ સેરી આંતરિ, ઈસરલિ સાદિ સો હાવા કરિ.
 “ખડીઉ પાટી ૩ મૂંકિઉ ઠામિ, આવુ, પુત્ર! ધરિ છિ કામ.”
 સાદશ્રુતિ જવ શ્રવણુ ઈસુણી, ચેલઈજિ ચાલિજિ ધર ‘લણી.
 જઈ જણુણીનિ લાગુ પાય, “હુઈ કામ તે કહિયો, માય!”
 તવ ચેલઈજિ બોલિ હસી, “કહુ વાત તુમ્હ હીયડિ વસી.
 ધનિ દિહાડુ માહરુ આજઃ માયઆપનિ આવું કાજિ.
 માતપિતા હાથિ જે મરિ, લેઈ મંશ ૧૨ખિ ભોજન કરિઈ,
 તેહ પુરુષનું લાયગ ધણું : પછિ મરણુ ટલિ આપણું.
 સત જોઈ શંકર રસાલ. સાદ વરસનું નાહનું બાલ.
 મહેશ મનિ વિમાશ ધણું, જોજિ સત બહુ બાલક તિણું.
 લક્ષણુ બત્રીસ જીપિ અંગિ, મુખ સલૂણુ, રૂપ સુચંગ
 કેલિગર્ભ જિસિજિ અંપકવાનિ, કનકવેદિલા લહિકિ કાનિ.
 પાએ કડલાં રૂપાનાં રોકિ, શર ચોટીક લિહિકે ચાખજી.
 કોટી માદલીજિ સોના તણું, નયણુ નાશિંકા દીપિ ધણું.
 તે બાલક દેખી જીપજિ દિયા; તુહિ શેવ ન કરિ મયા.
 સાવ સલખિણુ રૂપિઈ સરિજિ. કહિ, વાં સુર કંદર્પ અવતરિજિ.
 કહિ ચેલઈ, “મ લાજિ વાર, લેઈ ખડગ ગલિ બાહુ ધરિ.
 “ઋષિ ભૂખ્યા” ઇમ બોલિ બાલ, “અતીથનઈ થાઈ અતિકાલ”
 xખડગ લેઈ સાહ બાલિ ફિરિજિ. ડાવિ હાથિ સાહ ચોટિઈ શર ધરિજિ.

૧ રક્ષે

૧ કોઈ...હોઈ ૨ તેહુ ૩ સરલા સાદ સાહ તવ કરિ ૪ મેહહુ

૫ પડી...ચડવડી

૬ સત જોઈ સવ સંકર સાર

x લેઈ ખડગ તઈ પાખલિ ફિરઈ, ડાવઈ હાથિ ચોટી ધરિ. કનક,

શર છેદિગિ. હંસ હુગિ વિશ્રામ. કુંયર વધિગિ. ભણિગિ 'જય રામ.'
 લેઈ મસ્તકિ સીકિ ધરિગિ: હુધ સાનધિ શર, જુગતૂં કરિઉં.
 શરીર સૂંપી સ્વામીહાયિ મસ્તકિ રાખિઉં આપણિ હાયિ.
 અતીથદ્રષ્ટ જવ શીકિ પડી, તવ કાપિ • બોલીઉં કાપડી.
 “ એહ મધ્યમ નહીં ખાઉં અમ્હે. હતૂં શર તે રાખૂં તુમ્હે.
 ઉત્તમ કરુ. ” “ મ કરા, કાપડી ! ગલિ જનોઈ; કડિ કાછડી;
 ધર્મ ધ્યાન તપ તીરથ કરુ; દુષ્ટ વયણ મુખિ કાં બિયરુ ? ”
 “ બલિ મડાં જિહાં દાઝિ માંશ, તેણિ • શમશાનિ માહારઉં વાસ.
 જોગી રૂપે જગ માંહિ ફિરું, માહામાંશનૂં ભોજન કરું. ”
 “ કલિ માંહિ રહી અમ્હે સિંગિ કરું ? લેઈ શર સાથિ હુતાશન કરું.
 પુત્રમસ્તક અમ્હનિ આધાર. સિંગિ મસ્તક માંહિ દીઠગિ સાર ? ”
 કરી કષ્ટ રૂઢિ હીયડુ હસિ, “ ચ્યારિ તત્વ તે મસ્તકિ વસિ.
 જિજ્ઞા જાણિ સર્વ સવાદ, • શ્રવણ સાંભલિ સઘલિ નાદિ,
 નયણ નાટિક દીસિ ધણાં, નાક સમાણાં પરિમલ તણાં,
 બોલિ વાણી વવેક વિચાર; ઘટ સઘલા માંહિ મસ્તક સાર.
 દૂધ રસૂત તમ્હ, વાચા પાલિ; લેઈ મસ્તક ખાંડિગિ બખલિ.
 જોગિ અંગ માય તુ આદર કરુ: નહીંતરિ વેગિ બિતર કરુ.
 બેટઉં ધણાં બેહુ જણૂં; પુત્રવયોગ ગાગિ ખાંડણુગિ.
 જો તુમ્હ નિયણે આંસૂ પડિ, તુ ધરિ ભોજન કોઈ નવિ કરિ.

રાગ દેશાખ.

મસ્તકિ બખલિ ધરી પુત્ર પ્રશંસા માય
 જોણિ હાયિ પુત્ર હુલાવતી, તેણિ મસ્તકિ મહેલી ધાગિ રે !
 પુત્ર ચેલઈયા ! રે !

હીજી ન કાટિ કારિમૂં બહુ દખ બાઢૂઆ બાલ. કુંયર.
 આપને બોલિ, બાલૂડા ! તે કિમ જાણિ ધરસૂત્ર ! રે !
 બોલત ભાખિઉં તિ, બાલૂડા ! મય જાણિઉં ધર મરણ.
 ન ખીહતુ, હો, પુત્ર ! કુંયર.

વાટી નધ ખાંડિ, ગધ ખાંડણાં-તે તઉ કરમ તણઉ વિપાય
જેણુધ મુખિ ધાન ખવરાવતાં, તેણુધ મુખિ વાજખ ધાય કુંયર.
દુખ-સુખની વેલા લહિ-તે ભોગવાવિ કર્મ
વાસુ ભણિ, સત્ય ફલીસિ, આડઉ થાસિ હો ધર્મ. કુંયર.

રાગ દેશાખ

મસ્તકે ઊખલા માંહિ ધરિઉં રે ! પુત્ર પ્રસંસધ માય.

જિણિ હાથિ હૂલાવતી, રે ! તિણિ હાથિ મેલ્લધ ધાય.

નાનહડીયા ! તું વિણ અવર ન કોઇ,

ધમ સુણ, રે સાજણ સહ કોઇ,

બાલૂયડા ! હૈંડું ન ફાટધ કાંઈ ?

મુઝ દુખ, બાલૂયડા ! અતિ ધણું રે ! વેદન અંગિ ન માવ. બાલૂયડા.

ધરનું સૂત્ર કુણ રાખસિ ? રે ! પુત્ર ! અમ્હ સૂતું સંસાર.

પુત્ર વિણ ધડી દોહિલડી રે ! અહો હૂયા નિરાધાર. બાલૂયડા.

ખેટાનિ ખાંડધ ખાંડણે રે ! મુખિ મેલ્લધ નીસાસ.

અતિથિદાન સફલ હુજ્યો રે ! મહેસર પૂરસિ આસ. બાલૂયડા.

દસ મસવાડા ઉદરિ ધરિઉ રે ! બહુલ ધવારિઉં ધાન.

કર્મ તણી ગતિ જોઇજ્યો રે ! પુત્ર આમિષ દીધું દાન. બાલૂયડા.

સુખ દુખ હૈડધ નાણીધ રે ! ભોગવીધ કૃત કર્મ

દાનફલ સફલ હુજ્યો રે ! આકું થાસિ ધર્મ. બાલૂયડા.

ચુપધ

રખિ ! કહિઉં, તે કાધું અહો. ઊઠુ આયસ, આરોગો તુહો.

શિર ખાંડી કાધું સાલણું. કરુ, હુધારથી ! પારણું.

મહેશ મનિ વિમાસિ ધણું, “ કરી ફૂડ થાકઉ આપણું.

વિક્રમ કામ કરાવિયાં ધણું. સત્ય ન મેહલધ એ આપણું.”

તવ ધંધરનિ ઊપતું મર્મ : જઉ કિવારિ ચૂકધ ધર્મ.

કરું ફૂડ મનિ ધરીનિ રોસ, વાંઝીયા તણું ચડાવું દોસ.

“નહીં જમૂ”, અભ્યાગત લણિ, “નહીં છોરું સાહા! ધરિ તુલ તણિ.
 જેહ કુલિં છોર નવિં હોધ, તે સરિખું મધલુ નવિં કાધ.
 મધલુ મૂલ વિણા સારંગ જાતિ માંહિં મધલુ માતંગ.
 મધલુ વીવાહ જેણિ ભાંજી, એતલા સમુ મધલુ વાંઝીઉ.”
 હાથ ધસિ સાહ, હૈયું હણિ, “પોતિ પુણ્ય નહી આપણિ.
 ઉછિ પુણ્ય કાં હું અવતરિજી? હૂંઈ હણિ. અરથ નવિ સરિઉ.”
 ચંગાવતી લણિ, “સાહા! સુણ. નહીં વિણસિ અરથ આપણ.
 એ વિમાસણ મ કરુ, સેઠિ! સાત માસ મુઝ પુરા પેટિ.
 ઉદર ફાડી દિખાડું બાલ. કિમ ભૂખિઉ જાસિ કૃપાલ?
 એહ વાત છધ પાધરી, છોરું દિખાડું. આણુ છુરી.”
 છેદિ કૂખ, જમ બેઈ છુરી, તવ ઈશ્વરિં જઈ બાહિં ધરી.
 હપણુ ધાઉ. તસ ઝાલધ હાથ, ‘માગિ. માગિ વર.’ કહિ જગનાથ.
 ઈશ્વરિ રૂપ આપણું ધરિજી. પૃથ્વીપીઠ તે બયમણું કરિજી.
 નિખિત્રમાલ શરિ પૂજા ચડી, નવ ગૃહ મણિમુગટ્ટે સિજી જડી.
 ચંદ્રાક્ષ વાહિ ત્રણિજ અંગિ, શરિ ગંગા, અમયા અર્ધાંગિ,
 વૃષભ વાહન, નિવા શગ હાર. પ્રતિજ્ઞા ચ્યા. શેવક કીધી સાર.
 તવ હરિ શંકર બોલિ હસી, “લગત લણી મિઈ જોયા કિસી.
 કૂડ કપટ બહુ કીધું ધણું, સત્ય ન મેહલું ત્રિહુંધ આપણું.
 સત્ય સાહસીક, સેઠિ! તું ધણું. માન ન મેહિહિજી તુહિ આપણું.
 ચંગાવતી! શતી તું સાર, કુંયરશત્ય ન જાણું પાર.”
 તુઠિ શંકર સાહસીક લણી, “માણુ વર ઈછા આપણી.”
 “મિજી વર માગું હવિ? અનંગ તુ વધિજી કુંયર, જે વાહલુ હતુ.
 કૂડ કરી મરાવિજી બાલ. દોહલી, દેવ! પેટનો ઝાલ.”
 “આગિ કૂડ નહી આપણિ, તાહરુ કુંયર તે નેશાલિ લણિ.”
 “કહુ, શંકર! એ કિમ સાચું હોય?” “ન માનુ તો નેજી સોય.”
 જિહાં નેષ તિહાં દેખિ અંત, “હવિ, મહેશ! અમ્હ માનિજી મંત.”
 “હમડિ મેલટ આણી ધણું ભેટિઉ કુંયર પુત્ર આપણું.”

બોલાવિઉ જે હેજિ માયાં ધરિ, સાદુ કરિ “નિમવા આવો ધરિ.”
 તુ આપિ પુત્ર બોલાવિઉ જિસિં, ચેલઉજિ ધરિ આવિઉ તિસિં.
 હસી આલિંગન દીધું પુત્ર, હરખવદન હુઆ માવિત્ર.
 ધન્ય તૂઠો. ઊછર થમ્મકિ. ધરિ આવિઉ કુંચર ચેલીજિ.
 ભગત ભણી સેવ કીધી સાર. નગરલોકિ વરતિજિ જ્યકાર.
 ધરિ ધરિ ગુડી, મંગલ ચ્યારિ ‘કુંચર વધાવા આવિ નારિ.’
 તલીયાં તોરણ, વંનરમાલિ, માહા મહોછવ નગર મંઝારિ.
 અંગણિ વેદ વિપ્ર ઊચરિમ્ ચ્યારણ ભાટ કલ્યાણ જ કરિ.
 ધવલ મંગલ દીધ સોહાસણી, વાજિ ભેર, ભૂંગલ બહુ ધણી,
 મઠ દેજલ જે દેવહ તણા. હરખિ ઉલટ વધામણાં.
 ગાધ વાય વાજિત્ર ધણાં. નાટિક નૃપ આગલિ પેખણાં.
 “અંદ્ર ભણિ, “અમ્હે કરિસિંજિ” વેઠિ. અંદ્રાશનિ અયસારિજિ શેઠિ.
 ‘ભગત ભણી અમ્હે કરિસિંજિ’ વેઠિ, વિષ્ણુ ભણિ, ‘મોકલિસિઉ વૈકંઠ.’
 શેવ ભણિ, “મુઝ રાખુ પાસિ. સત્યવાદી, વાસુ કૈલાસ.”
 “અંદ્ર કરિ અંદ્રાશનિ રાજિ. વિષ્ણુ ભવન નહીં માહરિ કાજિ.
 નહીં આવું (તમ) મંદિરે, એવડું કૂડ તુમ્હારિ ધરે.
 જરા મરણ નવિ દીસિ ચક્ષ, નગર સહિત વાસુ અંતરક્ષ.
 તિહાં પ્રિ અંતપાન જ ધણા, ભોજન ભગતિ, શાકસાલણાં,
 ભજિ ભોગ, બહુ પ્રીમલ ધણા, ભગતિ તણી નહીં મણા.
 ઋષિમાગદ હરિચંદહ નામ; તેહ જમલિ મુઝ દેયો ઠામિ.
 ૧જી તૂઠો કૈલાશહરાય, એક વર મુઝ કરુ પસાય.”
 તવ ત્રુઠો હરિ લીલ વિલાસ, નગર સહિત તિહાં દીધુ વાસ.
 શોક દુખ મનિ નવિ ધરિમ્, સહુમ્ સુખિ તિહાં રાજજ કરિ.
 ધર્મકથા જે શ્રવણે સુણિ, જાઈ પાપ તસ વૈષ્ણવ ભણિ.
 સાંભલતાં સુખ પામિ સોય, અધવ પુત્ર વિયોગ ન હોય,
 સુણી કથા જે દીધ દાન, નરનારી તે ગંગ સન્માન.
 જામ્ “તીર્થ” જત્રફલ લાહિ. કર્ણકથા કવિ વાસુ કિહિ.

કનકસુંદરકૃત

સગાલશાહ રાસ

મુકલ સુરપતિ (૨) નમઘ જસ પાય,
ચુવીસઘ તિથેસર, તાસ નામ હું ચિત્તિ ધ્યાઈ.
શરસતિ સામિણિ મનિ ધરી સગુરુ શુદ્ધ પરસાદ, પાઉ.
સત્ત્વ સરંગુ, ગુણ સખલ, તમ ધારક વર્ણવ્યોસ.
વંશિ વિશુદ્ધિ તે હૃદિ, નિરમલ કુલ, ગુણ લ્યોસ.

હૃદી

આગમ વેદ પુરાણમાં ધરમાધરમ વિચાર
ભાખ્યઉ દૈવે પૂરવઘ. સો સૂણતાં સુખકાર.
ચિહું ભેદે તે આયસુઃ કવણુ કવણુ તસ નાંમ ?
દાન સીલ તપ ભાવના; ધરતાં સૌજિ કામ.
ચિહું માહિ કુણ મૂલગુ ધરમ તણુઉ સણુગાર ?
દાન ધરમ સમ કેા નહિ. મહિમા નાવિ પાર.
પરમેસર મુખિ મૂલગિ ભાખિ પ્રથમ જિણુંદ.
સભા સમુખ્ય સુણઘ સહુ પણિ કીધઉ ભરત નરિંદ.
ચરમ જિણેસર વલી કહિ: દિન તણુઉ અવદાત.
ત્રેણિક પુછઘ, કહધ પ્રભુ, જે છિ જગવિખ્યાત
જિનશાસનિ પરસાસનિ કર્ણુકથા સુવિસાલ.
દેતુ દાન સુવર્ણનું દરિદ્ર તણું જે કાલ.
અન્ન સમાન ન દાન કેઠ, પરગટ પૂરઘ અન્નસ.
લાભ ધણુ જગિ જાણીધ, અખય કાંમઘ હૃધ વાસ.

कन्या च कपिला घेनु वाजि हेम मही गृहं
महिषी वस्त्र शिष्या च अन्नदान विना वृथा

તે બપરિ સંબંધ એક સગાલસાહતુ ચંગ,
જિ સુણતાં સજ્જન પ્રતિ બેપજીય બહુલક રંગ.

ચુપૈ

જંખડીપ અતોપમ દાંમ. ભરતખેત્ર ખેત્રનું નાંમ.
પૂરવ પંથિ ગંગા મધ્ય દેશ, ધર્મનગર કહીય સુવિસેસ.
તેણિ નગરિ નહીં કીહુ જંજલ. ગઢપાખલિ જિહાં સોલિત ખાલ.
કહીય નહીં પાડૂકે દુકાલ. ધાન તણકે તિહાં અતિહય સગાલ.
પંડિત બહુલા, જે વાચાલ. સોલિત નર દીસિ કુંચાલ.
મોટીઆર ગોરા મૂછાલ. માછી નવિ નાખિ તિહાં જલ.
મોટા મંદિર મહા અટાલ. ક્ષત્રી સૂરા કર્મકઠાલ.
તરકરનય જી મુંસ ખિડાલ. મુનિજનનય તિહાં રૂંડું ઢાલ.
હાથી સોહય ખિહુ સુંઢાલ ધરિ ધરિ બાંધ્યા બહુ પ્રણાલ.
નાટક, નૃત્ય, ઘણી તલ તાલ. ધરિ ધરિ સોના રૂપા થાલ.
યુવરાજ તિહાં ઘણું મદાલ. રણસૂરા ચંચલ યોધાલ.
જલમા વૃદ્ધિ હુય કુજનાલ. શ્રાવક આદ્ય લોકકૃપાલ.
રાજ અરીયાણુ કેર કાલ. વનમા હરણી દીધ બહુ ફાલ.
સહૂ હૂલાવય નાહાં બાલ. મુનિમઠય ધર્મહયી લાલ.
દીન દુઃસ્થની કરય સંભાલ. ફલહૂલિ કેરા દીસિ માલ.
લોક ઘણા છયં મિત્ર મયાલ. કહૂલાડા ધુલા મછરાલ.
ગરઢપણુયં મુખિ નાવિ લાલ. નહીં ખૂઠાપણુ ધઉલા વાલ.
ઘણા વૃક્ષ દીસિ રસાલ. વિસ્તર નગર લહું સુવિશાલ.
દેવલોક પરિ લોક સુંખાલ. નવિ દય લોક પ્રતય મહાઆલ.
વન રાખિ વાર વનપાલ. પાલય રાન્ય સત્ય જૂપાલ.
ચઉહટા, વાવિ, સરોવર સાર. જિનવર ધરિવર તણા વિહાર,
લોક સહનય બહુ વ્યાપાર, વસયં નગરમા વણુ અઢાર.
વનિતા ચ્યારિ ખતિ સુખમાલ. વાડી ફૂલફૂલ ઝમાલ.

વેદ વિપ્ર ઊચરમ્ - સુકુમાર. વારા વૈદ્ય વસંત દાતાર.
નાગરવેલિ, શ્રીફલ, જલધાર, ફેફલાદધ દીસમ્ અનિવાર.
કનક કચોલા સુંદર ફાર રત્ન રેડ. નિત જ્યજ્યકાર.

તેણિ નગરિ છમ્ સેઠિ અંગાલ. લક્ષ્મી ઠેરુ તે પ્રતિપાલ.
સાત પ્રીયાંતી સંચી ધણી. અગણિત દ્રવ્ય તણુ તિ ધણી.
તસ ધરણી અંગાલી એક. દાન વિના તસ ધણું વિવેક.
નર નારી સરિખાં બિ જણાં. કહમ્નમ્ નાપિ માંગ્યા તણા.
એહવિ સ્વર્ગ થિકુ એક દેવ ચવી ઊપનુ તનક્ષણમેવ
અંગાલી કુખિ ગુણવંત. નામ સગાલ દીધ સહુ સંત.
અનુક્રમિ યૌવનવેસિ હૂઠે: સુરગુર દૂજઉ દીસમ્ હૂઠ.
પરણાવિહિ ચંચાવતિ નારિ. સા જેહવી રંભા અવતારિ.
પ્રીતિ પારવતી હર જેમ; ચંદ્ર ગેહણી કીડમ્ તેમ.
સુખ વિલસમ્ દો ગદગદેવ. અહનસિ પ્રીતિની સારમ્ સેવ.
સુખ ભોગવતાં સુત ઊપનુ નવ માસે પૂરઉ નીપનઉ.
શુભ લક્ષિ જનમ્યઉ તે બાલ. નામ ચેકીઉ. ગુણે રસાલ.
એહવમ્ સેઠ અંગાલ અર્જણ દાન વિના તે મકુ પ્રાણ.
સગાલ સાહપદ પામ્યઉ તત્ર. ધર્મનગરીમાં હૂઠ પવિત્ર.
સાહ સગાલ ધરમ મન માંહધે: લક્ષ્મી વાવરસ્યું ઉછાહધે,
કૃપણ સાત પ્રિયા અહતણા; અપયશ બોલાણા તસ ધણા.

અસમ્ સમય નારદ આવીઆ. પુણ્ય પ્રસાદમ્ રખિ પાંમીઆ.
જિજ્ઞા થમ્ નમીઆ તસ પાય. ધર્માસીસ દીધ રખિરાય.
કર જેડી સાહ પૂછધે અસ્યું, “શુભ કારિજ મોરમ્ મનિ વસ્યું.
કાંઈ ધર્મનઉ કુહુ ઉપાય, જેણમ્ જીવ મેહિલઉ થામ્.
ગુરુ વિણ જીવ ન જાણુમ્ મર્મ. ગુરુ વિણ કો ન લહમ્ શુભ ધર્મ.
કાષ્ટપાપાણુમ્ મૂરતિ ધરી. ગુરુવચને પરમાણે ચડી.
ગુરુ વિના નવિ લહીમ્ વાટ: સોના વિના નવિ સોલમ્ ઘાટ,

રાજકુંવર વિના નહી પાટ. ગુરથ વિના નવિ સોભઇ હાટ.
 તેહ ભણી અહા કહુ વિચાર: કર્ણુ ધર્મ જગ માંહઇ સાર?"
 ગુરુ કહઇ, ધર્મ "અનેક ઉદાર. તેહ તણા જાણુ વ્યવહાર."
 કહઇ વ્યવહારી, "કહુ, ગુરુ, ભેદ જેણુઇ સોભઇ આગમ વેદ."
 ગુરુ કહઇ, "લોભ ત્યજઇ, વડ સાહ! લોભઇ જીવ લહઇ ધણુ દાહ.
 લોભઇ જીવ મરી હૂઇ સાપ. લોભઇ વંચઇ સુતનઇ બાપ.
 લોભઇ કુરવ ભાઈ ભડઇ. લોભઇ સાજનિ રસડે પડઇ.
 લોભઇ ભૂપતઇ ભૃગુડી આઇ. લોભઇ સગાં શત્રુ કહઇવાય.
 લોભઇ માયબાપ પરિહરઇ. લોભઇ કૂડી સાખ્યઇ ભરઇ.
 લોભઇ તરકર પાડઇ વાટ. મારઇ બંભણુ, અબલા, ભાટ.
 લોભઇ આહણુ હેરાં કરઇ. સોએ અધમ, હેઠિ કર ધરઇ.
 લોભઇ પુત્રીનડે દ્રવ્ય ખાઇ. લોભઇ મિત્ર વિરોધ કરાઇ.
 લોભઇ થાપણુ મોસડે કરઇ. લોભઇ અન મારગિ સંચરઇ.
 લોભઇ લાલચિ મુનિજન ચવઇ. લોભઇ પાપ ધણુડે સંભવઇ."
 શ્રેષ્ઠિ કહઇ, "હું લોભ નવિ ધરું જે ઉપદેશ દીડે તે કરું.
 સત્યવચનમઇ જે ધર્મ સાર, જેણુઇ આવઇ ભવનુ પાર."
 રખિ કહઇ: "દયા ધર્મ જાણીઇ સૂઘડે ધર્મ હઇઇ આણીઇ."

ભારતે ઉક્તં

યો દદ્યાત્કાંચનં મેરુ કૃત્સ્નં ચૈવ વસુધરાં
 ષકસ્ય જીવિતં દદ્યાત્ ન ચ તુલ્યં યુધિષ્ઠર ॥
 શ્રૂયતાં ધર્મં સર્વસ્વં શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્
 આત્મનિ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચારેત્ ॥
 કથં ઉત્પદ્યતે ધર્મઃ કથં ધર્મો વિવર્ધતે
 કથં ચ સ્થાપયેત્ ધર્મઃ કથં ધર્મો વિનસ્યતિ ॥

કૃષ્ણોવાચ

સત્યેનોત્પાદ્યતે ધર્મઃ દયાદાનેન વર્ધતે
 ક્ષમયા સ્થાપ્યતે ધર્મઃ ક્રોધલોભાદ્વિનશ્યતિ ॥

હિંસ્યાવિણુ લક્ષણુ ધર્મનું, હિંસ્યા કીધઈ કલ પાપનહિ,
તેહ લણી જે ધર્માત્મા દયાઈ કહીછ મહાત્મા.
દયાવંત દાન હૂઘ ધણું. સ્યું વખાણું કીજઈ તેહતાણું?"
સાહ કહઈ દાન મધ્ય કુણુ વડું, પુણ્ય તાણું બંધાઈ થડું?
નારદ કહઈ. સાહ! સાંભલઈ ભેદ. કહું વાત તે માને વેદ.
અન્ય દાન લોભરથે કલાં. પણિ તે વિશુધે નવિ સદ્ભાં:
ખાસડ ધોતી કરવત યાંન શિજ્જ દાસી કેરાં દાન.
અવર ફાન સ્યું કહીછ કથી? અન્ન વિણુ દાન પ્રોઢઈ નથી.
અન્ન વિણુ સજ્જન ન સોહામણાં. અન વિન જન દીસે દામણાં.
અન વિણુ કાયાઈ નવિ તેજ, અન્ન ઊપરું નહિ કેા હેજ.

પંડિતોર્કિ ॥ ચતઃ* ॥

બંધવ સમાન બલં નદી સમાન જલં,
સ્ત્રી સમાન હેજં સુરજ સમાન તેજં.

બીજઈ કહઈ ધમ નહી.

આપ સમાન બલં મેધ સમાન જલં,
અન્ન સમાન હેજં ચક્ષુ સમાન તેજં

એહ લણી હેજ બહુ અન્ન તાણું વડું દાન કહીછ અન તાણું.
અન્ન વિણુ કાલ દ્રોધ ઊપજઈ. અન્ન વિણુ દયામયા સવિ ત્યજઈ.
અન્ન વિણુ માય બાપ સવિ આલ અન્ન વિણુ લહુયા મેહલઈ બાલ.
અન્ન વિણુ સગાં સહ પરિહરઈ. અન્ન વિણુ નારી તેહ ન ધરઈ.
અન્ન વિણુ ધરતી વરતઈ પાપ. અન્ન વિણુ દાની મેહલિ આપ.
અન્ન વિણુ દેહઈ વાધિ રોગ. અન્ન વિણુ હૂઈ પુત્રવિયોગ.
અન્ન વિણુ ભૂપતિ મેહલિ મૌમ. અન્ન દીધા વિણુ ન રહઈ નામ.
અન્ન પ્રસાદઈ વરતિ રંગ. અન્નઈ બહુલઈ દીસઈ જેંગ.
અન્નઈ વચર સવિ વીસમઈ. અન્નઈ પાયક બહુલા નમઈ.
દેવ થયા; ત્વઈ અન્ન વરઈ, થાલી આદિ ઉછવ બહુ કરઈ.

સિદ્ધ દેવ જે જિનવર થયા, અત્ર મૂંડી અલગા નવિ રહ્યા.
 દોષ આખે લોકહ મિલી. લોક કહ્યું :એ પૂરક રહી.
 રખિ કહ્યું : અભયદાન સુંદરું; પણ એ અન્નદાન છૂંદ ખરું.
 તે ભણી અન્ન દાન છુ તુલે. સાચઉં ધર્મ ઉપદેસ્યુ અલે.”
 કવણુ તીર્થિ જમ દીજમ દાન ? એ સાચઉં ભાખુ ભગવાન,
 નારદ કહ્યું, “ધરિ દીજમ દાન, તુ લહીમ મોહું સતમાન.

હૂહા રામગિરિ

અતિથિ ધર્મ જે સાચવમ, દેધ જે અન્નહ દાન,
 માત પિતા સેવા કરમ, તે પામમ ગંગસનાન.

શ્લોક

ચોરો વા ચાંડાલો વા ત્રાત્રો વા પિતૃવાતકઃ
 ક્ષુધાર્થીં દીયતે અન્નં પુણ્યં સર્વોત્તમં ભવેત્ ॥

અતિથિ દાન દેધનિ જમમ, સાધુપાય અનુદિન નમમ.
 કામિત દાન દીધ પાત્રનમ ભૂષણ સહિત વલી એકમનમ.
 ગૃહીધર્મ સુધુ સાચવિ. ફૂંડું કસ્યું મુખે નવિ ચવિ.
 ના ન કહ્યું માગ્યા પછી કિલ્લમ. ગૃહી ધર્મ સાચઉં હૂધ તિલ્લમ.”
 કર જોડી સાહ બોલિ હસી, “એહ વાત મોરમ મનિ વસી,
 અતિથિધર્મ સુધુ પાલસ્યઉં. તેહના દોષ સવે ટાલસ્યઉં.
 અન્ન દાન દેસ્યું પ્રારથ્યાં. એહ વચન આદરસ્યું કથ્યાં.”
 પડિવન્નું કીધું ગુરસાખિ: સામી ! કૃપા ખરી મુજ રાખિ.

હૂહા રામગિરિ

પાય લાગી ચંગાવતી: “અબલાની કરુ સાર.
 ભગવન, ભવ ભય ભાંજવા મુજ કહુ ધર્મચાર.
 નારીનમ સ્યા ધર્મથી હૂધ યશ વિસ્તાર ?
 કૃપા કરી તે દાખવુ, સ્વામી જગદાધાર.

નારદ કહ્યું નારી પ્રતિ, “ભર્તાભગતિ કરેય.
પતિવ્રત ઊપહરુ, કસ્યઉ. નથી અનરુ ભેય.
સતી ધર્મ એ જાણીય. ભગતિ કરય ભરતાર.
સ્ત્રીનય પતિ તીરથ સહી. સેવય હુય સુખકાર.

ચુમય

પતિનય દુહવય જે પાપિણી, થાય સ્યાહિ અનય સાપિણી,
પતિ વંચીનય પોતય ખાધ, તિ સ્ત્રી મરી ગિરહોલી થાધ.
વચય પુદિ ભરતારહ તણી, થાધ ગર્દભી તે સુખિણી,
ભાર વહય, ભોકરીયાં ખાધ, વલી મરી નરગ માહય જાધ.
પતિનુ કહ્યું ન માનય જેહ, સુનીયોનિ સ્ત્રી થાધ તેહ.
સસરુ સાસુનય ધરિ દ્રેઢિ, ધરમ તણી તસ પડસય વેદિ.
પતિવ્રતા જે પાલિ નારિ, ત્રણ પક્ષ તારય સંસારિ.”
ચંગાવતીય તે પડિવજ્યઉ. એક વચન ચેલીય લખ્યઉઃ
“સ્વામી, સહુ ઊપરિ શુભ ભાવ. સ્વર્ગનગરનું તું છય નાવ.
મુઝનય ધર્મ તણુ કહુ ભેદ, બાલકનય જે હૂય વેદ.”
તુ વલતું રપિ આપય ધર્મઃ માતપિતાનય સેવા મર્મ.
પિતા તણી મા લોપિસિલીહ. માતા વચન માનેજો મહી
માતતાતનુ જે દીકરુ અરહુ જોલાવ્યુ જાધ પરહુ,
પિતા તણું કહ્યું નવિ કરય, તે પાપિ દુર્ગતિમાં ફિરય.
માય દુહવી જે તીરથ કિરય, તેહની યાત્રા નીજ્જલ સિરય.
માતા દુહવી આવય જેહ, ગંગા ભણય, ન માનઉ તેહ.
જે નર માત પિતા પદિહરિ, સસ્વરપક્ષનય જાધ અણસરિ,
વૃધકાલ મેહલિ માયબાપ, બ્રહ્મહત્યાદિક લાગિ પાપ,
માતા પુત્ર ઉદરમાં ધરય, જન્મકાલિ તે ઉછવ કરય.
મલ મૂત્ર ધોય ધમ સદા, તેહનય નવિ દુહવીય કદા.

માત પિતા જવ ગરદા થાઇ, કરિ સેવ નઇ ઘોઇ પાય.
અડસઠ તીરથનઉ ફલ તાસ, માતભગત હઠધ હૂધ જરા.
યતઃ ।

ગંગાસ્નાનેન યત્પુણ્યં નર્વદાદર્શનેન ચ.

તાપીસ્મરણમાત્રેણ તત્પુણ્યં માતૃદર્શનાત્ ॥

કહ્યાં કથન હઠયામાં ધરઇ. " તવ ચેલઇઉ પ્રતિજ્ઞા કરઇઃ
માતપિતાની લોપુ' આણુ તુ સ્યાપિ ઊગમતા 'લાણુ.
કહી નારદ આલ્યા લેણીવાર, શાહઇ માડયઉ શત્રુકાર.
પોપઇ અન્ન અદારઇ વર્ણ, જિમ સોતુ દેતુ રા કર્ણ.
તેડઇ વ્યવસાર્યા વાણીયા, પોટલીયા જોરઇ આણીયા.
મારગિ જતા બાહઇ ધરઇ. અતિ સનમાતા ભોજન જરઇ.
અન્ન દીઇ ઉછવસ્યું એહુ સાહમીવછલિ સંતોખ્યું મહુ.
પ્રીતિ દાન તિહાં દીઅઇ ઘણું. તેહનઉ વિસ્તર કેતુ ભણું ?
જિમવા કાજિ મિલઇ બહુ જણા. અણઉલખીતા આવઇ ઘણા.
નાત્રિ, ગોત્રિ કેા થાઇ સનાતિ. જમવા આવઇ ઉત્તમ જાતિ.
જિમણુ સહુનઇ વાહલું હોઇ. જિમણુ ન મેહલઇ વૈષ્ણવ કેાએ.
જિમણુ લીઇ પ્પાહાણુ નીચનું, જિમણુ છ હીસઇ શ્રાવકહીઉં.
પર્વ પજૂસણિ પોસહ કરઇ; જિમણુ કાજિ દીસઇ તે સિરઇ.
જિહાં જિમાડઇ નહી પારણુઇ, પોસહ કાજિ નાવે પારણુઇ.
વૈષ્ણવ ગુણુ ગાઇ અતિ ઘણા, જિહાં પ્રસાદ નારાયણુ તણા.
જિમણુ હુઇ તુ થાપઇ ધર્મ; નહોં તુ બોલઇ મોસા મર્મ.
એક વેગલા આવઇ પરદેસ જતી સતી જોગી દરવેસ.
પાર ન લ્ખાણું પંથી તણા. આરણુ ભાટ નગારી ઘણા.
ગાયણુની ભાતિ નવનવી, આવઇ સાધ અનઇ સાધવી.
સંન્યાસી દિગંજર લોક. એક સ્વયંપાકી માગઇ રોક.
જોગી જંગમ મિલ્યા કાપડી, સાહ જિમાડિ પાએ પડી.
ખટ દર્શન સમાં ચીતવઇ. સગાલશેઠિ જમાડી જિમઇ.

મુહુઃ ભાવધ તે આપધ સેઠિ. ઇછાભોજન પૂરધ નેટિ.
 અન્ન, પક્વાન, પાન, સાલણાં, જે માંગિ તે પ્રીસધ ધણાં.
 શત્રૂકારિ જિમધ જન સહુ દહી હૂંધ ગુલ ધૃત તિહાં બહુ.
 પરિધલ. ચિતઇ અપૂરવ દીધ. અતીત અભ્યાગત પાઠ પીધ.
 ધરમ નણી નવિ લોપધ લીહ. વરતધ પુણ્ય રાતિ નધ દીહ.
 એલીહ નીસાલધ ભણુધ. તસે કીરતિ ઈંદ્ર લોકઇ સુણુધ.

ઠાલ

ઇણુધ અવસરિ ઈંદ્ર બધકઉ સભા પૂરી સંત.
 નિજ ન્યાનસ્યું અવલોકતુ એ ભરત ભૂમિ મહંત.
 તેણુધ નગરિ દેતુ દાંન દીઠઉ વાંણીઉ શુભ પધરિ
 અન્ન. અવારી યાચકાંનધ પાત્ર પૂરણુથધ રિ.
 તસ પુણ્ય કેરુ પાર. નાવિધ જ્યેતાં લોચન ધણે.
 દહ ચિત દેખી દાંન ઊપરિ હરખ પામ્યુ નિજ મણે.
 અહો અમંભમ વાત! દેખી ધૂણવધ સિર નિજ તાણું.
 અહો અપૂરવ પૂરવધ! ગુણ ધણા. હું સ્યું ભાણું?
 તવ દેવ પૂછધ, કિસ્યું મનમાં, સ્વામિ, ચિતન દાખવુ?
 હરિ ભણુધ, ધર્મનગરિ દાતા. તસ ધર્મ મનમાં રાખવુ.
 નહીં કાએ ભૂમધ એહવઉ, જિ દ્રઢ પરિખ્યાઇ રહધ.
 એહ વયણુ વલતું સાંભળી સોએ દેવ નવિ એ સદહધ.
 કહધ દેવ: સ્વામી! સાંભલુ, એ અન્નકી ટક આજ
 . જઈ પરીક્ષા હું કરું, તુ બાણીધ મહારાજ.
 ઈંદ્ર કહધ: જઉ પશ્ચમધ એ ઊદય હૂંધ દિણિંદ.
 અંગાર સમવડિ કદા હૂંધ સાર પૂણ્યમયંદ,

ચુપધ

દેવ કહધ, માનવ સતવંત એહવા નુહઇ કાએ મહંત.
 ઈંદ્ર કહધ, અશ્વી ગુણમયી ભલાભલી આગેરધ કહી.

દેવ કહ્યું, તે કિમ ? કહું, સ્વામિ ! બોલ્યું સુરપતિ, “પૂરવિ સુલહાંમિ,
 મગધદેસ દેસમાં સાર. પુર રાજગ્રહ આતહયં ઉદાર.
 તેણુમ નગરમ શ્રીદત્ત ગુણવંત વસમ વ્યવહારી શ્રીનહિ કંત.
 ધન કેરુ નહી પાર. પવિત્ર. નવ ભેદે તે કયંઉ એકત્ર.
 પૂરણ લક્ષ્મી અંગ જ દોઝે, ધરિ નારીય સુસીલા” સોઝે.
 પતિ ભગતી જિમાડી જિમમ, પ્રીતિ રમાડમ તિમ રમમ.
 સુધાભાખિણી પુરી પ્રેમિ. દિનદિન સુખણી કુસલ ખેમિ.
 સરી સુંદરી તેહનહિ નામ. રાખમ ધર કેરી તે માંમ.
 ઘણું સોહિલહિ, કહીમ કર્યું ? લીલામ અતિ સુખ મનિ વસ્યું.
 હવમ તે સેઠ તણી સુણહિ વાત. ધનમ કરી મધલમ વિખ્યાત.
 પૂજી દેવ જિમમ દિન પ્રતમ. પ્રીસમ નિજ નારી તિહાં હેતમ.
 સખલ સાચવણી ભોજન તણી કરમ નારિ, તિહાં હરખમ ઘણી.
 પ્રીસી વાય કરમ તિહાં ખડી. સેઠિ કહિ વાંણી પડવડી:
 સુણિ, નારિ. મુજથી કુણ ભલહિ ? સુણી નારિ ચીંતમ: એ સ્યુ કલહિ ?
 ઊતર નાપમ નારી તેહ. પતિ સનમુખ બોલતાં છેહ.
 જહિ કહ્યું: પ્રથ્વી માંહમ ફૂમ, પતિ ફૂલવામ ધર્મજ તુહમ.
 જહિ હાજી હાજી ધમ ભણમ. તુહમ ધર્મ ન રહમ તેહ તણમ.
 ધમ જાંણી અણુબોલી રહમ. સા પતિના હમયામાં દહમ:
 ન કરમ ઊત્તર સ્ત્રી, તે કિસ્યું ? કાંમ ફૂડ હમયામાં વસ્યું ?
 તેણુમ ફૂલહિ તે થામ. તે પરિ નારીનમ ન કહ્યુંવાય.
 ઘણુ પ્રેમ. પણિ નચવમ મુખમ. બિહુના દિન જામ ધમ દુખમ.
 પણિ તે સેઠિ કહ્યુંતુ નવિ રહમ: કુણ ભલહિ મુજથી ? સ્ત્રી ! કહ્યું.
 વિણ જગ્યાપિ સ્ત્રી દુર્ગલ થામ. સાએ વાત ગ્રહમ મંન માંહમ.
 ધમ ઇક દિન આવ્યુ પરફણહિ ભાઈ તિહ શ્રી સુંદરિ તણહિ.
 ભાઈ બહિનિ મિલ્યાં એકતિ. દુર્ગલ દીડી બહમનિ મહંતિ.
 ભાઈ કહિ નિજ બહમનરિ પ્રાંત, ‘કાંમ ફૂલવી ? બોલહિ હિતમ.
 સ્યું દુખ છમ તુજનમ ? તે કહ્યું. પતિ, સુત, દેઉર કેા તુજ દહમ ?

કાંઇ વાંકે નથી તુઝ ધરિ. દુખ વિણ દુર્બલ નહિહય સિરિ.
 સંઘોલી, 'ભાઈ! સુણિ વાત. કિમ કહયવાય, જઇ નિર્ધાત?
 આહરિ વાત કરઈ દૂધ પાપ. તુઝ પૂછતાં સ્યુ દઈ બપ?'
 પુનરપિ પૂછય સો આગ્રહય: ઉંડપણુઉ સ્યું અતિ ધણુ વહય?
 ભગિની કહય: ભર્તારહ તણી વાત કરય અપકીરતિ ધણી.
 પાંચ દોષ જઇ જૂઠા તણા. તેણુય અવગુણુ દૂધ ધણા.
 સહયસા આલ ન દીજય કિમ્હય. જાંઉ ગૂઝ ન કહીય તિહય.
 સ્વદુખ મંત્રભેદ જે કરય. મખોપદેશય કો નવિ દરય,
 દૂડા લેખ લિખય જે જે કોએ, નરકિ જમ નરનારી સોએ.
 તુઝ અહયનેવી ભોજન કરય, તેણુય સમય વાણી ઊચરય:
 મુજથી જગમાં લલ જન કોય? કહુ, અખલા, જઉ કોએ હોએ.
 સ્યું કરહું, કહુ, ભાઈ! હં પછય. ઊતર વિણ દેહ દુર્બલ અજય.
 પતિ સાહમું કહુ કિમ બોલાય? હા કહયતાં ધર્મ દાંસુ જમ.

દૂહા

'ભાઈ! સુણિ એક વત્તડી જઉ બોલી જાણુય ભેદ,
 તુ દૂહવાય કો નહો જાણુ વાતહ વેદ.
 વેધક ચતુર સજાણુ તે, જે વેધ્યા બોલય બોલ.
 વેધ વિહણા બોલડા બોલણુહાર હોલ.
 ઊતર પૂછઈ દીજય (અનય) રોસ ન ધારય ચિંતિ,
 તેહવા બોલહ બોલીય એ ઉત્તમની રીતિ.
 તવ પ્રિય પૂછય એ યદા, તદા કહે એ વચણુ: '
 ભલા ભલી પ્રત્વી અજય. સાચઈ માંને સચણુ.
 અહયનિય બોલ ખરુ ગ્રહઉ બંધવ કરુ સાર.
 દિન બીજય શાલક સહ ભોજન કરય ભરતાર.
 પ્રીસય પદમનિ પ્રેમસ્યું. ઊભી દોલય વાય.
 (તવ) શ્રીદત્ત મુખિ બોલય અસ્યું: મુજ સમ કુણુ કહયવાય?

થાક્યું શિખર ગાર, પેખ્યું, સાહા તેણુમ કારણિ મનમાં ધખ્યું.
 તેણુમ નગરમ એહવા છમ ચાલિઃ ધૃક્ષુ ન છેદમ. ન લીમ છાલિ.
 ચૂનઉ નવિ થામ તેણુમ દેસિ. જણુ લેવા જમ પડેમ્મિ.
 તે લાવીનમ કુંઠમલ નીપાય. સોનાથી મુદ્દંધઉ થામ.
 તેહની ખોટિ અછમ તેણુમ સમમ. તસ કાજમ જણુ ચિહ્નંદસિ ભમમ.
 ચિંતમ ધોરી સેઠ સુજણુઃ નામ રાખવા એ છમ કાંણુ.
 કસ્તૂરી ગારમ કીજમ. પુણ્ય તાણું ફલ તુ લીજમ.
 તેડયા કસ્તૂરીના ધણી, પૂછમ સેઠ તે લેવા ભણીઃ
 "કેતી કસ્તૂરી તમ તણુમ? સુણુતખેવ સદ્દમ વરણુજણુમ.
 શ્રીદત્તના બોલ્યા વાણુત્ર; શત પંચમ મણુ આણી અત્ર.
 લાવઉ ભરતીઉ, કહમ તે સાહ, મૂલ કહી નમ લેજો લાહ.
 આણી દેખાડયઉ કાગલ તેહ. સેઠિ કહમ, ધિણુ તોલિમ ગેહિ
 આણી નાખઉ ગારા ઠામિ, જિમ આવમ ગારાનમ કામિ."
 'તરુઉ' લેચું એહનમ સાટિ એક વખારિ થકી, નહીં ધાટિ.
 આપીસમ સધલું એ માટિ, ત્રપુ તણી બહુલી છમ પાટિ.
 કહિતખેવ મૃગમદ લાવીઆ, વ્યાપારી સખલા ફાવીયા.
 કસ્તૂરીનઉ ગારુ કર્યઉ. ધોરી સેઠ તણુ જીજી ઠર્યઉ.
 નીપાયુ પૂરુ પ્રાસાદ. કરી પ્રતિષ્ઠા ગમ્યઉ વિષાદ.
 ધોરી સાહા તણુઉ જશ ભૂરિ વિસ્તરીઉ જિમ ગંગાપૂરિ.
 શ્રીદત્ત સાહ તણા વાણુઉત્ર માગે તરુઉં થઈ એકત્ર.
 ધોરી કહમ નિજ સેવક પ્રતમઃ આપઉ તરુઉ એહનમ હતમ.
 જમ વખારમ તરુઉં દીમ. તોલી તોલી તે પણિ લીમ.
 ધડી દોએ તરુઉં તિહાં ઘટયઉઃ આ દેવાલું સ્યુ ભમટયઉં?
 પ્રછન્નગત્તમ જમ પૂછમ એક. 'તરુઆનઉ તુ આવ્યુ છેક.
 મધ્ય વખારમ રૂપઉ ભર્યઉ અછમ, સ્વામિ, એકકઉં કયું'.
 સેઠિ કહમ 'તરુઆ સાટમ દીઉ. રખિ જાણુમ પણિ જૂઠઉ કીઉ.
 કાંખુ દેખી જઉ પૂછમ ભેદઃ ઢાલ દોએ ઉછા છમ વેદ,
 કંડ ઢલામણિ કડ સાથમ કરી દેઈ લાજ રાખે મોખરી.'

તિમ દીધઉં તેણે વાણઉત્રિ, લખી ભરતીઉં દીધઉં પત્રિ.
 તે લેઈ આવ્યા નિજ ગામિ શ્રીદત્ત નામધ ને છઠ સ્વામિ.
 આણી કાગલ આપ્યુ હાથિ. વાચમ સેઠ તિહાં નારી સાથિ.
 કેસ્તૂરીસ્થું તરૂઉં ગ્રહઉં, જિ જિમ નીપનૂં તે તિમ કહુંઉં.
 નારી કહમઃ દેખાડઉ તેહ. તવ તરૂઉં આણ્યું નિજ ગેહિ,
 ધડી દોઝે રૂપું પેખીઉં. • સેઠાણીનઉં મન હરખીઉં.
 આ રૂંધું લાવ્યા સેવક, તુમ્હે ? કસી સીખ દીધી તે અહો,
 કહમ વાણુત્ર, ન જાણ્યું ભેય. તરૂઆ કામિ એ દીધ ભેય.
 અણુજાણુ અહો તોલી લીઉં. આ સહુછ તિહાંકણ સાખીઉં.
 જૂઉ રજત રખાવ્યઉ કામિઃ પાછઉં મોકલીમ તેણિ ગામિ.
 ધમ, ચિંતવી રહઉ સહુ કાઝે. લલા લલી પ્રથ્વી છમ. જોએ.
 શ્રીદત્ત • સેઠિ લલુઉ સંકેત; માન વહું તે કેહ હેત ?
 મુજથી એ મોટઉ વાણીઉ. મનસાર્યું સાચઉ જાણીઉ.
 હવઈ આધુ તે સુણઉ અવદાત ધોરી સેઠિ તણી સી 'વાત ?
 તેરહીયાં ધરિ આવ્યાં વાહાણુ. સોલહીઆનૂં પૂછયઈ કાણુ.
 તે કહમ, ન મિલ્યા અલનઈ તેહ, અતિ આરતિ અભારમ દેહ.
 સુણતાં સેકેનઈ વિભ્રમ લયુઃ સ્યું ભીસમાચાર તસ થયુ ?
 અતિ આરતિ ધોરી સાહા કરમઃ ખૂડાં વાહાણુ. ન પુહુતાં ધરમ.
 રહઉં ન સાહમ ધરમાં કિલમ. છોરૂં ઉપરમ મન ન વિરમમ.
 ચિત્રણુ નારિ ધરે છમ તાસ. ચિત ચિતા લલઉ ઉદાસ.
 કહમવા લાગીઃ કાંમ મ કરુ. ધન ધરમાં તે હઈડમ ધરુ.
 પતિ કહમ વાહાણુમાં ધન ધણું. સુદિ વિણુ સાચમ હું કણુમણું.
 સ્ત્રી કહમ કોડિ બિ આરમ ખરી માહરમ છમ. તે લેજો પરી.
 મુજ આલણું જડયાં મણિકે તે મ મ જાણઉ જે પારકે.
 ધોરી ધનપતિ કહમઃ સી વાત ? તે ધન વિણુ કઈ ન રહમ ધાત ?
 ધમ દિન બિહું ચિહુંનમ અંતરમ કીહમ જવા વિમાસણુ કરમ.
 જીપાયું તીરથનું કામ. રથ જોતરી ચલાવ્યા તામ.

સાથે જામ વાણીતર લીધ. તિહાંથી પ્રગટ પીયાણું કીધ. ધન ઊચાટય ગહમલા પછરિ રતિ, નહય પોતાનય ધમરિ. ધન વિણ દાન પુણ્ય નવિ થાય. ધન વિણ મહત મામ સવિ જાય. ધન વિણ સગાં સહોદર ટલય. ધન વિણ મોટાના મદ ગલય. ધન વણિ કાલઉ કૂછિત ભણુય. ધન વિણ ઉંચાનય અવગણુય. ડાંડ સહુ કહય તેહનય મિલી. ધનહીણાની વાત ન ગલી. ધણું જિમય તુ નંદય સહુ: ન જિમાય તુ બોલય બિહુ. કહીય ન દીઠઉં, તુ સ્યઉં જિમય? ધન વિણ અવસરિ ચિત્તિ કમકમય. તેહ ભણી ચાલ્યઉ પરદેસિ. જોતુ જામ ગામ નવેસ. ધમ કરતાં તે પુરિ આવીઉ શ્રીદત્ત વાસિ, વસય લાવીઉ. તેણુય નગરિય રથ ખેડય યદા ચહિહુડુ જોતુ જામ તદા, ધોરી સાહનઉ રથ ખેખીઉ. એક પુરય જોતુ જામ હરખીઉ. શ્રીદત્તનઉ તે સેવક હિઉ કસ્તૂરીગ્રાહક તે લહુ. જામ શ્રીદત્તનય કહિઉ વિચાર: દીઠઉ એક અસંભમ સાર. ધોરી સાહ આવ્યઉ છય અન્ન, એહ અસંભમ સ્યું અક્ષત? શ્રીદત્ત સાહ કેડિ જામ મલ્યઉ. સધલે વાણીતરે તે કલ્યઉ. સ્વામી! આવઉ ધરિ આપણુય. આ લક્ષ્મી તુલસી આપણુય, કસ્તૂરી તય ગારય કરી. તુઝ કીરતિ તિહુઅણુય વિસ્તરી. ધોરી કહય, હું નહીં તે લોક. તલે મ કહુ અણુર્જાણુય ફોક. અતિ આગ્રહય આણ્યઉ નિજ ધરય. ઊતારય રાખ્યુ શુભ પછરિ. કસ્તૂરી હાટ મેહલ્યાં મોકલ્યાં. આપઉ અન્ન જોઈય તે લલાં. સેઈ સવામણુ લય ખીચડી ચોખા દાલિ સંબલ પડવડી. ધૂત દસ સેર અણાવય લહું. જિમતાં અન્ન દીધ એતલું. સવામણીઉ નામ પ્રસીદ. વલહૂટી એ બોલાવા કીધ. પાછલિ દિનિ કેતે આવીઆં. ધરનાં માણસ આણંદીઆં. પારેવઉ ચીઠી લાવીઉ. ધરનારય તે બોલાવીઉ. વહાણુ આવ્યાની વધામણી દીઉ, જિહાં હૂય ધરધણી.

સાંઠિ પહ્લાણા સખલા જેહ. ચાલ્યા જિમ આસાઠા મેહ.
 પમઈ પગઈ આવ્યા તેણુઈ ગામિ, સવામણીઉ જિહાં છઈ સ્વામિ.
 દેખીનઈ હરેખ્યા વાણુઉત્ર. પરગટ કીધા સાહાજી તત્ર.
 શ્રીદત્ત સહઈત સવે માનવે, કરઈ ભગતિ વસ્ત્રે નવનવે.
 ઘણું વખાણુઈ સહુકો મલીઃ દૂધ માંહઈ જિમ સાકર ભિલી.
 ધન ધન સેહ. વખાણુઈ સહુ. જોવા મિલીઉ પરિજન બહુ.
 દુખ પડઈ જે રાખઈત ધર્મ તે છૂટસિ અનંતાં કર્મ.
 ધનદુખઈ ધરથી નીસયંઉ; દાન તણું ગુણુ નવિ વીસયંઉ.
 અતિ સનમાન્યઉ નગર નરેસિ. વસ્ત્ર દેઈનઈ પૂરી સેસિ.
 ભલાભલેરી પૃથ્વી લહી શ્રીદત્ત સાહ રહિઉ ગહછગહી,
 મિલી હલી ચાલુ નિજ દેસિ. ખરચી લક્ષ્મી નગરપ્રવેસિ.
 દાન પુણ્ય તિહાં બહુલા કરી, દેઈ સુતનઈ નિજ ઘર સિરી,
 છિહડઈ કાજ કર આપણું. ધોરી સેઠિ લહઈ સુરપણું.
 સુરપતિ કહઈ તે નિર્જર પ્રતઈઃ ઇમ શુભ ભાવ તણી બહુ છતઈ
 ભલાભલી પ્રથી કહઈવાય. તેણુઈ ભૂતલ પાવન યામ.

ઠાલ પવાડુ

તુ સત્યસંઘઈ સદા ગિરુઈ આદ્યું વ્રત એહઃ
 કામિત ભોજન પૂરવઈ જાં પ્રાણુધારી દેહ.”
 તે વયણુ ચિતઈ નાવીઉં. આવીઉ તિહાં દેવ
 કરી રવિવર રૂપ વિરુઈ, જેહનઈ વિરુઈ દેવ.
 સ્વર્ગ ચિટ્ટી તે સાંચયું તેણુઈ નગરિ લઈ વિશ્રામ.
 જંઘય શિવમંદિર રહ્યા. જુઉ તેહતું કામ.
 ઋતુ સીતનઉ એ માધ માસઈ રચ્યઉ મેધ અનંત.
 અખંડ ધારઈ દેવ વરસઈ. કહઈ કામિનીનઈ કંતઃ
 ‘આ તુ અસંભમ થાઈ, નારી ! અતિથિ નાવઈ બારિ.
 કિમ જિમણુ આપણુ કીજઈ, વિણુજ જિમ ઊધારિ ?
 ટાઢિ આગઈ અતિ ઘણી. અનઈ નીર નાલિ ન માઈ.

અતિથિ આપણુ નવિ મિલ્યા. કિહાં તેડવા કુણુ જામ ?
 પણિ ધર્મ એ છઠ આપણુ ઉ જે દીધા વિણુ કેમ થામ ?
 અતિથિ વ્રત જઉ લોપીમ, તુ દૂજઉ કિસ્યઉ ઉપાય ?
 ઇમ સાત દિન હૂયા વરસતાં. પડી લંધન ભ્રાત.
 સેઠનારીપુત્રનમ્ સમકાલિ સરિખી ત્વાત.
 પ્રત્યન્યા આપાપણી તે પાલવા વ્યવહાર.
 ચૂકમ નહીં બિહું પક્ષ પૂરાં તે સકલનઉ આચાર.

દ્વિહા

ચંગાવતી ભણુમ્ કંતરયું: ‘લઘુવય બાલક એહ,
 લંધન દોહિલી, સ્વામિજી, દૂબલ થામ દેહ.
 માતપિતા જિમતાં જિમમ્. ભૂખ્યાં ભૂખ સહેય.’
 તે બાલકની ચિતડી હીયા માંહમ્ ધરેય.
 જૂઉ નગરી માંહમ્ ફિરી અતિથ મિલમ્ જી કાએ.
 દેમ્ અન્ન તસ ભાવતું નિજ ધરિ આનંદ હોમ્.
 બાલક સરિસું પારણું પછમ્ કરતાં સુખ થામ.
 સહમજમ્ અતિથ ન આવીઉ, કારણિ કરુ ઉપાય.”

ચુપમ્

તતક્ષણુ સાહ આલ્યઉ તેણી વાર. ધૂનિમ્ તનુ, ઝડિ નીર અપાર.
 ટાહમ્ ભૂખ તરસ વીસરી. બાહરિ કેા ન સકમ્ નીસરી.
 સોધે દેઉલ, મઠ, ગોમટાં, જોમ્ ચઉખંડી, ચઉવટાં,
 ‘કા અતિથ ?’ ઇમ કરતુ સાદ સાહ પુહતુ તેણુમ્ પ્રાસાદ.
 જોતુ રંગમંડપમાં ગયુ. તતક્ષિણુ સોતુ જે દ્રષ્ટમ્ થયુ,
 વેષમ્ તે દીસમ્ કાપડી. પાલમ્ ગયુ સેઠ ચડવડી.
 દેમ્ પ્રદ્રક્ષણુ લાગુ પાય; દેખી હમ્મિમ્ હરખ ન મામ્.
 કર જોડીનમ્ કરમ્ વીનતી: “ સાંમી, વાત સુણુઉ એક છતી.
 અલ્લ આલસૂનમ્ ગંગા તુલ્લે. સુપ્રસન્નિ પાવન થાઉં અલ્લે.

કૃપા કરી આવડિ ઘર ભણી, સાર કરુ, સ્વામી ! અહ તણી.
 અહ ધરિ આવી ભોજન કરુ. પડતાં, સમુદ્ર માંહય ઊધરુ.
 સાત દિવસ અહ હુઆ ઉપવાસ. ધરિ આવી અહ પૂરુ આસ. ”
 “હું તપસી બહુ તીરથ કરું. મનઈછાભોજન અણુસરું.
 આગય ઊતર કીધા ધણે, ઈછયું દેય તુ હા ભણિ.
 જઈ તઈ ભગતિ હૂય માહરી, પૂછી આવી નારી તાહરી.
 દેવા પુંહુયય જુ તુહા ધરે, તુ પછય મુજનઈ નુહતરે. ”
 તતક્ષણિ આવ્યુ સાહા ધર ભણી. સ્ત્રીનઈ આવી પૂછય ધણી.
 “ ઈછાભોજન માગય જતી. ” તવ બોલી સા ચંગાવતી.
 “ તેહુ સીધ, મ.લાઉ વાર; સો અતિથ તારય મંસાર.
 ઈછાભોજન દેસ્યું સહી. ” આદર સહયત વાત એ કહી.
 સેઠિ જઈ તેડયઉ કાપડી. કહય સાય વાંસુ થાપડી:
 “હું ભુખ્યુ; નય ટાઢિજ ઘેણી. સહુ વેદન જાણુય આપણી.
 ખરદુખીઈ દુખીઉ નહીં કેાએ. જસ દુખય તસ વેદન હોય.
 સિર ધૂજય. પગ વાંકા વલ્યા. લૂલા પગ. રોગય ખંભ લલ્યા. ”
 સેઠ ભણુય, ‘ મ મ થાઉ દુખી; લેઈ આવુ ભોઈ પાલખી. ’
 ધમ કહી માઘીવાડય ગયા. ભોઈ ઉઠીનઈ ઊભા થયા.
 “ સેઠ, વરસતય ર્યું આવીઆ ? દરસણુ તુહયય આણુંદીઆ.
 પણિ કામ મ દેસ્યુ. ઇણુય ચીખલય પાગ અહારા નવિ કિહય ચલય.
 ‘ ચાલઉ અતિથ તેડવા કાજિ. સોહિલ્યા થાર્યુ એણુય માગિ.
 સોનયઉ સાહ આયય જસય, ઊઠા ભોઈ બલીઆ તસય. ”

દૂહ!

વાલિલ અજ વસીજરણુ; બાકી સખ અકયય;
 જેણુય દીઠય મુનિવર ચલય, તુરણી પસારય હય.
 કનકિ મોહ ભૂપતિ તણુઉ. રંક તણુય મનિ તેહ.
 મોટું મોહન એ અજય, પડતી રાખય રેહ.

ચઉપધ

લેઈ પાલખી આગ્યા તિહાં સેઠ; ભાઈ ચારધસ્યું પુહુતા ઠેઠ.
 ભોઈ એ જાણ્યું: હોસઈ ભૂપ. દીઠઈ ખીહામણું બહુ રૂપ.
 કુળી રૂપ દિગંબર તણું: ગલઈ દેહ *નિ કોઠી ધણું.
 માછી ગણુગણુ દીલઈ કરઈ, ઝઊર હાથિ પાન તર્સ ખિરઈ.
 ભોઈ ભણુઈ, 'વરિ કૂઈ પડું; એ કોઠીનઈ અલે, ન'ડું'.
 સેઠ કહઈ, 'અણુખોલ્યા રહુ; લેઈ પાલખી મસ્તકિ વહુ.'
 "નીચ કામ અલે નહીં કરું, લઉ સોનઈઉ. સૂગઈ મરું.
 ઘટતું કીજઈ, એ વ્યવહાર. અઘટતાનઉ નહી આચાર.
 વિરલ વિમાસઈ મૂરખ કામ કરતાં ન રહઈ તેહની મામ.
 જિમ ગર્દલ વાણઉ સીયાલિ, તિમ એ કામ ભરહું લેઈ બાલિ.
 સેઠ કહઈ, તે કિમ સંબંધ? તે સારુ મંલલાવુ બંધ.
 ભોઈ કહઈ "કા પર્વતવાસિ રહઈતુ સીહ સંજલ આવાસઈ,
 તેહનઈ મિત્ર એક સીયાલ, જોહનઈ કૂડ ઊપનઉ ઢાલ.
 દિન દિન આણુઈ વાહી ભક્ષ. સીહ માનઈ આખેટઈ દક્ષ,
 એક દિને ન મેલ્યઉ સીહ આહાર. શૃંગાલીઆનઈ વચત ઉદાર:
 લાવિ ભક્ષ. નહી તુ જાણેસિ, મુજ દૂહવાંણુઈ કિમ રહઈ દેસિ.
 તુ સીયાલ ગયુ વન માહઈ, નદીતીરિ આવ્યઉ ઉછાહિં.
 નીલી ચારિ ચરંતુ દીઠ ગર્દલ એક ધયડઉ ધઈ.
 જઈ સીયાલ કહઈ, મામાહ, જોહાર, સ્યઉં કરઉ છઉ અત્ર આહાર?
 મામી કિહાં રહઈ છઈ મૂઝ? પરકાસુ તે સૂધું ગુઝ.
 તવ રાસેલ, ખોલ્યઉ, ભાણેજ, સુણિ તું મુજ હઈયાનું હેજ.
 હું કુંચારુ અધું. સુઠામ વિના કુંચા કિમ ધાલું હામ?
 તવ ભાણેજઉ ખોલ્યઉ હસી, 'થોડી વાત કહી એ કસી?
 મામઉ મુઝ કુંચારુ રહઈ, તુ જીવિત સ્યું માહરું, કહઈ?

કન્યા એક અછઠ સુભાંનિ, તે આવેસઠ તુલનઠ કાંમિ.
 જઉં આવઉં, મામા, 'મુઝ સાથિ, તુ દેવાર હથોહાથિ.'
 મામઉં ભોલઉં. માન્યું વયણુ. જણ્યું લહધસ્યું કન્યારયણુ.
 'લગન કંહી' ? ભાણેજ, કહુ, તિહાં લગઠ અહાં ધરિ વાસઉં રહુ. "
 તુવ શૃંગોલ ધૂતારુ ધધરિ : લગન આછઠ કરવી પધરિ.
 બોલ્યઉં, એહવઉં રાસભ પ્રતઠ, 'મામા એક હીઠ છઠ હિતઠ.'
 તિહાં સ્યુંડયઉં મામઉં તેણી વારિ: આજ લાહસ્યું રૂડી નારિ.
 થઈ આમલિ ચાલ્યઉં ભાણેજ; જોંજો સાલા સસરા હેજ.
 પર્વત ગુફા માંહિ જવ ગયા, એહુ જણા તિહાં સસતા થયા.
 દષ્ટિભેદ સીયાલહં કરઠ. ઊડી સીહ ફાલ તિહાં ભરઠ.
 તવ ગર્દભ નાઠઉં તતકાલ, નદીમાંમિ જઈ બધઠઉં બાલ.
 દેડઈ ભાણેજઉં આવીઉં, મામઉં પુનરપિ બોલાવીઉં.
 'સ્યું નાહા, માંમા ? કહુ વાત, હાસીભેદ ન જણઉં રાત.
 સાલા હૂઠ તે હાસ્યું કરઠ, બહધનેવી તિહાં નહિ કરગરઠ.
 એ સાલઉં હસવાનઠ કાનિ. તુલો સ્યું પાછા વલીઆ લાનિ ?
 જવઉં તેડઠ તે પરિવાર. સસરાનઠ જઈ કરુ જુહાર.'
 પુનરપિ ભોલિમ આણી મનિ, વલી પધાર્યા તેણુઠ રનિ.
 સીહ લગઈ આવ્યા જેતલઈ, હણીઉં ખર સીહઈ તેતલઈ.
 બોલ્યુ સીહ, 'શૃંગાલા, સુણે. રાખે ભક્ષ. કીહી મ મ ગણે.
 સ્નાન કરી આવઉં હું યદા કામઈ કાજઠ જાજે તદા.
 ગયુ સીહ જલથાનકિ નિસઈ, કર્ણ કાલજું લખ્યઉં તિસઈ,
 સીયાલૂઠ સ્વાહા પહધલું કર્યઉં, સારું પલ પોતઠ બિધર્યઉં.
 સીહ જોઈ તુ કાલજ નહી, કાંન દોઝે વલી ચાલ્યા કીહી.
 પૂછયઉં સીયાલૂઉં તવ કહઈ : કાન કાલજ એહનઠ નહઈ.
 યત :

આગતશ્ચ ગતશ્ચૈવ દૃષ્ટ્વા સિંહપરાક્રમમ્ ।

અકર્ણહૃદયો મૂર્ખ પુનરાગમનં ભવેત્ ॥

દીઠઉ સીહપરાક્રમ ધણુઉં, આવ્યઉ, ગયુ વલી. સ્યઉં ભણુઉં ?
 કર્ણદંધ્યરહિત જઉ હતુ, થયુ આવીનઇં પુનરપિ છતુ.
 તે વાણઉ જિમ આવ્યઉ તિહાં, તિમ વાહી અલે આવ્યા ઇહાં.
 ન હીજિ ચાઈ આખ્યું અલે, ધરિ જવા દઉ અલ્હનઇં તુલે.
 છંડી ભોઈ ગયા ધર ભણી. સાહ વિમાસણ થઈ અતિ ધણી.
 ‘ મ કરુ ચિંતા. ’ નારી ભણુઇ, ‘ લ્યેઉ, ધરીઇ મસ્તકિ આપણુઇ. ’
 હરખ્યઉ સેઠ કરઇ તે કાંમ. લાવ્યઉ સૂંડલ મોટઉ તાંમ.
 તૃણ સુંહાલાં લેઇ પાથયાં, ચીર ભલેરાં માંહઇ ધયાં.
 ભલી નારિ પતિવ્રત પાલતી, હૃદયિડઇ સૂગ ન આણુઇ સતી.
 સૂધઉ જાણી તેહુ જતી અતિથ જાપાડઇ ચંગાવતી.
 દેવ કુષ્ટ ધણેરું કરઇ, રુધિરમ્મંસરેલા ડાતરઇ,
 લેઇ વિલેપન આંગિ ધરઇ, સખલ સત્વનું પોતું ભરઇ.
 તે દુર્ગંધ સુગંધ લેખવઇઃ ઇમ ન ધરઇઃ આ ‘ સ્યું સંભવઇ ? ’
 અતિ સન્માન કરતાં ખેય નિજ ધરિ લેઇ આવ્યા તેહ.
 ધરિ પટસાલઇં બધસારીઉ, જાણ્યુ મુનિ એ સુખકારીઉ.
 કૃતમ ભાવ કિસ્યઉ નવિ લહઇ. કર જોડી મુનિનઇં તે કહઇઃ
 ‘ સ્વામી, ઇછાભોજન કહુ. કરિ પારણ. અલ્હ ધરિ રહુ.
 સુખીઆ થઈ જાને નિજ ઠાંમિ. કૃપા કરઉ અલ્હનઇં, સ્વામિ. ’
 તવ મુનિ બોલ્યઉ, “ પૂછઇ કિસ્યઉં? કહઇ તાહરઇ ધરિમાં છઇ જસ્યઉં.
 તે સાંભલી પછઇ હું કહું; તિહાં લગઇ અણુબોલ્યઉ રહું. ”
 કહઇ સેઠ, “ ત્રિહું ભેદિ ધાંન, પાંચ સાલણાં, ધૂત, પકવાન,
 ફલફૂલિ ધણી, સાકર સેલડી, જાતિ જાતિ છઇ સૂખડી.
 ઘંટ ફલી, ‘ કણસડ, ત્રણિ ધાંન, ’ મૂલ ડાલ ફલ ફૂલ પ્રધાન,
 પત્ર સહઇત પાંચ સાલણાં, સવાદ જૂજૂયા છઇ પણિ ધણાં.
 ખાજાં બિપડાં શીણાં સાર, દહીથરાં, ઘેવર સુખકાર,
 તિલસાંકલી, સુંહાલી, ગણા ચિણા સાકરીયા છઇ ધરિ ધણા.
 માંડા મરતકી નવ નવ ભાતિ, લાડૂ તણી ધણી છઇ જાતિ.

પહધલું સેવધ્યા જગરીઆ, સમકિતીઆ દલીઆ, સમરીઆ.
 જાખધીઆ મગીઆ ગુણુ લલા, મોતીઆ ખાડઈ એકલા.
 સિંહ કેસરીઆ પરિસલ પૂરા. ફૂલ તુ પ્રીસું મોતીચૂરા.
 વંદી હેમમી ખાડહ તણી શુદ્ધ જલેખી, આણું ઘણી.
 પયડા • મોઠા વલી મહસૂપ, પતામાં વર સોલારૂપ,
 ધંમ સાકર ખાંડ તણી સૂખડી, સેવ લલી, ઝીણી નધ વડી.
 મહલી ગલી, પીલી જીજલી, લપનશ્રી ગહૂંની ઘઉં વલી.
 વડાં, વેઢમી, માંડા ખીર, પોલી સત્તપડી લ્યઉ, ધીર.
 કેલાં, દાડિમ, નધ ચીલડાં, શ્રીફલ, નારિંગ, લોખૂં વડાં,
 ધમ અનેક ફલફલિ છધ ઘધરિ, વલી ખીજી સારું શુભ પધરિ.
 સોવન સાલિ તણુઉ છું કુર, રાજભોગ રાંધઉ ભરપૂર,
 મગ મંડોરા મગની દાલિ, ઊપરિ નામું ઘીની નાલિ.
 ઘણે સાલણે બાંધું પાલિ. રંખિ ! પારણા તાણું મન વાલિ.
 દહીં કરંબુ, માંહધ કપૂર, એ કરતાં નહીં થાધ અસૂર.
 ફાંફલ પાન, એલચી, લવિંગ, જામફલો, જાવંત્રિ અંગ,
 એ મુખવાસ આદિ છું, સ્વામિ ! સફલ અર્થ તુહારધ કાંમિ.
 ધમ અનેક નગરિ જે મલધ તે લાવું, ભાખું તેતલઈ,
 ધજા ફૂધ તે મુખિ ઊચરુ, ભાવસવાદઈ ભોજન કરુ. ”
 ધમ સાંભલતાં હુઈ બહુ વાર, તવ બોલ્યઉ કૃત્રમ અણુગાર.
 “ જે ભોજન છધ ધરિ તાહરધ, તે એકૂ નહીં મનિ. માહરધ.
 ધજાભોજન નવિ પૂરવિ, તુ મીઠઈ સ્યું મુહધ લવધ ? ”
 વલતું શેઠ લણુધ અવદાત, ‘ સ્વામી, ભાખુ મનની વાત. ’
 રંખિ કહધ, “ માહામાંસજ મિલધ, તુ મનચિંતિત મજ્જરું ફલધ.
 તે નવિ પાકધ તાહરધ ઘધરિ, તું વાણીઈ કરધ ઘણુ મહધરિ.
 માંસ ભોજન તું નવિ દેધસિ, આશાભંગધ હું આલીસિ. ”
 બોલ્યઉ સેઠ, “ સુણુઉ, કાપડી, ગલધ જનોઈ તુલ સાંપડી.
 ધર્મ ધ્યાન નધ તીરથ કરુઃ મુહધ વયણુ કિસ્યઈ ઊચરુ !

મુખિ 'નારાયણ' બોલઉ સહી. ભૂલી ભગતિ ઇસ્વરની વસી,
 બ્રહ્મા રૂપ તુહારૂં, સાધ ! 'પર, પ્રાણીનધ કાં સાબાધ ?"
 કહઈ કાપડી, " સુણિ, સાહ, સ્વરૂપ. અત્તે રહું સ્મશાનિ વિરૂપ.
 ભાંગડ ભૂત ભધરિવ સમ બાંણિ. મડાં ભખુ અધબલતાં આંણિ.

પ્રતઃ ।

કવહીક જોગી મદિરામાંસઈ, કવહીક યોગી સહઈ ' ઉપાસઈ
 કવહીક યોગી નવદશ ચેલા, કવહીક યોગી ફિરઈ ઇકેલા

ન્યાતિપ્રચારઈ તૂ વાણીઉ, ઉત્તમ જત તાહરૂં જાણીઉ,
 તઈ નહીં આવધ એ મહામાંસ. કરિ ઊતર, હું જાઉં નિરાસ.
 મહામાંસ તે માણસ તણું જઈ જિમાડઈ, તુ મુખ ધણું,
 વિણ પારણિ હું થાઉં ઉદાસ, કરિ ઊતર, જિમ જાઉં નિરાસ."

મન ભમરા રે—એ ઢાલ

રાગ ગુડી

કહઈ નારી નિજ નર પ્રતઈ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 તું તુ ચતુર સજાણ, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 ધરમધુરિધર તું સહી, મનિ ઇમ કાં રે ?
 પ્રીછયઉ સકલ વિચાર, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 લીધઉ ધરમ ન ખંડીઈ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 માયા જાલિ મ પાડિ, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 ધુરિ બોલઈ પછઈ ચૂકણા, મનિ ઇમ કાં રે ?
 રૂઝું કીલઈ તેણઈ ઘાડિ, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 જે પ્રત ગુરુમુખિ ઉચર્યું, મનિ ઇમ કાં રે ?
 નવિ ખંડઈ જે જાણુ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 સત્વ સિરોમણિ તુહા સમુ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 નવિ કો દૂજઉ, સજાણુ, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?

જોણું જીવ લાયા આપણા, મનિ ઇમ કાં રે ?
 જસ હાક સહીં સાથિ, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 તે તુ કિલ ન છોડીય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 જહીં કીધઈ જગનાથિ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 ધરમ પ્રીતિ એ દો એકું, મનિ ઇમ કાં રે ?
 દુખિ સુખિ કિલમ મ હંડિ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 કનકકંતિ બહલી હૂય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 તાપય તિલું બહુ મંડિ, સમજિ ઇમ કાં રે ?
 ધરમ સખાઈત તહીં કરય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 જહીં પૂરી ગ્રામ્ય પ્રીતિ સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 આદરીઈ નુવિ હંડીય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 એ ઉત્તમની રીતિ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 એ તુંહંતરીઈ કાપડી, મનિ ઇમ કાં રે ?
 તહીં બોલ્યું પાલય આપ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 અણુહતું એણું યાચીઈ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 આપણનઈ નહીં પાપ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 ઉત્તમનઈ આવી પડય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 રાધઈ દાજીય અન્ન, સમજિ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 માંડય તમ લાંડય સહુ, મનિ ઇમ કાં રે ?
 તે લણી રાખઈ મન્ન, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 ઇ મનિ સુણી સાહા ચીંતવય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 “ સાચઈ બોલય નારિ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 લખીઈ લાલય આપણું, મનિ ઇમ કાં રે ?
 એ સુકૃતનય આધારિ, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 ઇમ જાણી મન થિર કરય, મનિ ઇમ કાં રે ?
 માંડય તેહ ઊપાય, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?
 નવિ હંડય અણુ, રાય, સમજિ મનિ ઇમ કાં રે ?

પરતખિ પાપ સમાચરધ, મનિ ધમ કાં રે ?
 ભોલા ન આંણુઈ રીસ, સમજિ મનિ ધમ કાં રે ?
 પાંમી એહવડિ પાત્ર, મનિ ધમ કાં રે ?
 તે માંનઈ જગદીસ, સમજિ મનિ ધમ કાં રે ?

ફૂલ

રાગ પરજીવિ

સેઠિ કહધ, 'કિમ ના કહું ? જઉ તુંહતરિ આણ્યુ તુંહિ.
 ના ન કહું કિમ્હધ ત્યહો. ખોડિ દીઉ કીમૂહી ?
 સત ન છંડું હું કિલધ, જઉ પશ્વમ ગિગધ ભાણ.
 ના ન કહું માગ્યા પછી, ખર નહિધ કેકાણ.
 માન દેઈ તેડયા પછધ નકારુ કરધ હો,
 ધુરિ પાપીડા તેહ, બોલ્યઉ જસ નવિ સંભરધ હો.
 ધર્મ ધુરિધર તેહ, જે બોલ્યઉ પાલધ આપણું.
 પણિ બોલી પીડધ રેહ, તે જાણઉ કૃપણાંપણઉ રે;
 ધુરિ આડંબર હોધ, ધુરિ માણસ બોલધ ઘણું.
 જાણુધ વિરલઉ કાએ વચન સંભારી આપણઉ રે.
 પરતખિય પશુ સમાન, વેધવિહુણાં માણસાં રે.
 અંતર નવિ તૃણ ધાન; તે માણસાં રાસલ જસ્યાં રે.
 રાજ્ય જય તુ જઉ શ્રિયા સરીસઉ પ્રાણીઉ રે.
 વચન વૃથા મ થાઉ, જે બોલધ નિજ વાણીઉ રે.
 તવ બોલધ ચંગાવતી, " સાંમી, સાંભલિ મર્મ.
 હું કાંમિ જતી હતી તે. કહધતાં મુઝ શર્મ."

ચુપધ

તેણી વાટધ મઠ* દીઠઉ ચોર, સૂલી ઊપરિ નીંદ્ર અધોર,
 તિહાં જઈ લાવઉ તે માંસ; સંન્યાસીની પૂરુ આસ.
 સુણતખેવ સાહા સંચરધ; ધરમકાજિ એ કરણી કરધ.

તિહાં આપ્યુ ક્ષિત્રીનુ ભાવ, લીધું પલ ઋષિઅર્થિ સુભાવ.
 આણી પલ નારીનઇ દીધ; સોએ માંસ સ્ત્રીઇ રાધીધ.
 “ઊઠે, સ્વામી, ભોજન કરુ, આ સંસારઇ અહા બિધરુ.”
 વદઇ ધ્રુવ, “જે ચોરી કરઇ, વલી નારિ પરકેરી હરઇ,
 લંપટ, લાંચ લીધ પર તણી, બોલ ન પાલઇ, હૂઇ અવગુણી,
 ધન પીયારાં લઇ છેતરી, તેહની કાયા પાપઇ ભરી.
 તેહનું માંસ ભખઇ કુણુ, બાલ ? તે બિપરિ રાયઇ ચાંડાલ.”
 તુ સાહા સુણતાં વિલખુ થયું; કરિઉ આરંભ તે ફોકટ ગયુ.
 કહઇ, ‘છેદું હું વપુ આપણું, તુ સંતોખું તનુ તુઝ તણું.’
 ઋષિ ભાખઇ, ‘એ મ કરે આજ; વૃધમાંસિ નવિ સીઝઇ કાજ.
 સૂકું માંસ, નઇ નારી વડી, વ્યાહણઇ મિથુન, બહુ નીદ્રડી,
 તુરણું દધિ, નઇ કન્યા સૂર, એ ભોગવતાં જાઇ નૂર.
 તેહ ભણી એ પરહરિ હરિ. શત્તાગાર બાર તું ખૂરિ.
 સાંભલિ, સાહ, અહારી વાતઃ જેહનઇ વરસ થયાં હૂઇ સાત,
 અંગઇ લક્ષણુ જાસ બત્રીસ, તે હૂઇ તુ જાઇ રીસ.
 વલી વિશેષઇ સાંભલિ, સેઠિ, ન્યાન તણી તું જો એ દ્રેઠિ.
 તાહરઇ પોતઇ જઉ હૂઇ તેહ, તું આપીનઇ ટાલે છેહ.”
 સાહ વિમાસઇ નારી સાથિ, ‘હવે સંપૂરી અહત્યી આથિ.’
 કહઇ કથન, નઇ આંસુ ઝરઇ, પુત્ર અંત ત્યાં આવ્યુ સિરઇ.
 હઠઇ કરમ અમારું ક્યંઉં. સંન્યાસીઇ એ બિચર્યઉં.
 કુચર ચેલઇઆની ખપ કરઇ, તુ સંતોખ્યું જાઇ સિરઇ.

દ્વલ્લ

રામગિરી

ચંગાવતી કહઇ, “સાહા, સુણઉ. તુલે મ કરસ્યઉ શોક.
 એહ અતીથનઇ દ્વલ્લવીઇ તુ પુણ્ય થાઇ ફોક.
 દીજઇ ઈછઉં એહનઇ. સફલ કરુ નિજ હાથ.
 પછઇ આપણુ દો જણાં કરસ્યું એહનઉ સાથ.
 અંગારે જલધર ઝરઇ દાઝંતાં નિજ દેહ.

આડાં છોરુ દીજીયઃ જગિ ઊખાણુઉ તેહ.
 કાયર થયાં નવિ છૂટીય સાહસ કરય કાજિ.
 જોણે સાહસ રાખિઉં હરિચંદ બપુહઉ રાજિ.
 છોરુ જર્ણુતાં દોહિલાં દોહલી વેલા કાજિ;
 કામ પડ્યું તે છોરડાં, તે ટાલય મન દાજિ.”
 તવ કુંયર નેસાલીઉ નેસાલય છય તેહ,
 પંખા પાસિ વિનય કરય. રખિ પાડય છય ભેય.

ચરિત્ર

દેવયં અન્ય રૂપ તિહાં કર્યું; કરિ કરવત, ધોતી સિરિ ધર્યું;
 બ્રાહ્મણુવેશયં દૂજઉ થયુ; જય ચેલય્યા આગલિ રૂઢઉ.
 ‘ચેલય્યા, સાંભલિ તું વાત. તુઝ ધરિ ધૂતારુ નિર્ધાત.
 આવી બપુહઉ છય વિકરાલ. તે આણેસય તાહરુ કાલ.
 માયબાપ તેડેસય આજ; તાહરા માંસ તાણું જય કાજ.
 મારી દેસય ધજયઉ આહાર. નાસેવાનઉ છય વ્યવહાર.”
 તુ ચેલયઉ બોલ્યઉ હસી. ‘જેસી, વાત કહી એ કસી?
 હું માવીત્રનઉ છઉં છોકરુ. એ વાણી તુભે સી બચરુ?
 માયબાપની લોપય આણુ, તેહનય, કુહુ, કિમ કહીય જાણુ?
 માયબાપને બોલે ફિરય તે કુન્નનિ, કુહુ, કિમ બિધરય?

યત્તઃ ।

माता यदि विषं दद्यात् पिता विक्रयते सुतः ।

राजा हरति सर्वस्वं का तत्र प्रतिवेदना । ”

સાત વરસતઉ બોલ્યુ અસ્યઉ, ઉભયપક્ષ. પંચાણુ જસ્યઉ.
 “મરણુ થકી નવિ બીહું. સ્વામિ; બાવીત્રનય હું આવું કામિ.
 તે ધન વાસર, પક્ષ, સુમાસ; તે ધન ધડી; સંપૂરી આસ.
 આ સિરીરથી કેા લહય શર્મ, તુ સંપૂરુ હૂય ધર્મ.”
 સત સાહસ કુંયરમાં ધણું દેખી દેવ કહય, ‘સ્તું ભણું?

સખલ પુરષ સંસાર મઝારિ, જોઈ પાર, અછઠ ઊધારિ. '
 અદ્રષ્ટિ કરું તે વિક્રીય રૂપ. ધરમાં છઠ તે રહિઈ વિરૂપ.
 રખિ રૂપઈ તે ધીર અર્ધ ધર અંગણમાં બધકઉ જઈ.

ઢાલ

રાગ મારૂણી

કરમ ન છૂટય રે-એ ઢાલ.

ચંગાવતી કહય, સ્વામી તિ સુણય. “ ઋષિ ધણ્યઉ છુઉ આહાર રે !
 કુંયર ચેલઈઆનય તેડાવઉ જઈ પોતય ભરતાર.

સત મ છંડુસુ રે, કપટ મ માંડુસુ રે,
 સત મ છંડુ રે.

કરમ તણી ગતિ કો નવિ છૂટય, કરમ કરય તિમ થાય રે !
 રાય રંક કો કરમ ખખ્યા જિણ સિદ્ધિનગર નવિ જાય.

સત્ત૦ કપટ૦ સત્ત૦

આગય કરમિ નડયા બહુ પ્રાણી; તસ કો સાથી ન થાય રે !
 હરિચંદ રાય તણી સુણી વાતુ આશ્ચર્ય જીવ ભરાય રે !

સત્ત૦ કપટ૦ સત્ત૦

રામય સીતા જે વનિ કાઢી તે પરિ જઉ વિચારી રે !
 નગરલોક દેખતાં લક્ષ્મણય વનમાં લેઈ બસારી સત્ત૦
 પંડવનારીનાં ચીર કાઢ્યાં નિજ ભરતારનય જોતાં રે !

ઋષિ દત્તાનય જેહ નીપતું કર્મ ન છૂટાં રોતા. સત્ત૦
 તે ભણી તે વિચાર સદ્દી કુંયરનય બોલાવ્યઉ રે !

ઊપરવાડય સાદ કરીનય વેગઉ અહીંકણિ આવઉ. સત્ત૦
 રખે પિંડયઉ એ વાત વિચારય. તુ ધરસય વિખવાદ રે !

રખિજી ભૂખ્યા, વેલા લાગય, તે લાગય નિસવાય. ” સત્ત૦
 ચેલયઉ કહય પાય લાગીનય, “ સ્યું કહું છઉ મોરી માય ? રે
 કાજ હૂય તે કૃપા કરીનય, ભાખુ મુઝનય તાય ! ” સત્ત૦

વલતાં ગલગલતા તે બોલઈઃ અતીથ એક ધરિ આણુ. રે !
 તે તુ તુંહતરીઉ પુણ્ય જાણી. તેણુંધ, ધરમ ન જાણ્યુ રે. સત્તં
 તેહનઈ તુલે જિમાકુ, કુંયર; માંસ તુલારુ માગઇ રે !
 અવર વસ્ત બહુલી દેખાડી જે છઇ પોતઇ આગઇ રે ! " સત્તં
 તવ ચેલઈઉ કુંયર જંપઈ, હસતુ ફૂલ ખિરાવઇ રે !
 " ધન, ધન, ડીલ અમાહરું, માતા ! ઋષિજી કાંમઇ આવઇ રે ! સત્તં
 માતાપિતાને હાથે મરીઇ; રખિ ભોજન તે કીજઇ રે !
 તે પુરુષનું મોટું ભાસગ; માનવલવફલ લીજઇ. " સત્તં
 સત્તવ ધરંતુ બાલક દીઠઉ; સોએ દેવ મનિ ચિંતઇ રે !
 સાત વરસનઉ બાલક નાહઉ, એ તુ જગતવહીત. સત્તં
 સાચાબોલઉ નઇ ગુણધારક, લક્ષણબત્રીસઉ, દીસઇ રે !
 બાદૂઅડાની વાંણી મીઠી; દેખંતાં મન હીસઇ. સત્તં
 મુખઇ સલૂણઉ, નયન સહેજ, અંગિં સુકુમાલ સુતેજઉ રે !
 પાએ મોજડી, ચમકંતુ ચાલઇ, ધર્મઇ નવિ કરઇ જૈજઉ. સત્તં
 પાય પાણિ કડલી રૂપાની, વીંટી અંગુલિ સોહઇ રે !
 સા વીંટી સોનાની રૂડી હીરે જડી. મન મોહઇ રે ! સત્તં
 કોટઇ કાઠલા, મોતીસઇયું, કડિ કંદોરુ રૂડઉ રે !
 સોએ રૂપાનઉ સોવિન સોલિત, બાલક ચિંતિ ન ફૂડઉ. સત્તં
 કાનિ વેઢલા કનકતણા તે, કાનિ ઉગનીયાં તેહનાં રે
 કેલિગર્ભત્રંપકનઇ વાંનઇ, સોલિત લક્ષણ દેહનાં સત્તં
 તે દેખીનઇ દુષ્ટ દેવ જે શાંત હૂઇ તતકાલ રે !
 મયા હુઈઃ જે કરઇ પારખું તે હુઉ પ્રતિપાલ. સત્તં
 યત્તઃ ।

गाहाण रस्स नहि ... १... ..

कस्स न हरंति हईयं ... ..

દયા કરી તેહનઈ બિગારઇ કરી કંદર્પ અવતાર રે

સોએ અદૃષ્ટ કરીનઇ મુંકયું નેસાલઇ સુવિચાર. સત્તં

ચરિત્ર

મંડપિ કોહલું દીઠઉં ઐક; દેવ લીધ તતક્ષણ સુવિવેક.
 સેઠ કાંમનધ ઘરમાં ગયા. દેવ ચિત્તમાં આણુધ દયા.
 કોહલું કુમર રૂપ તે કયું. દેખધ કુમર ગુણે આવર્ણઉં.
 કૃતમ રૂપ માયા દેવની બૂધ પરીખ્યા વલી સેઠની.
 માયાકુમર બોલધ વાંણિ, 'કાહો, પિતા, કરુ તલ્લે કાંણિ ?
 ભૂખ્યઉ અતિથિ બારણુધ રણઉ; એહ માર્ગ અહીનઉ નવિ કલ્પઉ.
 દાંનભૂષણુ તાં બોલ્યા પંચ: આનંદાત્રુ કરધ બહુ સંચ.
 બીજૂ રોમંચધ અતિ ઘણું. પ્રીય વચન જંપધ આપણું.
 માંન, દેઈ તેડધ ધર માંહધ, દાંન દીધ પછધ ઉછાંહધ.
 દેઈ દાન અનુમોદન કરધ. ભૂષણુ પાંચધ છણી પરધ ધરધ
 લાગધ દૂષણુ. દેતાં પંચ. તે ટાલવા મ કરુ ખલખંચ:
 પહધલુ આદરવિણુ દીજધ. બીજૂં એહ વિલંબ કીજધ:
 અપ્રિય વચન બોલતાં દોષ. મુનિ દીઠઉ કોધાદિક પોષ.
 દાંન દેઈનધ નંદા કરધ. દૂષણુ પાંચ જે પરિવરધ.
 તે પાપીનધ બહુલઉં પાપ; કિમ દેવરાધ પરભવિ જપ ?
 તેહભણી વિલંબ મ કરુ; ભોજન દેવાનધ મતિ ધરુ. ”
 વલતું બોલધ સેઠ સુખણુ, “ કુંચર, કિમ હરીધ તુલ પ્રાણુ ?
 અહો જન્મ દીધઉ તલ્લ તણઉ. કિમ રહધ જશ હણુતાં અલ્લ ભણુ.
 પિતામોહ કિમ ઉછઉ ચાધ ? માતા છોરૂના ગુણુ ગાધ.
 મૃગબાલક બપરિ મૃગપતી આવંતા સાહામાં દંપતી
 લડવા કાજિ ઉજમ કરધ. તુ માંનવ કિમ પુત્ર સંહરધ ?
 હણુતાં અહ્યા ન વહધ હાય. તે વાત જાણુધ જગનાથ. ”
 ચેલધઆ રૂપધ જે બાલ વાલી બોલ વદધ તતકાર,
 ‘ અતિથિધર્મ તુ પૂરુ હસધ, અંત અહારુ જઉ ચાધસધ.
 વહધલા થાઉ, મ લાઉ વાર, કામ સંપૂર્ણ કરવું સાર.

હું તુલ્યયઇ કામઇ આવેસિ; પુણ્યભંડાર સખલ પૂરેસિ. ”
 જોજો, સેઠ કિચ્છિ સતવંત ! ઋષિ કાજઇ દીસઇ એકંતઃ
 લેઇ ખડગ નઇ પાખાલ ફિરઇ; ડાવઇ હાથઇ ચોટી ધરિ.
 છેઘું સીસ. કર્યઉં તે કાંમ. કુંચર હણુંતાં કહઇ, ‘શ્રીરાંમ.’
 માડી દેખી કરઇ વિલાપ. ભાવ ભલઇ. પણિ સરિ સંતાપ.

હૃદય

હમયડા, કાટિ, ખસાય કરિ, છાંડિ ન હેજી વાસ.
 વાઙ્ઠી હાથિ વહલાવીઇ, પછઇ હુયાં ઉદાર.
 હમડા, તું હેડક હુઉ, જે મારી કરઇ વિલાપ.
 એહવઉં જગમાં નહી હૂઇ, હુઉં ન, મોટઉં પાપ.
 પુત્ર પિતાનઇ મારતા આગઇ સુણા અન્નેક;
 પુત્ર ન મારઇ કે પિતા. ભા તુ વાત, વિછેદ.
 મોટઉં પાપ લગાડીઉં કરમિ અહારઇ એહ;
 નિજ કરચું કાતી કરી સુતનઇ દાખ્યું છેહ.
 નકસિ ન જાઇ, જીવ ! તૂ તે ભણી જાણ્યુ દુઃ !
 એહવા પુત્ર વિયોગથી રચું રણઉં, પાપિહ.

ચુપઇ

લેઇ મસ્તક નારીકરિ દીઇ. અતિ રડતાં તે માતા લીઇ,
 “ સીકઇ ધરી રાખેજો સીસ. રખે આણુ મનમાહર્ષી રીસ.
 રખિ જમાડી રહીઇ જદા સાથઇ, જઈસઇ આપણુ મુદા. ”
 પછરિ જોઇ રણઉં કાપડી, ‘સત ન ચૂકઇ એક ધડી.’
 રૂપ કારિમાં કરીયાં દો એ, પાપ કારિમું જાણુ સોય.
 પણિ નહ લહઇ કાંઇ સેઠ વિચાર. ખીરી પ્રતિન્યાનઉ આધાર.
 સીકઇ સીસ ઠવ્યું પુત્રનઉં; સિદ્ધ કર્યઉં આમિષ અત્રનું.
 ઊઠઉ, સ્વામિ ! કરુ પારણું, સ્વર્ગતાણું લાધઇ બારણું.
 એહવઇ અતિથઇ દીઠઉં તેહ, સીકઇ મસ્તક મુકયઉં જેહ.

કાપ ચડ્યુ અતિ બોલધ બોલ: “ એ સ્થું માંડ્યું કામ દોલ ?
એહ ન પ્રાપ્તું આમિષ અલે; સાર હતું તે રાખ્યું તુલે.
ભુંડધ ભોજનધ દિન બધ ધટી. એહ વાત દીસધ અટપટી.
યત: ।

કુમ્ભોજ્જનેન દિનં નષ્ટો જન્મ નષ્ટ: કુમાર્યયા ।

કુપુત્રેણ કુલં નષ્ટં તં નષ્ટં જ ન દીર્યત ॥

સેઠ વદધ “એ મસ્તક સાથિ કરું દહન. રાખું છધ તાથિ.
ત્રલિધ જણુ સાથધ ચાલીધ સ્વર્ગપુરી જર્ધનધ માણીધ.
એ કુંયર અહા કુલ આધાર. હતું તેહતું મસ્તક સાર.
એ સંઘાતધ બલસ્યું અલે; રીસ મ કરબે, સામી ! તલે.”
કુપટી ક્રોધ્યુ મનમાં હસધ, “ તત્વ ચ્યારિ મસ્તકમાં વસધ.
તે મૂંકી બીજું કુણુ ખાધ ? જઉ ખાધ તુ પાપ ભરાધ. ”
“ કુંણુ તત્વ તે મસ્તક માંહધ ? ” વદધ સેઠિ, “ કુહુ ઉછાહધ.”
“ જિકા જણુધ સર્વ સવાદ, બોલી જણુધ નવ નવ ત્રાદ.
ગીતગાનરસ શ્રવણે સુણુધ; તે રસ નાટુ સહુ કા ભણુધ.
નયનાં પ્રથમ પીતડી કરધ; નયન પદારથ દીસધ સિરધ.
યત: ।

નયન પદારથ નયન ધન નયને નયન મિલંતિ ।

અણજાણ્યાસ્યું પ્રીતઙી પહિલું નયન કરંતિ ॥

નાક લહધ પરિમલ ગુણુ સર્વ; ભમરા ભોગી દૂધ અખર્વ.
ચ્યાર તત્વ ભલાં મંસારિ દીસધ છધ એ સીસ મઝારિ.
દાંનદત્વ જઉ રાખુ સહી, કરુ વાત અંહારી કહી.
તુ મસ્તક ખાંડુ ખાંડણુધ, જઉ સાચી વાચા તુલ, તણુધ.
જઉ અંગ માધ તુ એ આરુ; નહીતું અહતધ ઊતર કરુ.
કાજ કરી સકીધ જેતલું, મુખથી કાઢીધ તેતલું.
બેટામસ્તક બેહુ જણુ મિલી આટઉ કરુ એણી પરધ દલી.
અતિ વધરાગી ગાઉ ગીત; પરગટ દાખુ જગવદીત.

લોચને ખાંડું આંસુ ખિરમં તુ તપીઉ ભોજન નવિ કરમ. ”
 સુણી વચન હરખમ બધ જણાં, ગાત્ર ખંડામ. તેહુ તથાં.
 ઋષિકાજમ મુખ હસતું કરમ, પણિ ઉદરમાં ચીવટિ ધરમ.
 વાચા અવીચલ. દાનમ સૂર, જાણે કરિ ગંગાતું પૂર.

ઢાલ રામગિરી

લીધઉ રે મસ્તક સેઠઈ તિહાંચકી રે, બોલાવી નિજ નારિ:
 કુંયર ચેલમયા.

આબ્યા રે બિલટિ રખિનમ કારણમ રે ખાંડણુ ટેરમ ઠાણિ.
 કુંયર ચેલમયા.

બોલઉ રે બોલઉ કુંયર અલ્લ તણા રે.

મૂકી રે થાનકિ મસ્તક પુત્રનઉ રે બધઠાં બહુ જણા તામ, કું
 ખાંડણીયાં બેહુએ કરિ ધર્યાં રે, કરવઉ મહંડયઉ કામ, કું
 ગામ રે હાલરૂ હુલાવતાં રે પુત્ર! સાંભલેજો વાત. કું
 જેણે રે હાથે સુતનઈ તેડતાં રે, મેહલમ તેણુમ હાથે ધાત કું
 હઈયડઉ રે ન કાટમ, કુંયર! અલ્લ તણું રે કરતાં આહાવઉ કામ. કું
 હાંસુનમ લોકા નગરમ માંડસમ રે કેએ ન ધાલમ આહીવી હામ કું
 તઈ નવિ રે લોપી આન્યા માહારી રે; તેડમ આબ્યુ તતકાલ. કું
 વહમલું રે વિનયે કીધું એવહુ રે, મુઝનઈ એ કિમ ઢાલ? કું
 હુંતી રે આસ્યા બહુલી તાહરી રે જાંણ્યું રહમસહમ તુજથી સૂત. કું
 છુ નમ રે બોલ, કુંયર માહારા રે, હઈકું હીસમ અલ્લચઉ પુત્ર. કું
 મરણઈ ન બીહનઉ, રે બાલક બાદ્યા રે, મુખકું પુણ્યમ ચંદ. કું
 સાદ કરતાં શ્રવણે સાંભલમ રે, મોટડઉ દીસમ એ ફિદ. કું
 અલ્લે રે અપુણી ખેટા વિણ હુયાં રે, જે કીધું હાથે પાપ. કું
 તેહનું રે મસ્તક ખાંડું ખાંડણમ રે, અલ્લે એહવાં માયબાપ. કું
 હુતા રે વછ! વિશેષમ ગુણ ધણા. રે દેખાડીનમ દીધઉ ઊહ. કું
 લહુડઉ રે ગુણ બહુલે તું દીહડઉ રે. તઈ કાં પાડ્યા હાડે વેહ? કું

ક્ષણ એક રે અંગજ ! તુ નવિ વીસ્રમ્ય રે, કષ્ટ હોમસિ નીસાલિ. કુંઁ
 રુકુ રે નામ તુહારું સોહમણું રે. તોરી રામતડી સંભાલિ. કુંઁ
 આણુમ વદનમ રે, કુંઁઅર ! હુંધવરાવતી રે, તેમુખ ખંડુ આજ. કુંઁ
 બોડું રે ગાલે દેતી દીકિરા ! રે તે મુઝનમ નહીં લાજ. કુંઁ બોઁ
 તુલ્લ વિણુ રે પ્રાણુ થામ અલ્લ આકલા રે. કાઠિ કાલજ માંહઈ. કુંઁ
 ભીતરિ રે આગિ છાની જલમ રે. ધૂંય ન સહમણુ રે જામ. કુંઁ બોઁ
 નયનાં રે આસૂ ધૃત સમ જાણીમ રે. કાઠિ તેણુમ સંચામ. કુંઁ
 તેણુમ રે વિરહ દાવાનલ ઊલટમ રે, અંતરે જલણુ જલામ. કુંઁ બોઁ
 આગણિ રે આવી માગુ સૂખડી રે. બોલાવઉ કરી માય. કુંઁ
 આવઉ રે ઘઉં સીસમણુ, વાછડા રે ! તેડમ વાર મ લામ. કુંઁ બોઁ

દૂહા

મમ વલવુંતા ગામતાં વિરહ વૈરાગી બોલ
 મસ્તકે બૂકે નીપનઉ. એતલઈ હુઉ ગોલ.
 સંસ્કારી કરમ શાક તે નીપાયુ પલ તેહ,
 કર નોડી સાહા વીનવઈ, “નીપનું ભોજન એહ.
 ઊડઉ રખિ કરઉ પારણું; ધ્વંચયું છું તુલ્લ ભાવિ.”
 તવ ચીંતમ રખિ કારિમઉ, “મન રાખ્યું પિય ધાવિ.
 સત્ત ન ચૂકાં, ચિર રહ્યાં; દીધું કર્યું પ્રમાણિ.
 જગમાં એ સરીખાં ભલાં તણી નહીં કા ખાણિ.
 જણુણી ! તઈ ભલઈ જનમીઆ સાહ સગાલ સમાન
 પુત્ર વધી દમ દાનવર; ધીરપણું અસમાન.
 પરદુખકાતર એ સમઉ દૂધઉ નમહોસમ કાએ.
 વણિગ માત્રમાં પરગડઉ દાન થકી તે હોમ.

ચુપમ

રાખ્યું ચિત્ત કામિ એણુમ ધણું; તેહનઉ વિસ્તર એતુ ભણઉ ?
 પરિપરિ દગધાઉ એ સેક, સત્ત ન મૂંકયઉં એણુમ નેટ.

હવે એક બિપાયું મર્મ; તેણે કરી ચૂકી છે ધરમ. કરું કૂડ; મનિ ન ધરે રોસ, વાંઝીઆ તણે ચડાવે દોસ. કિમ દેસે એ ભોજન પછે? હવે દીકરે એહનંદ ન છે. સત ચૂડાંડું એ, પરિ કરી ” હમ્યા માંહે વાત, એ ધરી. તવ તે દેવ રૂપતુ નિરાજ બોલે, “ ધમ ન સીઝે કાજ. પુત્ર રહીત ધર સતું થયું; ” એ રમશાન તુલ્ય તાં કહ્યું. હવે ન લેવે મંદ આહાર, ” અપુત્રીયાનંદ દીધે ભાર. પુત્ર વિના સત દીવા ઈરે તુલ્ય અંધારું જાણે સિરે. **ચતઃ ।**

अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥

तस्मात्पुत्रमुखं दृष्ट्वा स्वर्गो गच्छति मानता ॥

સેઠિ વિમાસે, “ કરવે કિમ, ધર્મ રહે પોતાનંદ જિમ્મ ? નથી પુત્ર પોતે માહરે; તેણે ભણી ભોજન નહી કરે. આહા માહા મંડે તે ઘણું, પુણ્ય રહ્યું, નારી ! આપણું જડે અતિથ એ પાછે વલે તુ જશ સઘલે જગમાં ખલે. સિરિજા કાં તરે, સરજણહાર, જડે ન રહે મોટું વ્યવહાર ? અન્ન અવારી મુઝ ધરે હતું. એહનંદ મંદ નવિ કીધે વતું. માનવલવ મુઝ વિદલી ભયુ, પુત્ર વિના વલી આકુલ થયુ. પુત્ર વિનાસ્યુ એ રખિ માટિ, તુલ્ય ન વાતુ આવી ઘાટિ. સંધે કર્મ અહારું અસ્યું, નિદેનનંદ વિમાસ્યું જસ્યું. કુણુ કર્મ એ જલમાં પડ્યાં ? કીધાં કર્મ આવીનંદ અડ્યાં. ” કહ્યું સન્યાસી, “ કા હો વાંણિ, દુઃખ ધરંતુ આણું કાંણિ. મંદલુ પુત્ર વિહણું જેહ, ચોખું નવિ થારે તે દેહ. જાતે મંદલે જે ચાંડાલ ખીજે જીવવધીનંદ હાલ. ત્રીજી લોભી જે બહુ હોય, પરઅવગણુ બોલી મલ ધોય. ચઉથે જે અણદીડે કહ્યું, આલ ચડાવે, પરનંદ દેહ. કૂડી સાખિ ભરે પર તણી, અછતી વાત કહ્યું અતિ ઘણી.

થાંપણિ મોસઉ, ચાડી કરધ, પરાપવાદ 'ઘણા બિચરધ.
 સ્નેહ. વિચધ જે પાડધ ભંગ, તે મધલઉ કર્મધ માતંગ.
 ચોરીકારક મધલઉ કલઉ; ક્રોધી, કપટી મધલઉ લલુ;
 નારિતકમતી તે મધલધ ભર્યઉ; જૂઝાખોતઉ આગલિ કર્યઉ;
 મલતુ વીવત્ત જેણુધ ભાજઉ; એતલાંથી મધલઉ વાંઝીઉ. ”
 હાથ ઘસધ સાહ, હધડઉ હણુધ; “ચોતધ પુણ્ય નહી આપણુધ.
 ઉછધ કર્મધ કાં અવતર્યા ? અરથ ન સીધઉ. દુઃખધ ભર્યા. ”
 સુકુલીણી નારી કહધ, “ સુણુઉ, કાંધ દીન વચન તુલે લણુઉ ?
 રાખઉ સત. નહી ચૂકઉ ધર્મ. અછધ સદાશ્વ તુમચઉ કર્મ.
 મ કરુ વિમાસણુ એહની કસી. ઉદર માહરધ સુત રણઉ વસી.
 સાત મોસ મુઝ ઉદરધ થયા; તે જગદીસધ કીધી મયા.
 રખિ કહધ તુ દેખાકું તેહ, ફાડી ઉદરનધ કાઢઉ એહ.
 અછધ પુત્ર એ નથઉ સહી ” તતક્ષણુ શુદ્ધ છરી તવ ગ્રહી.
 ઊપાડી ઘા મેહલધ જાંમ, તતક્ષણુ હાથિ ગ્રહધ મુનિ તાંમ.
 “ માગિ, માગિ વર, તૂઝા અભે. જે જોઈ તે માગઉ તુલે.
 સત્વવંત, નધ સાહ સદ્ધીર, ગુણે વહુ, વીરાતન વીર.
 તુઝ ગુણુ ઈંદ્ર વખાણુધ ઘણું; તેણુધ ચિર મન ન રલું મુઝ તણું. ”
 પ્રત્યક્ષ દેવરૂપ તે થયુ, “ વર માગુ. ” એ ખોલજ કહ્યુ.
 થયુ દેવ અતિ અદ્ભૂત રૂપ. સૂર્ય થકી તે થયુ સરુપ.
 સકલાભણુ ધર્યાં નિજ દેહિ, દીકળું દુસ્કૃત હુયાં છેહિ.
 નર નારી એ રહ્યાં કર જોડિ, “ સ્વામી આ કાં કીધી ખોડિ ?
 દેવ, રૂપ રખિનું તઈ કરી, કાં તધ અભ કાયા દુઃખ ભરી ? ”
 કહધ દેવ, “ તવ દાન પ્રભાવિ ઈંદ્રધ વખાણુ સહજજસભાવિ;
 મધ નવિ માન્યુ એહવઉ ખોલ, ઈંદ્રધ ખોલયઉ ખોલ અતોલ.
 વિક્રય રૂપ કરી મુનિતણું કર્યઉ નીર વિક્રય મધ ઘણું.
 કૂડ સખલ તુઝ સાથધ કર્યઉ, એ વિરૂપ વિક્રય મધ ધર્યઉ.
 સત્વ પરીક્ષા બહુ ખરિ કરી. તાહરી મર્તિ તેણુધ નવિ ફિરી.

સખલા ગુણ દીઠા તુલ્લ તણા, 'ઈંદ્ર ધણાણા તેહથી ધણા.
 ' બહુ યુગ નામ તુલ્લારું રહ્યું ' વૃણા એક એ અલ્લે કહ્યું.
 સત્વવંત રા હરિયંદ હુલે. અન્નદાની તૂં સુપરિસંજી.
 સત્વવંત તૂં, સેઠિ ! અપાર. સતી ભલી ચંગાવતી નારિ.
 કુંધર સાહસ ભૂરિ ઉદાર. માતપિતા વચિ નહી અવિકાર.
 પિતા ભગત એહવડે નહી કોએ, નરનારી સખલાં તુલ્લિ દોએ.
 તે ભણી તૂઠા વર ઇંદ્ર અલ્લે, જે જોઈય તે માગુ 'તુલ્લે.'"
 બોલ્યુ સેઠ, " સ્યું વર મુઝ કહૂ ? તૂઠા ભલા, અણુબાલ્યા રહૂ.
 વાહલડે પુત્ર હતુ અલ્લ તણુડે, ' તૂઠે, તૂઠે. ' હવઘ રયું ભણુડે ?
 વધ્યડે પુત્ર જે નાહડે બાલ, દોહલી, દેવ, પેટની ઝાલ.
 કૂડ કરી મરાવ્યુ તુલ્લે, તેહ કથન સ્યું બોલું અલ્લે ? "
 બોલય દેવ, " સેઠ, તુલ્લે સુણુડે, છઠ જીવંતુ સુત તુલ્લ તણુ.
 કરી કારિમું કુંધર સ્વરૂપ દેખાડયડે એહ નવિ રૂપ. "
 સેઠિ કહય, " કિહાં કૂયર સો એ ? " " નેસાલય ભણુઈ છઠ જોએ.
 કિસ્યું વયર નથી આપણુઈ, કાંઈ, સેઠ, કિસ્યું કણમણુઈ ?
 ન માનઈ, તુ જો નેસાલ. હતુ તસ્યુ છઠ તિહાંકણિ બાલ. "
 પિતા ગયુ જોવાનય જામ, પુત્ર નેસાલય દીઠે તાંમ.
 દેઘ સાદ બોલાવય સાહ, હતુ વિષાદ અનય ઊછાહ.
 " ચેલઈયા, આવડે નિજ ધરે. માય મિલીનઈ આનંદ કરે. "
 આવ્યુ પુત્ર. મા હરખી ધણું; સાંઈ દીધડે સોહામણું.
 ઉછંગ લેઈનઈ બોકા દીધ, હર્ષાશ્રવિ મસ્તકિ સીચીધ.
 " ભલય મલ્યડે તૂં, પુત્ર ! સુહેજ, સોવન કાંતિ, અનોપમ તેજ.
 લોચન મન ઠરીઆં સહી આજ, તુઝ દરિસનિ સીધાં અલ્લ કાજ. "
 પુત્ર કહિ, ' મા, સ્યું દુષ્ટુ ધરુ ? પિતા, વયણુ સાચાં જાયરુ. "
 માંડી વાત કહી જે હતી, " ' આવ્યુ દે ચઈનઈ યતી.
 તેણુઈ પારખું બહુ પરિ કર્યંડે; તે નવિ જાઈ હઈ જાયર્યંડે.
 વજ્રલોહ હઈઆં અલ્લ તણાં તેહ થકી કાઠાં અતિ ધણાં.
 તે કીધડે જે ન કરઈ કાઠ, સત્વ ન ચકાં આપણુ તો એ.

પછપ દેવ એ પરગટ થયુ; વર આપછ છપ વલી સાંમલઉ. ”
 કહ્યું કુંયર, “ વર માગઉ, માય, રખે સત્ય ઉછેરું થાઈ. ”
 “ દાંનોપરિ મન જેહવઉં અછપ, તેહવઉ ભાવ રાહજો પછપ. ”
 તે વર દ્વીધઉ તેણુપ દેવિ. ચંગાવતી ખોલિ સંખેવિ;
 “ પતિવ્રત્તાનઉં જે પાલિયું, તિહા મન મધલું મુજ ટાલિવઉ. ”
 “ માતપિતાની ભક્તિ વિશેષ હજો મન માહરું સુવિશેષ. ”
 ત્રીણુપ વર માગ્યા તે દીયા; સુર સંતોખીનપ ચાલીયા.
 જઈ સુરલોકિ વખાણુ સાહ, “ પુણ્ય તણુ તે લઈ છ લાહ. ”
 ધંધ્રાગલિ વાણુ ઊચરી, સુરલોકઈ કીરતિ વિસ્તરી.
 હવપ પાછલિ ધર્મનગરી માંહિ નગરલોકિ સુણીઉં ઉછાહિ.
 વિસ્મય રૂપ કલાહલ થયુ, તસ ધરિ બહુ જન જોવા ગયુ.
 સુણઉં રાષ; તિહાં આવ્યા ધધરિ; વધાવાની કીધી પધરિ.
 નગર શૃંગાર કરાવિ રાય, ધરિ ધરિ ગૂડી ઊચી થાઈ.
 તલીયા તોરણુ, વનરમાલ રંગિત સોભઈ ઝાકઝમાલ.
 ગીત ગાન બહુ નારી કરઈ; સાજન હઈડાં બહુલાં કરઈ.
 કુંકુંમહયા યાયક દાંન દઈ દેવરાવપ રાચસમાંન.
 નર માંહપ પુણ્યવંત પ્રાણીઉ સગાલસાહ દીસપ વાંણીઉ.
 આવ્યાં વધાવા ધરિ ધણાં મામા કાકા ગોત્રી તણાં.
 સત્ય સાંભલી રીઝપ લોક, હર્ષ ધરી તનપ મૂકપ શોક.
 “ સખલ સેઠ સૂરુ ઇણુપ કાંમિ, જપ પાપ તુહારપ નાંમિ.
 ઇમ ન રહપ મન માનવ તણું, તઈ શોભાવ્યું પુર આંગણું. ”
 દઈ રાજ પંચાંગ પસાય, ઊપરિ આપિ વલી કયાહિ.
 નગરિ મંત્રિ મુખિ થાપીઉ, તસ યશ તિહુયણુમાં વ્યાપીઉ.
 અતિ આડંબર નગરપ કર્યઉં, હીંડપ બહુ જનસ્થું પરવર્યઉ.
 આગપ આવ દાન દઈ ધણું, વલી માન હુઉં રાજ તણું.
 સેઠ નગર્વી દીસપ સાર; દીન દુસ્છનુ તે આધાર.
 ભુ પર સુરતમ સમાણું સોઝે. તસ જાંમલિ નહીં ખીજઉ કાઝે.
 તિહાર પછી બહુ શત્રૂકાર ધણુઉં જમાડપ વણું અઢાર.

જતી ગૃહી જે માગઇ અન્ન ધૃતસું જુક્તાઈ ઠારઇ મન્ન.
 દાંન પ્રભાવઈ સુર સવિ મિલી આવી અમૃત બોલઇ વલી.
 'દાંન થકી કૈલાસઈ વાસ,' શંભુ ભણુઇ, 'હોજો સુપ્રકાશ.'
 વદઇ વલી, 'સુર સકલ મઝાર બધસેવું તઈ સહી અવધારિ.'
 અસી આસીસ દીઇ સવિ દેવ, 'સુર નરપતિ તુઝ કરમ' સેવ.'
 સાહા કહઇ, "સુરનગર ન કાંમ. આપજો અવિચલ સુલ કાંમ.
 કરવડિ ધર્મ, કહુ, મઈ તેહ, અજરામર પદ લહીઇ જૈહ."
 સુર બોલઇ, "તે ધર્મ ઉદાર દયામૂલ ભાખ્યુ સુખકાર.
 દેવ નિરંજન જાણુઇ જૈહ, તે આણુઇ ભવ કેરુ છેહ."
 મંપુહૃતા નિજઠાંમિ દેવ. કરઇ સેઠ, સંતની સેવ.
 ઇમ યૌવન પાંખ્યુ ચેલીહ, પરણાવ્યુ અનૃપમ મહેક્કીહ,
 ધર વ્યાર કરઇ સુત સોઝે. હલૂકર્મી તે પ્રાણી દોઝે.
 ચંગાવતી તીહઇ પાણિ તિમ્મ, ભવશંતરિ સુખ લહઇસઇ જિમ્મ.

ઢાલ

(ભાણેજ નઇ જવ રાજ એ)

અનુક્રમઈ તેહનઈ આધુ મિલીઆ. ધર્મ દેસન શ્રાવ એ.
 'દયામૂલ સુધર્મ જાણ્યુ. સુદ્ધ સમકિત પાવ એ.
 જિનદેવ સેવા, સગુર કેરી પ્રલધારી જે હવા.
 બાહ્ય બીતરિ નહીં ય મમતા. લલા ગુર પણિ તેહવા.
 ગુર કહઇ, સમકિત શુદ્ધ પાલુ; રખે શંકા આદરુ.
 તસ પાંચ દૂષણ દૂરિ કીજઇ. વલી બીજ પરિહરુ.
 મૂલ સમકિત ધર્મનું: વ્રત બાર શાખા જાણિ.
 આચાર બહુલા તેહના, પ્રતિશાખ રૂડી આણિ.
 ગુણ શ્રાવકા જે ધણે ભેદે, આવલી એ પત્ર.
 પુષ્ક સુરનરસુખ કહીઈ. અંધિ તાસ વિચિત્ર.
 મુગતિ કેરાં ફલ સહેજાં. તૃપ્તિ બહુલી થાઇ.
 જે વાવ્યાંથી સકલ દોષા રોગ દૂરિ પલાઇ.
 સખ લોકનઈ આરાધવા મંમ તેહ પૂજણુ યોગિ.

હ્રષ્ટ અનંતાં સુખ ભોગી. કહીંછ ન પડિછ શોગિ.”
 . તે સાર ગુર દેસન, સુણી ઘણી ખપ તહાં આદરી.
 કારિમાં સુખ સંસાર કેરાં રહ્યુ સાહ તે પરિહરી.
 . ભાવ, સંયમ શુદ્ધ વેધ લલઈ કેવલ ગૃહીપણુછ.
 સુરદત્ત વેષછ જહીં પૂજા સકલ સુરપતિ તિહાં યુણુછ.
 આગિ બહુલઈ તેણુછ ભવચિતિ પાલીઈ નિર્મલ થઈ.
 ભવ્ય પ્રાણી ખૂઝવ્યા. સુખ ભોગવછ નિશ્ચલ થઈ.
 . અનુક્રમછ ચંગાવતી નછ સુત પામીઆં સુરલોક.
 એકાવતારી સો હુઈનછ હોસછ ગતશોક.

એ સાહ સખલઉ દાંનધારી ચલ્યઉ નહીં તે પારખછ.
 તપ્ત ગુણુ જે સાંભલછ તે ઠામિ બધસધ સારિખછ.
 વૃદ્ધતીરથ ગયા, ગંગા, દ્વારિકા ગોદાવરી,
 કેદાર બદરી, હરિદ્વારા, સાર મથુરા વરપુરી,
 અન્ય અકસઠિ સખલ તીરથ કરછ જે ફલ હોછ,
 સાહ શ્રી સગાલ કેરુ રાસ સુણુતાં સોએ.
 વલી જૈન તીરથ કરછ જે એહ જન તે સુણુછ એ રાસ.
 અધિક ફલ એ સાંભલછ ગુણુ સેઠની એ ભાસ.
 . સુણી એહનઉ દાંન મહીંમા ગ્રહછ ગુણુ જે એહવઉ,
 તે લહછ સંપદ સકલ અવિચલ; થાછ નિર્મલ તેહવઉ.
 એ રાસ ભણુતાં હર્ષ વાધછ; મુગુણુ સુણુતાં પાંમીછઃ
 વલી આસ પૂરણુ સકલ હ્રષ્ટઃ અનછ વંછિત કામીછ,
 સોલ સંવત સતસઠછ, માસ વૈશાખછ વલી,
 વદિ બારસછ એ રાસ પૂરણુ, હુઈ શુભ મનની રુલી.
 વૃદ્ધશાલા ગુણુવિશાલા x x x ગંછપતી;
 તસ આણુપાલક કનકસુંદર કહછતુ વઝાયાં યતી
 વિબુધ શ્રોતા ! રાસ સુણુતાં હ્રષ્ટ ભાવ સુ આણુજો.
 શશિ સુર મંડલ તપમતાં જાં રાસ એહ વખાણુજો.

ષ્ટિ શ્રી સગાલસાહ રાસ સંપૂર્ણઃ ॥ સંવત ૧૬૭૦ લખિતં ॥

સુરદાસકૃત,

સગાગપુરી

રાગ ગાહી.

શંભુ' વણાએક, પૂરે આશ ગવરીનંદન ગૂંણ લીલવિલાસ.
 ગજવદન ગરવો ગુણપત. સુધ બુધ રે તેહેને શત.
 મુષક વાહન. તાત (નરેશ,) મહેશ. ઉત્તમ મત આપો ઉપદેશ.
 ચતૂરમુખ તો છે રે બ્રહ્મ. પ્રોહોઢાં છે તેહેનાં 'પ્રાકંમ.
 તેહેની તંનઆ તૂં, સરસ્વતી. તાત તંમારો પ્રજાપતિ.
 હું લઘૂ બાલ છૌ રે મત, કાંઈ ન જાણુ અક્ષર, શત.
 ધનજી ભટને લાગુ પાએ, ગાઈ જીગજીવન જાદવ રાએ.
 હરી ભટનો તું રે તંન નિરમલ, લેખ કાંઈ તાહારૂં મંન.
 હરીઆદ માહે તાહારો વાશ. તાહારી પાશે કવે સુરદાશ.
 એ કથા જે શ્રવણે ધરે, પાતિક કાટ તેહેનાં પરહરે.
 પુત્ર તણો તેહેને ન હોએ વિભોગ. ભૂઅસ્થલમાં પામે ભોગ.
 અરજીન, ભીમ, જીધિજર, ધરમ, નીકુલ શેહેદેવ ને ઉતંમ કર્ણ.
 કરણ તણું સું કરૂં વખાણુ, જેહેને તાત તપે રે જાણું.
 કુંતા સરખી જેહેને માત, પાંડવ પાંચ સરખા ભાત.^૧
 પ્રાતૂકાલ જેણે સમે થાએ, તેણે સમે દાન દેતુ કર્ણ રાએ.
 શવા ભાર તાં આપે હેમ નખેત્ર તો તાં કુશલીખેમ.
 શવા ભાર શોષણુ આપતો. કાઢું જીવ્યાએ ફરી નહી ખેલતો.
 જતી સંન્યાસી આવે કોડ. તેહેની સ્તુતિ કરે કર જોડ.
 દાન દેતો ન કરે નાકાર. એહેવા ખત્રી કર્ણ દાતાર.
 ખત્રીનું ખત્રીવટસં ચંતરે વઢતાં વઢતાં આવ્યો અંત.
 શમ્રથ સૂધ તે કર્ણજી જાણુ પડ્યો પ્રથ્વી તે વેધ્યુ બાણુ.^૩

ફોં ૧ સઘલે વીક્ષાત ૨ મંન

૩ સમ્રથ તે સૂધ તે કર્ણજી જાણુ પડ્યો પ્રથ્વી ને વેધ્યુ બાણુ.

નારાએણું લીએ છે નામ રસનાએ બોલે રામ રામ.
 તેણે સમે આવ્યા શ્રી હરી બ્રાહ્મણ કેરો વેષજ ધરી.
 શ્રી કૃષ્ણજીએ વાણી ઓચરી. “માનભાવ ! તૂં દાનેશરી.
 માહારે મન મોટો ભાવ આવ્યો. તૂંહુંને બચવા હું આવ્યો.”
 “માહરુ સ્વામી ! સૂં આપીએ ? કાંઈ સમીપ હોએ તે લેઈ સોંપીએ.
 મણી માંણેક મોતી ભંડાર. કાંઈ નથી, કેહે કર્ણ દાતાર.
 “હું કરી આવ્યો મોટી આશ. કાંઈ રે, કરણ ! મોકલે નિરાશ ?”
 સૂરજસૂત કેહે, “સાંભળ. યતી ! કનક તણી માહારે દાંતે રતી.
 પંડિતજી ! લાવો પાપાણુ.” કુંતાકુંચર કેહે ચતુર સુખાણુ.
 વલતા બોલ્યા શ્રી ભગવાન : એ તો કંઠીએ મે નથી શેવ્યાં દાન.
 અઝમડતા આખડતા કંણુ ગયા, તેટલે દયાલજી પ્રગટ થયા.
 “માગ, માગ, રે, તૂં રાજન ! હું તૂઝનિ થયો તુષ્ટમાન.
 હું તૂઝનિ તુઠોરે દેવ. માગ માગ રે કણ ! અસ્વમેવ.”
 “સ્વામી ! તિલક બ્રહ્મણને હાથે સાર. માતહસ્તક માહારો આહાર.
 પુત્રતણે હાથે પંડદાન. મચ્છા કરો મુઝનિ, શ્રી ભગવાન !
 સ્થાને વાસુ, ને સુકલે જન્મ. એ તૂં પ્રસંન જનાચરજૂન.
 નયણે નવ દેખું પર વસ્ત. તાહારે ચરણે રાખું મત.
 પરચત્રી વેલાં નુંપૂછક થાએ. સેહેદારા સું જોવંન જાએ.
 સ્વામીકાજ માહારુ જાએ જંત. કુંચારી ભોએ દેહન દે અંત.
 ભક્તિ કરતાં ચંત ન ચલે સૂરજનો સુત સ્વર્ગ પલે.
 આનંદો અંગે અપાર દેખી કનક તણા ભંડાર.
 સહુ દેખે સુતુ સોત્રણુ : હૈયે હરક્ષો ખત્રી કણુ.
 હેમ ભલું ન કરાએ ભક્ષ. અન વિનાં કેમ બેસુ સક્ષ ?
 અન્ન વિનાં રહ્યો ટંલવલી, જેમ જલછંડાવી માછલી.
 ભૂખ ખત્રીની દેહને દંમે. અંન વિનાં લાંઘણ કેમ ખમે ?
 અન્ન વિનાં તેહેને પડે અપવાશ. સ્થાનકે ખેશી થયો નિરાશ.
 જેહેવું દીધું પોતાને પાણુ, તેહેવું પામીજે નીરવાણુ.

જેહેવું દીધું તેહેવું પામ્યા સહી; વાવ્યા પાખે કાંઈ લણીએ નહી.
 કૃષ્ણ કેહે; “ કર્ણ ! અવિધાર. તેં કાઠોને કર્યો ઉપગાર ? ”
 “ સ્વામી ! અભ્યાગત આવ્યો એક મંદિર માહારે કરી વિશેષ.
 આંગતસ્વાગત કીધી અતી. શોવણ ન લીધું એકજ રતી.
 પ્રધારથી હુતો અપાર. કરે કરી દેખાડયું દાર. ”
 કૃષ્ણ કેહે. રે કર્ણ ! અવિધાર. જે આંગલીએ દેખાડયું દાર,
 તે આંગલી મુખ માંહે ધરો. કર્ણ ! અહમારું કહું કરો. ”
 મુખ માંહે મેહેલતાં વાર. પંચામ્રત આવ્યા ઓડકાર.
 કર્ણ કેહે, “ રે કૃષ્ણ ! અવિધાર. એક વાર અત લોક અવતાર.
 અનંદાન હું દેઉં ધણું; પ્રધારથીનું દૂષ્ણ હરું.
 ભૂલો આવ્યો ને ઠાલો ગયો. તે માટે મારો દેહ દફો.
 દોગે કર જોડી કેહે સુરદાસ. “ અંત્રિક્ષ આવ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ.
 કંણકથા થે રે પૂરી. હવે કેહેમું તે શગલપૂરી. ૬૧
 રાગ ગોડી.

કાંતી નગરી તો નીજ વાસ. તાંહાંનો લોક છે લીલવિલાસ.
 ધર્મ, દયા, મત સત અપાર. અસત ન ખોલે એક લગાર.
 બંગાલનો સુત શગલ શેઠ. તેહેને ચેલઓ પડઓ પેટ.
 શગલ શેઠની અસ્ત્રી ચંગાવતી, ચેલૈઆની માતા શતી.
 કૂડ કવલ મારેગ તજે. શ્રી લગવંતને લાવે લજે.
 પંતની પતનું એકજ મંન, ચતુર ચેલૈઓ તે ધન ધન.
 ખંડ ખંડ તેહેની ચાલી દયાત તેહેને વખાણે શ્રી વૈકુંઠનાથ.
 કૈલાસ વાસો વસે ત્રિપુરાર જોડિ શત એહેનું એક વાર.
 જોઉં પારખું પીડા કરી. બારે મેઘ ! તંમ્યો ભાંજો ભરી.
 બારે મેઘ ! તંમ્યો કરજો કાજ. ઉતાવલા થઈ વરશો આજ.
 જોઉં જતી ઘેર કિમ આવશે. શેઠ શગલ ત્યારે શત છાંડશે.

રાગ મહુલાર.

બારે મેઘ આવ્યા. ઝડ કરી. ત્યારે વરસ્યો અખંડ ધાર રે.
 ચંદ્ર સુરજ નહી દેખીએ. નહી ઉઘડે એક લગાર રે. ૧

ધસ્વરે અંતર જોઈઉં, કેહેવું છે એહેનું મન રે.
એક ઉદર, પાણુ પોઢા પાતલા. હરનું પરુએ પચું છે તન રે.
કાઠી કરપ કરડીઓ હરને દાંતે બાધા શેવાલ રે.
પરુ તણા પરવાહા વેહે હરને મોઢે ગલે છે લાલ રે. ૩
એહેવો મેલો વેશ ધરી કરી જો એકા દેહેરા માંહે રે
આનંદ અંગે અતિ ઘણો જોવા નીશર્યા નર ને નાર રે ૪
તેહેવે દેવલ દાખઉં એકા દીકા દેહેરા માંહે રે.
“સ્વામી ! દેવ તણો તું દેવતા હું પામી પરમ નિધાન રે, પ
મુઝ દીન ઉપર દયા કરો જેમ ઘર પુર પાવન થાએ રે.”
પછી શેઠ શગલ ચંગાવતી પેલા જતીને લાગે પાચરે.

રાગ અઢોલ ગોઠી

- સ્વામીજી, એણી પેર જોલે છે અબ્યાગત રે,
“સાંભલો નિ સૂધી વાત રે.

હું કિમ્બાવૂ? જૂઓભી દુખ, સૂં કરૂં, જો દીલેરે?

જોગ ને, જુઓ રે, ભાષ્યો ! નહી મલે રે.

રગત રાખુ ન રેહે પરુ તણા પરવાહા વેહે,
દારુણ દુખે દેહ ” એમ કેહે રે.

રાગ મલાર

શેઠ શગલ ચંગાવતી વલતાં બોલ્યાં વાણી એમ રે.
“માહારા શ્રાંમી ! મંદિર પધારીએ હું તો શેવ કરૂં અંનુદિન રે
વેહેલા થાજો. વાર મ લાયો. સી માંડી પૂછાપૂછ રે ?
પછે અસ્ત્રી ભરથારે કિયલ્યો, ઓછંગે લીધો અતીત રે.
અતીત અંગે ઉતરે લોહી પરુ તણા ઓધરાલ રે,
ચંત કેહે એહેનું (ન) ચલે ક્ષણ માત્ર એક લગાર રે.
શતી તાં એહેવી શાધવી: તંમ્યો સાંભલો મીહરા નાથ રે,
જો-જો જતીને વાજતૂં રખે ખૂચતા આપણા હાથ રે.
જુગતે જતીને જલવે હૈઅડે આણે અતિ હાશ રે
એમ કરતાં લેઈ આવ્યાં તે પોતાને અવાશ રે,

વીઝણો લેઈને વા નાખે એહેવી કરે આગતસ્વાગત રે,
 શેજ તળાઈ ઉશીશડાં હરને મમૂરીઆં બેહુ ગાલ રે.
 એમ કરીને પાથરાં, સ્તૂતી કરે શેઠ શગાલ રે.
 પછે વલી ઉતાવલાં એમ રશોઈ નીપાઆં રે.
 પંચામ્રત પ્રીશી કરી 'માહરા સ્વામી ! તમે જમો રે.'
 વલતા અબ્યાગત બોલીયા: "તંમ્યો શાંભલો શેઠ શગાલ ! રે.
 તમારા મન માંહાં છે જે અંનનો એ કરશે આહાર રે.
 અંન તણી માહારે આખડી કાંઈ થયા છે બહુ દિન રે.
 મુઝનિ પૂછો તો કહું હું તો માંશ કરું ભોજન રે"
 આણું અખાદ અજ તણું તેહેને વેગે ન લાગ્યો વાર રે.
 પ્રીશીને આગલ ધરું. હવે તેહેનો ન કરે આહાર રે.
 વલતાં અબ્યાગત બોલીઓ: "તૂં શાંભલ, શગાલ શેઠ ! રે.
 એક અન્યોપમ એલેઓ તે પડ્યો તાંહારે પેટ રે.
 તેહેને વધ કરો ઉતાવલો. જાઓ કાંઈ ન લાગ્યો વાર રે.
 મુઝનિ પૂછો તો કહું હું તેહેનો કરીશ આહાર રે."
 "સ્વામી ! પુત્રવાત તો પાધરી, આપણે ઘેર છે જેહ રે.
 માહારા સ્વામી ! શવારું શે ન કહું ? ખૂધા પીડે તહમારી દેહ રે.

રાગ મારુ

વેહેલા થાઓની માહારા નાથ ! રે

લાવો. ગીઓ છે નીશાલીઆની શાથ રે. ૧

માહારો લાડગેહેલડો પૂત્ર રે,

તે તો લણવા ગયો છે સૂત્ર રે. ૨

માહારા વાહાલા ! તૂં વેહેલો હોડે રે.

એક જતી ને ખૂધા પીડે રે. ૩

એહેવી શાંભલી જતીએ વાત રે.

એ રૂપ ધર્યાં જદુનાથ રે. ૪

એક બેઠું રહ્યું અવાશ રે,

• બીજું , ગઈ . એલૈઆને પાશ રે. ૫

“ તૂં તો શાંભલે, એલૈઆ ! વાત રે.

• તૂંને મારશે તાહરો • તાત રે. ૬
ધેર, આવ્યો અભ્યાગત એક રે.

તેણિ વાત* કરી વશેખ રે. ૭

તેં તો અનની વાટે ન જાએ રે

તાહરા તંનનૂં અખાત ખાએ રે. ૮

તૂંને આપ મારે વિશવાસી રે

• તૂં તો જ ની ધડી બે નાહાશી રે. ૯

• રાગ ધન્યાશ્રી

ત્યારે નાંધડીઓ નીશાલીઓ રે બોલ્યો વાણી બાલ:

“ માહરા શંન્ધસી ! શાચૂ સ્ત્રીઓ રે, સ્વામીજીએ કીધી માહારી શાર. ૧

હું તો ઉમઆ અંગથી ઉપનો રે, પીડાએ પ્રશાવ્યો રે પૂત.

માશ દશ દુખ ભોગવ્યું રે, માતાએ ધોયાં રે મલમૂત. ૨

હું તો પાલીને પ્રોટો કર્યો રે, તેહેને કિમ દેઉ રે પૂઠ ?

ફૂલું ન માને માત તાતનૂં રે તે છોરુને નહી હોએ રે છુટ. ” ૩

ત્યારે કુંયરે કર ખડીઓ ગ્રહો રે, માથે પાટી રે સાર,

ચરણ વાહે ઉતાવલો રે, પિતાજી ને કીધો રે જુહાર. ૪

ચરણ લાગો ચંગાવતી રે, માતાએ દીધી રે આશીશ:

“ માહારા કુંયર તૂં કાડામણા ! છેદવાને આંણ્યો રે તાહારું શીશ ! ” ૫

× “ માહારી જનુની ! વાર ન લામએ રે, વેહેલી થા રે મોરી માત !

પેલા જતીને જમાડવા રે, અંખ્યાને કરો ને ઉપધાત. ૬

• વલણ*

ઉપધાત અંખ્યાને કરો, માતા કર બેડી કુંચર કહે,

× જનની-બેડિ ન લામએ રે વેહેલી થા રે માહારી માત.

* રાદિ.

હવે વધ કરો. ઉતાવલી. ભૂખ જતીને દેહ દેહ. ૭
એહેવો સાત વરસનો બોલે વાણી શા માટે શાંશો કરો ?
હવે વિધ્ય કરો ઉતાવલી, તંબો માયા મનથી પરહરો. ૮

વલણ

પરહરો માયા છેદો કાયા, હૈએ હરખ આણો. હસૂ.
તમારે હાથે માહારા પ્રાણ જાએ તો વેગે વેકુંઠ જો વસું.

રાગ કેદારો

વેગી હોરે, માત મોરી ! છારો કહેતો હે બૈરોબેરી.
ભૂખ જતીકું પીડા ભારી.
અરથ ગરથકા માત ! લોભ ન કરના, ઉડખઆંપછી માતા ! પડા રે લંગાણ.
હમ તમ છૌ રે માતા ! દૂર પૈઆંણ.
કીશકી લેણ ? માતા ! કીશકા રે ભાઈ ? શખા મલે હી બાટ બટાઈ.
જો રે જ(એ)ગે માખાપ ઓર માઈ, ત્યારે પાએગે માતા પુત્ર લલાઈ.
તખ આપોપે (માતા) મંદિર પલાઈ
કરે વિલાપ અંતર દૂખ આણી. નૈયણ નીર વેહે જલપાણી

રાગ વેરાડી

ચતુર ચંગાઈને શેઠ શગાલ બોલે બેશાડો એલૈઓ બાલ,
ભાવે ભગત રામની કરી, એલૈએ શમયાં શ્રી હરિ.
નાંધડીઓ રાખો નિરધાર, પાલી લેછને કરો પ્રાહાર,
પુત્ર એલૈઓ ચતુર સુજણ માખાપે મલી લીધા પ્રાણ.
પુત્ર અખાત પાક જ કરી માતાએ રાંધૂં ભાણડે ભરી.
ચાલી પૂરીને મૂંઝી પાશ, “ જમો, જતી. મુને દીઓ આશ. ”

એ તોહોએ પ્રંડીત જમું નહી. શારૂં મસ્તક રાખૂં કહી ?
 એ રાંધૂ તમે અંગ જ શહી. શારૂં મસ્તક રાંધૂ નહી. ”
 પતની પત બેહુ લાગે પાએ. “માહરા સ્વામી ! તમને અંણખ જ થાએ.”
 “તો ઉતરશે માહારી રીશ, બેહુ જણાં મલી એહેનું ખાંડો શીશ.
 અંતોઅંન્ય ગાએ ખાંડણાં. જે આંસુ પહે તમ તણા
 તોયે તમ્યોને દેઉ શ્રાપ. ભૂખો ઉડી બાઈશ આપ.

રાગ પરજીઓ

દૂવાંઝ પોકારે થડ ચઢી “ કાંએ જનમી મોરી માએ ?
 પુત્ર ! પોઢો પારણે. વહવન લાગી રે પાએ.
 પુત્ર, પુત્ર, કુલતર પુત્ર. કરશણ પુત્ર આગેવાન.
 જેહેને પછોકે પુત્ર નહી તેહેનો ઘણા કુઆ નવાંણ
 શેઠ શગાલ કેહે રે “ હૈઆ ! રહેજે હાથ તો

ટલતો રજે અંગતો
 મસ્તગ ખાંડતાં ચેલનું રે.

ખાંડણા માંહે મેહેદ્યું છે શીશ
 કાંઈ નથી રીશ માએ આપને રે.

માહરા કુંચર ! તાહરું કામલ ખાંડણું અંગ
 મિ પાપણીએ લંગ કીધું ચેલૈઆ રે.

માહારા કુંચર ! તૂને ભમરૂલી ભાવતી
 બોલાવે ચંગાવતી: કાલા બોલ દો રે.

માહારા કુંચર ! તાહારી નાશિકા તો નીરમલી
 દાંત તે દાદેમ કલી, માહરા ચેલની રે

માહારા કુંચર ! તાહારાં અધર તાં રાતાં
 શેઠ શગાલ કેહે આતા ! મુહુંને બોલ દો રે

માહારા કુંચર ! તાહારી કેડનો કુણદોરો
 તૂઝ સરખો ને ગોરો કાલા ! કેા નહિ રે

માહારા કુંચર ! તૂહને પાશે લેઈ જમાડતી
 સીધાશણ માંડતી કાલા ! બેશણાં રે

મેં જાણું મોરે પાએ વહ લાગશે
 કુલને અજવાળશે માહરા કંચનું રે

માહારા કૂઅર ! તાહારી સૂખડી પહુઆ દાલીઆ
 નાંધડીઆ નીશાલીઆ સહુ આરોગતા રે
 ખાંડણુ ખાંડતાં બાંહોડલી શે ન તૂટે ?
 આંખડલી શે ન ફૂટે ? કાલાને ખાંડતાં રે
 પુત્ર તણા મોટાં તે વિન્નેગ
 કેમ મન રાખૂં (શોગ) ? અવતી વેહેર દીઓ રે
 ખાંડણુ ખાંડતાં આંસડાં પલાએ
 રખે ઉઠી જતી જાએ ઘેર આપણેથી રે
 રાગ રામઝી

ચતૂર ચેલૈઓ શૂર. શીશ તેહેનો કીધો ચૂર.
 ખાંડીઉ માઆપ મલી રાંધઉ આપ
 આગલ તે મેહેનૂ પ્રીશી.
 બોલ્યા તે વાણી હસીઃ
 વેહેલા થઈને આરોગો માહરો સ્વામી ! સંન્યાસી !
 હવે કાંઈ કાઢો વાંક ?
 સુરત જિમ કરે રાંક.
 વાંઝીઆનું અંન કિમ લીજાએ અગ્રજ પાક ?
 લીઓ અંન તમ પહરૂં
 માહરિ પાછો હું પરવરૂં
 વીમાંસા વીના એહેવૂં સું કહૂં ને સું કરૂં ?
 તમારૂં ન આવે કાજ,
 પાણી પીવાને અગ્રાજ.
 વાંઝીઆનું અંન તો કીજાએ ત્યાજ
 માથે લાણું રે કરંમ.
 હપે કીજાએ સું કર્મ ?
 લાલની હુતી વલી આસ્થા મુલગા ખોહીએ રે કર્મ.
 શતી કેહેરે 'કંથ' ગ્રાણુ.
 પ્રથવી એહુ પડીઆ પાણુ
 પુત્રની તે હવી હાણુ જતી જમ્યો નહી નિરવાણુ.'

સતી કેહે સીશ નામી:
 શાંભલો, શંન્યાસી ! સ્વામી !
 હજી હું વાંઝણી નથી. માહરાં સ્વામી ! શંન્યાસી !
 બોલું નહીં સ્વામી જીહું,
 દેખાડું નિ તમે ઉઠું.
 માહારી કુખે છે સ્વામી ! ખીજી રે બેઠું.
 ચતૂર ચંગાઈ સતી
 હાથ માહે લીધી : કાતી
 ઉદર વાહે તાં વલગા શ્રી કમલાપતિ.
 માગ માગ રે તું વર
 તુંને તુઠા શ્રી વીશંભર
 બોલાવ બેલૈઓ તાહારો પૂત્ર સૂંદર.
 તેડતાં તે આવ્યો તંન
 અંગ દીધું આલિંધન
 સ્વામીજીએ પૂત્ર આપો જેહેવાં આપણુ પામ્યા તન.
 માએ બાપ તે ચેલ પૂત્રને નરખે.

પાશેથા દગ્ગાલજીના ચરણ પેખે.

રાગ ધન્યાશ્રી

દીનાનાથ દગ્ગા કરી, શાહેલડી, ભવદુખ ભાંજે જેહ
 શેઠ શગાલ ચંગાવતી શાહેલડી રે ભવદુખ ભાંજે જેહ
 પુત્ર ચેલૈઓ તેહ શાહેલડી રે
 કાંતી કરા લોક તે આવ્યા અમારે શાથ શાહેલડી રે !
 ચોરાસી ચહુટાં ભલાં, શાહેલડી રે, જે છે કાંતી મુઝાર
 તે કૈલાશે વાશે વશીઆં શાહેલડી રે !
 દીનાનાથ દગ્ગા કરી.
 એરે કયા જે શાંભલે તેહેને કીપા હોએ મોરાર
 જનમ જનમનાં અંધ ટલે

એ કર બેડી કેહે સુરદાસ : અંત્રીખ આવ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ.

સૂરદાસકૃત

કર્ણ વખાણ

રાગ ગુડી.

સમરૂં વણાયગ પૂરવિ આસ ગવરીનંદન લીલવિત્રાસ.
 ગજવદન ગિરૂઉ ગણપતિ, સિદ્ધિ બુદ્ધિ જેહનિં બિહુ સતી;
 મૂષક વાહન; તાત મહેસ. ઉત્તમ મતિ આવુ ઉપદેશ.
 ચાતુર્મુખ તાં છિ રે બ્રહ્મ, જેહનાં મોટાં છિ પ્રાકર્મ.
 તેહની તનયા તૂં, સરસ્વતી ! તૂંહનિં શેવધ મુનિજન જતિ.
 આદિ માતા ! તૂં માહારી માત. મૂં સુતનુ 'મ મૂંકિસિ હાથ
 જગજનની, અંબિકા તૂં. દાસ તહારુ ઈં રે 'હં.
 અરે, અંબા ! તૂં છિ રે અનુપ; દૈત્ય દબ્યા તિ આણી કાપ.
 છોરૂ કછોરૂ હ્રષ્ટ રે આપ, તુંહિ ન દિધ છેહ માય નિ બાપ.
 કમલભૂતનયા તાં સોધ. કહિ સૂરદાસઃ મૂંસાહામૂં જોધ.
 સાર કરુ માહારી, સરસ્વતી ! તાત તાહારુ પ્રજાપતિ.
 વૈષ્ણવજન ! હં તાહારુ દાસઃ તહારી દયા કરી ગાઉં અબ્યાસ.
 અરે, વૈષ્ણવ ! મૂંહનિં કરુ રે મયા; દીન બપરિ આણીજિ દ્યા.
 લધુ કવિની લધુ છિ મતિઃ કહી ન જાણૂં અક્ષરસુદ્ધિ.
 એ કથા જે શ્રવણે ધરિ, પાંચ પાતક તેહનિં પરિહરિધ.
 સાંભલતાં દ્યા ધર્મ બપજિધ; કૂડ કપટ લોભ મોહનિં ત્યજિધ;
 પુત્ર તણુ તેહનિં નુહિ વિયોગ; ભૂતલ માંહિ તે પામિ ભોગ.
 અર્જન ભીમ યુધિષ્ઠર ધર્મ સહિદે નકુલ નિકર્ણ ઉત્તમ.
 કર્ણ તણૂં 'હં કરૂં વખાણુ, 'જેહનિ તાત તપિ તાં લાણુ;
 કુંતા સરિખી જેહનિં માત; પાંચિ પાંડવ સરિખા બ્રાત.
 પ્રાતઃકાલ તણુ પોહોર એક કર્ણ દાન દેતુ સવિશેષ.
 સવાં લાર સોનું આપતુ, જિંઠા જૂઠું નવિ બોલતુ.

જતિ સન્યાસી આવિ કોડિ. તેહની સ્તુતિ કરિષ્ઠ કરજોડિ.
 “મુનિ ! કહિ, મનિગમતૂં આપીષ્ઠ. અપાર, સ્વામી શત લીજીષ્ઠ.
 દાન દેતાં ન કરૂં નકાર.” એહવું કર્ણુ સહી દાતાર
 સેનું આપી સંતોષિ અતિથ. અન્ન ન દેતુ એ કૂંસીથ.
 સગલ કરિષ્ઠ કર્ણુ સંગ્રામઃ સાહસુ કોષ ન ધાલિ હામ.
 મહા પરાક્રમી; અનુપમ વાત; અતિ બલવંતુ નિ વિખ્યાત,
 ક્ષત્રી(નિ) ક્ષત્રીવટસ્યૂં ચંત. વઢતાં વઢતાં આવ્યુ અંત,
 સમરથ સૂરુ કરણુ સુબાણુ અવની પડીઉ વેધ્યુ બાણિ:
 નારાયણનું લેતુ નામ. રસનાઇ બોલિષ્ઠ રામ રામ.
 એહવિ સમિ આવ્યા શ્રી હરિ વાડવ કુરુ વેજ ધરી.
 વિપ્રજીષ્ઠ વાણી ઉચ્ચરી, “માનલાવ ! તૂં દાનેશ્વરી.
 તૂં તાં માહારિ મનિ ભાવીઉ, તુ તૂંહનિં યાચવા આવીઉ.
 કાંઈ એક મૂહનિં છુ રે દાન” : બ્રાહ્મણ વેષિ વદિ ભગવાન.
 બાણિ વેધ્યુ બોલિ કર્ણુ : “મયા કરુ મૂક્તિ. બ્રાહ્મણ !
 માણિક મોતી હેમ ભંડાર કાંઈ નથી.” કહિ કર્ણુ દાતાર,
 “સ્વામી ! તૂંહનિ સ્યૂં આપીષ્ઠ ? સમીપિ હૂષ્ઠ, તુ લેઈ સૂંપીષ્ઠ.”
 વલતૂં વચન કહિ શ્રીરંગ, “પ્રાર્થ્યા પૂઠિ ન કીજિ ભંગ.
 કરી આવ્યુ હૂં મોટી આસ. કાં, કર્ણુ ! તૂં મૂકિ નરાસ ?”
 સૂર્યસુત કહિ, “સાંભલુ, યતિ ! કનક તણી તાં દાંતેરતી.”
 પંડિત પેલુ લ્યાવુ પાપાણુ : “કૂંતીકૂંચર કહિ ચતુર સુબાણુ.
 અડવડતુ અડવડતુ ગયુ, તેહવિ દયાલજી પ્રગટ જ થયુ.
 “માગિ, માગિ, રે ! હૂં તુષ્ટમાન. ભલુ ! ભલુ !” કહિ શ્રી ભગવાન.
 “હૂં તૂંહુ તુઝનિં.” કહિ દેવ, “માગિ, કર્ણુ ! તૂંહુ અવશ્યમેવ”
 કર્ણુ કહિ, “રે, શ્રી જુગદીશ ! વલી વલી તૂંહિં નામૂં સીસ.
 સ્વામી મુઝા ! નિ શ્રી વિશ્વનાથ ! સ્તુતિ કરૂં હૂં જોડી હાથ.
 તિલક બ્રાહ્મણ આપુ સાર. માર્નિ. પાણિં મુઝ આહાર.

પુત્રતણે હાથે પિંડદાન. મુઝનિં મયા કરુ, લગવાન !
 * પાત્રને હાથે માહરું પુણ્ય. માહરું મનુ તું શું અનુદિન
 ગંગાતટિ માહરૂં પતન, કરણ કહિ, તુ માનિ મન્ન.
 સ્થાનિક ? વાસ; સુકુલિ અવતર્ણ; તું પ્રસન્ન તુ. સામલવર્ણ !
 નયણે દેખૂં પીવારુ માલ, તાહારે ચરણે ચિંત, ગોપાલ !
 પર સ્ત્રી વેલાં નપુંસક ચાઈ. સ્વદારાચૂં યૌવન જાઇ.
 સ્વામી કાર્યિ માહારુ જાળે જંત. કૂંચારી ભૂમિ મૂહિં દહંત.
 સ્વામી ! શેવકનિ થાપીછ, મયા કરી મૂહિ આપીછ. ”
 સ્તુતિ કરતાં ચિંત ન ચલ્યુ. સૂર્યનું સુત સ્વર્ગિં પલ્યુ.
 આનંદ અંતરિ હૂઉ અપાર, અનિ કનક તણાં પેખિ ધરદાર.
 રયૂં દેખિ ? તુ, સાવ સુવર્ણ. અંતરિ હરિજ્યુ ક્ષત્રિય કર્ણ.
 હેમદાન તાં દીધૂં બહૂ. કનક તણૂં તાં દેખિ સહૂ.
 કર્ણતણૂં પીડાઇ તન : ભોજન લખવા ઊપરિ મન્ન
 અવટાઇ તે અનુદિન : કૌંતાકૂંચર ન પામિછ અન્ન.
 અન્ન વિના રહ્યુ ટલવલી, જિમ જલહંડાવી માછિલી.
 અન્ન વિના પડીઉ ઉપવાસ. સ્થાનકિ ? ઝિહુ થઈ નિરાસ.
 સ્તુતિ કરિ છિ ધણી રે ધણી, તેતલઇ આવ્યુ વૈકુંઠધણી.
 કૃષ્ણ કહિછ, “ કાં ? દાનેશ્વરી ! ” કર જોડી કર્ણિઈ સ્તુતિ કરી :
 “ સાર કરુ માહારિ, સામલવર્ણ ! સ્વામી ! નથી રે લરણ પોષણ,
 પોઠી પીડા, જે નહી અન્ન. મયા કરુ મૂહનિં, મધુસૂદન ! ”
 “ જેહવુ તું ચાલ્યુ મૃત્યુલોકિ, તેહવા તૂઝનિં મિલીયા યોગ.
 જેહવૂં દીધૂં તેહવૂં પાયા સહી : વાવ્યા વિણ કિમ લણીછ લઈ ?
 જેહવૂં દીધૂં પોતાનિ પાણિ, તેહવૂં પામીજિ નિર્વાણિ.
 હેમ દીધૂં, તુ પામ્યુ હેમ. જે ન દીધૂં તેહવુ નિત નેમ. ”
 “ સ્વામિ ! મેં અન્નદાન ન દીધ. સંસાર માંહિ અવતરી રયૂંકાઇ ?
 ધરણીતલિ હું ભૂલુ લમ્યુ. અન્ન દીધા વિણ દેહકુ દમ્યુ.

* પુત્રપાણિ માહારૂં પાન માહારી મનિ તુ શું અગ્રહ દાન.

• સ્થાનકિ

મિં મૃદિં નવિ જાણ્યુ મર્મ. સંસાર માહિ સ્યું કીધુ રામ ?
 કાલુ આવ્યુ, નિ ભૂલુ ગુણ. અન્ન દીધા વિણ દુખીઉ ચ્યુ.
 સ્તુતિ કરું છું વારોવાર. ગિરદ વહિ ખાલુ પ્રહાર્યારિ.
 પ્રાકર્મનું હું પાર ન લહું. 'એક રસના' - એકવું કિમ કહું ?
 "કરણુ કહિ, તિ કીધુ ઉપગાર ?" "સ્વામિ! અભ્યાગત આવ્યુ ધરખારિ
 અભ્યાગત તાં આવ્યુ એક માહારિ મંદિરિ કરી વિશેખ.
 અભ્યાગતનિ સ્વાગત કીધી અતિ. કનક ન લીધું એકિ રતી :
 'હુધારથી હું, ભૂખ્યુ અપાર.' કરિ કરી દેખાડું દાર.
 કૃણુ કહિ, "કરુ ! તું અવધારિ તે અંગુલિ મુખ માહિ ધારિ.
 કરણુ ! અહારું કહું રે ! કરુ. " પ્રમાણુ ખોલ તે હરિનુ ખરુ :
 મુખ માહિ ભુજ મેહલતાં વાર અમૃતના આવ્યા બિડકાર.
 કરણુ કહિ, "રે ! ક્ષમા અવધારિ. એક વાર મૃતિલોકિ અવતારિ;
 અન્નદાન દેજ અતિ ઘણું; હુધારથીનું દુખડું હરું.
 આ વારનું આપુ અખધી." સ્વામિનિ કરણિ વાણી વદી.
 બિહુ કર બેડી કહિ સૂરદાસ : વખાણીઉ કરણુ લીલવિલાસ.

રાગ આસાહરી

શાંતી નગરીનુ નિજ વાસ, બિહાંના લોક છિ લીલવિલાસ.
 ધર્મ દયા મતિ સતિ અપાર. અસત્ય ન ખોલિ એક લગાર.
 બંગાલનુ મૃત મૃગાલ શ્રેષ્ઠિ, તેહનિ ચેલૈઉ જાપનુ ખેટિ.
 મૃગાલની સ્ત્રી ચંગાવતી, ચેલૈયાની માતા મહાસતી.
 પત્ની પતિનું એક જ મન, ચતુર ચેલૈઉ તેહનુ તન.
 અધમ પક્ષનિ દૂરિં ત્યજિષ્ઠ; શ્રી ભગવંતનિ ભાવિ ભજિષ્ઠ.
 લય લાગી લક્ષ્મીવર સાથિ. પુન્ય કરિ પોતાનિ હાથ.
 યતિ સંન્યાસી અતિથિ અપાર તેહનિ વખાણિ વણું અઢાર.
 અતિથ અભ્યાગત આવિ લક્ષ; ભાવિ કરિ ભોજનનિ ભક્ષ.
 સ્ત્રી ભર્તાર ભલી અકિત જ કરિષ્ઠ; અમૃતવાણી મુખિ ઉચ્ચરિષ્ઠ.

પુત્ર તણી પોઢેરી વાત : વચન ન લોપે જનની તાત.
 અન્નદાન દીધ તે ધણું. સ્થાનકિ મન રાખિય આપણું.
 ક્ષુધાર્થી ક્ષણ માત્ર ન દલિય, તુહિય કહિનું ચિત્ત ન ચલિય.
 પુત્ર, પિતા નિ^૧. ચંગાવતી—કુટિલ ભાવ કુહુનિ નહિ રતી.
 જતિ જમાડયુ હૂંધ જોહ, અન્નઉદક ઉપજીતિ તેહ;
 તુ ત્રણિ જણુ ભોજન ભખિય : એહવી અનોપમ લાગી વિખિય.
 એહવી તેહની ચાલી વાત. તેહનિં વખાણિ વૈકુંઠનાથ.
 કૈલાસવાસી કહિ ત્રિપુરારિ સત્ય જૂહિ એહનું એક વાર.
 જૂહિ પારખું પીડા કરી. ખારિય મેધ ! ભાંજુ જઈ ઝરી.
 વેગિં વૃષ્ટિ કરુ જઈ આજ. અરે, મેધ ! કરુ એહ કાજ.
 ઊતાવલા વરસુ. ખંચિરે ન ધાર. મ ઊધડસ્યુ એક લગાર.
 જોઈ, જતી ધરિ કિમ આવશિય. સાહાસિક ત્રણિસત છાંડશિય.
 અભ્યાગત આવી નહિ સકિય. ” કૈલાસવાસી વાણી બકિય.

રાગ મહુલાર

ખાર મેધ આવી ચઢયા; કાંઈ વરસિ અખંડ ધાર ! રે !
 ચંદ સૂરજ ન દેખીય, અનિ મેધ ન ઊધડિ લગાર, રે ?
 એષિ સગાલ ચંગાવતી પુત્ર એલૈઉ સોય રે !
 વીજલડી; ધન ઝડિ કરિય; અતિથ : ન આવિ ખારિ રે !
 જતિનિ જમાડીનિ જમિ : એહવી અગડ^૩ અનોપમ સાર. રે !
 ચિહુંદશિ ચાલિ એલૈઉ; જોઈ જતીનિં અપાર. રે !
 ખાર ધન ગર્જન બહુ કરિય. ધાર ખંચિ નહિ ક્ષણ માત્ર રે !
 અતિથ આવી ન હ સકિય. દેવ વરસિ દિવા નિ રાત્રિ રે !
 સત્યવાદી સહાસિક. રે ! અનિ દિવસ પડિય ઉપવાસ, રે !
 તુહિ સત્ય ન છાંડિ આપણું. અન્ન ભખિ નહિ એક ગ્રાસ. રે !
 ભૂખ ત્રિહુંના દેહનિ દમિય, તુહિ અંતરિ ન આણિ દુ.ખ. રે !
 જતી કહી જડિ નાહ; ખીજુ મેધ; ત્રીજુ બહુ ભૂખ. રે !

ધશ્વરિ અંતરિ અનભગ્યુઃ : જોયું, ત્રિહુંનું છિ કેહેતું મન. રે !
 કાઠીજી રૂપ નિ કુષ્ટીકુ રક્તપિરુઇ પચીઉં તન. રે !
 કાલુ કહંદ નિ ફૂળકુ. તેહનિ દેહિ બાધી શેવાલ. રે !
 અદ્વીતર ભુ વ્યાધિ આવીનિ તેહનિ. શરીરિ કરી મંલાલ. રે !
 બિહુ વેષ મિલુ કરી. તેહનું ડીલ દુર્ગંધ ગંધાઇ. રે !
 ઉદર પોદૂં. પાણિ પાતલા.—એહવુ દીહુ રાજધિરાય. રે !
 નયણે નિશિ નિહાલતાં દેહરૂં દીહૂં વનહ મઝારિ. રે !
 આનંદિ અંગ ઊપનુ ઘણુ. જોવા આલ્યાં નર નિ નાર. રે !
 શ્રિષ્ટિ સગાલ અંગાવતી પુત્ર એલૈઉ સોય. રે !
 આલ્યા બહુ પા .

(અપૂર્ણ)

૩-૫

સુરદાસ કૃત સગાળપુરી (૨)

રાગ ગોડી

સગરું વિણાયક પૂરે આસ ગ્યવરીનંદન લીલ વિલાસ
 ગજવદન ગ્યરુઓ ગણપતી સિદ્ધિ સુદ્ધિ એહુએ જોહને ઘેર સતી
 અન્નપતિપુત્રી પ્રણમૂં વાકચાતુરી હર્ષે કવૂં
 આદિ માતા એટલૂં આપીએ અતિ અજ્ઞાન જડ કાપીએ
 આગે અનુકંપા એહને કરી સાંભલ્ય કથા તે કહું વિસ્તરી
 ગર્ભયોગેશ્વર શુક અભિધાન હેલાં હરિપદ પાંખો નિજબ્યાન
 મુષક વાહન તાત મહેશ ઉત્તમ મતિ આપે ઉપદેશ
 ચતુર મુખનો છે રે અલ તોહનાં પ્રોઢાં છે પ્રાક્રમ
 તેહની તનયા તનયા તું સરસ્વતી તુહને શેવે મુનિજન યતી
 આદિ માતા તું માહારી માત હું પુત્રનો મ મૂંડીશ હાથ
 જક્તજનુની અંધિકા તૂં દાસ તહારો છું રે હું

છોર કછોર હોએ રે આપ પણુ છોડ ન દે માય ને આપ
કમલભૂતનયા તું સોય કહે સુરદાસ મૂં સાંહાંમૂં નેય
સાર કરો માતા સરસ્વતી તાત તહારો પ્રજાપતી
વૈષ્ણવજન હું તહારો દાસ તહારી કૃપાએ ગાઉં અવિનાશ
અરે વૈષ્ણવો મુજને કરો મયા મુજ દિન ઉપર્યા આણો દયા
હું લહુ કવિની લધુ છે મંતિ કહી ન જાણું અક્ષર સત્ય
એહુ કર જોડી કહે સુરદાસ ધનંજય વચને કરું અભ્યાસ
હરિહર ભટનો કહિએ તંત્ર તેહેનું નિર્મલ છે રે મત્ર
રવાલ માંહિ તેહનુ વાસ તેહેની કૃપાએ કરી ગાએ સુરદાસ
ધનંજય ભટ તાહારે લાગૂં પાય તાહારે પસાએ માહારે પદ બંધાય
એહવી કથા કો શ્રવણે ધરે પાતક તેહેનાં પંચ પરહરે
સાંભલ્યે ધર્મ દયા ઉપજે કૂડ કપટ લોભ મોહોને ત્યજે
પુત્રતણો તેહેને નોહે વિયોગ ભૂતલ માંહિ તે પાંચે ભોગ
અર્જુન ભીમ જે સહોદર ધર્મ સહદેવ નિકુલ નેં કર્ણ ઉત્તમ
કર્ણતણું કરું રે વિખાણુ જેહેનો તાત તપે રે ભાંણુ
કુંતા શરખી જેહેને માત પંચ પાંડવ શરખા જેહેને બ્રાત
બ્રાતઃકાલ તણો પ્રહર એક કર્ણ દાંત દેતો વિશંખ
સવાભાર આપતો હેમ સદા શિરોમણિ કુશલી ખેમ
સવાભાર સુનું આપતો જિહવા જૂહું નવિ બોલતો
યતી સંન્યાસી આવે કોડિ તેહેની સ્તુતિ કરે કર જોડિ
મુનિ કહિ મનગમતું દીજીએ અપાર સંવામી શત લીજીએ
દાંત દેતો નબ્ય કરે નકાર એહવો ક્ષત્રી કર્ણ દાતાર
સૂત્ર આખી સંતોખે અતીથ અન્ન ન દેતો એકે દીશીથ
કર્ણ કીધો સખલ સંગ્રામ સાંહાંમૂં કાય ન ઘાલે હાંમ
માહા પ્રાક્રમી અતિ પુણ્યવંત અતિ બલીઓ નેં બહુ કલવંત
ક્ષત્રીને ક્ષત્રવટશું અંત ભડતાં ભડતાં આવ્યો અંત

નારાયણનું લે છે નામ રસનાએ બોલે રામ રામ
 તેહેવે સમે આવ્યા શ્રી હરી વાડવ કરો વેષ જ ધરી
 વિપ્રજી વાંણી ઉચ્ચરી માંનભાવ તું દાનેશ્વરી
 કાંઈ એક મુજને દે રે દાંત આલણુ વ્રેષે વદે ભગવાંન
 બાણે વ્રેધે બોલે કર્ણ મયા કરો મુહને શ્રી આલણુ
 માંણિક મોતી હેમભંડાર કાંઈ નથી કેહે કર્ણ દાતાર
 સ્વામી તલ્લને શં આંપીએ સમીપ હોએ તો લ્યજી સોપીએ
 વલતું વચન કહે શ્રીરંગ પ્રાર્થ્યા પૂઠે ન કોજે ભંગ
 હં કરી આવ્યો મોટી આસ કાં કર્ણ મેહેલે નિરાસ
 સૂર્યનો સૂત કેહે સાંભલો જતી કનકતણી છે દાંતે રતી
 પંડિતજી દ્યાવો, પાપાણુ કુંતાકુચર કેહે ચતુર સુર્જણ
 વલતું વચન કહે ભગવાંન એ તો કહીએ સેવા દાંત
 અડવડતો અડવડતો ગયો એટલે દયાલજી પ્રત્યક્ષ થયો
 માગિ માગિ રે કર્ણ તુષ્ટમાંન ભલુ ભલુ કેહે શ્રી ભગવાંન
 તુઠો હું કેહે તુજને દેવ માગિ માગિ રે કર્ણ અશ્વમેવ
 કર્ણ કેહે રે શ્રી જગદીશ વલી વલી ચર્ણે નામું શીશ
 સ્વામી હં હૌઓ સનાથ સ્તુતિ કરે કર જોડી હાથ
 તિલક) આલણુને હાથે સાર માની પાણે માહારો 'હાર
 પુત્ર તણે હાથે પિંડદાન મયા કરો મુહને શ્રી ભગવાંન
 પાત્રને હાથે માહારું પુણ્ય માહારું મનુ તુંશું અનુદિન
 ગંગાને ત્રિટિ માહારું પતંન કર્ણ કેહે તો માંને મંન
 સ્થાને વાસ કુલે અવતર્ણુ તો પ્રસન્ન મુહને સામલવર્ણુ
 નયણે દેખું પરમ કૃપાલ તાહારે ચર્ણે ચિત્ત ગોપાલ
 પરસ્ત્રી વેલા નપૂંછ્યક યાઈ સ્વદારાશં માહારું યૌવન જ્ય
 સ્વામી કારણ માહારો જ્ય જંત કુચારી ભોમિ દેહને અંત
 સ્વામી સેવકને સ્થાપીએ મયા કરી મુજને આપીએ
 ભક્તિ કરતાં ચિત્ત નબ્ધ ચલે સૂર્યનો સૂત સ્વર્ગે પલે
 આનંદો અંતરિ અપાર કનક તણાં પેએ ધર દાર

સૂં દેખે સોહોલું સોવણું હૃદયે હૃદયે ક્ષત્રી કર્ણ
 હેમ દાન તે દીધું બહુ કનક તણું તાં દેખે સહુ
 કર્ણતણું પીડાયે તંન ભોજના ભખવા ઉપરિ મન
 અવટાયે અંગિ નિશદિન કુંતા કુંચર ન મ્યલે અન્ન
 ભૂખ ક્ષત્રીના દેહને દેખે ઉખધી નહી જે ક્ષુધા વીસમે
 ધનેશ્વરીના દેહને નડે સૂર્યાના સુતને લંધન પડે
 અંન વિના રહો ટલવલે જ્યમ જલછંડાવી માછલી બલે
 અંન વિના પડયુ ઉપવાસ સ્થાનકિ બેઠા થૈ નિરાસ
 સ્તુતિ કરે છે ઘણી ઘણી તેટલે આવ્યા ત્રૈકુંઘણી
 કૃષ્ણ કહે રે દાનેશ્વરી કર્ણે કર જોડી સ્તુત્ય જ કરી
 સાર કરો રે સામલવણું સ્વામી નથી રે ભણ્યોપણ
 પોઠી પીડા ધ નહી અંન મયા કરો મુજને મધુસૂદન
 સર્વ નિરંતર દેખું સોવણું અંન ન દેખું એમ કહે કર્ણ
 હેમ ભલું ન કરાવ ભક્ષ અંન વિના નબ્બ દેખું સુખ
 જોહેવું હું ચાલ્યો મૃત્યુલોક સના શું મ્યલીયો સંયોગ
 જોહેવું દીધું તેહવું પાંમ્યો સહી વાવ્યા વિણ ક્યમે લણીધ નહી
 જે દીજે પોતાને પાંણિ તેહેવું પામીજે નિર્વાણિ
 દીધું હેમ તો પાંમ્યો હેમ જોહને દીધું તેહનો નિત નૈમ
 કૃષ્ણજી મેં ન દીધું અંનદાન ફાકટ ફેરો ફર્યો ભગવાંન
 સ્વામી મેં અંનદાન ન દીધ તો સંસાર માંહિ અવતરી શં કીધ
 ભોમિ ઉપરિ હું ભૂલો ભમ્યો અંન દીધા વિન દેહકુ દમ્યો
 મેં મૂંઢે ન જાણ્યો મર્મ તો સંસારમાં કીધો સર્મ
 ઠાલો આવ્યો તેં ભૂલો ગયો અંન દીઠા વિણ દુખિયો થયો
 સ્તુતિ કરે છે વારોવારિ બૃદ વહે બાલો બ્રહ્મચારિ
 પરાક્રમનો પાર ન લહું 'એકિ રસનાઇ કિમ કહું
 માનુષ રૂપ માધવ અવતરી શંખાસુર માર્યો શ્રી હરી*
 'ત્ય વધીને વાલ્યા વેદ ભૂધરજી અવની દુ ભેદ

* અહીંથી શરૂ થતું અવતારવર્ણન ૩ તથા ૩-૬ માં નથી: પરંતુ
 જૂની રીતનું ૭ માં છે.

કૌરવ રૂપ દૃષ્ણુ ઓ ક્યું વાસગ નાગ ક્યો નેતરૂં
મંદરાચલ રવાધ્યો કીધ હાથે સુર અસુર ને દીધ
સમુદ્ર વિરોધ્યો તે વીડલા યૌદ રત્ન કાઢી કમલા
વારાહ . ડાહ્યો રાખી પ્રથવી

નરહરિ રૂપ લીધૂં નરહરી પાપીએ પુત્ર પીડ્યો પેર પેરી
દિવા નિશા નેં ધર બાહાર્ય નાં આકાશ અવ્યની આધારિ
અંતરિ ઉભો આદિ અનંત દષ્ટિયે હવી કમલાકંઠ
ગર્જના કરે બગાઈ બહુ દેવ દાનવ લય પામ્યા સહ
હિરણ્યકશ્યપનો કીધો નાશ અનુચર વચને આંધ્યો ઉદ્ધામ
વામન વેષ લીધુ વિશ્વનાથ યજ્ઞે જન્મને ઓડ્યો હાથ
સુરપાતિ કરૂં કરવા કાળ લિહુક લલો થયો મહારાજ
યજ્ઞ તાણું કર્મ પોતે રજાપિ ત્રણ કર્મ મુહને અવિની આપિ
પગલાં ભરતાં પુહુતો નહી એક કર્મનો મારય કપડી
પિંડ પૂઠે પછે પરક્યો પાગ એહવો અતલીબલ રાત્રધિરાજ
બલિ રાજ આંધ્યો પૈયાલિ પછે પોલિયો ચે રહ્યો દેવ દયાલ
કરશુરામ કરશી કરિ કરિ ધરી એકવીસ વાર બૂ નક્ષત્રી કરી
રામે સાગર બાંધી પાજ પોતાની પત્નીને કાજ
લીલા લઘુ વેલ લક્ષ્મીવર વીર સેન ઉતાર્યું સાયર તીર
સુગ્રીવ અંગદ કપી હનુમંત નલ નીલ તે જંગુવંત
રામે રોલ્યો રણ્ય રાવણ કુટુંબ સહિત માર્યો કુંભકર્ણ
વિભીષણને આખું રાજ્ય સેવક જનનાં શીખાં કાજ
આક્રમો દૃષ્ણુ અવતાર દૈત્ય સમસ્તનો કીધો સંહાર
પ્રથમ શોષી તી પૂતના ટાંલ્યા મહોત્સવ તે ઇંદ્રના
ગોવર્દન તોલ્યો તે પાણિ નરકાસુર માર્યો નિર્વાણિ
અધાસુર બકાસુર જેહ સકટાસુર સકટાસુર મંદાર્યો તેહ
દાવાનલ ઉપાડી પીધ કાલીને તન કટજ દીધ
ચાણૂર મુદ્રક મદ્ધ મારીયા ગજના દંત ગલિ કાટ

કંસ તણું છેલ્લું શીશ જીગજિવં તુ શ્રી જગદીશ
 ઉગ્રસેનને આપ્યું રાજ સુરનર મુનિવર શીષાં કાજ
 બુધ કલંકી લાગું પાય મયા કરો મુજ પાતક જાય
 સ્તુતિ કરે છે ઘણી ઘણી સંતોષ પામ્યા વૈકુંઠ ઘણી
 કેહે જગજીવન જગદાધાર કર્ણ તે કીધો ઉપકાર
 સ્વામી અભ્યાગત આવ્યો એકે માહારે મંદિર કરી વિવેક
 આગતા સ્વાગત કીધી અતિ કનક તણી નવિ લીધી હતી
 ક્ષુધારથી અતિથ હતો અપાર મેં કરિં કરી દેખાડ્યું દ્વાર
 કૃષ્ણ કેહે રે કર્ણ અવિધારિ જોણી આંગલીએ દેખાડ્યું દ્વાર
 તે આંગલી દ્યમ્ધ મુખમાં ધરો કર્ણ અહારું કહ્યું શ ન કરો
 કર્ણભુજ મુખ મેહેલતાં વાર અમૃતના ત્માવ્યા ઝોડકાર
 કર્ણ કેહે રે કૃષ્ણ અવધારિ એક વાર મૃત્યુલોક અવતારિ
 અંન દાન દેઉં અતિધણું ક્ષુધારથીનું દુખકું હણું
 આ વારનું આપીએ ઉખધી કર્ણ કૃષ્ણશું વાણી વહી
 બેહુ કર જોડી કેહે સૂરદાસ કર્ણ વિખાણે વિશ્વાવાસ

રાગ આસાઉરી

કાંતી નગરીનું નિજ વાસ લાંહાંના લોક છે લીલવિલાસ
 ધર્મ દયા સતિ મતિ અપાર અસત્ય ન બોલ એક લગાર
 ખંગાલનો સુત સગાલશેઠ તેહને કેલૈઉં પડીઉં પટિ
 સગાલને સ્ત્રી ચંગાવતી કેલૈયાની માતા માહાસતી
 પત્ની પતિનું એક જ મન ચતુર કેલૈઉં તેહનું તન
 ખટ અધર્મથી મારગ ત્યજે દયાલજીને ભાવે ભજે
 લી લાએ લક્ષ્મીવર સાથિ પૂજા કરે પોતાને હાથ
 જતી મંન્યાશી આવે કોડિ તેહની સ્તુતિ કરે કર જોડિ
 અંતીય અભ્યાગત આવે લક્ષ ભાવે ભોજન કરાવે લક્ષ
 સ્ત્રી ભર્તાર ભલી ભક્તિ કરે અમૃત તે વાંણી ઉચ્ચરે

પુત્ર તણી તાં પોડી વાત વચન ન લોપે જનની તાત
પુત્ર પિતા ને ચંગાવતી કૌટિલ ભાવ નહી તેહને રતી
ક્ષુધારથી ક્ષણ માત્ર ન ટલે તુહિ તુહુનું ચિત નવિ ચલે
આમંદ અંતરિ આંણે ધણું સ્થાનક મન રાખે આપણું
જતી જમાડયુ હોષ જેહ ત અંન ભપજવિ તેહ
તો તણ્યે જન ભોજન ભાખે એહવી અનોપમ લાગી વિખે
ખંડ ખંડ ચાલી તેહની ખ્યાતિ તેહને વિખાણે વૈકુંઠનાથ
કૈલાશવાસી કેહે ત્રિપુરારિ સત્ય જોઈ એહનું એક વાર
જોઈ પારખું પીડા કરી તહો બારે મેઘ જમ ભાગે ભરી
વેગે વૃષ્ટિ કરો રે આજ અરે મેઘો એ કરીએ કાજ
ઉતાવળા વરસો, અખંડધાર મ ઉધડશે એક લગાર
જોઈ જતી ધરિ કિમ આવશે પછે સાહાશીક તણ્યે સત્ય છાંડશે
અભ્યાગત આપી નહિ સંકે કૈલાશવાસી વાણી બંકે

રાગ મહલાર

બારે મેઘ આવી ચડયા વરસે છે અખંડ ધાર રે
ચંદ્ર સૂર્ય નવિ દેખિયે ન ઉધડે એક લગાર રે
શ્રેષ્ઠ સગાલ ચંગાવતી ત્રીજો પુત્ર કેલેઓ સોય રે
વીજ જખૂંકે ઝડિ કરે અતીથ ન આવે કાય રે
જતી જમાડી જમે એહવી અગડ અનોપમ સોય રે
ચ્યોહોદિશે ચાલે કેલેઉ જોએ વાટ જતીની આંહિરે
દુહુ દિશિ ગ્રજના બહુ કરે ધાર ખાંચે નહી ક્ષણ માત્રે
અતીથ આવી નબ્બ સંકે દેવ વરસે છે દિવસં ને રાત્રે
ભૂખ એહના દેહને દમે તુહિ અંતરિ ન આંણે દુખ રે
જતા કાય જડે નહી પર નારી પુરુષ રે
ધધરે અંતર અનુભવ્યું જોઈ ચ્યોહોનાં કેહેવાં છે મન રે
કાઠી કરૂપ ને કુષ્ટીઓ રક્ત પ્યરૂએ પચીઉ તંન રે

કાલો કછત્ર ને કૂખડો તેહને દાંત વલગુ સેવાલ રે
 અઠોત્તર સો વ્યાધિ આવી કરી શરીરે અંવાલ રે
 બેઠો વેષ મેલો ધરી તેહનું દીવ દુર્ગંધિ ગંધાએ રે
 ઉદર પ્રૌઢ પ્રાણિ પાતલા દેહેરે બેઠો રાજધિરાય રે
 નયણે નિશ્ચે નિહાલતાં દેહેરું દીડું વન મુઝાર રે
 આનંદ અંગિ ધણો બેવા ચાલ્યાં દેહલ માંહિ રે
 શ્રેષ્ઠ સગાલ ચંગાવતી દેખી આવ્યાં દેહલ માંહિ રે
 સગાલ લાગી ચંગાવતી જતીજ દીજએ જીવતદાન રે
 માહરે દેવ તણો તાં દેવ તું હું પાંખી પરમનિર્ધાન રે
 શ્રેષ્ઠ સગાલ સેવા કરે જો લાગાં જતીને પાય રે
 અમ દીન ઉપરિ દયા કરો અહારુ તો મન ફેડું ટાડું થાક રે

રાગ અંદાલ

સ્વામી એ વલતૂં ધમ બોલે અભ્યાગત
 સાંભલો નાં સૂધી વારતા એ
 એમ કહે છે અતિથ એ પછે કરશે પીથાપીથ્ય
 તે માટે તહને પેહેલું પ્રીછવું એ
 અવશ છે માહારું અંગ એક નથી રૂડો ઢંગ
 લંગ વ્યાધિ કરી મૂંઝીઉ એ
 સાંભલો રે સ્ત્રી ભર્તાર રૂડું તો નથી લગાર
 વાર મ લાઉ રે વેગે વલો એ
 રક્ત તો રાખ્યું ન રહે પીરુ ના પ્રવાહ વહે
 તમને દારુણ દહે દેહને એ
 તદ્વચો નમુહને લ્યષ જાથુ આહવા આગલ ક્યમ રેહેશુ
 સુગ આણુશો એક જણુ એ
 તો હું તહને દેધશ શાપ ભૂખ્યો ઉઠી જમ્મશ આપ
 પાપ હશે તહારા પિંડને એ

રાગ સામેરી

શ્રેષ્ઠ સગાલ ચંગાવતી બોલીયાં વાણી એમ
 જતીજી મંદિર પધારીએ હું કરું સેવા ત્યમ
 દયા આણે દીન ઉપર્ય સ્વામી કરો રે સંભાલ
 વડી વારનો કરું વીનતી એમ કહે શ્રેષ્ઠ સગાલ
 વેહેલા થાઉ વાર મ લાઉ કાં માંડી પીથાપીથ્ય
 ખેંચી સ્ત્રી ભર્તારિ ઉચ્ચલી ઉછોગિ લીધુ અતીથ
 તિમિ તિમ અતિથ્યને ઉતરે ખરુના ઓધરાલ
 ચિત્તે કાઠોનું ચલે નહી ક્ષણ માત્ર એક લગાર
 સતી એહવી સાધવી કહે સાંભલિ માહારા નાથ
 જોજો જતીજીને વાગતું ખૂચતા આપણા હાથ
 દોલ તલાઇ ઓશીસડાં મશ્કરીયાં ગાલ
 પ્રેમ કરીને પાગ ચાપે સ્તુતિ કરે શ્રેષ્ઠ સગાલ
 ટાઢૂં પાણી મધુરી વાંણી લાવે કરે બહુ ભક્તિ
 વા નાંખ વાણી વદે એહવી કરે આગતાસ્વાગતિ
 આનંદે ઉતાવલાં રસોઈ નીપાઈ રમ્ય
 પંચામૃત આંણી પ્રીશીઉં માહારા જતી તું જમ્ય
 અભ્યાગત એમ બોલિઓ સાંભલો સ્ત્રી ભર્તાર
 તહારા મનમાં એહવું હશે અંન કરશે આહાર
 અંનની માહારે આખડી તે હવાં બહુ દિન
 સાંભલો સૂધું કહું તહને માંસ કરું ભોજન
 આણ્યું અખાળ્ય અન્ન તાણું તતક્ષણ તેણી વાર
 આગદ્ય આંણી નેં ધર્યું જતી ન કરે આહાર
 પછે પુત્ર ન પેખે કયલી સુત સમો સુવર્ણ
 અપતિ કા આપે નહી પછે કરે વિમાસણ
 ખડકડ કાં ખોટી કરો સાંભલો સગાલ શ્રેષ્ઠ
 એક અનોપમ કુંઅર પડિઓ તહારે તાં પેટિ

વધ કરો વેગે કરી કાં લાઓ છો વાર
એક જ એક કેલૈયાનું માંસ કરીશે આહાર
પુત્રની વાત છે પાધરી હુએ પોતે આપણે જેહ
માહારા સ્વામીજી સહવારેડૂસ ન કહુ તહારો ક્ષુધાએ
પીડાએ દેહ

રાગ મારુણી

વેહેલા જાઓ નાં માહારા નાથ વાહાલુ ગયો નેશાલીયાંને
સાથે રે
માહારા બાદૂઅડાને બોલાવો રે કુંઅરને કા સાથે કાહાવોરે
માહારો વાહાલો વેહેલેરડો હીડેરે આંહાં ક્ષુધા અતિથને પીડે રે
માહારો લાઝકવાલો પુત્ર રે વાહાલો ભણુવા ગયો છે સૂત્ર રે
એહવી જાણી જતીએ વાત રે એ રૂપ ધૈયા જગતાત રે
એક બેહુ રહ્યું અવાશ્ય રે ખીલ્યું આવ્યુ કેલૈયા પાશ રે
તું તો સાંભલિ કેલૈયા આપ રે તુહને મારશે તાહારો આપ રે
બારિ બેઠાં સન્યાશી એક રે તેહની વાત છે વિશેષ રે
તેહને અંન એક રુચિ ન આવે રે તાહારા તનનું અખાન્ય ભાવે રે
તુહને આપ મારશે વિશ્વાશીરે તું જ નાં ધડી બે નાહાશી રે

રાગ ધન્યાશી

નાંહાંનડીઓ નેસાલીઓ રે બોલીયો વાણી બાલ
ચતુર કેલૈઓ એમ કહે રે સ્વામીએ કરી રે સંભાલ
સંન્યાશી સાચૂ સુણ્યુ રે એક અનોપમ વાત
છાંડી ગયો છૂદ્દ નહી રે દુઃખ ધરે ચંગાઇ માત
અંબા હિંદર આવી વશો રે પીડાઇ પ્રસવે મા પુત્ર
માસ દસ દુઃખ ભોગવે રે માડી ધોયે રે મલમૂત્ર
પ્રતિપાલી પોઢા કરે રે તેહને ક્યમ દીજે રે પૂઠિ
કહ્યું ન કરે કુટંબનું રે તો છોરુને કિમ હોએ છટિ
એણી વાતે હાં ઉરણુ થયો રે મરતાં માઆપને રે પાંણિ

જે જનુનીને ધાવીઓ રે તે જમશે જતીજી રૂઝું જાણિ
 આણુ જર્ણારે પરવશ થશે રે તેવારે શરીર નહી આવે સાથિ
 માહારા આપજીનું દુખ ટાલશું રે મરશું માતા ચંગાધને હાથ
 કુંઅરે ક્યારે ખડિઓ ધર્યો મસ્તકિ પાટી મેહેલી સાર
 ચરણુ • ઉતાવલાં ચાલવે રે કેલૈયાને હરખ અપાર
 મંદિર આબ્યો મલપતો રે નાંહાંનડીઓ લીલવિલાસ
 ચરણુ લાગો ચંગાધને રે કેલૈયાને ચિત્ત ઉહલાસ
 જનની જેડિ ન લાઇએ રે વેહેલી થા રે મોરી માત*
 અતીથને અરોગવા અહાને કરો રે ઉપધાત

ડાઢિ

ઉપધાત અહાને કરો અંખા કર જોડી કુંઅર કહે
 વધ કરો વેગે કરી ભૂખ જતીના દેહને દહે
 સાત વરિષ્ઠનો વઢે વાણી શા માટે સાંસો કરો
 દ્રઢ થાઓ માહારા માયઆપ રે માયા મનિથી પરહરો

(વલણુ)

પરહરો માયા છેદે કાયા હધડે હરખ આણો હશું
 તહારે હાથે માહારા આણુ જાએ તો નિશ્ચે વૈકુંઠે જૈ વસું

રાગ કેદાર ગોડી

વેગે હુ મેરે મેહેતારી લરકા પોકારે વારોવારી
 ભૂખ જતીકું પીરત ભારી અમકું વધો મેરે માયઆપ
 માયા મોહ છારી
 અરથ ગરથકા લોભ ન કરણા તરુઅર પંખી જ્યુ મંગિ મ્યલણા
 ઉડ ચલે પંખી જગ પડીયા બિહાંણા બહુત નીકસે દૂરિ પિયાંણા
 અરે આધ એસી હે સગાઈ દેખે મે .....

x

x

x

x

કડવું ૧૦

x x x x
 તમ પસાએ આદિ ગાઉ ખાંડણાં
 માઠીના માંડણ માહારા કલૈયા ભાઈએ
 બખલા માંહે મેહેદ્યું પુત્રનું શીશ
 લગાર રીસ નહિ માહારા બાપનેએ
 શ્રેષ્ઠ સગાલ ચંગાવતી ચંગ રે રમાડે માહારા કલૈયા ભાઈ
 ખાંડતાં ખાંડતાં આંસુડાંને ખ્યરે
 ઉઠીને જતી જાએ આપ ઘરે જતી જાણે તો ન કરે ભોજન
 તે માટે રાખું મન દઢ કરી કુંચર તાહારું અનોપમ તન
 ભૂંડી અરે ભંગ કર્યું માહારા કલૈયા ભાઈએ
 કુંચર તાહારી વેણી આતા ઝીણી
 કેટલી રે કહું કાંઠાણી માહારા કલૈયા ભાઈ
 કુંચર તાહારા કર્યું એ કોડામણા
 એકૂને નહી અલખાંમણા માહારા કલૈયા ભાઈ
 પુત્રડા તાહારું દીપતકું કપોલ
 ચંદનના રોલ માહારા કલૈયા ભાઈએ
 પુત્રડા તાહારી ચક્ષુ જશી કારંગ
 લેતી રે ઉસંગિ માહારા કલૈયા ભાઈએ
 પુત્ર તાહારી ભ્રમરિ રૂડી ભાવતી
 સ્તુતિ કરે ચંગાવતી કલૈયા બોલ દુઅ
 પુત્રડા તાહારી નાશકા ખાંડી ન સકું
 બોલ દે તું આ વાર માહારા કલૈયા ભાઈએ
 પુત્ર તાહારું કોમલ ખાંડું મુખ
 દીઠે જાએ દુઃખ મા બાપનું એ
 પુત્રડા તાહારા અધર રૂડા રાતા
 વાણી દે રે આતા અહને એક વાર

પુત્રડા તાહારા દુર્લભ ખાંડું દાંતડા
કાં સૂતો રે આતા એક વાર

પુત્રડા તાહારી અમૃત ખાંડું જીભડી
કાં દીધી રે પૂઠડી માહારા કેલૈયા ભાઈઅ

કુંઅર તાહારી કાટડી જશી કપોત
અંધારે ઉઘોત માહારે દીવડો

પુત્રડા તાહારા પેખતાં બેહુ પાંણિ
પેટકું પોયણ પાંન માહારા કેલ ભાઈઅ

પુત્રડા તાહારી કટિ જશી શાર્દૂલ
હૈ હૈ રતન અમૂલ્ય આલિ ગહિ અ

કુંઅર તાહારા પાગે જશા રંછલ કદલી
પાંહાંની કૂકાવાની માહારા કેલ ભાઈઅ

પુત્ર તણા તાં પોઢો વિયોગ
કિમ રીધ આરોગિ અવની વિર દિઅ

પુત્ર વિના ભૂંડી હું તારુણી હૈ હૈ હૈઆ ફાટે નહી અ
બોલે સગાલ તું બોલ દે મુહને

બાહુડા નાંહાંનડીઆ નિદ્રાલુઆ માહારા કેલ ભાઈઅ
ખાંડતાં ખાંડતાં આંસુ ખ્યરે

તો ઉડિનેં રે જાએ અતીથજી રોસ ભરિઅ
અરે આતા કાં દેઈ સૂતો પૂઠડી

વાર વાર બોલાવે તાહારી માવડી અ
રાગ શોક રામગિરી

પુત્ર કેલૈઓ ચતુર
શીશ તેહનું કીધું ચૂર

આગલ્ય મેહેલ્યું પ્રીશી
બોલ્યાં વાણી અશી

વેહેલા ચર્મને જ્યમે માહારા સ્વામી મંન્યાશી

હુ કાં લાઆં છાં વાર
 વેહેલા કરો નાં આહાર
 આગલિ વધી પ્રીસુ અહારો આધાર
 વલતુ ધમ બોલ્યો જતી

સાંભલ્ય સગાલ ચંગાવતી
 એ તો હ ઉપજીવસ નહી એકે રતી
 તુ શ્વ જોષ રે આપ
 સેં રે માંડ્યો મંતાપ

લ્યધ આબ્યાં ત્યમ મુહને લ્યધ જાઉ નહિતો તલને દેધશ શાપ
 મુહને માહારે મેહેલો આશ્રમ
 ફેકટ માંડ્યો શ્રમ
 તલે જુ સવાતુ હસિ અતીથ ધર્મ

સતી કંથ જાણે

પૃથવીએ મેહુ પડિયા પાંણિ

પુત્રની એક હોષ હાંણ્ય

જતી ન જમ્યો નિર્વાણિ

તો આપણુ કરશું કયમ

મિથ્યા થયો ઉદ્ધમ

લાલતણી મુહને આસ હતી પાણુ મૂલ દોકડા ગઆ રે કર્મ

સ્વામી કાંઈ એક કાદો વાંક

સ્તુતિ કરે છે જમ રાંક

આણી કાં રહ્યા છો કાંક

વાલુ ન આંક

પુત્ર પાખે હોષ જોહ

વાંઝીઆં કહીએ તેહ

વાંઝીઆંનું મુખ ન જોષએ પણ ત્યજીએ દેહ

તાહારું કાંઈ ન આવે કાજ

પાણી પીવા લગેં ત્યાન્ય
ત્યાંહાં અન્ન ભખ્યવા અગ્રાહ
સ્વામી કાં બોલો જૂઠું
દ્યાલજી દેખાડું ઓઠું
માહારિ કૂખિ છે રે બીજો બેઠું
એહવી રે ઘંગામ્મ મતી
હાથ માંહી લીધી રે કાતી
પોતાને જ્યાહારે પેટ વાહાતી

ત્યાહારે હાથે વલગો કમલાપતી
માગિ માગિ રે વર
બોલાવ્ય તાહારે કુઅર

આગણિ આવીને ઉભો ફેલ્યો સુંદર
તેડતાં . આવ્યો તંન
આવતાં દીધું આલિગન
પરમેશ્વરે પુત્ર આપ્યો જે પામ્યો હુતો પતંન

બેહ જણુ હમડે હરખે
પોતાના પુત્રને ન્યરખે
સમીપ તો સ્વામીજીનાં ચરણ દેખિ

રાગ ઉછવ ધન્યાશી

દીનાનાથ દયા કરી હરિ હેલડી રે
ભવ દુઃખ ભાન્યાં જેહ
શ્રેષ્ઠ સગાલ ચંગાવતી હરિ હેલડી રે
પુત્ર કેલૈઉ તેહ
નગરવાશી જે હોમ હરિ હેલડી રે
તે ઉદ્ધરાએ માહારે સાથિ

અનંતજીએ આપીઉં હરિ હેલડી રે
 વૈકુંઠ કરે નાથ
 જે માગ્યું તે આપીઉં હરિ હેલડી રે
 સેવકની કીધી સાર
 મેડી મંદિર માલિયાં હરિ હેલડી રે
 ગોખ જાલિયાં અપાર
 ચુરાશી ચઉટાં ભલાં હરિ હેલડી રે
 જેહેવાં હુતાં કાંતી મુઝારિ
 તેહવાં અંતરિ વાશીયાં હરિ હેલડી રે
 જીવન જગદાધાર
 કાંતી કરા લોકડા હરિ હેલડી રે
 અંતરિ વાસ અપાર
 સગાલપુરી જે સાંભલે હરિ હેલડી રે
 નિશ્ચે થાએ નિઃપાપ
 પુત્ર વિયોગ તેહને નોહે હરિ હેલડી રે
 અંપતિ હુએ સર્વ સુખ
 તે ધરિ મંગલ વરતીએ હરિ હેલડી રે
 દૂરિ પલાએ દુઃખ
 એકમનાં જે સાંભલે હરિ હેલડી રે
 તેહેની પોહોએ આસ
 બાલાનો સુત વીનવે હરિ હેલડી રે
 કર જોડી કહે સરદાસ

સગાળપુરી

રાગ ધન્યાશી

શ્રી શિવ કાંતી રે નગરી લંગા રે કાર;
 પ્રતુલ કમલની રે દશ જોજન વિસ્તાર. ૧
 રત્ન કનકમે રે મણિ ગ્રહે જોત પ્રકાશ.
 અધ નહિ લેપે રે જોમ વધકૂઠ કમલાશ. ૨

ઠાલ

કૈલાશ સુજનનિવાસ સુર મુનિ વિષ્ણુ જન વિશ્રામ
 સુખેન્દ્ર પિતિતલ ધરમ અરથ સકામ મોખ અલિરામ. ૩
 સમ પુરી માંહાં વિમલ થલ છે કાટિ ઉપમા જોગ.
 ખટદશ કલા નવ રસ નિધિઃ સંપૂરણ અખે લોગ. ૪
 તાંહાં શ્રીવંતા શા' શગલ શેઠે કરૂં પુત્ર વરદાન.
 તેહેને સદાશિવ સંતુષ્ટ થયા. એ અનોપમ આખ્યાન. ૫
 તે કુતૂહલ કહૂં વિધિપૂર્વક ભગવતસમહિમા એ.
 એ કથા અલ સવિધ સણી ત્રેતાપ દૂર પલાએ. ૬
 તે શગલ સાત્વિક પૂરવ જન્મે માહા દાતા કરણ;
 તે પ્રથમ પેહેલાં આપતો નિત સવા ભાર સોવરણ. ૭
 એક સમે દાનેશ્વરીની પરીખા કરી જુગદીશઃ
 મધરાત્રે અન્ન જન્યૂં અતિત વેખે ધૈશ. ૮
 કરણ કેહે, “સોવણ લો તો અશંખા છે, સ્વામ !
 અન્ન અરથ તો જુધિધર ધેર પધારો જી અન્નમ.” ૯
 નરપ જુધિધર સહુ કુટુંબ શું જ શ્રેષ્ઠ અન્ન લખ લોગ;
 તારે કરણ ખેઠો કનક ઉપેરઃ કશા કામ ઉપજોગ ? ૧૦
 તે સમે પ્રભુ અતિત રૂપે પધારા છે તાંહેઃ
 “કરણ ! કરની ત્રીજના અંગુલિ ફ્યો મુખ માંહે.” ૧૧

મુખ માંહે પંચાત્રત પામે; દુઃખ વિરામું; સુખ થજી.
 ગ્રહ કહ'તું ધરમનું, તે અંતે અવસર ખપ પડું. ૧૨

રાગ રામથી

કરણે વિચારું થીર કરી મનઃ દાન સર્વે માંહાં અદક્કું અન્ન.
 કુંજર કાટિ હાથે રથ જોડે, ગૌરી કાટિ કન્યા કોડરે !

ઢાલ

કોડ ભૂપ પંચાશ મેરુ સમૂલ ચઢિદે, સ્થાન;
 પણુ તોડે સમુક તુલાએ ન આવે અન્ન દાન સમાન.
 નિવ્રત નહિ જલનિધિએ જાયક, પ્રતિગ્રહે ત્રૈલોક;
 કર ધરે આડો અન્નદાનેઃ એક શેરથી સંતોષ.
 વસ્તુગત કરી વિવેકવચને સ્તવા વિશ્વાધાર.
 તારે કરણુ કહેઃ “ એક વાર અંગે ત્રતલોક અવતાર.
 મંસાર ત્રવ લેપે નહિ; તુજ ચરણુ સુ ચિત્ત એક.
 મુને અવર ઇચ્છા છે નહિ કરું અન્ન દાન વિવેક. ”
 “ જા; હશે પુનરપે જન્મ વાંછિત; ” વાએક શ્રી દેવેશઃ
 જાંહાં સુધર્મી શ્રીમાલ માહાજન કાંત નગર નિવેશ;
 તાંહાં ઉદે શાહા શગાલને ઘેર, ચંગાર્ધ નિજ નાર.
 ચેલણુ પુત્ર ત્રૈલોકમોહન ધરમનો અવતાર.
 ધનાદ છપન કોડયો શેઠ લખ ટંકા હેમ;
 ભંડાર સવ ગ્રહે નિધિ સરખા ધરમ કુશલીખેમ.
 શદ હરી દયા એ આશ્યા આચાર શીલ અભિમન.
 બ્રહ્મ ભોજન એક લખ પ્રતંગ નિત અવારિત અન્ન.
 સાલ દાલ સો શાક દત્ત રસ પંચાત્રત પકવાન
 દશે દશા નીરગોખ વરતે શયીત બુધ નીધાન
 અત્રત અન્ન અપૂરી તુરીત અતીત થઈ સ્વરૂપ
 તેની પૂજા અરયા અરધ પ્રેમે કૂર્શમ ચંદન ધૂપ

ઢાલ

મૂપ અનુપ. સ્ત્રી, સુત, પોતે સદા સમ્યક અતિ દયા.
પ્રવાહ વેહે જેમ જાહવી, એમ આનંદે કે'એક દિન ગયા.

રાગ કેદારો .

એક સમે ઉમચા વર, અખિલ વિશ્વનો ધર્શ,
શંકર કેહે: જોઈ ' શાહ શગાલતુ રે. ૧
' જગતી તણા જાન્યક જન જે નિતે લેતા અન્ન,
તે, મનગેરા સરવ અગોપ હવા રે. ૨

ઢાલ

હવા અગોપ. . કેા કહીઅ ન દીસે સાધ સમે મધ્યાન.
સાહસિક શાહશીરોમણ કીધૂં ભોજન અરથ સ્નાન.
સેવકને કેહે, “ આજ અભ્યાગતે, કેાહો, લાઈ ! કેા નહિ આવા.
વેગે લાવો “જાંહાંતાંહાં” જઈ.” વેગે વીર ચલાવા—
નગરી, પરાં, ગઢ બાઝ, અલિઅંતર, ચઉટાં, ચૌક, પ્રસાદ,
વાપી, કૂપ, તડાગ મનોહર, ગિરિ, અત, ગુફા અનાદ.
જોગી, જતી, તપી, સંન્યાસી, દિગવાદી, ઉદાસી,
ધૈય ગ્રાસી, પવનાલક્ષી, કાશી તીરથ નિવાસી,
સ્થાની પ્રસ્થાની, શમશાની, જ્ઞાની, ધ્યાની ધીર,
ભ્રમચાર જ તપ વિદ્યા અરથે ઉરધ મૂલ તરુ તીર—
કેા નવ દીસે. અગાધ પ્રષ્ટિ સજલ ભોમ ભઅભીત.
પાછા વલી કેહે, “ સ્વામી મહારા ! આજ વાત વિપરીત.
અમે ચરાચર, સ્થાવર જંગમ, જોઆ તાંહાં અશ્વમેવ.
પણ જાન્યક કેા નહિ જુગતીતલ જોગેશ્વર” ભૂદેવ. ”
“ તો હવે અશન, કેાહો, કેાહી વિધે કીજે, જો નવ દીજે દાન ?
તાં અતિત વિના અત્રીખ અન્ન મુજને; અન્ન તે સુરા સમાન.
જો અન્ન આપા વિના જમૂં, તો કેમ સ્વરગે જાઈ ?
શો મહિમા હા ! મહારા પૂરવેજનો ? રોઉરવ નરક પયાઈ.

અહિસ્તાશ્રમને અપ અંન સાધન કાં વહી પર ઉપગાર;
અન્ન પુરખ જીવે પસુપંખી ભોમ ચઢાવે ભાર.
ભાર વચન કરી આણા પ્રતગના; આણા દઢ વિશ્વાસ.
અતિત વિના જમવું નથી.” તારે કાંપો ગિરિ, ક્ષુધાસ.

રાગ દેશાખ્ય

તવ નિજ દાસનો રે શ્રી મહાદેવે કલો પ્રસ્તાવ.
શીઝે સાંચરા રે ભૂતલ જોવા ભગત સુભાવ. ૧
પાર ન પામીએ રે પુરષ પુરાતમ અવિગત ધૃશિ,
સ્તવે જોને સુરપતિ રે વિરંચિ મુનિજન સુર તેત્રીસ. ૨
સરજે, સ્થિતિ કરે, રે ! અંત્રહે ચહિદ ભુવન તે ભૂપ.
વેદ શાહાસ્ત્રનુ રે તવ માહામંગલ નિજ રૂપ. ૩
તિલક નિશાપતિ; રે ! અગમદ ચંદન ચર્ચિત અંગ;
જટા મધે જ્વહાનવી; રે ! ભૂખણુ અહિ; ગિરિન્ન અર્ધાંગ. ૪
અગ્નિ રવિ શશી રે ત્રિનેત્ર પંચવદન પરિધ્વજ.
પિનાએક પાણુમાં રે કટીતટિ વાગાંબર ગજચમર; ૫
માલા, મેખલી, રે મુગટ મનોહર કુંડલ કાન.
તામસ તેજનો રે ના'વે સવિતા કોટ સમાન. ૬
પ્રીતે પૂજીએ રે પંકજ પ્રસન કૂખ, ત્રિખલારૂઢ.
જીવન જોગીનું રે કહે કવિ રહેજો માહારે કૂઢ. ૭
શીઝે સાંચરા રે કાંતી નગરી શુભ સ્વસ્થાન.
પદ્મ આસન કરી રે પૂરો શીંગી શબ્દ નિધાન. ૮
શ્રવણે સાંભલી રે રીઝા પસુ પંખી હેમ વેલ.
જન ધાર્તા ગચ્છા રે. “ શાહા શેગાલ ! ન ચિંતા, મેહેલ. ૯
કાઈ ધૃશ્વરે રે પૂરો શીંગી શબ્દ નિધાન. ”
“ તો તમે જાણો રે લાવો પૂજી દેઈ સન્માન. ” ૧૦
અનુચર વેગેસુ રે આવા રે, જાંહાં ખેડા માહાંત.
દેવાધિદેવનો રે તવ, કો નવ જાણે આદ ને અંત. ૧૧

ચરણે નમી સ્તવે રે કોટિક કરુણ દીન વચનઃ
 . “ પૂજ ! પધારીએ રે અમ ઘેર ભખેણ લેવા અન્ન. ” ૧૨

રાગ

સ્વામીજી. વચન તાં વદે છે માહંત. રે ! .

“ . તમે મંત ગ્રહે જાવું એ કોણ સ્થાનકે રે ? ”

“ સ્વામીજી ! કાંતી નગરી પ્રતિ શાહા શગાલ રે
 દયાંલ દયા કરો તેને જી. ” ૧

ઠાસ .

“ તેને આરત હશે, તો આવશે આસન ”
 સેવકે જઈ કહુ સગાલને. ઓહોલાસ પામે મન. ૨

સમચિત્ત શીઝે સાંચરો; જઈ કરા દણ્ડપ્રણામઃ

“ હું પતિત ને પાવન કરો. પ્રભુ ! પધારો નિજ ધામ. ૩

તવ સન્મિલ ધોયન સમાધ લાગી; વજ આસન ધામ

ખટ શત્રુ ભેદી, પવન રૂધી, શબ્દ શાસ ન સાન. ૪

“ હવે, કોહો, કશે ઉપાએ કીજે ? જગાવાની જુગત ?

અતિત વિના ગઓ દિવસ, અનરથ સમે થઓ અદ્ભુગત. ” ૫

તથ તજ તાલી શ્રી કપાલી ખોલ, રાગ ન ઈશ.

શગાલશાહે સ્તુત કરી; લેઈ ચરણે મેહેલું શીશ. ૬

“ ચતુર્વર્ગ સાધન દરશણ સુર સકલ તીરથની જાત.

ત્રેતાપ વામા. પ્રભુ પામા. વિરામાં અધમાત્ર. ” ૭

તવ સીધ કહે છે સાહાને “ એવડો શો આખેપ ?

જે કારજ હોએ, તે કરો સ્તુતિ ભલી સંખેપ. ” ૮

“ સ્વામી ! એક વ્રત છે માહરે : નહિ અતિત વિના લેઈ અન્ન.

તે માટે, પ્રભુજી ! પધારો, તો દીવડા થાએ ધનં. ૯

બેગી કહે, “ હું સરોગી છૌં. જીરણતા જઃ ન ત્રાણ.

તે માટે સ્થાવર અલ વિના કેમ કરું પંથ પચાણ ? ૧૦

તવ શિથિલ ગાત્ર, તયા જાજરી, પરિપક્વ અષ્ટે અંગ
 શોણિત વહે. જેમ સહસ્રધારા હેમગિરિથી ગંગ. ૧૧
 ગંગપતિ પ્રસંગ કહે: “અમે સાથે હુતા ત્રણ જાણુ.
 મુને આણે સ્થનાકે મૂકીને ગયા આશ્રમ આપુઆપણુ.” ૧૨

રાગ કેદાર ગોડી

તવ શાહા શગાલે વાત વિમાસી: એ તો અતિત ને અપવાસી.
 આંહાંથી જેમ તેમ કરી લેઈ જાઈ, તો માહાવ્રત ઓશીંકલ થાઈ. ૧
 તવ કેહે દીન વચન શીર નામી: “તૂં તાં સ્વામી ! અંતરજામી.
 કહે તો સકામલ કંડ ખુણાવૂં; તે મધે ખેશો. પ્રભુજી શીશ ચઢાવૂં.” ૨
 “જા, કર.” જાણે તે કહે જોગી, “તૂં તારા અરથ તણો છે લોગી.”
 શેઠે કંચનકંડ ધડાવો. માંહે સકામલ મૂરુપ લરાવો. ૩
 “પૂજ ! પધારો. ખેસો મધ્ય.” તવ તાંહાં વચન પહૂતાં સીધ:
 “સુણ, બાવા ! એક પ્રતપ્તા માહરી: લેઈ લોજન મમ ઈછાચારી” ૪
 “હાં, સ્વામી ! એ જુગતિ જાણૂં. કાહો તો ત્રૈલોકમાંથી આણૂં.”
 એવું સતવચન લેઈ હાથ જટાધર બોલા, “શી લરાં બાથ ?” ૫
 પ્રભુજી કંડ પ્રહર માં બેઠા. કરી લઘુલાઘવી માંહે પેઠા.
 શેઠે સીધ ચઢાવા શીશ. જોવાને બાવા સુર તેત્રીશ. ૬
 સદાશિવ સંપુટ મધે બિરાજા, તતખેણુ દુંદુભિ વાજાં.
 શ્રે શોણિત તણી શત ધારા, જાણે દેવી કલશે જવારા. ૭
 શગાલે નિશ્ચલ કીધૂં મન: પામો અખિલ વિશ્વનૂં ધન.
 તીધી જીવપાં અદકી જતન, જાણે રંક હાથમાંહાં રતન. ૮
 તવ ચંગાઈ ધાઈ આવી. અરધ અનોપમ પૂજા લાવી.
 ઃંડ ઉતારી પૂજા પાએ. ચમર ‘ઢલાવે ને ઓછવ થાએ. ૯
 ઃંચન કૂંજે લેઈ સમેલ ક્ષિણાર્ચરગ અવટાચાં તેલ,
 ઃંજોદક સહિતે સ્નાન કરાવૂં. કટીત્રિટિ પીતાંમર પેહેરાવૂં. ૧૦
 ૪ હુતૂં તે ગજાં તતકાલ. પામા દિવ્ય રૂપ વિશાલ.
 સર કરતુરી નિ જ ચંદન દ્વાદશ તિલક કરાં જુગવંદન. ૧૧

હીરાચત્ર જડિત પરવાલી આસન બેઠો દેવ કપાલી.
કંઠે, આરોપી પંકજમાલ. કપૂર આરતી ઘંટા તાલ. ૧૨
રંગ ગોડી

કુંચનમણિમે થાલી વિશાલ. સૂધ શાલિ પ્રીતી મગદલ.
ખીર ખાંડ ઘૃત અગ્નિત સમાન. સો સો શાક પાક પકવાન. ૧
ખાખા સેવ સંજેરી તલી, ખૂડા પુરી પોલી ગલી.
અડદ જણા મગ ગદ્દુ ઘૃત વડાં આદુ હીંગ મેહેલા શતપડા. ૨
માંડા મધ મોદિક કંસાર કલા મુનઈઆ સોહે સાર.
ફણુસ ચારોલી સાકર કેસર લલી, લીલી દ્રાખ રસાલી ગલી. ૩
નાનાસ્વાદ પંચ સારણા મરી મિશ્ર રસ લીંચુ તણા.
તીખાં, તમતમાં રાએતાં, ખાટાં ખારાં મન લાવતાં. ૪
ટીડોરાં વાહાલોલ વેંગણાં સૂધાં પાકાં ગલકાં ઘણાં.
કારેલાં કોલાં, કરકરાં • કંટોલાં સીધાં શેલરાં.
ચણા દાલ સુરણ ચીલડાં કોલાં તુરીયાં કાલંગડાં.
નવ લીલવા ચોલીફલી રતાલુ ભાજી કૂમલી ૬
ડોડી કાઠી પકોડી વડી તલા પાપડને પાપડી.
આદુ ગરમેર ગુદાં મરી કેસર રસ કેરાં કાયરી. ૭
ખીલી બદાંણાં પીપેર હરી કડાશીંધ મૂલા, મોગરી
કદૂં દૂધ ને બાંધૂં દહીં જીરું સિંધવ : શંખાં નહિ. ૮
શેઠે સંકલપ કરો તતખેવ : આરોગો જી. દેવાધિ દેવ !
સીધ કેહે, “ સુણુ, શાહા શગલ ! તું તારું વચન પ્રતિપાલ. ૯
જનમ થકી મેં પ્રત આચરૂં : અત્ર નહિ હું ભોજન કરૂં
મારું સહજ લહે સંસાર : હું આહામાંસ નિત કરું આહાર. ૧૦
જો તાહારા મન માંહાં હોએ સદભાવ, તો એ આત્મિય શીએ લાવ.
શેઠે વચન ચઢાવું શીશ : “ અશરણુ શરણુ સદા, જુગદીશ ! ૧૧
હું સ્ત્રી પુત્ર અરોગી ત્રણ. અન્નલાભક સેવક છે શરણુ.
માહારા પ્રભુજીને વદલલ હોએ જોહ, દો આગના તેડાવું તેહ. ” ૧૨

રાગ આશ્રાવરી.

“હું કઠણ માંસ પ્રાંસું નહિ, જેહેનાં વધ શરીર રે,
વીર રે ! સૂકામલ ચેલણ વધ કરો રે. ૧

ઢાલ

‘પુત્ર કાંઠાં છે? પ્રેમદા!’ એમ કહે શાહા શર્ગાણ રે.
“પાટી ખડીઓ નાંઠાંધડીઓ લેઈ ગઓ છે નીશાલ.’ ૨
તેણે સમે એક કાપડી કારમો કર્તમ વેશ રે
નીશાલે જઈ કહે, “ચેલણ ! માંન મુજ ઉપદેશ. ૩
કાઈ એક જાગી સરોગી છે તમારા ધરબાર.
તેણે તાત માતા વશ કરાં, તારું માંસ માગે આહાર. ૪
તે માટે કહું તુજને: મ મ માગ મુરણ અકાલ.
આંઠાંથી ઊડી શીઝે જ નાશી યુધ વિમાસી, બાલ !” ૫
વચન સુણી ચેલણ કહે, “કદ ! મંદલાગી! અજાણ !
મારાં માત પિતા વ્રતથી ચલે, તો ધીક માહરા પ્રાણ ! ૬
જેહેને ઉદરે હું રહો દશ માસ વાસ નિધાન,
પ્રસવતાં પીડા સહી, પછી કરાવું સ્તન પાન, ૭
મલમૂત્ર મધે દિવસ રજની શ્રમ પામી માત. ૮
દેવ પ્રીતુ મનુશ રણ તો છુટસુ કહે તાત. ૯
માતા ગંગા, પિતા પુષ્કર, સતગુરુ કેદાર;
તેનાં વચન જો ઉવેખીએ, તો ભોમ ન ઝીલે ભાર. ૧૦
આગે ધૃષ્ટ્યા ધૃશ્વરી. અવતાર તેહેને મરણ.
પર ઉપગારે પ્રાણ તજે તો જોગ અશરણ શરણ. ૧૧
આ વાગવનની રે ટલે માલા લખ ચોરાશી વાર.
વિના ભાએગ ન પામીએ મસાર સાગર પાર.” ૧૨

વસણ

પાર પામે શંભુ નામે. ભરોંસો શિવશકતનો.
તે અતિત કહી અગોપ થઓ. સદલાવ જાણો ભક્તનો. ૧૨

રાગ વેરાળી

તવ . ગ્રેહે ચાલેા ચેલણ બાલઃ અતિતને ચારે અતિકાલ.
 ચતુર ચંગાઈ, ચીર મન કરી, સુન લેવા સાંઠાંમી સાંચરી. ૧
 ખંધ • ચઢાવી . લાવી માત, જાંઠાં બેઠા સૂતવાદી તાત.
 પુત્ર પિતાને, લાગી ચરણ, પછે ગચ્છો જાંઠાં અશરણ શરણ. ૨
 વિવિધ વચન કીધી બહુ સ્તુતિઃ “ભલે પધારા, ત્રિભોવન પતિ !
 સમસ્ત દેવ કોડ તેત્રીસ, સેહેસ્ત્ર અકાશી બહા ઈશ. ૩
 અડશેટ તીરથ, સેહેસ્ત્ર મુખ જાત, તે તુજ મુખ દરશણ માહાપાત્ર.”
 “હવે, માતપિતા ! તમે સુધ મન કરો. મીથા મોહ માચા પરહરો. ૪
 પુત્ર મરણ રખે કરો . વિચાર. એ અનિત દેહઃ અલીક સંસાર.
 એકે બ્રહ્મ ઉપદેશે કહું બ્રિજ જ્ઞાન, ઉતપતિ, વિપતિ, સંપતિ સમાન. ૫
 ઉદે, અસ્ત-સહુએ કેના એ ? દાન કીરત સત જુગ મહીમાએ
 થોડા જીવા માંહે ધણૂં પદ પામશેા સદાશિવ તણૂં.” ૬
 સાહાસિક પુત્રે કરું સૂધ સ્નાન. વિધિ . પૂર્વક આપાં બહુ દાન.
 આસન બેસી સમરા ઈશ, શરણાગતવછલ જુગદીશ. ૭
 દહ મન કરી શાહા શગાલ ખડગે શીર છેદું તતકાલ.
 નિત મુખ દરશન કરવા તાત, લેઈ અગોપ શીર રાખૂં માત. ૮
 કીધૂં અન્ન કલેવર તણૂં. “ઉઠો પ્રભુજી ! કરો પાલણૂં.”
 ચખશ ચઢાવી કોપા ઈશઃ કોહો, કેમ અલગૂં રાખૂં શીશ ? ૯
 આકશમાત પડતાં પામીઉઃ હલતુ શિવ સાંનિધે ગહિ.
 નરનારી જઈ લાગાં પાએ. “સ્વામી ! ખેમા કરો અન્યાએ. ૧૦
 એ લખા પછી ગ્રંચરો.” “ નરનારી ! ચિત્ત સરખાં કરો.
 તમથી ધન્ય તહમારો પુત્ર, જેણે મરતાં નહિ જેણે ધરસૂત્ર. ૧૧
 તેહ તણૂં શીર ઉલટ ધણે ઉખલા માંઠાં ખાંડો ખાંડણે.
 શાકરહિત મનમાં અભિરામ હસિતવદન ગાચ્છો ગુણગ્રામ. ૧૨
 દેહી તણૂં શીર પચવા શતપાક મસ્તકનૂં મનોહર શાક. ”
 અતિત વચન એહ બોલ ખરૂં “હું ભાગે મને ભોજન નહિ કરૂં” ૧૩

રાગ રૂપો.

ભેડો જી, કુંચર કાડામણા ! ભામણાં લેઈ તારી માત.
સું તો બોલ નિ, બાલક બાહુઆ ! તુને બોલાવે પ્રથ તાત.

ચેલણુ ગુણ ગાર્હએ રે ! ૧

માહારા પુત્રનું વદન કાડામણું-ગણે સોલ કલાનો ચંદ.
તેજ તપે ત્રિભોવન તણું તેની ઉપમ ન આવે, આંહે

ચેલણુ ગુણ ગાર્હએ રે ! ૨

શીર મુગટ મણિમાણેકજડોઃ માંહે કામંખી મોલ.
તારી આંખડી કમલની પાંખડી. કુંડલ મકર કાપોલ.

ચેલણુ ૦ ૩

ફૂલ ખરે મુખ બોલતાંઃ ચંદ્રહાસસુ વાણી વિશાલ.
જશતિલક ભાલ અગમદ તણું. કંઠે મણિધુગતાની માલ.

ચેલણુ ૦ ૪

અંગે ચંદન ચરચા બાવના, કનકાખંર રૂપ નિધાન.
ગંભીર નાભ. કટિ કંકણી. બલ અંગદ બાહુ અ જળુ.

ચેલણુ ૦ ૫

પદ અંકુશ નેપુર. નખ મણિ. ઢલકતી ચાલ મરાલ.
દેહી દાતા પરમ શિરોમણિ. સકામલ રૂદે દયાલ.

ચેલણુ ૦ ૬

હું પુત્રના ગુણ કેમ વીસરું રે ! જે માહારા પ્રાણ જીવન ?
નીત રમતો માહારે આંગણે, તેમ રમજો મારે મંન.

ચેલણુ ૦ ૭

ઉગીને કેમ આથમો ? માહારા કુલના સૂર
માહારા પુત્ર ! પરદેશિ કાંઠાં સમો ? કેમ બોલંધો સાગર તીર ?

ચેલણુ ૦ ૮

મેં જાણું હુતું: રે'શે નહિ મુજ રાંક હાથે રતન.
તાંપે શીત વ્રષ્ટિ સમે નીત તાહારું કરતી જતન.

ચેલણું ૯

માંહારાં સુત ! કેમ જાશે એકલો ? આ સરંગની વસમી વાટ.
માંહારાં ફૂટે ન લોચન લાલચી, હઠ્યા ! હજી શેં ન ફાટ ?

ચેલણું ૧૦

પુત્ર જનમ સમું કાંઈ સુખ નથી, જેમ રણુ વિપતને પાર.
હું અલાંગણી માતાને ઉદરે તું મો આવીશ ખીજ વાર.

ચેલણું ૧૧

ગચ્છો દીપક ક્રંધારું કરી તૂટી મુજ મનની આશ.
માંહારાં મંદિર સૂનાં માલીઆ; તે પાં ભલો વીર ! વનવાસ.

ચેલણું ૧૨

રાગ સારંગ

દુઃખ વહતી દવ દેહી બલે રે નવ પક્ષવ નવ હોએ.
જોહેને વીતે, તે સેહે; લાઈ ! સુખીઆ ન જાણે કોએ.

ચેલણું ખાંડવા

તારું અન્નિત સરખું નામ. તું તો ગચ્છો કીહે ગામ ?

ચેલણું ખાંડવા ૧

આગે પુત્ર હવા વણા રે ! અધુના હશે અનેક.
અઉદ ભુવન જોતાં નહિ રે ! માંહારાં ચેલણું તણે વિવેક.

ચેલણું ખાંડવા ૨

લજ્જા રહી માઆઆપની રે ! તે કીધું વચન પ્રમાણ,
અભઆગત સંતોષવા તે ચિત્તે આપા પ્રાણ.

ચેલણું ખાંડવા ૩

“ શીશ ખંડી નવનીત કરૂં રે ! લેઈ કીધૂં સ્વયંપાક.
હવે ઉઠો, પ્રભુજી ! ભોજન કીજે મસ્તકનું મનોહર શાક. ”

ચેલણું ૪

શીશ ધૂણીને જોગી કેહે, રે ! “ જમતાં પડે, વિચારઃ
જેને વંશ ઉછેદ થયો, તેનો ભોમ ન ઝીલે, ભાર.

ચેલણું ૫

વિચારજો તાં, વંઝ લલાં ! રે ? વંઝ ન સ્વર્ગી હોયે
તેના પૂરવેજ જોઈ પાછા ફરે રે ! તેની સૂઝ ન પૂછે કાચે.

ચેલણું ૬

સુખ હારૂં સંસારનું રે ! નહિ હોયે ગયા સંતાન.

ધરમકરમનો માસ્ય ભાગોઃ પસુ પંખી તરુ સમાન. ”

CANCELLED ચેલણું ૭

શાહા શગલ ધરણે ઢલો રે ! ચઢી ગઈ ગલે ગંઠ.

શ્વાસકાશ ઊડી ગયો, નહિ યોલે. ગદગદ કંઠ.

ચેલણું ૮

સ્ત્રી ચંગાઈ કેહે કંથને, રે ! “ ધર ધીરજ આણુ. શગલ !

ધર્મશર આશા પૂરશે. માહારા ઉદરમાંનાં બાલ. ”

ચેલણું ૯

જોગી વદે, “ કેમ જાણીયે પ્રતપ્ત વિના અ પરમાણુ ? ”

પ્રેમદા કેહે, “ પ્રભુ ! પુત્ર હણો, તે આઉધ શીઝે આણુ.

ચેલણું ૧૦

ચીરી કાઢૂં પેટ ચકી રે કરી દઢ મન વિશ્વાસ. ”

ચઉદ ભુવન કૂલાહલ થયો. તારે કાંપો ગિરિ કઈલાસ.

ચેલણું ૧૧

ખડગ ઊગામૂં. જઈ કર ઝાલોઃ પ્રગટા ઉમાઈશ

બ્રાન્ત ટલી. ભવનો ભો ભાગો. જોગી નઃ હોયે જુગદીશ રે !

ચેલણું ૧૨

રાગ ધવલ ધંનાશ્રી

શંભુ* પધારા સુર મુનિ, સાથે હાથે ચેલણ બાલ જી.
 અચલ ભગત થાપી વર આપો ધરમદ્યાપ્રતિપાલ જી. ૧
 શાહ શગાલ* ચંગાઈ ધાઈ જઈ લાગા શિંવને ચરણ જી.
 “દીન દઆલં ! કિપાનિધિ ! છો અવિગત અશરણશરણ જી.” ૨
 સદાશિવ કેહે “ધન ધીરજ તમારૂં. ધન ધીર પુત્રની પ્રીતજી.
 મારા ચરણ વિષે ચિત્ત રાખું : જાઓ સરવ અનિત જી. ૩
 ચઉદ ભોવનમાં જે મનવાંછિત, તે માગો વરદાન જી.”
 “સ્વામી વચને સીધ સંપૂરણ સંપતિ શંભુ સમાન જી.” ૪
 “ધૈર્ય, આગના ભંગ ન કીજે. સીધ ! દાતા !” કેહે ધૈર્યજી.
 “તો આ કાંતીપુરી કમલાસ વસાવો : સાંનિધસુર તેત્રીસજી.” ૫
 વિશ્વકર્મા તેડા જીગદીશે. ઈશ કેહે, “આંહાં આવો જી.
 આ કાંતી પુરી સદાશિવ સાંનિધ નવનિધ કરી વસાવો જી.” ૬
 અંતરિખ અંમરાવતી સરખી જઈ કીધી તતખેવજી.
 વૈકૂઠથી વરણુનિ વિસ્તારે જોઈ રીઝા શ્રી માહાદેવજી. ૭
 શાહા, શગાલ પુરીપ્રજ સંઘાતે બેઠા પુષ્પ વેમાન જી.
 શંભુએ કર ગ્રહી સાંનિધ લીધાં : કીધાં આપ સમાન જી. ૮
 અદભૂત ઓછવ : દેવ દુંદુભિ : વરતો જેજેકાર જી.
 પૂજનાં ફલ પ્રતખ પામાં : સંગતિ વિશ્વાધાર જી. ૯
 એ અનુભવ રસ ગાતાં સૂણતાં ફલ* પાંચે જાએ ફાંસી જી.
 જીવનમુગત અમર મુનિ સરખા અંતે વઈકૂઠવાસી જી. ૧૦
 સંવત ૧૬ સુ બાશીઓ, આખાડ ઉજવલ, પખજી,
 પતિપદા, શનિવાર, સંખેપે પામી કથા પ્રતખજી. ૧૧
 ભુધમાને આખાન કરૂં એ : વરણવા વિખલારૂઢજી,
 સતગુરુ વૈષ્ણવ સંતક્રિપા એ કર બેઠી કેહે કવિ ફૂઢજી. ૧૨

પ્રહ્લ કિહે, “ સુત, સાંભલિ ખરું: ચતુર કર્ણ વીરતરું,
 જેહે સાંભલે પાત્યગ જય દાતાનો મોટો મહિમાય. ૨
 કુંતીભોજ જાદવનૂ નામ. કુંતા પુત્રી અતિ અભિરામ.
 દુર્વાસા આવ્યા વિશ્રામ. ચાતુર્માસ રહી(આ) શુભ કામ. ૩
 રામાર્ધ રુખિની સેવા કરી. પુત્રી કહી લડાવી ખરી.
 ‘ મયા કરી મુન્હે દીધું માન. કુંતાને આપું વરદાન. ૪
 પુત્રી, આ મંત્ર તમે ગ્રહો. અતીસ વીર્ય છે ધણું, ‘ લહો.
 રહી એકાંતે સમરજો દેવ. આવી કિલા રહેશે ખેવ. ’ ૫
 વર આપી વલીયા ભૂદેવ. અબલા મંન્યે વિમાશું (હિવ).
 જાંચી મેડી ઉપરિ ચઢી. રવિ દીકા. સમરા એક ધડી. ૬
 પરીક્ષા કરવાને પ્રીત્યે જાપ્યો મંત્ર રવિત જાણી રીત્ય.
 ‘ માગ્ય, માગ્ય, ’ કિહિતા ધશા. આવી પદ્મિની પાસિ હશા. ૭
 લજ્જા પામિ અતિ કામિની. ઉપરાડી યર્ધ લામિની.
 ‘ હું શાંહાંનિ મંભારો, તારિ? ’ સૂર્ય પુછે વારોવારિ. ૮
 લજ્જાઈ તે નબ્ય બોલાય. આદરું તેહ તુંફલ ન થામ.
 સવિતાઈ આપું સંતાન. કુંતાજી તવ માગે માન. ૯
 ‘ કન્યા છું. કેહી પિરિ કરું? ધર્મ ન રહિ. ગર્ભ કયમ ધરું? ’
 ‘ હવડાં પ્રસવશે એ તંન. દુખ મ પામશે, મિહિલા, મંન્યિ. ’

કડવું ૪

રાગ ગોડી દોહોરી

સવિતા સુત આપીને વલીયા. પ્રસવો તતક્ષણ બાલ:
 કુંડલ, કવચ, કમલદલ લોચન, હાથ ને પાગ પ્રવાલ. ૧
 માડી મુખ નરખી મોહ પામી. ચિંતાનો નહી પાર:
 ‘ આ કુંઅર હું કહી પરે રાખું? ધિક મારો અવતાર. ૨
 જેણે આપો તે રાખસે સસરા શ્રી ભગવાન.
 નિંધણો મરજાદા મોટી: પરણા વિના સંતાન. ’ ૩

હાથ ફેરવી હર્ષડિ ચાંપો નયણે ઢાલી નીર.
 નીસાસા મેહેલે મુખ જોતાં. ધૂળે ધણું શરીર. ૪
 'મુતપીડે માહારુ' મન ક્યમ રિહે ? કાહો ને ક્યમ રિહિવાય ?
 મરો માત, જે પુત્ર વિજેગે પ્રાણ રહે દેહ માહિ. ૫
 પેટીમાં, પોઢાડો કુંચર સમરી જગજીવન.
 અંગોઅંગે રક્ષા રૂડી કીધી 'જીજ્ઞાસ' કહી વચન : ૬
 'જેહને' પ્રભુજી હોય પાધરા, ચઢે જેહને હાથિય,
 વિશ્વરૂપ ! વેગલા (મ) થાશે. સવિતા ! રિહેજો સાથ. ૭
 જલદેવી ! તું માત જગતની જગનાંતી સ્વરૂપ.
 સગણુ માટે તું સાંભલે હર્ષદૂં લહી અનૂપ. ૮
 એમ કહી જલમાંમેહેલો વેહેતો, જાંહાં પાંડવનો દેશ.
 સૂત સારથી દૂર્યોધનનો જલમાં કર્યો પ્રવેશ. ૯
 હરજીઈ હસ્તીનોપુર આણો. ચઢો ચતુરને હાથ.
 પેટી લેઈ પ્રીયા કનિહ આવ્યો : 'ઝોડો વૈકુંઠનાથ.' ૧૦

કડવું ૫

રાગ નર

હિંજીવ કીધા અતિ ધણા. હરખૂ આખૂ ગામ.
 શરીરે કવચ નિ કુંડલ. કરણ રાખીઈ નામ. ૧
 જાયક સર્વ સંતોખીયા કુજના જે આચાર.
 કુંતાઈ કારણ સૂણું, હર્ષ તણો નહી પાર. ૨
 વરશે જે વાધે નહી, દિન દિન પોઢો થાય.
 ચરિત્ર રૂપ માહા મનોહર. શોભા કહી નવ્ય જાવ. ૩
 ચૌદ વિદ્યા, ચોસઠ કલા, ભૂધરભક્તિ વિશેષ.
 સ્વરૂપ શીખવે આવડે. અવગુણ ન મલે એક. ૪
 સહસ્ર કરણ કૃપા ચક્રી છે સુવર્ણનું દાન.
 પ્રથમ પ્રહર તે કરણનો. યાચકને બહુ માન. ૫

માણિક મોતી રત્નતણી નિલ પ્રત્યે આપે રાશ.
 અવર કહીધે જાયે નહી, જે ગયો કરણની પાશ. ૬
 એક બ્રાહ્મણ ભુખ્યો આવ્યો. આતુર માગે અન્ન.
 'જાઓ બુધિહિર પાસે, રખ્યજી.' કરણે કહ્યું વચન ૭
 દેખાડુ એક આંગલી ધર્મરાત્રી ધામ;
 'સવાભાર સુવર્ણને હું આપું, જે એહ હોષ કામ. ૮
 બ્રાહ્મણે જે ભોજન કરું પંચામ્રત બહુ પાક.
 આસ દીધી કર્ણને. સરવ સ્વાદ શુભ શાક. ૯
 અંનદાન માંહિ, એકલો, નારદ, થયો વિભાગ.
 સ્વર્ગ વિષે સુખ પામીઓ. લક્ષ્મીવરે કર્યો લાગ. " ૧૦

કડવું ૬

રાગ આશાવરી

નારદ કરે પ્રસંનજી: " પીતાં, મનાવો " મંનજી.
 અંતનુ દાન અતિ મોટું કહ્યું રે ૧
 ઉથલા
 મોટું દાન એક અંન કરું, જેહ પુણ્ય તણો નહી પાર.
 વક્ત્રું કર્ણે શું કરું તે કહોજી વીરતાર. ૨
 હેમ આપુ હર્ષશું તેહનું પ્રગટ ફલ, કહો, શું થયું ?
 અંનની આંગલી ઉચી કીધે કારણ તે કયમ લહું ?" ૩
 બ્રહ્મા કહે, "લલું પૂચ્છું કુમાર, કહ્યું વિવેક:
 અવની, માંહે અંન તોલે નાવે સાધન એક. ૪
 સો મણ સોને પ્રાણ ન રહે અંન પાખે એક ઘડી.
 અંન રે વલી ઉદકે કરી નાત છે, કુંઅર, વડી. ૫
 સંસાર માંહે સાર છે જે ઉદકે ને બીજું અંન.
 એલખા પાખે ભુર ચૈ ને ભમે છે બહુ જન. ૬
 અંનદાતા ને ધીશ બેમાં અંતર આણે જેહ,

જમનારિથી જમાડનારો મોટો, કહે છે વેદ.
 'અંથ નીરખ્યા વિના, કહું છું, કુંઞર ! કા ન જાણે ભેદ. ૮
 સુવર્ણને દાને કરી, સુત, કર્ણ ગચ્છો અમરાપુરી.
 'સુવર્ણતાં બહુ સદન પામ્યો, હવિ મુણિ, કહું વિસ્તરી. ૯
 આસન, ભોજન, શયન, શન્યા, હેમના અંબાર.
 ક્ષુધા લાગી ધણું પીડે. દુઃખનો નહી પાર. ૧૦
 કણુ કહે, 'કચ્છા કરીને આહાર આપો, દેવ.
 અમર એણી પેરે ઊયરે, સાંભલ ને, તતખેવ. ૧૧

કડવું ૭

રાગ આશાવરી

'સાંભલ, કર્ણ ! કહું ખરું, એક ભેદ કલાથી દુખ હરું.
 વીસ્તરું પુણ્ય પ્રભાવ તાહરો, રે ! ૧.

ઉથલો

પુણ્ય પ્રભાવ કહું કર્ણ ! તાહરો, ક્ષુધા જાય જોહ,
 તિલ તાપ ટાલે તંત તણો નિ પુષ્ટ પામે દેહ. ૨
 અનદાતાનું આંગણું આંગલી દેખાડું આપ.
 આંગલી મુખમાં ધરો. પછે જુઠિ પુણ્ય પ્રતાપ. ૩
 કહું માન્યું કર્ણ ત્યાંહાં રે આંગલી મુખમાં ધરી.
 પેટ પુરણુ ભરું પંચામૃતે. ક્ષુધા સધલી તે હરી. ૪
 આહાર કેરી ઈછા થાએ, આંગલી મુખમાં ધરી.
 ખટ રસ પુરણુ સ્વાદ પામે દુખ સધલું વિસરી. ૫
 કર્ણ કહે, 'અવતાર આપો. હું મૃત્યુલોકે અવતરું.
 દયા કીજે દેવ મુજને. દાન અન તણું કરું. ૬
 'અપાર, ભાઈ ! કહું, અતી ભલું, જો ઈછા થૈ છે એહ.
 સમ પુરીમાં* પાંચમી કાંતિ કાઢાવે જોહ, ૭

* અયોધ્યા મથુરા માયા કાશી કાશ્ચિરવંતિકા ।

પુરી દ્વારાવતી ચૈવ સસૈતા મોક્ષદાયિકા: ॥

વળી જુઓ પૃ. ૮૯, કડી ૪.

સકલ ગુણ સંપૂર્ણ છે એક સુભગ સાહા ગોપાલ.
 જશવતી નામે નારી તેહની તેહની શુદ્ધ વંશ વીશાલ. ૮
 સગાલ સાહા તેહ પામોઃ કુંઞર ચૈ ને અવતરો.
 ચંગાવતી શુભ નામે નારી, પુત્ર, પ્રેમે શું કરો. ૯
 ચેલધઓ એક ચતુર કુંઞર ઉદરે તેહને આવશે.
 કાર્ય ઉત્તમ ધણાં કરશે. અમરને મન્ય લાવશે. ૧૦
 અન આપી કીર્ત્ય થાપી વલી વહેલા આવજો.
 સત્યવંત ને વિવેકી મહીતલ માંહે કાઢાવજો. ૧૧

કડવું ૮

રાગ ધન્યાશ્રી

પ્રહ્લા કહે, “નારદ! સુણિ સાચું, સુત, સગાલ ચરિત્ર.
 સમપુરીમાં કાંતિ નામે નગરી પરમ પવિત્ર. ૧
 સિદ્ધેશ્વરનું ચાનક મોટું. શિવલક્ત સહ લોક.
 વર્ણાશ્રમ પાળે અતિ પ્રેમે. સ્વપ્ન વિષે નહી શોક. ૨
 પુત્ર પીતાની આઞ્ઞાર્થ ચાલે. પતિવ્રતા સરવે નારી.
 લોભ રહીત લખ્યણ શુભ સહ માંહાં. અનૃત્ય વિષે અવિકારી. ૩
 ઉછવ ધણે! નગર નીત્ય. રાજે અમરપુરી સું એહ.
 માંહોમાંહે મલતું સગપણ. કહીએ ન ધટે નેહ. ૪
 અસત્યવાદી એક ન દીસે આખા નગર મુઝાર.
 કપટ તણી કથા કહેને ન મલે. સાધ સહ નરનારિ. ૫
 કષ્ટ પડે કરુણા નવ છોડે, તે સત્ય સુખીઆ પ્રાણી.
 દુખાણે દુહાણે ન વહે મર્મવચન મુખ વાણી. ૬
 એવી અનોપમ નગરી મધ્યે વસે સેઠ ગોપાલ.
 જસવતી જાયા તેહને ઘેરે. વાણી વેદ રસાલ. ૭
 તેહની કુખે કર્ણ કુંઞર ચૈ અવતરો સુવિશાલ
 અન આપવા અમરાપુરીથી નામે શ્રેષ્ઠ સગાલ. ૮

ચંગાવતિ ચતુરાને પરણો. નરનારીમાં નેહ.

એક જીવ અંતરગત જોતાં. જુગમાં દીસે ખેહ. ૯

‘આપ, આપ.’ વણુ અક્ષર ખીજે મરમૈ કહને ના ન ભાખે.

નંચો નરનારિ વીસારો. ‘નથી’. વાક્ય નવિ દાખે. ૧૦

કડવું. ૯

રાગ મેવાડો

જયકને જૂકતે દે માન. આપે અંન અવારી દાન.

વેષ વિવિધ પિરિના જે આવે, આપે આહાર જેહને જે ભાવે. ૧

પદ્મની પ્રીતે પગ પખાલિ. હપે આંસુ ઢાલે.

આઘ પુરુષ અંતર, લહી પ્રીસે. જયક જમતાં હપડું હીસે. ૨

નાનાવિધી નિપજાવે પાક, શુભ સામગ્રી શું બહુ શાક.

આદર જીભે શું કહીએ, જો કાડિ જીભે લેખા ન લહીએ ? ૩

ઈશ લજે તે આપે અંન માન થકી અલગું કરી મન.

એહ ખે પોહોરની છાંહોડિ જાણિ અતિ મીઠી મુખ ખોલે વાણી, ૪

ચપલ ભાવ લહી લક્ષ્મીનો સાહ સંગાલ અંતર અતિ ખીહીનો.

‘જે મરચું’ તે ગાંઠે બાંધું. રામા, આપો કોરુ રાંધું. ૫

રખે કાહોને (કહો) નાકારઃ ક્ષણ એકમાં વ્યણસે વ્યવહાર,

ત્યાહારે તિલ એક આપું નવ્ય જાન્ય. કામિની, ખરોખર કસો થાન્ય. ૬

નરનારી નીશ્ચે ધમ ભાખે. અલિલાખ અતિ ઉત્તમ રાખેઃ

‘આપણે ઘેર આવ્યા કૈલાસ કે લક્ષ્મીવર લીલવીલાસ. ૭

ચરણ પખાલી જલ શિર ધરે, તો જન્મ મરણ કેરો ભય હરિ.

જલપિ કૃપા કરી ધન આપે, અવિચલ રથ્ય કરીને થાપે, ૮

તો, પ્રીયુજી, સહને સંતોખો. પંચામૃત શું પ્રીત્યે પોખો,

‘આપ’ શરીખું ઉત્તમ એક ઓપમાને નહી, એહ વિવેક, ૯

આજ્ઞા વિણ અક્ષત ન અપાય. હું આપું છું લહે મન માંહે

પ્રભુજી તો પીયે તે પાય. જનની શું જસ ખીજે ગાય ?

કડવું ૧૦

રાગ મેઘાણી

નરનારી એક સિત્તે અંત આપે મેહલી મન આહંકાર. ૧
 નારદ ! કિહિ હેમ રથથી રૂઝ અંનદાન એક સાર. ૧
 'વલી પધારજો.' વાણી બોલે. 'હમડે હર્ષ ન માય. નાં ૨
 ધણા દિવસ એ વિધ અન આપું. ઉખાણો છે એકઃ
 વેલા ફરતાં વાર ન લાગે. વેહતો જાય વિવેક. નાં ૩
 ત્રણ વરસ વર્ષા નવિ વુઠો. પડીહિ પ્રોઠ દૂકાલ. નાં ૪
 પ્રાણુનાથ પ્રેમદાઈ છંડ્યા. રામાઈ રોતાં મેહલ્યાં બાલ. નાં ૪
 સુભગ સુંદરી નથી મેહલી સ્વામીએ સેવક કાડે
 'અંન, અંન. સહુ કરતાં હીડે. ખરું કઠિણ, સિ ખોડે ? નાં ૫
 મંત્ર જંત્ર સાધન સેવા 'અનનો આધાર નાં
 વર્ણાશ્રમ વિહિતો ગયો સર્વે, જહારિ વંઠી વાહાર. નાં ૬
 સગપણુ સર્વ થઈ સાંસતું તિલ એક ન રહી ટેક. નાં
 વસ્તુ માત્ર વેરીથી વાંકી એક અંત વિના રેક. નાં ૭
 પ્રાણી માત્ર પરિખા જાણી મોટો અતિ મહિમાય. ૮
 જીવ તણું ઔષધ આહાર વિના ન રિહેવાય. નાં ૮
 આખી પૃથ્વીનું ધન સર્વે એક અંત તાં દીસે.
 ધન્ય નરનારી જે આપે અંન ગ્રાસે. નાં ૯
 અન્નને આહાર કરી જાણે છે તેહ, તુઝને કહું નેદ. નાં
 પ્રહરુપ તે તો ન જાણે, વગત્ય કહી છે વેદ. નાં ૧૦

કડવું ૧૧

રાગ સામેરી

સુણિ, નારદ ! કિહે ધાતા, સુતનો સ્નેહ (ન) જોઈ માતા.
 ન ગણા પ્રીય પ્રણુ બ્રાતા વેલા એ અદ્ભૂત, આતા ! ૧

ઉથલો

વાંકી વેલા અદ્ભુત, આત્મા ! પ્રાણ પલ એક નવિ રિહિ.
તે અંતનું શું ગજું ! મૂરખ માનવ મુખે ઇમ કહે. ૨
કઠિણ વેલા કાંતિ નગરી ખોડે લાગી ખલભલી.
મોટા માઝન ધનદ કરી ટેક તે વેલાં ટલી. ૩

સદાશિવ કહે, 'સુણિ, કામિની, કાંતિ નગરી વિખે.
પીડા પામે ઘણા પ્રાણી, વામા, એક વર્ષો પખે. ૪
સગાલસા એક દાસ માહરો સત્ય તે ચૂકા નથી.
સ્ત્રી ભર્તાર તણી ભલાઈ, કામિની, શું કહીછ કથી ?' ૫
શિવા કહે, શિવજી, દેખાડો. 'ભૂખ્યો.' કથી ત્યાંહાં પરવરો.
ગ્રાસ એક મુખમાં ધરીને દૂખ સધલું ઇ હરો.' ૬
શિવ શિવા સામે સુકૃત યોગે દુર્જલ અતિ દેહિ કરી.
વસ્ત્ર ફોટે દિન થાટે વાણી, એહવી ઉચરી: ૭
'આ નગર મધ્યે આવ્યા પુંઠે આહાર કરવા આખડી.
હુધાયે તાં માન એહનાં ન થોભે એકે ધડી. ૮
દીવસ આખો ટલવલ્યાં; શબ્દ કો નબ્બ સાંભલે.
ખે પ્રહરથી તાં જામિની ગઈ; ગ્રાસ એક અન્ન નબ્બ મલે.' ૯
સગાલ સાહા કહે 'સુણો, નારી, ભીક્ષુક ખે ભૂખ્યા ઘણું.
અન્ન એહને ન પાવ તો સત્ય સહી ગયું આપણું.' ૧૦

કડવું ૧૨

સ્વામી, અન્ન નથી એક દાણો. નગરમાં કિહિને ન મલે, જાણો.
આ (છિ) જમવાની (એક) થાલ, જોણે જમતા સાહ જોપાલ.
કો ધનંદને ઘેર નાખો સેર અન્ન માટિ અડાણી નાખો:
એહ આખી થાલ તમારી મૂલ આપે થાશે અમારી.
સાહા થાલ ગ્રહીને જાય. હઈડા માંહે શોચ ન માય.
'શ્રી મહાદેવજી મોકલજો અન્ન. આપે, દોહોલું. ટલજો.

પ્રભુ થયા વ્યાપારી. 'શેર અંન લો. થાલ અમારી.'
 દીધું સગાલે સત્ય વચનં: 'હું છું દાસ તમારો. દો અંન.' ૪
 પાત્ર મા'મૂલ્યનું રાખ્યું, સાહે સત્ય 'વચન જાહેરે લાખું.
 ત્યાંહે ઈશે ઉભા આપું અંન. સાહા રલિઆયતિ થયા તે મંત્ર.' ૫

પ્રેમદાએ પાક નીપાયો. કાઠી સોધતાં હીરો લાંબ્યો.
 ભિક્ષુકને કીધો સાદ મનિ આણી અતિ આહ્વાદ. ૬
 એ પ્રેમે બેહના પાગ પખાલા. તાપ વિધિવિધિના ટાલ્યા.
 'માહરા ભાગ્ય તણો નહીં પાર. ઘેરિ આવ્યા વિશ્વાધાર.' ૭
 ત્યાંહો ભીક્ષુકને ભોજન કીધું. કામ સાહા સગાલનું સિધું.
 તુઠા શ્રી અવિનાશ. મન દીધિ 'અતિ આસ: ૮
 'અખુટ હજે ભંડાર બહું કરતાં શત્રૂકાર.
 સદાશિવ પુરો આસ. દઢ રેહિજે 'વિશ્વાસ.' ૯
 એમ કહી વલા કૈલાસ શીત રહી તે સહ કા પાસે.
 પ્રગટો (જ્યાહારે) પ્રાતકાલ, ઘેરિ દીસે ડાકડમાલ. ૧૦

કડવું ૧૩

રાગ મારુ

નરનારી નીદ્રાયાં જાગિ; રિધી નીરખી અતિ આત્રજ લાગિ. ૧
 સાહા સગાલ કિહિ, 'સુણિ, રે નારિ ! કિહે, શું દષ્ટ પડે છે તાહારિ !' ૨
 'અષ્ટ સિધ, નવ નીધ લેખું. હું પૂર્ણ કૃપા પ્રભુજની દેખું.' ૩
 આપણે ઘેર આવ્યા અવિનાશિ પાર્વતી પતિ લીલવિલાસ. ૪
 પાત્ર તણો પ્રભુ કીધો પરસો. શીવ કરતાં શાહાંનો છિ અરસો ?' ૫
 સોનારૂપામય" ધર દીસે. નારી, નીરખે, હૈંડૂ હીસે. ૬
 'સુલગ થયો: શિવ શિવા પધારાં. કષ્ટ સકલ કાંતીનાં વારાં. ૭
 આપાનું ફલ એહવું જાણી સુંદરી પ્રીત્યે સ્વામી કહે વાણી: ૮
 'નારી, કહોને ના નવ્ય કહીએ. પદ્મની, પ્રભૂજનું બે લહીએ. ૯
 કૃપા વિના દારિ કેા નાવે. પોતે કરે; નામ કેા કાહાવે;' ૧૦

કડવું ૧૪

રાગ મારુ

નીરજલ દેશ જાંહાં સાહ જણે, ત્યાંહાં જલ કેરો ઠામ
'નદી નદ ને કુપ કુપીકા' વાડી વૃક્ષ આરામ. ૧
ધર્મ તણી સાલા સમરાવે, આપે અવારી દાન,
કાંઈએ રૂપ કરીને આવે જણે શ્રી ભગવાન. ૨
પેહિરે ઝાઢે, ખરચ ખાય, આપે આનંદ અંગ.
અસમે, સમે પ્રાર્થના કરતાં કહીઈ ન ઘટે રંગ. ૩
નાંહાંનાં મોટાં નઝ માંહો અંન તણા અંબાર.
વાણોતર વ્યાપારે મેલ્યા. માંડ્યા શત્રુકાર. ૪
વાટે વૃક્ષ ધણી રોપાવ્યા, સળ શલ અનેક.
વીસામા ને વાવ્ય વાવડી કીધા કરિ વિવેક. ૫
વાંકી વાટ વિધે વોલાવા રાખ્યા ખરચી દામ.
ભાગ્યવાન આખે ભૂમંડલ સાહાં સગાલનું નામ. ૬
ચંગાવંતી ચતુર નરનારી જોતાં જુગતિ જોડિ.
એલેઆ નામે એક કુંઆર આપો શ્રી રણુછોડ. ૭
રમતાં જમતાં કોધે રોધે જૂવું નહી વચન.
ધણું મધુરું મુખથી ભાખે, તેથી કેમલ મન. ૮
પર પીડા તિ પીડા માને, નીશદીન એહ વ્યાપાર.
સકલ શાસ્ત્રનું સાર લહિસે : કરવો પરઉપગાર. ૯
પ્રીરલ પરતે પ્રભુ જોલ્યા : 'કાંતિ નગરીએ જાઉં',
છલ પાડું, છાંનાં રહી જોજો, અતિથ્ય અટપટો થાઉં. ૧૦

કડવું ૧૫

રાગ ગોડી ઠમણી

શીવજી ધ ઈંદ્રસુ ભાખે ખેવ

તતક્ષણ આવ્યો મધવાદેવ : શિવજી કિહિ તે હું કરું અ. ૧

‘કાંતિ નગરીએ શ્રેષ્ઠ સગાલ. ’

ઉગ્ર સાચવે અતિથ્ય કાલ. આપ્યા વિના અંન નાય જમેંધ. ૨
અતિથ્યને આપીને પ્રાસે. ”

પાણી ન પીયે તેહ વરાંસે. પ્રપંચ કરી છલ પાણીએ ત્ય, ૩
જમ કો અતિથ્ય નાવે દારે.

તે વિણ પીશે સાહા કયમ વારિ? જલવિણ જીવી નવ્ય સકે અ. ૪
સાંભલ, મધવા માહરી વાણી.

સાત દીવસ વરસો શુભ પાણી, હાલી વ્યાલી કો નવ્ય સકે અ. ૫

‘કોહો તો કાંતિખંડ ટાલી મેલૂં. હૂં સેવક શિવ તણો એ. ૬
ઝડ માંડી. જનનં બહુ વારિ.

ક્ષણુ આવિ કો ન સકે બાહારિ. ધીજી ધરે સાહા કાંહાં લગે અ? ૭
વરવાને વાસવ કહે વાણી :

સાત દિવસ વરસો શુભ પાણી, ‘ડગલૂં’ કો નૈ નવ્ય સકે અ. ૮

કિહે સુંદરી, ‘સાંભલ, પીઉ માહરા.

ભુખ્યે પ્રાણુ ન થોભે માહરા. અતિથ્યનો ઉદ્ધમ કરો એ.’ ૧૦

કડવું ૧૬

રાગ રામઝી

જેતમાંન લંધન સાતે શીથીલ થઈ સાહા કેરી દેહી.

અતિથ્ય કો આવે નહી. કીજે પેર કેહી? ૧

‘શિવજી, સત્ય રાખો તમો. માહારો શો વારો?’

સેવક કહી કર શિર ધરો તે કાં સારો?’ ૨

‘શિવજી, નરનારી બેહુ. “ટલવલે ભૂખ્યાં ને તરસાં.

ચરણ તમારા ચિતશું પંચાનન પરશાં.’ ૩

મધવાને મહાદેવજી, દેખાડે છે દાસ:

સત્ય નહી ચૂકે સાંકડે, સાચો એ વિશ્વાસ. ૪

શિવજી સાચી પ્રતે સાચું કહ્યું: 'ધૈર્જ' ને એહનું
અસ્તિથે અંદરૂત નહુ, મન નીરખી બેહનું.' શિવજી ૫
એમ કહી અતિથ્ય થયા શિવાંલયે સુતા.
આદિ • મુરુખં હિમાપતિ થઈને અંવધૂત. શિવજી
દર્શન શિવનું મન ધરી સાહજી ત્યાંહાં આવ્યા,
અપૂરવ અવલોકતાં મન્ય રૂડા ભાવ્યા. શિવજી
સાહા સગાલ અતિ કરગરી ને ચરણે લાગો.
'ભૂખ્યા દીસો છો ઘણું. કાંઈ ભોજન માગો.' શિવજી
'સાહજી, નહી આપી સંકા માહારે મન્ય ગમતું.
ઘણા દીવસનો લાંઘણો. મન ન રહે ભમતું. શિવજી
આંખિપની ઇછા થઈ તે કાચ નવ્ય આપે.
કામલ કાયા નર તણી કે કહી વીધ કાપે?'

કડવું ૧૭

રાગ વરાહી

વચન સૂણી સાહજી ઉચેરે, મનોહારિ મન સાથે કરે.
'પંચામૃત, પ્રભુ, પ્રીસુ' અંન ને ને વસ્તુ વિષે, પ્રભુ, મન. ૧
કૃપા કરી પધારે ઘેર. પાક રચાવું નાહાંના પેર.
પંચ ગ્રાસ આવીને ભરો તો મુજને કૃતારથ કરો. ૨
વલતો અતિથિ બોલે વાણી, 'ફેકટ સાહા શી તાણતાણી ?
નરમાંસ કાણે નવ્ય અપાય, સૂધા માહારી કહી પેરિં જાય ?' ૩
'કામલ', સાહજી કહે, 'શરીર આ છેદી આપું. કીજે આહાર.'
'સુષ્ક માંસ માંહેં સ્વાદ ન હોય, આપો; કીજે કિમ આહાર ?' ૪
મીઠું કામલ કાયા તણું આપો, તો ઇછું છું ઘણું.
'પાંચ વરસનો છે ઘેર બાલ. લંઘુ શરીર શુભ લહે રસાલ. ૫
અતિથ્ય, ઉઠો ઉદ્ધમ કરી.' સાહા સત્ય વાણી ઉચેરી.

સૂત તણું શરીર છેદી જોહ, પ્રભુ પકવ કરી પ્રીસું તેહ.
 આવ્યો; મંન રાખો, માહારાજ. શિવથી પૂર્ણ સધલો સાથ. ૭
 દીસે છે કેા કરણરૂપ. છર્લવા આવ્યો ત્રિભુવનભૂપ.
 વામાને વાહાલો છે તંન. વધ કરતાં નહીં ચાલે મંન. ૮
 મેહેલાય મુખ દીકું પ્રીતિ તણું. અંતર દૂખ પામી અતિ ધણું.
 'ચિંતાતુર દીસો છો, નાથ.' લાગી કટી. મુખ દીધો હાથ. ૯
 સત્ય વચન ચૂકા આપણું? આમ કાં મુખ દીસે અણસણું?
 બેઠો સાદ. ને (ત્ર) જલ ધરે. સાહાજ કહે, 'સાંભલ, રે નારિ. ૧૦

કડવું ૧૮

વીરાડી રાગ

સુંદરી, સુણતાં પ્રાણ નીસરે તે હાર્યે ક્યમ થાશે ?
 ચેલછઆનું શીશ ચતુરા આપણે ક્યમ છેદાસે ? ૧

કામલ કુંઅર' રે ચેલછઉ ત્યતુર સુજાણ.
 હાથેશું હણવા મુખ કહિતાં પાપી ન જાયે પ્રાણ.

કામલ ૪

અમલા ! આંગણે અતિથ ઉભો. પુત્રમાંસ તે માગે.
 મેં માહારું શરીર લઇ ઓડું, તે અતિ સુષ્ક લાગે. ૨

કામલ ૩

ચંગાવતી કહિ, 'શો ચેલછઓ ? સર્વ' ગયે સત્ય રાખો.
 માહા માંસ કુંઅરનુ આપો. નાથ, રખે (ના) લાખો.

કામલ ૪

શીખ રાજાઈ શરીર છેદી સત્ય રાખવા આપું;
 જુવતી. હાથેસું સુંદર અંગ અલોકિક કાપું.

કામલ ૫

હરીચંદ રાજાઈ હરિણુલોચની વેચી; વિશ્વ વખાણે.
 કુંઅરની કરુણા મન્ય (ન) આણી ધીર્ય રાખવું ટાણે.

કામલ ૬

બલ, રૂખમંગલ, નલ શરખા આપદાઈ અંગ ન મોડું.
'તિલ એક સૂત જાતે સધલું. તે વેલા ત્રયોડું.

કામલ૦

૭

સુત, દારા, ધન, જૂવન સરવે પ્રાણ થકી તે અલગ.
એહવું સુત સાંભલીએ સ્વામી, નીમીષ ન, કીજે અલગ.

કામલ૦

૮

ચેલપ્રઆનૂ ચિત્ત ચલાવા રૂપ અલોકીક આવે.
'નાશી જા, નાહાનડીઆ, અહીથી.' માર્યો કહી ખીહાવે.

કામલ૦

૯

'આ જો, ખડગ લેઈને ઉભો છે, કુંઅર, તાહારો તાત.
હવડાં સાહારો.' જા રે નાશી. ઘણું કરી કહી વાત.

કામલ૦

૧૧

ચેલપ્રએ ચિત્ત સાથે જોઉં, 'માહારો પીતા ક્યમ મારે ?
ધશ આત્મા ધમ હોય તો અર્થ આપણો મારે.'

કામલ૦

૧૧

કડવું ૧૯

રાગ વીરાડી

વાંકી વાત શ્રવણે સુણીને સુત આવ્યો પીતાને પાશ.

જાંડી ચિંતાએ આવડે રે, બેહે મુખે મેહલે નિશ્વાસ રે.

૧

કુંઅર કાંઈ લેહતો નથી રે. માહારો ગેહલડો આવ્યો થેર

ઉછંગ બેશી ઉચરે રે: 'પીતાજી, આ શી પિર રે ? કુંઅર૦ ૨

મુખ કરમાણું કાં, માવડી રે ? આવડી શે છે દાઝ રે ?

શ્રી શિવજીને સંભારીએ રે, તે કરે કૃપા નીરધાર.' કુંઅર૦ ૩

સાહા સગાલ ઉચરે રે, વીરા, વંકી વાહાર રે.

આ અતિથ્ય તાહારા અંગનો રે કરવા મછે છે આહાર રે. કુંઅર૦ ૪

પુણ્ય હોય જો પૂર્વતુ રે આવે અતિથ્યને કાળ રે

અંગ વિદારીને આપીએ રે નહી લાગે : ક્ષલ લાગ રે કુંઅર૦ ૫

અથીર છે આ દેહડી રે; થીર છે પરઉપગાર રે.
 પાણી તણો પંપોટડો રે, બ્યણુસે ક્ષણુ, નહી વાર રે.' કુંઞ્ચરં ૬
 અમર રહા અંતર જૂએ રે: 'ત્રાહ, ત્રાહ, જગદીસ રે,
 આ કુંઞ્ચરનૂં શીશ પડે રે. પીતા છેદસે શીસ રે.' કુંઞ્ચરં ૭
 અતિથ ઘણું થાય આકલો રે: 'મુખ થકી કહો નાકાર રે,
 જામ ગયે હું જમું નહી રે, શીઝ મ લાવો વાર રે.' કુંઞ્ચરં ૮
 તણુ માત્ર ટબકું પડે રે, બે માંહેં બે રૂએ એક રે,
 તો ભોજન લાવે નહી રે, રાખ્યો રહે વિવેક રે. કુંઞ્ચરં ૯
 તો હત્યા તુમ બેહતે રે, બે ધૂનડશો મન રે.
 સુત મારી ખાંડી રાંધવો, એહવૂં સાચું ઘો વચન રે.' ૧૦

કડવું ૨૦

રાગ રામઝી

બ્રહ્મા કહે, "સૂણ્ય, સત, ભેદજી, નરનારીએ મન આણ્યો બેદજી.
 સત્ય વડુ છે લાખે વેદજી, આણો, સુત, નહિ નિરવેદજી. ૧

હાલ

નિરવેદ ન નરનારીએ આણ્યો, અસત્ય એહ સંસાર.
 સુત, પ્રીતા, પ્રિયતમ, પ્રેમદા, એહ માયાનો વિસ્તાર. ૨
 સત કુંઞ્ચર જાતે સત્ય મૂકે, મૂર્ખ મોટો એહ.
 કુંઞ્ચર એહને આહાર આપી છાંડીસુ તતક્ષણુ દેહ. ૩
 ચતુરવર એલખઉ બોલો મન રાખી ધીર:
 'અર્થે આવે અતિથને, તો સફલ થાય સરીર. ૪
 મીઠાં કાળે મોહન મુખને.' સુણિ બોલી માત.
 'ધન્ય એહ વસનને.' તિલક કરી કહે તાત: ૫
 'પંચગવે પખાલીએ, માહરા પુત્ર, આપ દેહ,
 સંભારો શ્રી સદાશિવને અંતર આણી નેહ. ૬

ખડગ કર માંહે ગ્રહં. કુંચરને કીધો પ્રહાર,
 એલક્યાના મુખ થકી નીસરું તેણી વાર: ૭
 'પ્રાહાર વાગે પુષ્પ સરખા. શિવ નામનો પ્રતાપ;
 'નામ . . લેતો વારીઉ. મારીઉ મરે' આપ.' ૮
 મસ્તક લેધને માતાજીએ નસાડું તેણી વાર.
 શરીર સૂતતું વિદારું, 'અતિથ પામે આહાર. ૯
 અતિથ કહે, 'એહ શીસને ધરો ઉખલા માંહે.
 ખાંડણ ગાઉ ખરી પ્રીત્યે.' મિદ્ધપતિ કહે, 'ત્રાહિ'.

કડવું ૨૧

રાગ કેદારો દેશાખ

શીસ સોહામણું સુત તણઉ ખાંડીએ,
 રાંધણું માંડીએ. રૂડા રામજી રે, હાં રે !
 હાથ ઉંચો કરિ, હાંડિલું ન ફટે રે,
 ગાટે વિધાતાએ જે ધડું. હાં રે રૂડાં
 ઉઠરિ વશા પછી એક દન રે
 મન માહરું ન ઉવેખીઉં રે, હાં
 ટાઢું, ઉન્હું, ખારું, મોલું અન રે
 તન, પ્રેમે નબ્બ પેખીઉં રે, હો
 લક્ષણવંતા લાડકા પુત્ર રે !
 સૂત તાહારું સધલું મુખ રે
 ઓપમા દેવા આખા વિશ્વમાં રે
 સ્વર્ગ પાતાલે હું જો, ભમું રે.
 પાંચ વરસનો પુત્ર તું બાલ રે.
 કાલ પાખે કલા આવડી રે, હાં
 વજ્ર થકી આકરું માહારું મન રે :
 તન પડે ,જીવે માવડી રે, હાં

દ્રષ્ટે પડા પછી ના નીરતી રે,
અતિ સંસાર સહ વખાણતો રે, હાં
આંખડી આંજતાં આકલો થાતો રે;

જતો બાપકે ખીહરાવતો રે.
મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે ક્યમ ખમા રે ?

મુખ થકી ઉચરો મા'લાખ્ય રે, હાં
કિહિદિ કંદોરી ખલકતી ખેલ રે,

જેલ કરંતો કુંઅર આવતો રે. હાં
ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,

લાવ રાખી મન લાવતો રે. હાં
ખાંડણું ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,

દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં
મોવડી તાહારા પ્રાણ નીશારે રે,

ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં
આતા, આંખડી કમલની પાંખડી રે,

ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં
કહું નહી, કોણ છિ રૂપ રે,

અકલ સ્વરૂપ આહાર માગે રે, હાં
ઉઠ, કુંઅર, તૂં આલસ મોડી રે.

કર ખે જોડી મા તાહારી કરગરે, હાં
લાંછી ભૂખ્યો ખેઠો તાહારો તાત રે.

માત તાહારી ગ્રાસ ક્યમ ભરે ? હાં
કડવું રર

રાગ કાલેરો
નરનારીએ ખાંડણું ખાંડી પકવ કરી પૂતનું અંગ,

અંતિથને આસન શુભ માંડે, રંગેક ન ઘટયો મુખનો રંગ.

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
 પાત્રે પૂતનું આમીપ ગ્રીયું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણું શીસ. ૨
 'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંત લે જે કાય,
 માહા પાતીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનનવ્ય જેમ હોય. ૩
 એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિ:
 'પ્રભૂ, પદ્મ થેભો. પુત્ર દેખાડું.' માહા સ્ત્રમ કરે બહુ મનુહાર.
 છાંતી જે છૂરી કા લેઈ આવી, આ ઉદર વીધે છે અદ્ભૂત બાલ.
 વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથકાલ.'
 અમર સર્વે ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
 નારદ! તાહારી માતૃ સહીત હું જેવા આવ્યો, સુણિ, કહું જેવ.
 નાખે છૂરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝબકે શું ઝાલ્યો હાથ.
 'ભાગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધુન્ય, ધન્ય.' કહે સુર સહ સાથ.
 ધમધમ ધુધરડી પગે વાજે, સુત આવી વશગો માને કંક.
 સાહા સગાલ તણું ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ!
 દેવદુંદુભી અતિ ધન ગાજે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહુ થાય.
 અમર તણી અપહર નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
 ઇંદ્ર કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહેં તો આપું કૈલાસ;
 સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચરણે વાસ?'

કડવું ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહુ જેવા આવ્યા. વતર્યો જેજેકાર.
 માતપીતાને સુત મલો, 'સ્નેહ પ્રાણનો અધાર. ૧
 ચંગાવતિ, ને ચેત્રધંજો, સગાલે જોડ્યા હાથ.
 સાહાજી, તમને શિવ ઇછે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
 'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
 કે જેવા કરવા સ્વામીની રાખીઈ પ્રભુ પાશ. ૩

દ્રષ્ટે પડા પછી ના નીરતી રે,
અતિ સંસાર સહ વખાણતો રે, હાં
આંખડી આંખતાં આકલો થાતો રે;

જાતો બાપકે ખીહરાવતો રે.
મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે કયમ ખમા રે ?

મુખ થકી ઉચરો મા'લાખ્ય રે, હાં
કિહિઠિ કંદેરી ખલકતી ખેલ રે,

ગેલ કરેતો કુંઅર આવતો રે. હાં
ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,

ભાવ રાખી મન ભાવતો રે. હાં
ખાંડણૂં ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,

દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં
માવડી તાહારા પ્રાણ નીશારે રે,

ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં
આતા, આંખડી કમલની પાંખડી રે,

ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં
કહું નહી, કાણ છિ રૂપ રે,

અકલ સ્વરૂપ આહાર માગે રે, હાં
ઉઠ, કુંઅર, તૂં આલસ મોડી રે.

કર ખે જોડી મા તાહારી કરગરે, હાં
ભાંણે ભૂખ્યો ખેઠો તાહરો તાત રે.

માત તાહારી ગ્રાસ કયમ ભરે ? હાં
કડવું રર

રાગ કાલેરો

નરનારીએ ખાંડણૂં ખાંડી પકવ કરી પૂતનું અંગ,
અંતિયને આસન શુભ માંડે, રંગેક ન થટયો મુખનો રંગ. ૧

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
 પાત્રે પૂતનું આમીષ પ્રીયું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણું શીસ. ૨
 'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંન લે જે કાચ,
 માહા પાતીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનનવ્ય ખેમ હોય. ૩
 એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિ:
 'પ્રભુ, પત્ર થોભો. પુત્ર દેખાડું.' માહા સમ કરે બહુ મનુહાર.
 છાંની જે છૂરી કે લેઈ આવી, આ ઉદર વીધે છે અદ્ભુત બાલ.
 વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથ્યકાલ.'
 અમર સર્વે ઇદ્ર, ઇદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
 નારદ! તાહારી માતૃ સહીત હું જોવા આવ્યો, સુષ્ટિ, કહું ખેવ.
 નાખે છૂરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝમકે શું ઝાલ્યો હાથ.
 'માગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધન્ય, ધન્ય.' કહે સુર સહ સાથ.
 ધમધમ ધુધરડી પગે વાળે, સુત આવી વક્ષગા માને કંઠ.
 સાહા સગાલ તણું ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ!
 દેવદુંડુભી અતિ ધન ગાળે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહુ થાય.
 અમર તણી અપહરા નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
 ધંશ કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહે' તો આપું કૈલાસ;
 સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચરણે વાસ?'

કડવું ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહ જોવા આવ્યા. વર્ત્યો જેજેકાર.
 માતપીતાને સુત મલો, 'સ્નેહ પ્રાણનો આધાર. ૧
 ચંગાવતિ, ને ચેત્રધૈઓ, સગાલે જોડયા હાથ.
 સાહજી, તમને શિવ ધણે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
 'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
 કે સેવા કરવા સ્વામીની રાખીઈ પ્રભુ પાશ, ૩

દ્રષ્ટે પડા પધી ના નીરતી રે,
 અતિ સંસાર સહ વખાણુતો રે, હાં
 આંખડી આંજતાં આકલો થાતો રે;
 જતો આપકે ખીહરાવતો રે.
 મુશલ ખડગના પ્રાહાર તે ક્યમ ખમા રે ?

મુખ થકી ઉચરો મા'લાખ્ય રે, હાં
 કિહિદિ કંદોરી ખલકતી ખેલ રે,
 ગેલ કરંતો કુંઅર આવતો રે. હાં

ભૂખડી પાખે આપતી સૂખડી રે,
 ભાવ રાખી મન ભાવતો રે. હાં

ખાંડણું ખાંડતાં નાશિકા નીરમલી રે,
 દાંત દાડમકલી દીપતા રે. હાં
 માવડી તાહારા પ્રાણ નીશારે રે,

ગુણ તાહારા જૂગ જીપતા રે. હાં

આંખડી કમલની પાંખડી રે,
 ખાંડી મુશલ પ્રાહાર વાગતા રે, હાં
 કહું નહી, કાણુ છિ રૂપ રે,

અકલ સ્વરૂપ આહાર માગે રે, હાં
 ઉઠે, કુંઅર, તું આલસ મોડી રે.

કર બે બેડી મા તાહારી કરગરે, હાં
 ભાંણે ભૂખ્યો બેઠો તાહારો તાત રે.

માત તાહારી ગ્રાસ ક્યમ ભરે ? હાં

કડવું રર

રાગ કાલેરો

નરનારીએ ખાંડણું ખાંડી પકવ કરી પૂત્રનું અંગ,
 અંતિથને આસન શુભ સાંડે, રંગેક ન લટયો મુખનો રંગ. ૧

પાગ પખાલી પૂજા કીધી, ચરણોદક લેઈ મેહલું શીસ,
 પાત્રે પૂત્રનું આમીષ પ્રીથું, 'નહી જમું.' કહી ધૂણું શીસ. ૨
 'અપુત્રીઆને આશ્રમ આવી ઉદક અંન લે જે કાય,
 માહા પાત્રીક તે પ્રાર્થકને, શુભ ગતિ સ્વપનનવ્ય ખેમ હોય, ૩
 એમ કહી અતિથ થયો ઉભો, ચંગાવતી ચતુર એક નારિ:
 'પ્રભૂ, પદ્મ થોભો. પુત્ર દેખાડું.' માહા સ્તમ કરે બહુ મનુહાર.
 છાંતી જે છૂરી કે લેઈ આવી, આ ઉદર વીધે છે અદ્ભુત બાલ.
 વિદારી વેગે દેખાડું. પ્રભુ, વહી જાએ અતિથકાલ.
 અમર સર્વે ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણી, લક્ષ્મીપતિ ને ઉમયાપતિ દેવ,
 નારદ! તાહારી માતૃ સહીત હું જોવા આવ્યો, મુણિ, કહું ખેવ.
 નાખે છૂરી ઉદર ઉપરિ જમ, ઝગકે શું ઝાલ્યો હાથ.
 'માગ.' મહાદેવજી ઉચરે. 'ધન્ય, ધન્ય.' કહે સુર સહ સાથ.
 ધમધમ ધુધરડી પગે વાળે, સુત આવી વક્ત્રગો માને કંઠ.
 સાહા સગાલ તણું ગ્રહ શોભે, જાણે એ શું સાચું વૈકુંઠ !
 દેવદુંદુભી અતિ ધન ગાળે, કુસમવૃષ્ટિ કૌતક બહુ થાય.
 અમર તણી અપછરા નાચે, ગુણ સગાલના શ્રીમુખે ગાય.
 ઇંદ્ર કહે, 'અમરાપુરી આપું; કહે' તો આપું કૈલાસ;
 સગાલપુરી કરું સ્વર્ગમાં; કે આપુ હરીચણે વાસ ?'

કડવું ૨૩

રાગ વેલાવર

નગરજન સહ જોવા આવ્યા. વત્યો જોજોદાર.
 માતૃપીતાને સુત મલો, સ્નેહ પ્રાણનો અધાર. ૧
 ચંગાવતિ, ને ચેત્તર્થજો, સગાલે જોડ્યા હાથ.
 સાહાજી, તમને શિવ ધણે કહે કૈલાસનો નાથ. ૨
 'ચરણ ચતુરભુજજી તણું આપીએ, અવિનાશ.
 કે સેવા કરવા સ્વામીની રાખીઈ પ્રભુ પાશ. ૩

વલતાં શિવ એમ ઉચરે, 'સુકર્મનાં ફલ એહ,
ભલી રીતે ભોગવે અંતર આણી નેહ.' ૪
વર આપી વલ્યા પ્રભુજી. 'પોહોયજો મનની આસ.
પરીવાર તાહારો સર્વેશું પામીશ વૈકુંઠ તાસ.' ૫

રાગ દેશાખ્ય

સંવત સતર સેહેં અઠોતરો, ફાલગુન માસ અબુઆલકોખરો,
દુખ હરે દશમી રવિવાર, કથા પૂર્ણ થૈ શુભ સાર.
શિવપુરાણ તણી કથા 'સગાલ ચરિત્ર જાણો સર્વથા.
એકમનાં જે સાંભલે, ચોરાસીના ફેરા ટલે.
ગર્વ તજીને જે કો ગાય, સહસ્ત ધેનુ 'આપે ફલ થાય
તે ફલ પામે, નહી સંદેહ. ધણું ધણું વલી કહું છું તેહ.
તાન તાલ ને કવિનો ધર્મ લઘુગુન ગુણ ન લઘું એહ 'મર્મ
ધણું બોળકું બાલક વદે; પંડીત આનંદ પામે રદે.
કોકો પ્રભૂને રચી જમ 'મોટા કવિ મનંદલ હોષ ત્યમ
કિહિ જાની, સમરથ જગદીસ કરુણાનીબ્યને નામી શીસ.

ચોપાઈ

ત્રણ સહે તાં ત્રીસઃ સગાલને કરુણા કરી ઈશ.
જાની બોલે આલપંપાલ કૃપા કરી કૈલાસ ભૂપાલ.

નાકરકૃત સગાંવાપુરી ૧

કઠ વૂં

વિરાડી ચૂપઈ

- ગરુઆ ગણપતિ લાગૂં પાછ, રાજકાજ પ્રથમિ વિવાહિ. ૧
 ઘ્લ્હાની બેટી સરસતી ! મયા. કરુ, મા ! હું દુર્મતિ.
 સાંભલૂં તે કુંહું કેલવી સગાલપુરીની ઉતપત નવી. ૨
 કુંતાતણી કૂખિ અવતરુ; એહેવુ દાનેસરી નવિ હવુ.
 સૂરા માંહ જાલુ તે સૂર, વઢતુ વાધિ સાગર પૂર. ૩
 પિહિલિ પિરિ કંઈ વિખાણુ, ધનુર્વિદ્યાનુ તેહ સુખણ.
 પૃથ્વી પડી જા મેલિ માણિ દસ જોજન તે પરખૂં પ્રમાણ. ૪
 આગિ અરજનના રે અદાપ એહેવા માંહ પડિઉ છે સાપ.
 જોહની વિષ્ટ પીતાંબર કરિ તે અજરામર ક્યહથી મરિ ? ૫
 ઇંદ્રે આવી તે જાગિઉ, તુહિ નવિ નાકારુ કિઉ.
 માગિ સંનાહ તે તાં સાર તુહિ નવિ કીધુ નાકાર. ૬
 અપાર, સ્વામી, તે લીજીધ; અમનિ કરતારથ કીજીધ.
 ઇંદ્ર ભણિ. હું પાસિ રહુ, એક વીર તે આગલુ કુંહું. ૭
 લલા સુલટનિ તે મારસિ. વલતિ માહરિ ધરિ આવસિ.
 પરસુરામની નીસાલિ ભણ્યુ. તેની સાંગિ ધટોરકછ હણ્યુ. ૮
 ધરણી ઢલિઉ ખત્રી કરણુ માગિ, માગિ. હું થઉ પ્રસન.
 વલતા બોલ્યા દાનેસરી. સ્વામી ! મુગતિ કિરપા કરિ ? ૯
 તૂં તૂહુ મુઝનિ, ભગવાન. પુત્રપાણિ દેજો પિંડદાન. ૧૦
 પાત્ર જોઇ દેવરાવજો દાન. તાહરિ અરણિ માહાઈ ધ્યાન.
 ક્રિપા કરે તૂં સ્વામી ! અમ. સકલ સદ્ગુણ માહારુ જનમ. ૧-ક ૧૦

વલી વલી માગૂં, ભગવંન, ગંગાતીરિ પડજો તન.
 પરસ્ત્રી સૂં મ લાએસ ભોગ. સદાર સહ હોજો સંજોગ. ૧૧
 ચતુરસુજનિ ચરણિ રહુ સૂરજસુત તે વૈકુંઠ ગઉ,
 તિહાં ઉરતુ કરિ અપાર ત્રિય સૂં કીધૂં; જુગઆધાર ? ૧૨
 સંભાર તૂં તે પૂન આપણૂં. દેખિ સ્વ તે સોનીતણૂં.
 ત્રાહિ ત્રાહિ હો જુગઆધાર ! ખખ્યા સુજનિ પીડિ અપાર. ૧૩
 વળતા બોલ્યા જુગઆધાર કંઈ તેં કીધુ પરઉપગાર ?
 સ્વામી ! મંદિર આવુ જતી. આપૂં કનક; ન લીધૂં રતી. ૧૪
 કિહિ જતી ભૂખુ રે અપાર. કરિ કરી દેખાડૂં દાર.
 કૃષ્ણુ ભણિ કરણુ એમ જ કરુ કર લેઈ નિ સુખ માંહ ધરુ. ૧૫
 સુખ માંહ મેહેલુ કર આપણુ આવુ ઓડકાર અન્નતર્તણુ.
 જેહેવૂં દીજિ તેહેવૂં પામીઈ અન્ન વિણુ વેદના કિમ વામીઈ ? ૩-કં ૧૬
 કાશ્યપસુત તે એમજ ભણિ. (કંઈ કરણુ નિ સ્વામી સુણિ)
 અન્નદાન આપૂં છિ સાર ! મનુખા જનમ આપુ એક વાર. ૧૭
 એક વાર અન્નદાન જ દેસ, સામી ! મુઝનિ ક્રિપા કરેસ.
 ઇણી પિરિ ખત્રી કરણુજ હઉ. પિહિલુ પુહુર આપણુ કાહાવિઉ. ૪ ૧૮

કડવૂં ૨

ચૂપધ ૫

કંતી નમરી, નિ સાહ, બંગાલ, તેહતુ પુત્ર હઉ સાહ સગાલ.
 તે કંતીનાં કંઈ રે વિખાણુ. તેના લોક તે ચતુરસુજણુ. ૧
 પૂન લોકિ તે પરઉપગાર. વ્રત ચિત પાલિ પિયુ નિ નાર.
 મન માંહ નવિ મેહેલિ માન. તે કંતીનાં કંઈ રે વિખાણુ. ૨
 બુદ્ધિવંત હઉ સાહ બંગાલ. તેહતુ પુત્ર હઉ રે સગાલ.
 તેહની સ્ત્રી સતી ચંગાવતી; આવા સંતોષિ તે જતી. ૩
 તેહતણુ એલેઉ તન; ધરિ ધરણી છિ ધરનૂં ધન.
 પુત્ર કલત્રતુ હઉ રે સગાલ; ધન મન જાણિ મેધ જ માલ ૪
 સ્ત્રી ભરતારનૂં એક જ ચંત. પુત્ર પતુતુ તે પૂનવંત.

જતી જમાડી નિ તે જમિ. ત્રહુ જણુ વર દેહી દમિ. ૫
 તેહની નવ ખંડ ચાલી ખ્યાત. તેહનિ વિખાણિ વૈકુંઠનાથ.
 તેના ચાલિ સત્કાર.* અસત ન બોલિ એક લગાર. ૬
 પ્રત કરિ છિ એકાદસી. સ્વામી* કિહિ; એહ જોઈછિ કસી.
 આરિ મેઘ જંઈ નિ અડુ, મુસલધારા પ્રષ્ટ જ કરુ. ૭
 ૬ માં ઊઘડસુ એક લગાર. જોઈછિ કસી કિ ભરખિ આહાર ?
 સંન્યાસી કો નાવસિ ખાર; જોઈછિ કિમ કરિ છિ આહાર ? ૮
 સાન્નિક ત્રહુનિ લંધન પડિ. જતી કો એ પ્રષ્ટ નવિ ચડિ.
 ખધ્યા દેહીનિ પીડિ ધણું; પણ નવિ મેહેલિ પોતાતણું ૯
 પિહિલિ પિર દેખિ સ્ત્રી ભરથાર. નયણિ ખીણુ ન નિરખિ નાર,
 રણુગડામાં^૭ દેવલ દીઠ કોઠી કુષ્ટ વિહિતુ ખીઠ. ૧૦
 ચરણિ લાગાં સ્ત્રી ભરથાર. સ્વામી ! આજ કરુ નિ સાર.
 બોલ્યા સંન્યાસી કિપાવંત. અસત કહુ છુ સ્ત્રી નિ કંથ. ૧૧
 ત્રાહિ, ત્રાહિ, રે ભુગ્યાધાર ! ખધ્યા દેહીનિ પીડિ અપાર.
 વલતા બોલ્યા શ્રીભુગદીસ. નખિહુ જણુમાંહ કુણુ લેસિ સીસ ? ૧૨
 સ્વામી ! તમનિ લેસું સીસ ચરણ પખાલી નિ હું લીસ.
 મસ્તક લીધુ તે તાં જતી વરસિ મેઘ, ન ઉઘડિ રતી. ૧૩
 ઉત્તરી પડે તણાથું ધરાલ તુહિ અંત ન ત્રાસિ સગાલ.
 અંતર ભુધ અમ્રતમી દેવ. ભાવ ખિહુના અતિ અસ્વમેવ. ૧૪
 મંદિર લીધુ તે તાં જતી. ભગતિ કરિ છિ ચંગાવતી.
 ઢોલ તલાઇ આપાં પાથરી. વા નંખિ તે પાણિ કરી ૧૫
 ૯-૯ ભાવ સૂંકીધ ભલું ભોજન. ઊહુ, સ્વામી થયાં રે મીઠાણ.
 જતી ભણિ. વીનતી અવધાર; હું તુ અમ્રતુ ન કરું આહાર. ૧૬
 પ્રેમદા ભણિ સ્વામીનિ સું રુચિ આણી આપુ જે જતીનિ પચિ.
 તમિ વાણિઅ દયાકામપાલ. અમ જમવા ભૂંડુ છિ માલ.
 વેચાયુ આણી નિ દેસ. પણ તમનિ હું જમાડેસ. ૧૭

લેઈ સંન્યાસી આગલિ ધરિ; તુંહિ સ્વામી આહાર નવિ કરિ.
 xખિસારો નિ પ્રીસૂં હાથ. આપણુ બિહુ જમીસિ સાથિ. ૫
 xસ્નાન કરી દેવલ જાએસિ તુ હું સ્વામી । આહાર કરેસિ.
 xએટલિ સીકું પડિગિં દ્રેઠિ. સીકિસૂં છિ, સગાલ સાહ સેઠ ? ૬
 સગાલ સાહ ઓઢ્યા તતખેવ. કુંવરતણું મસ્તગ છિ, દેવ ।
 હું ભૂંડુ તે કિમ કરું આહાર ? સીકિ મસ્તગ મેહેલું સાર. ૭
 જતી ભણિ. તમિ એમ જ કરુ, મસ્તગ લેઈ ઊખલિ ધરુ;
 બિહુ જણુ ખાંડુ ખાંડણાં. આંસુ પડસિ જો તમતણાં,
 તુ હું તમનિ તાં સાપેસ; ભૂખુ ઊઠી નિ જાએસ ૮

કડવું ૬

૧૭પરથમ માતા બોલી રે. ખડગ તે હાથડાંકિમ વહિ રે ?
 હું તુ દોહલિ દેવલ જતી રે પામી પુત્ર એલૈઉં રે.
 સોના કેરું પાલણું રે કુંઅર પતુતુ, પુઢતુ રે.
 પુઢતાં તૂં લેતુ આહું રે; હાલરું ગાતી હું તનિ રે.
 કાનિ કુડક સોલતાં રે; પછેડુ પુત્ર ! ઓઢણિ રે;
 માથિ પાટી ખડિઉ હાથ માંહ રે; કુંઅર નીસાલિ જતૂં રે.
 જતાં માગતુ સુખડી રે, ગૂંઝલ હું ભરી આપતી રે.
 દ્રાખ અનિ ચાલુરડી રે આપતી મારા દેવનિ રે.
 દૂધ માંહ પુહા પલાળતી રે ખાંડ તે ભાવ સૂં ભેલતી રે.
 ભણુગણુ પુત્ર પ્રેમ સૂં રે ચૌદ વિદ્યા તનિ આવડી રે.
 આંખડી તાહારી નિર્મલી રે. દંત જાણી દાડમકલી રે.
 કાંટુ ભાજતુ નિ કિહિતુ 'આષ રે !' કાતી તે તન કિમ સહી રે !
 ચૂંટી લેતી તે હું તહી રે દેહી દૂખાતી મારા દેવની રે.
 સીસ ખંડીધ નિ આંસુ છંડીધ રે તુ જતીજી જમિ નહિ રે.
 કુંઅર કાલુ સ્વામીનિ રે બહાલુ એલૈઉં તૂં ધણું રે
 મૂનિ હૂતી મોટી આસ રે; જાણું તૂં પુત્ર પરણાવસ રે.
 હવિ થઈ છું નિરાસ રે. કાંધ સુખ નવિ પામિગિં રે.
 તાત ભણિ, ભૂખાલઉં રે આરોગવા તેડતી ચંગાવતી રે. ૧૮

કડવૂ ૭

રાગ રામગરી.

૧૯ સ્હાઈ સીકિતુ સીસ' ખંડૂં, મલીદુ કરી નિ રંધૂં;

તુહિ જ્વામીધ. આહાર નવિ કીધુ રે.

બોલિ છિ સગાલસાહ, હવિ તમિ વાર મ લાઉ.

ખંધ્યા તમાહારી દેહીનિ પીડિ તુ હવિ વિહિલા થાઉ.

વલતા બોલ્યા અતિત તાં, કાં કરુ કીધાકીધ ?*

હવિ તુ તમ વાંઝિઆનૂં ન્દ્રિ જમૂં હૂં સિદ્ધ. + ૨૦

બોલિ છિ ચંગાવતી, સાંભલિ તૂં મોટા જતી.

તમનિ કહૂં હિતમ મતિ.

*સાંભલુ નિ સાવધાન થઈ; કહ્યું તમિ કરુ કાન.

માહારી નિ કૂખી વિશે છિ નજીં ઊધાન.

જોરે તમિ ન પતીળુ. તોરે તમિ કાં ખીળુ ?

માહારી કૂખિ છિ કુંઅર ખીળુ.

૨૦-ક તાહારિ સતી ઊડી, સોધી કર માંહ કટારી લીધી

મન માંહ નવિ તે ખીધી. કાચિ સાધવીનિ ન સુદ્ધિ.

પ્રાહાર કરવા થઈ એકમન. આવી હાથ સ્હાઈ જનારદન.

૨૦-ખ અતિત તૂં તુ ભૂખુ રહુ. માહારુ જંવારુ ધલિ ગઉ!

માગિ માગિ, હૂં છૂં પરચન, બોલાવિ ચેલૈઉ તન.

બાઈ બોલાવત કુંઅર આવ્યુ; માધ મોતીડધ વધાવ્યુ. ૨૧

માહારિ હૂતૂં પોતિ પૂન, તુ પામી ચેલૈઉ તન.

અખલા ! તમિ હો કંતી નગર સહુ ઉદ્ધરૂં પ્રબ્ધ સહિતુ રે.

હરિચંદ નિ હો રુકમાંગુદનિં સેક સગાલસાહ નમિ તુ રે.

ત્રહુનિ અંતરિખ આપૂં વાસ એમ બોલિયા શ્રીઅવિનાશ.

દીસાવાલ કુલિ અવતરુ; વીરક્ષેત્ર માંહ વાસ;

વીકાતુ સુત વીનવિ નાકર હરિતુ દાસ.

૬—ક ના વધારા અને કેટલાક પાઠભેદ.

- ૧ ભૂમિ x x દેજો દહન. ૨૪
- x x x
- વલી બોલ સૂર્યનો તન મયા કરું મઝનિ. ભગવંત ૧ ૨૫
- તિલક તો લઉ વિપ્રનિ હાથિ; માનિ હાથિ ભોજન દાખિ.
- તૂં તૂઠો મુઝનિ ભગવાન પુત્રપાણિ માગૂં પિડદાન. ૨૬
- વાલી વલી બોલિ ક્ષત્રી કર્ણુ: મયા કરુ મૂઝનિ, ત્રીકમ !
- પાત્ર ભેઈ દેવાયો દાન. તાહરિ ચરણે માઈ ધ્યાન. ૨૭
- ૧-ક સકલનિ ધરિ દેયો જન્મ. [સકલ કલ હુચિ જનમ-૬]
- ૨ પરનંદા હૂં નાવે યોગ સ્વદારા શું મઝ સંયોગ
- પરદારાવેલા હું નપુંસક વલી વલી પઝ કરજો 'કપ ૨૮
- પીઆઈ દ્રવ્ય દેખાડિ જાણિ તેણી વિલા ચક્ષુ કરજ્યો હાણિ.
- ૩ ત્રાહિ ત્રાહિ રે જગદાધાર ! આગલિ ઉભાં દેવ મોરાર.
- પૂછિ હરિ, કાં ક્ષત્રી કર્ણુ? કારણુ કુહુરિ. ભણિ ત્રીકમ. ૩૨
- સ્વામી અન્નદાન તાં ન દીધ. ફેકટ ફિરો તે તાં કીધ.
- હેમદાન દીધૂં અતિ ઘણૂં: દીઠયૂં સર્વ તે સોના તણૂં. ૩૩
- અન્નદાન સમું નહીં સાર. ક્ષધા મઝનિ પીડિ અપાર.
- અન્ન વિના તાં ત્રપતિ ન હોય,...વિના તાં મુગતિ ન હોય. ૩૪
- ૩-ક અન્ન વિના તાં દિન વામીધ.
- ૪ સવાભાર દેતો સોવર્ણુ તે વિખાણો ક્ષત્રી કર્ણુ. ૪૦
- ૫ રાગ આસાઉરી ૫-ક પુત્ર કલત્ર ને સાહ સગાલ ધ્યાનમાંન
- ના મેહલિ આગલિ
- ૬ મ ઊઘડસુ મેખોનમેખ આજ એહનું સત દેખેશ.
- મેધ ન ઉઘડિ કે એક લગાર. સંન્યાસી કે નાવિ બાર.
- ૭ રાનવગડમાહિ ૮ ધમ બોલિ સાહાસિક સતવંત
- ૯ સ્વામી! જીવતવ્ય દાન દીજીચિ. મંદિર આવુ. ભગતિ કીજીચિ.
- વલતા એણી પરિ બોલ્યા ઈસ. “એહમાંહિ કુહુનિ ચઢસિ રીસ, ૧૩

અંત ચલશુ એક લગાર, સગ આણશુ સ્ત્રી ભરથાર,
તુ તાં તલ્હનિ આપેશ; ભૂખ્યુ ઉડીનિ જાએસ. ” ૧૪

સ્વામી ! તલ્હનિ લેશ્ન સીસ. ચરણકમલ પખાલી પીસ.
મસ્તકિ લીધો તે યતી. વરસિ મેઘ, ન રહિ રતી. ૧૫

ઉપિરિ પિરું તણા ઓધરાલા. અંત ન ચાલ એક લગાર.
જે જે ટીપૂં તા ભુઝિ પડિ, તે લેઈ સુખ માહિ ધરિ. ૧૬

... .. મઝનિ લાગિ સાકર દ્રાખ.
અંતરિ રહ્યા જોઝિ મૂનિ: ભાવ નહી તાં ખેહનિ ભ્યંન. ૧૭

૯-ક ભાવં ધરી કીધ અત્તપાન. સ્વામી ! જિહુ થઉ મધ્યાન.

૧૦ “મઝનિ સુખ તે માંટી ભખિ. સીદિ આણો? ખિઠો’ તુ સુખિ”
આણ્યું અમાધિ અજા તણું. મન ન માનિ જતી તણું.
“ વલી વલી મ કહિશુ ઘણું માંસ ભખું તે માણસ તણું. ૨૧
પરિપરિ સોધિ સાહ સંગાલ. આપિ ગરચ નિ પૂછિ ખાલ. ૨૨ ક

૧૧ “સતિ, સતિ, સ્વામી ! અવિધારિ” ઇમ ભણિ ચંગાઈ નારિ. ૨૩
તે તાં માહારિ પોતિ છિ; શું જોઈઝિ સ્વામી પછિ ?

x આ નિશાનવાળી પૃ. ૧૨૬-૭ પરતી પંક્તિઓ પ્રત ૬-ક

માં મથી, આ સિવાયનાં સ્થળોએ પાઠભેદ અથવા વધારા ૬-કમાં જણાય છે.

૧૨ કાલાવાલા છાંડો કુટુંબના રાખજો તાં ધરસૂત્ર.
આરોગિ હસિ માયબાપ તુ ધણાઝિ જણશુ પુત્ર.

૧૩ સતી તાં ચંગાઈ રોઝિ ઉલવડિ રહી.
હરિ અહો જાણ્યું ઉરણુ થાયા રિ ત્રણુ રણુમંસાર.
વાઝીયાબાર તે ઉઘડ્યું; જે હૈયડિ હરખ અપાર.

૧૪ રાજ અસાજરી

૧૫ કાઠી કટારી જાહાર કીધ.

૧૬ માય બાપ થઈ વધીઉ પુત્ર
પુત્ર વધતાં ન લાગી વાર તતખણુ રાંધુ તેણી વાર.

૧૭

રાગ દેશાગ

ગિરુઆ ન ગણુપતિ લાગૂં પાય રિ

સરસ્વતી

વીનવૂં એ.

તમનિ પસાએ ગાઈ અિ પુત્રનાં ખાંડણાં એ.

માડીતુ રે માંડણુ માહારુ એલૈઉં રિ.

૧૮

કુંઅર ? તાહારી નાસિકા

દાંતડા દાડમકલી

માહારા પુત્રના રે

અંત પાખિ ચુટીઉં હૂં દેતી દેહ તાં દૂખાતી

માહારા દેવતી રે

કુંઅર કાતી કિમ સિવાઈ આવડી રે પૂછિ છિતાં માવડી

માહારા એલૈઆ ભાઈ

સાહાસિક પુત્રનૂં સીસ જ પાડતાં હે હે હૈયા પાપી

કાંટિ નહી રે

ભણિ જનૂતી માડીના રે માંડણુ પિહિરતુ રૂડાં આડણુ

માહારા એલઆ ભાઈ

ભણિ જનૂતી કુંઅર કાલા વિશ્વના રે વાહલા

માહારા એલઈઆ ભાઈ

૧૯

સાહસિકનૂં સીસ ખાંડયૂ; પલ લીધૂં આગલિ માંડયૂં.

લેઈ નિ આગલિ ધરૂં હવિ સ્વામી ! આહાર કરુ

વલી કાંઈ વિતૂઉં ધરુ

૨૦

સાંભલુ વાણી મારી બોલૂં છૂં પુરાણુ જાણી:

નથી ગ્રામ્ય વાઝીઆના ધરનૂં પીવા પાણી.

ધમ તિ અતિથ બોલિ વાઝીઉં તુ

ધમ તિ બોલિ છિ જતી સાંભલો નિ તહો સતી

અતિથ ધરમ દોહિલ ચંગાવતી.

ધમ બોલિ સંન્યાસી કામ તાં કીજિ વિમાસી

બહિ. જમુ. કુણિ રાખ્યા ઉપવાસી ?

એ તાં નુહિ માહારુ ધરમ વાઝીયાને ધર જમૂં કિમ ?

વેગે વાર મ લાઉ દેહનિ લેઈ જાઉ.
 , એમ બોલિ સતી સાંભલુ નિ માહા જતી
 બેહ જણા એકમતી ચંગા રે વતી
 , સ્વામી કરુ મધ્યાન. કહ્યું માહારું કરુ કાન
 ૨૦-ક સતીચિ બીની સોધી કરિ તાં કટારી લીધી
 સાધવી તાં એહવી સૂધી .
 મનિ નવિ તે બીહીની પ્રાહાર તાં કરિ તાંનિ.
 અબલા ગ્રહી એકિમન્ય આવી હાથ સાથે લગવંન.

૨૦-ખ. ૬-ક માં નથી

૨૧ બોલાવતા પુત્ર આવુ માતાચિ મોતીચિ વધાવુ
 અરથ ગરથ સરવ લૂસવ્યુ.
 એકમના બિધર્મી કાંતી રે સહિત ગજારિ સહ જિત
 હરિશ્ચંદ રૂપમાગદ સગાલ મત
 પોતિરિ અપાણૂં પૂન્ય પામ્યાં રે ચેલઈ તાં
 અબલા તૂ એકિ મનિ
 ઉધરિસ તા તુહુનિ અંતરિવાસ
 એહવૂં તાં અવિનાસ

રાગ મેઘ

માગિ માગિ વર આપૂં બોલ્યા વૈકુંઠનાથ.
 શ્રેષ્ઠ સગાલનિ વાસીઉ નગર કાંતી સહિત.
 જિહવાં મંદિર માલીયાં હૂતાં કાંતી માંહિ,
 એહવાં અંતરિ વાસીયાં અંતરબામી તાંહિ.
 શ્રેષ્ઠ સગાલ નિ ચંગાવતી ત્રીજી ચેલઈ તન.
 પુષ્કવૃષ્ટિ સુરનર કરિ અંતર આવ્યુ તેહ નિગમ.
 એકમના જે ગાયશ્ચિ તેહનિ ગંગાનૂં સના-
 મંસાર સાગર તારિ ભાજિ ભવદુઃખ શ્રી લગવાંન
 એકમના જે સાંભલિ નર નિ વલી નારિ
 પુત્ર વિયોગ ન પામિ પામિ તુત્ર નિ પરવાર
 દીસાવાલ કુલિ ઉપનો વીરખેત્ર માહિ વાર
 કીકાનુ સૂ વી વિ નાકર હરિનુ દાસ

નાકરકૃત સગાળપુરી' ૨.

કડવાં ૧-૨.

ઉમયાસુતને કંઈ પ્રણામ. કૃપા કરો તમે મુજને, સ્વામ !
 ધ્વજાની પુત્રી સરસ્વતી મતિ આપો, ટાળો દુર્મતિ. ૧
 દુર્મતિ ટળતાં વેળા વળે; પુણ્ય વાઘે, પાતક પરજળે.
 બ્રાહ્મણ ચરણ તણે પરતાપ, બ્રાહ્મણ પૂજ્યે, જાયે પાપ. ૨

સૂર્યનો પુત્ર હવો જે કર્ણ, સવા ભાર આપતો. સુવર્ણ.
 પોહોર કાઢાવ્યો નામે જેનાય, અતુલ હવો ઐનો મહિર્માય. ૩
 અઢાર ક્ષોણી દળ પડ્યું કામ, રાજા કર્ણ દળ્યા સંગ્રામ.
 બાણ સનજાએ પોઢ્યા કરણ, છળવા આવ્યા અશરણશરણ. ૪
 બ્રાહ્મણનો તાંહાં વેસજ ધરી, આશીર્વાદ દીધ શ્રીહરિ.
 કર્ણે વિપ્રને કર્યો પ્રણામ, સ્વામી પધાર્યા તે કાણ કામ ? ૫
 સોમવંશી ! સાંભળ કહું આજ વિસ્તારીને માહાર કાજ.
 બ્રાહ્મણકુળ માહારો અવતાર; પરણતાં બેસે દ્રવ્ય અપાર. ૬
 હેમ રૂપું બેસે અતિધણું, તાહારું નામ દાનેશ્વરીતણું;
 હું પ્રાર્થું છું તુજને, જેહ મુજને રાજા ! આપો તેહ. ૭
 વળતા વાણી બોલ્યો કરણ: સાંભળિયે, ઋષિ અશરણશરણ !
 હસ્તિનાપુર શે નાવ્યા સહી ? એહેવી વાણી કર્ણે કહી. ૮
 વળતા વાણી બોલ્યા હરિ: જે નાપે, રહે નકારો કરી.
 તવ કર્ણે મૂંક્યો નિઃશ્વાસ, એ બ્રાહ્મણ આવ્યો કરી આશ. ૯
 માહારી પાસ કાંઈએ નવ મળે, શું આપું ? એમ કહી ટળવળે;
 છે દાંતમાં સુવર્ણની રેખ, આપું બ્રાહ્મણને કરી વિવેક. ૧૦
 જાણું એ મુખથી કાઢિયે, પાહાણ વિના શાણે પાડિયે ?
 પછે દૂર દીઠો એક પાહાણ, વિપ્ર સંધાતે બોલ્યો વાણ. ૧૧,

અરે સ્વામી ! મેં નવ ઊઠાય, કાજ તમારું કંઈ પેર થાય ?
 પાહાણુ તમે આપો મુજ હાથ, સુવર્ણદાન દેજો તમને, નાથ ! ૧૨
 કેહે પ્રાહ્મણુ : જો દીજો તુને, અધાર પાપ બેસે તો મુને.
 જો જાયે દંડા લખ કોડ, મુને કામ દેતાં બેસે ખોડ. ૧૩
 કરણુ મનુ વિચારે ત્યાંય, દોષ બેસે તે શે છૂટાય ?
 અડવડતો તાંહાં ઊઠયો કરણુ, હરિ હરિ ! શે નવ આવ્યું મરણુ ? ૧૪
 ઊઠાયું નહિ, કારજ નવ સિદ્ધ. પણછે પાહાણુ ખેંચીને લીધ,
 લેઈ પાહાણુ ને પાડયા દંત, દાન લ્યો તમે, શ્રીભગવંત ! ૧૫
 આપ્યું હેમ કર વિપ્ર જ તણે; તોય સ્વામિ સ્વસ્તિ નવ લણે.
 રાય કર્ણુ કેહે : પૂછું અમો, સ્વસ્તિ શે નથી લણુતા તમે ? ૧૬
 ઉચ્છિષ્ટ હેમ છે તુજ મુખતણું, તો સ્વસ્તિ હું કંઈ પેર લણું ?
 સ્વામી ! કમંડળ છે તમ હાથ, જળે પખાળી લો તમે, નાથ ! ૧૭
 વાવરશે પ્રાહ્મણુનું નીર, તો કયમ પામશે પેલે તીર ?
 સદા બાણુ તવ સાંધ્યું વીર, તતક્ષણુ આવ્યું ગંગા નીર. ૧૮
 તાંહાં હતાં જે સીમનાં ગામ. બાણુગંગા તેણે પાડ્યું નામ.
 તે જળે પખાળી આપ્યું દાન. પ્રસન્ન થયા શ્રી ભગવાન. ૧૯
 માગ, કર્ણુ, તુજને જે કોડ, તુજને તૂક્યા શ્રીરણુછોડ.
 કુઓરી પૃથ્વી જે જાગ પ્રભુ ! તાંહાં કર્ણુને દેજો દાગ. ૨૦
 એ સુણી હરિને આવી દયા. કર્ણુના પ્રાણુ દેવલોકે ગયા.
 પછી તેની કાયા ઉઢરી સ્કંધ ચઢાવી ચાલ્યા હરિ. ૨૧
 જાંહાં હૂતું કાલિંદી તીર, તાંહાં મૂક્યું કર્ણુનું શરીર.
 ભોમ લણે : સુણો, અશરણુશરણુ ? આંહાં સહસ્ર ગળ્યા છે કરણુ. ૨૨
 નહાના મોટાનો પાર ન લઈ; અવર પુરુષ કેટલા હું કહું ?
 તાંહાંથી ચાલ્યા કર્ણુને અર્થે. સકળ કર્યા મોટાં તીર્થે. ૨૩
 ફરી ફરી હરિ ચાક્યા સહી; રેવાતીરે આવ્યા વહી.
 રેવાતટ કરણુલી ગામ તલમાત્ર ભૂમિ જડિયો ઠામ. ૨૪
 કર પર શયને દીધો દાગ. કર્ણુરાયનાં મોટાં ભાગ્ય !
 દેઈ દેન ગયા જહુરાય, સ્વર્ગમાં કર્ણુની શી ગતિ થાય ? ૨૫

સ્વર્ગમાં કરણ ભૂખ્યા થયા. જઈ પ્રભુને ચરણે રહ્યા.
 સ્વામી ! માહારું ટાળો દુઃખ, ભાગો તમે અમારી ભૂખ.
 વચન સુણીને કૃષ્ણજી વહે: ભક્ત મારા ! ધરિયે રહે.
 બ્રાહ્મણને આપ્યું હોય અન્ન, તો તે ઇહાં કરો ભોજન.
 વળતા વાણી બોલ્યા કરણ: સાંભળિયે, પ્રભુ અશરણુશરણ !
 અન્નદાન નવ દીધું અમો. ભાર અમારો રાખો તમો.
 દાન જ મેં આપ્યું સુવરણ જાંઘાં લગી અમો પામ્યા મરણ.
 તેહ તમે જાણો, પ્રભુ નાથ ! ભાગે ભૂખ તે કાહો ને વાત.
 વળતા વાણી બોલ્યા હરિ જાણી ભક્ત દયા મન ધરી.
 પ્રેમ ધરીને વદ્યા વચન: વાચા પુણ્ય કાંઈ છે, રાજન ?
 કર્ણ કહે: હોવે, જદુરાય ! એક બ્રાહ્મણ આવ્યો જાગરાય.
 મુજને એમ પૂછ્યું, ભગવાન. અહિંયાં કાંઈ કરે અન્નદાન ?
 મેં આંગળી દેખાડી તે વાર, યજ્ઞ કરે, આંહાં ધર્મ કુમાર,
 રાય યુધિષ્ઠિર જેહનું નામ. દાન લેતા જાઓ તેને ઠામ.
 વાચાપુણ્ય કર્યું એટલું. કહે કૃષ્ણજી: કર્યું તે ભલું.
 એ આંગળી ધરો મુખ માંહ. એણી પેર બોલ્યા શ્રીજદુરાય.
 ધરી આંગળી મુખ મોઝાર; અમ્રતના આવ્યા ઓડકાર.
 કર્ણ પ્રભુને ચરણે નમ્યા. સ્વામી ! અમો પંચામૃત જમ્યા.
 માહારો વાંક અનુગ્રહ કરો. માહારે તમારો છે આશરો.
 અન્નદાનનું પુણ્ય અપાર, મુજને આપો ફરી અવતાર.
 કૃષ્ણજી કહે: સાંભળિયે, ભક્ત ! લક્ષ ચોરાશી ફરો વિગત્ય.
 એટલા ખાંતે ફેરા ફેરો, તો એક વાર મનુષ્ય અવતરો.

કડવું ૩

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા: સાંભળ, પરિક્ષિતતન !
 કરણ કહે અવતાર જ આપો મુજને જગજીવન !
 ભક્તવચ્ચ તમો કાહાવો છો, સાધુ જન પ્રતિપાળ.
 અભિલાષ માહારા મનતણો તમો પુરો, દીનદયાળ !

- તમે માહારી આશા પૂરો પ્રભુ ! દીન તમારો જાણી.
 બેહુ કર જાડી કરગરી તાંહાં કર્ણે કહી મુખ વાણી. ૩
- દીન જાણીને દયા આણી હરિ બોલ્યા એમ વચન:
 લક્ષ ચોરાશી કર્યા વિના તો કાંહાંથી માનવ જન ? ૪
- કર્ણે તાહારે મન વિચાર્યું, શો હું કરું ઉપાય ?
 લક્ષ ચોરાશી અવતાર ક્રિયા ? મુને ખતાવો જદુરાય ! ૫
- તાહારે હરિએ પટ મગાવીને લખિયા સહુ અવતાર.
 કર્ણે જોઇને વિસ્મય પામ્યો; મનમાં કર્યો વિચાર. ૬
- આવડાં અવતાર હું કાંહાં ભોગવું ? બહુ જુગ વહી જાય.
 તે પટ ઉપર ફરી વળ્યો; પછે કીધી પ્રદક્ષિણા ય. ૭
- જમ્મ પ્રભુને ચરણે નમિયો મૂકી મનનો ગર્વ.
 સ્વામી ! મેં અવતાર ભોગવ્યા માની લેજો સર્વ. ૮
- કેહે ભગવાનઃ એમ કેમ ચાલે ? ફરી ફરી વળ્યો તું પટ,
 ભોગવ્યા વિના છૂટકા કેમ પેરે ? દીસે છે તું નટ. ૯
- સ્વામી ! હું કંઈક તમારો, પૂરો મનની આશ.
 એટલું મુજને માગ્યું આપો જાણી પોતાનો દાસ. ૧૦
- દીન જાણીને દયા આણી દિલ બોલ્યા શ્રીજદુરાજ;
 ભક્ત ગણી માહારો સહી હું કરું તાહારું કાજ. ૧૧
- અન્નદાન તું કરીશ કેટલું ? બોલ્યા જગજીવન.
 પરીક્ષા બેવા અમે આત્રીશું કેહેવું કરો છો પુણ્ય. ૧૨
- હોવે સ્વામી ! વેહેલા પધારજો. માગું, દેવ મુરારિ !
 શુભ કામે મુજને અવતારો, ઇચ્છા પૂરો માહારી. ૧૩
- મુકિતક્ષેત્ર જોયું શ્રીપ્રભુએ. વસે શેઠ બંગાળ.
 તેહના ઘરમાં અવતાર આપ્યો કર્ણને દેવ દયાળ. ૧૪
- બંગાળશાને પુત્ર મળે નહિ, કર્ણ અવતર્યા સગાળ,
 રમે જમે આનંદ કરે તે; લાણી ભીતરા નિશાળ. ૧૫

એમ કરતાં થયા દસ વરસના, પિતાએ વિચાર્યું મન.
 પા રૂપિયો તેને પૂંજી આપી, તેનું લાવ્યા અન્ન. ૧૬
 વેપાર કરવા સંચર્યા તે, જ્ય વેચવા ઠેરઠેર,
 અન્ન શેર એ પડ્યું રહ્યું તે જાણી પ્રભુએ પેર. ૧૭
 તવ વિઠ્ઠલે વિચાર કીધો, આવ્યો માંહારો દાવ;
 હવે પુણ્ય એ કેહેવું કરે છે ? જોવો એહેનો લાવ. ૧૮
 વૃદ્ધ રૂપ વાડવનું ધરીને આવ્યા દીનદયાળ.
 આખડતા પડતા તે આવ્યા જાંહાં છે શેઠ સગાળ. ૧૯
 આવીને આશીર્વાદ દીધો; કહ્યું; શેઠ, ધન ધન,
 અન્નદાન મુજને આપો જો જાણતા હો પુણ્ય. ૨૦
 વચન એહેવું સાંભળીને જ્ઞાન મનસાં વ્યાખ્યું.
 અન્ન બશેર રળ્યા હુતા તે વિપ્રને વેગે આખ્યું. ૨૧
 ખીજે દિવસે શું થયું તાંહાં તેનો કહ્યું પ્રકાર.
 વેચતાં સાંજ પડી તે ત્રારે અન્ન રહ્યું શેર ચાર. ૨૨
 રળિયાત થાતા મારગ જતાં કરતા મન વિચાર
 એટલે બ્રાહ્મણ એ થઇને આવ્યા જગદાધાર.
 આવી બોલ્યા મુખથી, અમારે કરવું છે ભોજન,
 સગાળ પેલું રળ્યા હુતા તે આખ્યું ચાર શેર અન્ન. ૨૪
 ત્રીજે દહાડે તેવી રીત થઇ, એમ વીત્યા દિન સાત.
 દિન દિન બમણું રજે; થઈ બમણા વિપ્ર ઓડે હાંથ. ૨૫
 સાતે દિવસ વિપ્રને આખ્યું; પોતે રાખ્યું ન અન્ન.
 પરીક્ષા જોઈ પ્રસન્ન થયા, પછે પોતે જગજીવન. ૨૬
 ધન ધન રે તને, સગાળશા ! તેં દાન કર્યું અપાર.
 એમ કહી અમીદષ્ટિ ફેરવી અન્નના ભર્યા કોઠાર. ૨૭
 સગાળશાને પ્રસન્ન થયા એમ પોતે જગદાધાર.
 પછે સગાળે હાટ માંહ્યું ને પરણ્યા શ્રંગાવતી નાર. ૨૮

તેને એક તાંહાં પુત્ર આવ્યો કેલેયો રૂપરતન.	
નિશાળે લણવાને મેલ્યો સગાળશાએ તન.	૨૯
રમે જમે આનંદ કરે શેક પુત્ર કેલેયો નાર.	
પુણ્યવંત સહુ અવતર્યાં; તે તેજ સમાં દાતાર.	૩૦
તીર્થદાન ને ધર્મધ્યાન તે કરે દિવસ ને રાત.	
દય્ય રાખે દિલમાં મંપૂરણુ લજે વૈકુંઠનાથ.	૩૧
એક અભ્યાગતને જમાંડી પછે કરે તે આહાર.	
અતિતને સંતોષી કરીને ભોજન કરે નરનાર.	૩૨
હાટે આપે વળી ઘેર જમાડે, વાઘ્યું પુણ્ય અપાર.	
ઈન્દ્રિય રહ્યું ડગમગીને લય પામ્યો ઈંદ્ર તે વાર.	૩૩
ચાલીને ઈંદ્ર આવિયો જાંહાં બેઠા જગદાધાર.	
કર બેઠી કરગરીને પૂછે: કરવો કવણ પ્રકાર ?	૩૪
દાતાર અન્નનો અવતર્યો કાષ્ઠ; દાન આપે તે અત્ય.	
કૃપા કરીને દુઃખ નિવારો, વિધવિધ પડી વિપત્ય.	૩૫
વચન સુણીને વહે વિદ્વલ્લભ: એહેવો કરો વિસ્તાર.	
બારે મેઘને આગના આપો, ભિક્ષુક નાવે દાર.	૩૬
વચન સુણીને ઈંદ્ર વળિયો, આવ્યો નિજ આશ્રમ.	
મૃત્યુલોકમાં મેઘ મોકલ્યા સગાળ દુઃખ પામે ત્યમ.	૩૭
પૂર પાણી વહે અતિ ઘણાં તાંહાં, બાપિયો અંધકાર.	
નિશા મધ્ય થઈ કાંઈ ન સૂઝે. વૃષ્ટિ થાય ચોધાર	૩૮
અતિત કેા આવી ન શકે, થઈ સગાળને લાંઘણુ સૂત,	
તાહારે કામિની કહે કંથને: સ્વામી ! સાંભળો વાત.	૩૯

ઊથલો

વાત સાંભળો, સ્વામી માહારા ! અતિતને લાવો તમે.

ભૂખ લાગે આપણી રે કર બેઠી કહું છું અમે. ૪૦

કડવું ૪

સગાળ કહે: સુણ, નાર, વચન. લાવું અતિત, તો જમિયે અન્ત.
 સગાળશા તાંહાં ચાલ્યા જાય. 'વેગે આવ્યા ચાંટા માંહ. ૧
 પ્રથમ જોયું બકાલ બજાર, નાણાવટી નવ આતે પાર, ૨
 સુખડિયા તંબોળી જાંહાં ય, ચિત્ત ધરીને જોયું તાંહાં ય. ૨
 જોયાં દેવળ, જોયા ઘાટ, દેહરાં હુતાં જાંહાં ત્રણ સેં સાઠ.
 સગાળશાએ ચિંતા કરી. અતિત રૂપ ધર્યું નરહરિ. ૩
 આવી બેઠા દેહેરા માંહ, ગળત કાઢ આગળ રહ્યું ન જાય.
 નાક ચુએ ને આંખો ગજે; પગ પાટા, સંખ્યા નવ મજે. ૪
 અતિત સાંહાંમું જોયું નવ જાય, સગાળશા જઈ લાગ્યો પાય.
 હું બેઠો છું મારે કષ્ટ, બકાલ ! કાં આવ્યો મુજ દ્રષ્ટ ? ૫
 સ્વામી ! માહારે એક છે કાજ, હું તમને જાણું, મહારાજ !
 એક અતિત જોધયે ધર દ્વાર, તમને ધચ્છે ધણું માહારી નાર. ૬
 વળતા વાણી બોલ્યા જતિ: તાહારી નાર એહેવી કાંહાંની સતી ?
 સંસાર સરખી હશે એ નાર, એણી પેર બોલ્યા દેવ મોરાર. ૭
 કહું તે આણી આપો સોય, તેડી જાઓ તમ ધર તો ય.
 મેં માહારા ચરણે ન ચલાય, સગાળ ! તુજને કહું ઉપાય. ૮
 એસારે તું કંડિયા માંહ. તો મેં તાહારે ઘેર અવાય,
 કંડિયો લાવ્યો તે તો તાંહ, સ્વામી બેસાર્યા તે માંહ. ૯

કડવું ૫

લેઈ કંડિયો ને શેઠ જાય. ઉપર મેઘતણી વૃષ્ટિ થાય.
 રગત માથેથી ઊતરે પાય. સગાળ હપડે હરખ ન માય. ૧
 શેઠ વિચારે પોતે જ્ઞાન, મુજને થાય છે ગંગાસ્નાન.
 એમ ફેરતા ઘેર જ ગયા; કંડિયો ઊતારી ઊભા રહ્યા. ૨
 ધાઈ આવ્યાં શૃંગાવતી તતક્ષણ સકલશિરોમણ સતી.
 પાગ લાગીને પૂજા કીધ, ચરણ પખાણી ચરણોદક લીધ. ૩
 વસ્ત્ર નવાં પેહેરાવ્યાં જોય, બેસાર્યા સિંહાસન સોય.
 સગાળશા કહે: શૃંગાવતી ! અતિત છે ધણું હુધારતી. ૪

દીધો મસ્તક ઉપર પાણુ તુજને વત્સ ! હજો કલ્યાણ !
તાંહાંથકો કેલૈયો જય, માતાપિતાને લાગે પામ.
ઊથલો.

અતિત કાંહારે આવિયા ! સાંભળ, માહારી ધાય !
ભૂખ્યા છે કે આરોગિયા ? મુજને કાહો ને ઊપાય.

કડવું ૭

કુંવરનું મુખ નિહાળે માવડી, રૂડા કંઠ કપોળ, રૂડી આંખડી
અતિતને તાહારું માંસ ગમે છે, ક્યમ વધ કીજે તાહારો ?
માવતર કમાવતર થાય છે, ધરમ છે માહારો. કુંવર
કેલૈયાને કારણે, માહારી માતા, કાં દુઃખ આણે ?
ત્રણ પચાસાં કે નહિ જીવે, આગે એહેવો ઊખાણો. કુંવર
નહાઈ કરી કેલૈયો જભો 'પછે તાતે વધ કીધો.
અરે હરિ ! તેં એ શું કીધું ? કરથી ઊનાલી લીધો. કુંવર
શીશ શીંકે ચડાવિયું, હવે શી ગત્ય કરશું ?
અતિતજી જમી જય તે પછે દેહ તજીને મરશું. કુંવરનું
રસોઈ નીપાવીને આવી. ઊઠો, સ્વામી, જમવા ય.
વચન એહેવા સાંભળીને અતિત રીસાવી જય. કુંવરનું
શૃંગાવતી કેહે, સગાળને: શેઠ ! સ્વામીને સહાઓ,
હવે શે નથી જમતા, સ્વામી ? વાંકું પાડી શે જાઓ ? કુંવરનું
શીશ શીંકે મેલ્યું ને મળમૂત્ર લાવ્યાં રાંધી.
તે માટે જમવું નહિ. મેં એહ પ્રતિજ્ઞા. સાધી. કુંવરનું
સ્વામી ! ખમે કાંઈ ન સમન્યાં: શે તમે નવ કહ્યું ધરથી ?
આગળથી જો જાણુતી તો જે તમે કાહોત તે કરતી. કુંવરનું

ઊથલો.

આંખ આંજી પિયલ સારી મસ્તકને લાવો તળી
નરનારી ખાંડો આંડણાં; રોશો તો જઈશ પાછો વળી.

કંડવું ૮

પંચામ્રતના પાંચ કાળિય તે તૂં કરતો આહાર,
 પુષ્પશયાએ પોઢતો; ક્યમ ખમશે મુસળમાર રે કેલૈયા ! ૧
 તાહાં પેટ પોચણપાન સરખૂં, દાડમવરણાં દંત.
 પાપણી હૂં થઈ પેહેલી જે હાથે આણ્યો અંત, રે કેલૈયા ! ૨
 નિશાળે ભણી ઊતર્યો તેં એકે ચૂક નથી પાડી.
 હદ થઈ જે હાથે હણૂં હૂં વેરણુ તાહારી માડી, રે કેલૈયા ! ૩
 નરનારી અમે નીમ કર્યો હતો રૂઠું રાખવા સત.
 ગોવિંદજીને શું ગમતૂં હશે ! અવધિ પાડો વિપત્ય, રે કેલૈયા ! ૪
 *મચ્છરૂપ ધર્યું, માધવજી ! બ્રહ્માનો હરવા ખેદ
 શંખાશુર સ્હેજે હણ્યો, ને વાળ્યા વિધિના વેદ, રે કેલૈયા ! ૫
 કચ્છરૂપ ધરિયું, કેશવજી ! દૈત્યનાં મોડ્યાં માન.
 દેવ સરવને અત્રેત પાયાં ભુરકી અસુર ભગવાન, રે કેલૈયા ! ૬
 વરાહરૂપ ધર્યું, વિઠ્ઠલજી ! ભક્તની બીડો ભાગી.
 હિરણ્યાક્ષ મારી પૃથ્વી જમાવી, ત્રાહ્યની તાળી વાગી રે કેલૈયા ! ૭
 નરસિંહરૂપ ધર્યું નારાયણ ! દૈત્યે કર્યો ઉન્માદ.
 સ્તંભ ફોડી તાંહાં પ્રગટ થયા તમે, ઊગાર્યો પ્રહ્લાદ, રે કેલૈયા ! ૮
 પાંચમે પ્રભુ ! વામન પ્રગટયા. વેદધ્વનિ તાંહાં વ્યાખ્યો.
 ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી બળિ પાતાળે ચાંપ્યો, રે કેલૈયા ! ૯
 છઠ્ઠે છખીલા નાથ માહારા ! પ્રગટયા પરશુરામ.
 નક્ષત્રી અવની કરી કીધું માત પિતાનું કામ. રે કેલૈયા ! ૧૦
 સાતમે તમે સામળિયાજી ! ધરિયો રામાવતાર.
 ત્ર્યંબક તમે તોડી નાંખી પરણ્યા જનકી નાર, રે કેલૈયા ! ૧૧
 આઠમે અલખેલાજી ! તમે ધરિયો કૃષ્ણાવતાર.
 નરનારાયણુ થઈ ઊતાર્યો ભૂમંડળનો ભાર. રે કેલૈયા ! ૧૨
 નારાયણ ! નવમે નિર્મળ તમે ધરિયો બુદ્ધાવતાર.
 બોલાવ્યા તમે બોલતા નથી અખિલ જગત આધાર, રે કેલૈયા ! ૧૩

શુદ્ધ રસોઈ તેત્રીસાં શાક કરવા માંડું ઉત્તમ પાક. ૭
 પ્રથમ બાઈ ! જઈ જો ને તું જ. વળતી આવીને કેહે મુજ. ૮
 જુએ તો નાનાવિધ અન્ન. પ્રભુ સંતોકયાં શ્રીહરિજન. ૯
 સતી શેઠ કેલેયો તન નિજ ભક્ત સાચા શ્રીહરિજન. ૧૦
 નરનારીને સત્યે કરી સગાળપુરી સ્વર્ગે લંચરી. ૧૧
 સત્યકથા જે ગાય સાંભળે તેહેનાં પાંચે પાતક તૂટે. ૧૨
 કથા સાંભળે એકે મન, સહસ્ર ગાય આખ્યાનું પુણ્ય. ૧૩
 સાંભળીને જે આપે દાન તેહેને તૂટે શ્રી ભગવાન. ૧૪
 ધર્મખ્યાન ભક્તિભાવે કરી એક વાર બોલો શ્રીહરિ. ૧૫
 અજાણે માંડયો અભ્યાસ કરજોડી કેહે નાકરદાસ. ૧૬

તુલસીરામકૃત

સગાલપુરી

કંઠવૃં ૧

રાય જનમેજય પ્રશ્ન કરે છે • રુપિને લાગી પાય;
વિસ્તારી મુજને સંલલાવો સગાલસા મહિમા ય. ૧
વણિક જાત્ય તે ઉત્તમ કાલાવે સરવથી પાવન;
તે માહે અવતાર ધરીને દહ કયમ રાખ્યું મન? ૨
કદાપિ કા ઘાટે બોલે, તો ચરચર કંપે દેહ;
પેહેર્યું પાંગરણુ નીસરી જાયે, મુખ નવ બોલે તેહ. ૩
માયા પેહેલો જૂમ પાડે; થાય શીશે રાતોચોળ;
શાણે થઈ સહુને સમજાવે બોલી મધુરા બોલ. ૪
દહ મન તેણે કયમ કરી રાખ્યું? કીધું મોટું કોમ;
પુત્ર તણે વધ હાથે કરી સંતોખ્યા સુંદરશ્યામ. ૫
તે માટે સંદેહ છે મુજને રુપિણ લાગૂં પાય,
પૂર્વ જન્મથી વિસ્તારી મુને સંલલાવો મહિમા ય. ૬
વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા, સુણ જનમેજય રાય;
વિસ્તારી તુજને સંલલાવું સગાલસા મહિમા ય. ૭
પૂછ્યું પ્રશ્ન લલું તેં રાજા! સાંલલ્ય, કહું વિસ્તાર,
જે સાંલલતાં ચાર પ્રદારથ પામે નર ને નાર્યા. ૮
સપુત્રવંતી પુત્રને પામે, નિર્ધન પામે ધન;
ક્ષત્રિય હોય તે શૂરને પામે; બ્રહ્મતેજ બ્રાહ્મણ;
વણિક વેપારે વાધે; જસ વાધે અપરંપાર;
જે જે સુખ ઇચ્છે અભ્યંતર તે પામે સંસાર. ૧૦

કાશી ને કુરુક્ષેત્ર, ગયાળ, પ્રયાગ ત્રિવેણી કહિયે;
 તે પુણ્ય સગાલસા મહિમાએ શ્રવણમાત્રથી લહિયે. ૧૧
 કેદારેશ્વર અને અવંતી, સ્નાન ગોમતી કીજે;
 તે પુણ્ય સગાલસા મહિમાએ શ્રવણમાત્રથી લીજે. ૧૨
 નર અને વલી નાર્યની-સહુકાની પોહોએ આશ;
 એકમનાં જે સાંભલે તેને અંતે સ્વર્ગે વાસ. ૧૩

કકવૂં ૨

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય;
 વિસ્તારી તુજને સંભલાવૂં સગાલસા મહિમા ય. ૧
 પૂર્વ જન્મ તો વેગે કાઢાવે ક્ષત્રિય કૃરો અંશ, 'કરણુ રાજા માહા સત્યવાદી, દીપાવ્યો છે વંશ. ૨
 સૂય' કૃરો દીકરો તે, 'કર્ણુ જેનું' નામ; સવા ભાર સુવર્ણુ આપે; નિત્ય કરે તે કામ. ૩
 પુણ્ય તણો પરવાહ વહે, ધર બાંધી ધર્મ ધન ય; પોહોર દિવસ તે કર્ણુનો, તે વેગે ત્યાં કહેવાય. ૪
 સવા ભાર સુવર્ણુ આપી પછે લે જલ અન્ન; જાચકે કો આપી ન ચહે, ઉપવાસ કરે તે દિન. ૫
 એ રીત્યે બહુ દાન આપે તે, હમ્મડે હરખ ન માય; તાહારપછી શૂં નીપનૂં, હૂં કહૂં તેનો મહિમા ય. ૬
 કુરુક્ષેત્રમાં રણથંભ રોપી મલી અક્ષોણી અદાર; સાહામાસાહામૂં જુદા મંડાણૂં, કેહેતાં નાવે પાર. ૭
 કર્ણુ રાયે ત્યાં રણમાં આપી 'જુદા કર્યૂં' અપાર; અર્જુનનાં બહુ બાણો વાગ્યાં હૃદયસ્થલ મોઝાર. ૮
 કરણુ ત્યાં ધરણી ઢલ્યો ને આવી પોહોતો કાલ; બાણસનજા ઉપર પોઢી મુખ જપે શ્રીગોપાલ. ૯

- મૃત્યુ આડા ત્રણ દિવસ તો બાકી છે નિરધાર;
પરમેશ્વરે વિચાર્યું મનમાં. લક્ષ્મી માહારો એ સાર. ૧૦
- કનકતણૂં બહુ દાન આપિયું હરખ ધરી અપાર;
અન્નદાન પણ એણે નાપ્યું અવનીતલ મોઝાર, ૧૧
- કનકદાન એણે બહુ આપ્યું હસ્તિનાપુર ધામ
હવે એહનું મન, હું જોઈ, કેવું છે આ ઠામ ? ૧૨
- પ્રાણીશુદ્ધરો વેષ ધરીને આવ્યા શ્રી મોરાર,
કરણ રાજા જહાં પડ્યો છે રણ મધ્યે, તે ઠાર. ૧૩
- આવીને આશીર્વાદ દીધો કર્ણને તેણી વાર;
કર્ણે વલતી, કર જોડીને કીધો નમસ્કાર. ૧૪
- પ્રાણીશુ પ્રત્યે વાણી બોલ્યો, કરણ જોનું નામ;
સ્વામી ! ઇહાં કેમ પધાર્યા ? મુજ સરખું કાહો કામ. ૧૫
- પ્રાણીશુ વલતી એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ ને તૂં, રાય,
પરણવાનું મન છે માહારે-દ્રવ્ય ધણો ત્યાં ચાય. ૧૬
- માતપિતા માહારે નથી ને ધરમાં નથી કંઈ દામ;
લગન દિવસ તો આવી પોહોતો, દ્રવ્યતાણું છે કામ. ૧૭
- તે માટે હું જાયવા આવ્યો મન વિચારી જોઈ,
તમ વિના તો બીજો મુજને આપી ન સંકે કોઈ. ૧૮
- કર્ણે વલતી મન વિચાર્યું; સમર્યા સુંદર સ્યામ;
ક્ષણ એક મનમાં ધારીને બોલ્યો તેણે ઠામ. ૧૯
- હસ્તિનાપુર જો આવતા, તો આપત દ્રવ્ય અપાર;
મરણ સંજ્ઞાએ હું સૂતો છું; શું આપું નિરધાર ? ૨૦
- અવસાન કાલ માહારો આવ્યો છે. તમને કહું આ ઠામ;
જથાભેગ હું દાન આપું તેલ્યોને માહારા સ્વામી ! ૨૧
- દાંતે રેખા સુવર્ણની છે તે આપું નિરધાર.
પાપાણુ પડ્યો છે પેલો તે લાવો આણે ઠાર. ૨૨

- આહ્વાણુ વલતી વાણી બોલ્યો, નહોય તમારો ધર્મ;
 આહ્વાણુને જો વતૂં દીજિયે, બેસે મોટું કર્મ. ૨૩
 ધનુષ વતી તાણીને લીધો, કષ્ટચક્રી પાષાણુ;
 દાંતચક્રી રેખા તો કાઢી જોતામાં નિરવાણુ. ૨૪
 આહ્વાણુકેરે હાથ સમર્પી, ક્ષણુ ન લાગી વારૂં,
 પણ સ્વસ્તિ મુખ વિપ્ર ન બોલ્યો વેગે તેણે ઠારૂં. ૨૫
 કર્ણુ વલતી એણી પેરે બોલ્યો, સાંભલો, માહારા સ્વામી;
 સ્વસ્તિ વચન બોલતા શે નથી ? તમને કહૂં શીશ નામી. ૨૬
 આહ્વાણુ વલતી એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ્યને, રાજન;
 અપવિત્ર દાન મુજને આપે; કયમ કહૂં સ્વસ્તિ વચન ? ૨૭
 તાહારે કર્ણુ એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલો, સૂખ, વાત;
 કર્મંડલમાંથી જલ આપો. હું ધોઈ આપું સાક્ષાત. ૨૮
 આહ્વાણુ કેહે છે કરણુને તૂં એટલી બોલ્યો વાત ?
 જલ માહારૂં ને દાન તાહારૂં તે નવ્ય ઘટે સાક્ષાત. ૨૯
 આહ્વાણુનું જલ લેખને વલી જો કેા આપે દાન,
 અફલ દાન તે તેનું થાયે; સાંભલ ને, રાજન. ૩૦
 કર્ણુ એહેવું સાંભલીને સમર્યા શ્રી જગદીશ;
 અપરાધ માહારો ક્ષમા કરો, એમ કહીને નામ્યું શીશ. ૩૧
 ધનુષ બાણુ કરમાં લેખને સમર્યા વરુણ દેવ;
 બાણુ તહાં અવનીમાં માર્યું. જલ નીકલ્યું તતખેવ. ૩૨
 બાણુ વલગ્યાં ગંગા નીસર્યા. વલતી તેણી વાર,
 રેખ પખાલી શુદ્ધ કરી કેહે, લો સ્વામી ! નિરધાર. ૩૩
 ભગવાન વલતી પ્રસન્ન થયા છે. ધન્ય ધન્ય તૂં, કરણુ !
 માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપું. બોલ્યા અશરણુશરણુ. ૩૪
 શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરી જિલા મુંદર શ્યામ;
 નખ શિખ પર્યંત કર્ણુ વલતી નિરખ્યા તેણે દામ. ૩૫

કડવું ૩

- ખોલ્યા વૈશંપાયન વચન, સુણુ, જનમેજય રાજન,
તાહારપછે નીપનું ઝીહ, તુજને સંભલાવું તેહ. ૧
- કૃષ્ણે દરસન આપ્યું ત્યાંહે, કર્ણ હરખ્યો ધણો મન માંહે;
માગ્ય, માગ્ય, કહે ભગવાન, માગે તે આપું. રાજન. ૨
- શીશ નામીને ખોલ્યો કરણુ. સ્વામી, માગૂં છૂ, અશરણુશરણુ,
રૂડાં કુલ માંહે વાસ; સદા રહું તમારે પાસ. ૩
- કાશી ક્ષેત્રમાં માગૂં મરણુ. સદા સેવું તમારા ચરણુ.
મુજને આપજો રૂડી મત્ય, સદા કરું તમારી ભક્ત્ય. ૪
- સુપાત્રને અપાવજો દાન. સદા પ્રસન્ન હજો, ભગવાન:
સદા હજો ઉપર માહારો હાથ, તમે રહેજો અમારે સાથ. ૫
- વલી માગૂં છૂ સત્પુત્ર, સદા ચાલે માહારું ધરસૂત્ર;
ચજો પરસન, વૈકુંઠનાથ. નવ નિધ્ય ઉપર મુજ હાથ. ૬
- ફરી આપો મુને અવતાર તો એ આપજો, જગદાધાર;
નહિકર રાખજો તમારે ચરણુ, નવ આપશો જન્મને મરણુ. ૭
- વલી માગૂં છૂ આણે દિન, કુંવારી ભોમ્યે કરજો દહન;
એમ કહી તે પાન્યો મરણુ. પાસે જિલા અશરણુશરણુ. ૮
- તેની કાયા ઊરધ કરી પ્રભુ ચાલ્યા કર માંહે ધરી.
લીધી અડસક તીર્થની વાટ, જોયા તીર્થમાત્રના ઘાટ. ૯
- આવ્યા ગંગાકેરે તીર, ત્યાં જિતાર્યું કર્ણશરીર.
દાધ દેવા માંડ્યો જોટલે, ગેખી શબ્દ થયો તેટલે. ૧૦
- તમે સાંભલો, અશરણુશરણુ, અહિયાં મુઆ હજારેક કરણુ;
ખીજતણો ન જાણું પાર, કુંવારી ભોમ્ય નથી મિરધાર. ૧૧
- એહેવી વાત સાંભલી જહરે, પ્રભુ ત્યાંથી ચાલ્યા તાહરે.
આવ્યા રેવાકેરે તીર, સાથે કર્ણનું લેઈ શરીર. ૧૨
- શોધી પૃથ્વી તરથ જાત્ર, કુંવારી દીડી તિલમાત્ર:

પછે વિચાર્યું પ્રભુએ મન, હાવાં ઇહાં કરૂં દહન.
 ડાખા કરની હથેલી જેહ, પ્રભુએ મૂકી જગા પર તેહ. ૧૩
 અગુષ્ઠપ્રમાણુ હુતી દેહ. હથેલી ઉપર ખાલી તેહ.
 પછે ઉત્તર કર્મ ત્યાં કીધું, કર્મતાણું તો કારજ સીધું. ૧૪
 પછે તે આવ્યા વૈકુંઠ માંહે, સભા ભરીમાં બેઠા ત્યાંહે;
 તેમાં બેઠો દીઠો કરણુ, આવી ભેટયા અશરણુશરણુ. ૧૫
 દિઠું કરમાયું શું મુખ, કર્ણુ પામતો દીઠો દુઃખ;
 શા માટે આણો છો દુઃખ ? ક્યમ કરમાયું તાહારું મુખ ? ૧૬
 તાહારે કર્ણુ બોલ્યો મુખ વાણુ. તમે સાંભલો, સારંગપાણુ;
 ક્ષુધા પીડે માહારું તન, મુજને ખાવા આપો અન્ન. ૧૭

કડવું ૪

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન, સુણ તૂં જનમેજય રાજન;
 બોલ્યો કર્ણુ મુખથી વાત. સ્વામી, સાંભલો સાક્ષાત. ૧
 ક્ષુધા પીડે મુજ શરીર. નથી રેહેતું મનડું ધીર.
 ક્યમ કરીને કાઢું દિન ? ક્ષુધા પીડે માહારું તન. ૨
 તાહારે બોલ્યા સારંગપાણુ. સાંભળ, કર્ણુ, તૂં નિરવાણુ.
 તમે આપ્યાં છે દાન જેહ, સર્વે મૂક્યું છે ધરમાં તેહ. ૩
 કર્ણુને વલગાડીને હાથ દેખાડવા ચાલ્યા વૈકુંઠનાથ.
 બિઘાડીને ધરનું દાર પેઠા માંહે બે નિરધાર. ૪
 જુએ કર્ણુ ઠારોઠાર, છે સુવર્ણના ભંડાર.
 મેડી માંદિર કનક જ તણાં; હીરા રત્ન જડયાં છે ઘણાં. ૫
 દામોદામ સુવર્ણ જ હોય. શોભાં કલી ન સંકે કોય.
 ભમ્યા ચારે ખૂણે ભવન, કહીં એ નવ દીઠું અન્ન. ૬
 બિઘડી છે કારમી ભૂખ; કર્ણુ પામ્યો અતિશે દુઃખ.
 તમે મારાં નો મન રેઝે શરણે આણે. બીજાં નો

નથી વેઠાતી ભૂંડી ભૂખ. ધણું પામું છું હું દુઃખ.
 'તાહારે ખોલ્યા કૃષ્ણજી ઘાણુ, તું તો સાંભલ ને નિરવાણુ. ૮
 તમે આપ્યું છે અન્નદાન ? તાહારે વિચારે રાજન.
 જ્ઞાનદષ્ટે વિચારી જાય. નથી આપ્યું અન્ન મેં કાય. ૯
 પછે ખોલ્યા કૃષ્ણજી તાહારે. કર્ણ ! શું તાહારનો વિચારે ?
 તાહારે કર્ણ ખોલ્યો વચન. મેં તો નથી આપ્યું અન્ન. ૧૦
 કૃષ્ણ કેહે. આપે જેટલું ત્યાંહે, તેટલું તો પામે આંહે
 ને તેં નથી આપ્યું અન્ન, તો તું ક્યાંથી પામે ભોજન ? ૧૧
 અન્ને જીવે આખું ગામ. અન્ન વિના ન સૂઝે કામ.
 અન્નથી સરે સર્વે અર્થ. અન્નથી નીપજે છે ગર્થ. ૧૨
 મોટા જોગી ધરે છે ધ્યાન. આરાધે છે શ્રી ભગવાન.
 મધ્યાહ્નકાલ, થાયે જહાકે, અન્ન વિના ન સૂઝે તાહારે. ૧૩
 રાજ્યરિક્ષિ હોયે ધરસૂત્ર, પ્રતાપી હોય પાંચ જ પુત્ર;
 હાથી ઘોડા લશ્કર વિશેષ; જસ વાધે દેશ વિદેશ; ૧૪
 હાલે માહાલે કાઢે સુખે દિન જહારે હોયે પેટમાં અન્ન;
 અન્નદાન તાં મોટું હોય. રાજા મન વિચારી જોય. ૧૫
 ને તેં નથી આપ્યું અન્ન, તો ક્યાંથી પામે ભોજન ?
 એહેવી વાત સાંભલી જહારે ગદગદકંઠ થયો કર્ણ તાહારે. ૧૬
 હું તો ભૂલ્યો, માહારા નાથ ! અન્ન નાપ્યું આણુ હાથ;
 મેં તો હવે રહું નવ્ય જન્ય. કાંઈક કહો હવે ઉપાય. ૧૭
 એહેવી વાત સાંભલી જહારે, પ્રભુ વક્તી ખોલ્યા તાહારે.
 તું તો મન વિચારી જોય; અન્નભાલ બતાવી છે કાય ? ૧૮
 કર્ણ મન વિચાર્યું જહારે, પૂર્વની વાત સાંભરી તાહારે.
 તમે સાંભલો, મહારા નાથ ? કહું હું જોડીને ખે હાથ; ૧૯
 હું ઊભો હુતો માહારે ધામ, એક વિપ્ર આવ્યો તે ઠામ.
 માગ્યું મજ પાસ તેણે અન્ન. મેં, તવ તેને કહ્યું વચન.

હું તો આપું છું ભાઈ, હેમ. તમે લોને આણી પ્રેમ.
 તેણે લીધું અન્નનું નામ. માહારે પેટ ભર્યાનું છે કામ. ૨૧
 ક્રુધા પીડિત બોલ્યો તે તાપે. ભાઈ ! ક્રોધ મને અન્ન આપે !
 તાહારે કીધું મેં તેનું કામ; બતલાવી દીધો મેં કામ. ૨૨
 જાઓ પેલા 'ધર તે માંહે કામ થાશે 'તમારૂં' ત્યાંહે.
 કેહેતામાં એ ગયો તે ધામ; તાંહાંથી થયું તેહનું કામ. ૨૩
 જમતા હતા પાલણુ નેટ, તાંહાંથી ભરાયું તેનું પેટ.
 એહેની વાત સાંભલી જાહારે, પ્રભુજી તો બોલ્યા તાહારે. ૨૪
 તે આંગલી મૂકો મુખ. તેથી થાશે તમને મુખ.
 આંગલી મૂકી મુખને દાર, આવ્યા અમ્મતના ઓડકાર. ૨૫

કડવું ૫

૮

૮

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય.
 વિસ્તારી તુજને સંભલાવું સગાલસા મહિમા ય.
 કરણને ત્યાં જ્ઞાન આવ્યું વિચાર્યું મન માંહે. ૨
 અવતાર મેં અવનીમાં ધરીને સાર્થક ન કીધું ત્યાંહે.
 અન્નદાન ભૂલી ગયો ને આપ્યું મેં સુવર્ણ; ૩
 પણ અન્ન વિના સર્વે મિથ્યા. એમ વિચારે કર્ણ.
 આંગલી મૂકી મુખમાં ને માહારૂં ભરાયું પેટ.
 બીજાં દાન મેં સર્વે આપ્યાં, તે તો બિઠી વેઠ. ૪
 એક વાર અવનીમાં અવતરી આપું અન્નનું દાન,
 સદાવરત ઘેર ઘેર અપાવું, પ્રસન્ન કરું ભગવાન. ૫
 એહેવું વિચારી પ્રભુને ચરાણે લાગ્યો તેણી વાર.
 માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપું; બોલ્યા જગદાધાર. ૬
 કરણ કેહે છે કૃષ્ણને, હું માગું છું, સ્વામિન !
 મનુષ્યજન્મ ફરીને આપો; હું છું તમારો, દીન. ૭

- સ્વામી, એ મુજને આપિયે; હું માગૂં છું કર જોડ. ૮
- પૃથ્વીમાં અન્નદાન આપૂં, પોહોયે મનના કોડ. ૯
- એહેવી વાણી સાંભલ્લતામાં બોલ્યા કૃષ્ણ વચન. ૧૦
- મનુષ્યજન્મ તો નવ મલે, હું તમને કહું તતક્ષણ. ૧૧
- લક્ષ ચોરાશી જીવ્યોનિએ. અવનીમાં કહેવાય. ૧૨
- તેમાં 'છેલ્લે વારે અવતરે, મનુષ્યજન્મની કાય. ૧૩
- તે માટે તું હવડાં માગે તે તો વસ્ત ન હોય. ૧૪
- મનુષ્યજન્મ તો દુર્લભ છે, તું મન વિચારી જોય. ૧૫
- તાહારે કર્ણુ એણી પેરે બોલ્યો. 'સાંભલિયે, મહારાજ ! ૧૬
- લક્ષ ચોરાશી જીવ્યોનિ તે દેખાડો મુને આજ, ૧૭
- તાહારે કૃષ્ણ પ્રસન્ન થઈને ધર્મને કહી વાત. ૧૮
- પટ કાઢી કર્ણુને દેખાડ્યો વેગે ત્યાં સાક્ષાત. ૧૯
- કર્ણુ વલતી, પટ જોઈને વેગે ધુણાવ્યું શીશ. ૨૦
- કેટલેક વર્ષે ફરીને આવું, તમને કહું જગદીશ. ૨૧
- કરણ કહે છે કૃષ્ણને તમે 'સાંભલો, મહારાજ ! ૨૨
- આટલામાં ફરીને આવું તો તો કરો મુજ કાજ ? ૨૩
- કૃષ્ણે કાંઈ કપટ ન જાણ્યું, હા કહી તેણી વાર. ૨૪
- કાગલમાં લોટી વલ્યો એક પલકમાં નિરધાર. ૨૫
- જઈ કૃષ્ણને ચરણે વલગ્યો. ક્ષમા કરો મુજ વાંક ૨૬
- મનુષ્ય જન્મ તો મુજને આપો. હું છું તમારો, રાંક. ૨૭
- કૃષ્ણજી કહે છે કર્ણુને, તેં એ શું કીધું કર્મ ? ૨૮
- મહારાજ ! મેં આગન્યા લેધને લીધો એટલો શ્રમ. ૨૯
- તાહારે સહુકો ખડખડ હસિયા, કર્ણુને કહી વાત, ૩૦
- માગ્ય માગ્ય, માગે તે આપું, પ્રસન્ન છું સાક્ષાત; ૩૧
- સ્વામી ! હું એટલું માગૂં છું, દો મનુષ્ય અવતાર. ૩૨
- દુઃખ પડ્યે વાહારે ચઢજે તમે, કરજે માહારી સાર. ૩૩

અન્ન વસ્ત્રની બાંધી ધન હાટ મકાન પોતાને છળ.
 આવે દુષ્કાંડ બાંધાં ગામ, સગાલસા તે કાઢેનું નામ ? ૧૮
 સહુકા બતલાવી તે દેય, અન્ન ખાઈને સુખે રહેય.
 અન્નતણા કરે અંબાર, સહુકા આપે કારેકાર. ૧૯
 અખૂટની જેહને કર મોટ, તેહને શાની આવે ખોટ ?
 ઠામોઠામ બંધાવી પરવ; ખરચ્યું તેણે અનર્ગલ દ્રવ્ય. ૨૦
 સર્વ લોકને કીધા સુખી જે કેા આવ્યા હતા દુખી.
 ખામ અન્ન ને બોલે વાણુ, તુજને હજે કુશલ કલ્યાણ ! ૨૧
 તાહારાં દુઃખ દૂરે જજે, સપૂત પુત્ર તાહારે ઘેર થજે !
 એહેવી નિત્યે દે આશિષ, પ્રસન્ન થયા જોહેને જયદીશ. ૨૨
 આવ્યો સગાલસાને પુત્ર, શોભી રહ્યું બાધું ધરસૂત.
 જેજેકાર બધે તવ થયો. લોક સર્વ ઠેકાણે ગયો. ૨૩
 સ્ત્રી કેહે છે, સાંભલ રે શેઠ ! પુત્ર આવ્યો આપણે પેટ.
 ગૃહસ્થાશ્રમનો લાહો લીજિયે, અતિત એક પોષણ કીજિયે. ૨૪
 તાહારે શેઠ કેહે. સાંભલ નાર્ય
 તમ થકી પલે તો કરો, એહ વ્રત તમે આચરો. ૨૫
 તાહારે શેઠાણી બોલ્યાં વચન, અતિત જમાડી ને લેજો અન્ન.
 તેહ વાત તો શેઠને ગમે, અતિત જમાડી નિત્યે જમે. ૨૬
 આગે તો જિગ્યું હતું પુણ્ય અધિક, તેહેમાં શી રહી નુન્ય ?
 સ્ત્રી ભરથારનું એક જ મન. ઇંદ્રતણું ડોલ્યું આસન. ૨૭
 પુણ્યોદય થયો છે ઘણો, તાપ ન સેહેવાયો તેહતણો.
 ઇંદ્રે તો તંજિયું આસન, વિષ્ણુ કને ગયો તે દીન. ૨૮
 મહારાજ ! માહારું કરો કામ. મુજને રહેવા આપો ઠામ.
 સગાલને સરખ્યું આસન, મેં તો એ તંજિયું પાવન. ૨૯
 એહેનું પુણ્ય વાધ્યું વિશેષ. મેં તો રહ્યું ન જાયે લેશ.
 એહેવી વાત સાંભલી જેટલે, ઇંદ્ર પ્રત્યે બોલ્યા તે તેજલે ૩૦

એહેનું મૂલ તમારે પાસ. શું આવ્યા અમારે અવાસ ?
 જાઓ, એ કારણ કીજિયે, પર્જન્યને આગન્યા દીજિયે. ૩૧
 અતિત કાય નહિ જાયે દાર, તાહારે ચુકશે એહેની નાર્ય;
 મત 'ભંગ' એહેનું તો હશે; એટલે તમારું કારણ થશે. ૩૨
 એહેવી વાત સાંભલી જાહરે, ઇંદ્ર લવન આવ્યો તાહરે.
 પર્જન્યને આજ્ઞા દે રાય, કેહેવું કારણ તેહેનું થાય ? ૩૩

કડવું ૭

વૈશંભાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય !
 વિસ્તારી તુજને સંભલાવું સગાલસા મહિમા ય. ૧
 ઇંદ્રે આપી, આગન્યા ને મેધ ગયા તે ઠામ,
 મુસલધારાએ વરસવા માંડ્યું સગાલસાને ગામ. ૨
 ગગન વિશે ચઢીને આવ્યા, કરી રહ્યા ગગડાટ.
 ચોહોદશ પાણી પરવર્યું; કેા ચાલી ન સકે વાટ. ૩
 ગોકુલ રેલવા મોકલ્યા તા ઇંદ્રે ત્યાં પર્જન્ય,
 તેહેવા ઇહાં ચઢીને આવ્યા, વરસે આરે ધન. ૪
 ઇંદ્રે વલતી કામ કર્યું છે જોતાં તેણી વાર
 અતિત અવનીના હતા, તે કેા ન જાયે બાહાર. ૫
 મંદિરમાં બેસીને રહે છે વેગે અઢારે વર્ણ.
 સગાલસા કેહે છે અસ્ત્રીને, સાંભલો તમે કર્ણ. ૬
 મેં તમને આગલથી વાર્યાં હતા તેણી વાર,
 નેમ આપણે નહિ પાલવે. ગૃહસ્થનો અવતાર. ૭
 અસ્ત્રી કેહે છે સ્વામીને, મેં કીધું છે એ કામ;
 જમાડયા વિના નવ્ય જમૂં જો પ્રાણ જાય આ ઠામ. ૮
 સગાલસા કેહે છે અસ્ત્રીને મેં જોયું તમારું મન,
 દઢાવ તમે ભલો રાખ્યો છે. તમને છે ધન ધન. ૯
 નરનારી એક ચિત્ત કરીને કેહે છે એહેવી વાત,
 તેણે સમે તે બે જણાને થયાં અપવાસ સાત.

- છાપાં તિલક અંગે ધરે ને કંઠે તુલસી માલ.
ધરમાં બેઠાં બે જણાં તે જપે શ્રીગોપાલ. ૧૧
- સાતમે દિવસે વલતી રહ્યો છે વરસાત.
સીંધલા કેહે છે સ્વામીને, તમે સાંભલો ને વાત. ૧૨
- આજ તો ચોટે જાઓ ને વેગે, રહ્યો છે જન,
અતિત કા તેડી લાવો તો કરાવિયે ભોજન. ૧૩
- એહેવી વાણી સાંભલતામાં વેગે નીસર્યા બાહાર.
અતિતને બોલતા કરે છે. પૂછે નગર મોઝાર. ૧૪
- ધર્મશાલા ને વાડીઓ બેઠાં; બેયા બાધા ધાટ;
દેહેરાં હતાં તે વેગે બેયાં ત્રણ સેં ને સાઠય. ૧૫
- વલતી નિઃશ્વાસ મૂક્યો, બેઠા દોણે ઠામ,
અતિત મુજને નવ્ય મલ્યો; મેં બેયું બાધું ગામ. ૧૬
- પરમેશ્વરે મન વિચાર્યું; બેયું એહનું મન,
અતિતવેષ ધરીને આવ્યા વેગે ત્યાં તતક્ષણ. ૧૭
- એક દેહેરામાં જઈ બેઠા પોતે ત્યાં તતકાલ.
જતો જતો ચાલી આવ્યો વેગે ત્યાં સગાલ. ૧૮
- આ દેહેરામાં જતો જઈ, એમ વિચાર્યું મન
સગાલસા ચાલીને આવી જુએ ત્યાં તતક્ષણ ૧૯
- ગલતકોઠ ને ધારાં પડિયાં, ચાંદી પાચે ચૂએ;
સહસ્ર પાટા અંગે બાંધ્યા; પડ્યો પડ્યો તે રુએ. ૨૦
- જરાજુરણ ત્યાં કાયા દીસે, ત્રુટયા શરીરના બંધ.
રગતપીત ગલંતાં દીસે. બેઠે ઘણી દુર્ગંધ. ૨૧
- એહેવું બેઠાં ને સગાલસાએ ચરણે નમાવ્યું શીશ.
કૃપા કરીને મંદિર માહારે પધારો, જગદીશ ! ૨૨
- તાહારે રીસ કરીને બોલ્યો. જ તૂં તાહારે ધામ.
મહા કષ્ટ માંહે હું બેઠો મરવા આણે ઠામ. ૨૩
- સાત દિવસ થયા તે મુજને; નથી બાધું કંઈ અન.

- હવે શિદ તાહારે ઘેર આવૂં ? મરવા ઉપર મન. ૨૪
- સગાલસા તો વલતી, બોલ્યા વેગે તેણી વાર.
- સતીશિરોમણુ સાધવી છે વેગે માહારી નાર. ૨૫
- તે 'તમને' વેગે ધચ્છે છે કરાવવા' ભોજન.
- તે મોટે તમે વેગે પધારો, સ્વામી ! મુજ ભવન. ૨૬
- તાહારે બેગી એણી પેરે બોલ્યો રીસ કરી અપાર.
- ક્યાહારનો શું ફૂલ કરે છે ? સહુની સરખી નાર. ૨૭
- તાહારી સ્ત્રી શું મુજને આપશે ભાવતાં ભોજન ?
- સગાલસાએ હા કહી છે તે વેલા પાવન. ૨૮
- બેગી કહે છે સગાલને, મેં નથી ચલાતું ચરણ.
- કૈયમ કરી તુજ ભવન આવૂં ? એહેવા બોલ્યા વરણ. ૨૯
- સગાલસા કહે ! સ્વામી ! સાંભલો, હું લાવું વાહન.
- હાથી ઘોડાં રથ પાત્રખી ખેસી આવો ભવન. ૩૦
- બેગી કહે છે શેઠને. ભાઈ ! ન લેઈશ માહારું નામ.
- હાથી ઘોડેથી પહૂં, તો શે આવે તે કામ ? ૩૧
- નરવાહનનો તો નિષેધ કાંઈ બેગીને કહેવાય.
- રથ ખેસીને મેં તો વલતી વેગે નવ્ય અવાય. ૩૨
- સગાલસા કહે, સ્વામી માહારા ! કાહો તે લાવું આજ.
- ન્યમત્યમ કરીને મંદિર આવો, 'કરો અમારું કાજ. ૩૩
- બેગી વલતો એણી પેરે બોલ્યો. સાંભલ, ભાઈ, વચન.
- તું લાવે કંડિયો, તો તેહેમાં આવું તુજ ભવન. ૩૪

કડવું ૮

- વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા મુણ, જનમેજય રાય !
- વિસ્તારી તુજને સંભલાવું સગાલસા મહિમાય. ૧
- સગાલસા તો એહેવું સાંભલી વેગે ચાલ્યો જાય.
- ધાંચા પાસે આવી બિભો, હાઈડે હરખ ન માય. ૨

ધાંચા પ્રત્યે ઓણીપેરે બોલ્યો, માહારું વચન થિર થાપ્ય
 મુખ માગ્યું આવૂં, મુજને તૂં કંડિયો ગૂંથી આપ્ય. ૩
 તતક્ષણુ તે કંડિયો લેઈને આવ્યો પોતાને ઘેર.
 અસ્ત્રી અગિલ માંડીને કહી વીતગ પોતાની પેરે. ૪
 અસ્ત્રી કહે. તમે તેડી લાવો કરો એટલું કામ.
 પાથરણાં રૂડાં પાથરો, નવ ખૂંચે તેણે નામ. ૫
 મુખમલની માંછ ગાદી પાથરી સુંદર રૂનાં પેલ.
 ચોહો પાસે ઊસીકાં મૂક્યાં. લેઈ ચાલ્યા રૂડી પેર. ૬
 ઊપાડીને ચાલી આવ્યા દેહરોડેરે પાસ.
 મહારાજ ! આહામાં બેસીને આવો મુજ અવાસ. ૭
 જોગી વલતો ઓણીપેરે બોલ્યો. સગાલ ! સાંલક્ય વાર્તા.
 પિત્ત પડે મુજને વહે છે, આ બગેડશે સાક્ષાત. ૮
 સગાલશા કહે. તમથકી તે આવે માહારે કાજ.
 તમારે જે ખપ આવ્યું તે માહારે ખરું, મહારાજ ! ૯
 અતિત કહે છે તેડી જાઓ તો કરો એટલું કામ.
 પાથર્યું સર્વે કાઢી લો, તો આવૂં તમારે ધામ. ૧૦
 સગાલ કહે છે. ના હા કરતાં લાગે ઘણી વાર.
 ઉપાડી કંડિયામાં બેસાર્યા વેગે તેણે ઠાર. ૧૧
 મસ્તક મૂકીને તે ચાલ્યો વેગે પોતાને ઘેર.
 પરમેશ્વરે મન વિચાર્યું, શી કરું હું પેર ? ૧૨
 પછે ત્યાં વરસાત પ્રેરે, ક્ષણુ ન લાગી વાર.
 પાચ પડના રેલા ચાલ્યા જોતાં અપરંપાર. ૧૩
 નાકમાં પેસે, મુખ પર દોસે, ચાલે દોહોદશ ધાર.
 સગાલશાને રુદે વાખ્યો વેગે હરખ અપાર. ૧૪
 મંદિરમાં લાવી બેસાર્યા. હરખ્યાં બે જણ મન.
 રસોઈ ત્યાં રૂડી નીપજવો, કરાવિયે ભોજન. ૧૫
 તાહારે અતિત ઓણીપેરે બોલ્યો. સુણ, વણિકના તન

તુજને કહું છું એટલું, હું નથી ખાતો અત્ર. ૧૬
 તાહારે સગાલ એણીપેરે બોલ્યો. શું લાવું નિરધાર ?
 અતિત વેગે બોલ્યો માહારે કરવો માંસનો આહાર. ૧૭
 સાંભલતામાં થરથર ધ્રુબ્યો સગાલ તેણી વાર.
 અરે દૈવ ! શું હવે કરું ? એમ વિચારે તે ઠાર. ૧૮
 પછે ત્યાંથી ચાલી આવ્યો ખાટકીકેરે ભવન.
 દ્રવ્ય આપીને માંસ લીધું. વેગે કરી જતન. ૧૯
 લાવીને તે સ્ત્રીને આપ્યું, 'રાંધ્યું' તેણી વાર.
 ઊઠો, સ્વામી, ભોજન કીજો. હરખ ધર્યો અપાર. ૨૦

કડવું ૯

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન. સુણ, પરિક્ષિતના તન !
 તાહારપછી, નીપનું જોહ, તુજને સંભલાવું તેહ. ૧
 પરમેશ્વરે વિચાર્યું તેણી વાર. હવે શું કરું નિરધાર ?
 મેં સૂંધ્યું કંઠણ કામ, તે તો કર્યું એણે આ ઠામ. ૨
 નવ્ય ચૂક્યો એ પાવન. એમ વિચાર્યું ભગવન.
 'પછે બોલ્યો અતિત-જોહ. માહારે ખપ ન આવે એહ. ૩
 પછે બોલ્યો સગાલ ત્યાંહિ. સ્વામી ! કહ્યું તે રાંધ્યું આંહિ.
 નથી ચૂક્યો તમારો દામ. એમ વાણી કહી પરકાસ. ૪
 એહેવી વાત સાંભલી જાહારે, અતિત ખીજને બોલ્યો તાહારે.
 માંસ માંગું તાહારા પુત્ર કેરું. તું તો લાવ્યો છે અનેરું. ૫
 માહારે તો એ ન આવે કામ. ઊઠી ચાલ્યો તેણે ઠામ.
 સગાલ વલગ્યો તેને હાથ. પછે હરખ્યો છે મમ સાથ. ૬
 સ્વામી ! શે નવ્ય બોલ્યા પેહેલું ? એ તો રહ્યું આપણે કર મેલું.
 ખાહારથી હું લાવ્યો મેલ, શેથી તો છે એ સેહેલ. ૭
 નીસાલે ગયો છે બાલ. આવે તો માંડું તતકાલ.
 એહેવી વાત સાંભલી અનુપ અતિતે લીધાં બે-રૂપ. ૮

સગાલસા કેહે. સ્વામી ! બીઠો, વેગે કરો ભોજન.
 અપરાધ અમારો ક્ષમા કરજો. છપ્પયે તમારાં, દીન. ૮
 એમ કહીને અતિતને તો પ્રીસે ધરની નાર્ય.
 અતિત વલતો એણી પેરે બોલ્યો ક્રોધ કરી અપાર. ૯
 હું તો ભોજન નહિ કરું. તું સાંભણ ને વચન.
 તત્તવ વસ્ત તેં બીચી મેહેલી મલિન રાંધ્યું અન્ન. ૧૦
 એમ કહીને બીઠી ચાલ્યો અતિત તેણી વાર.
 સગાલસાએ હાથ ઝાલ્યો ને બોલ્યો તેણે ઠાર. ૧૧

દશીપ્રેર.

સગાલ વલતા બોલિયા રે તમે સાંભલો, અતિત, વાત.
 શા માટે જમતા નથી ? હું કહું તમને સાક્ષાત. ૧
 તમે કહ્યું તે અમે કર્યું રે જો જો દીધું કામ.
 પુત્ર જ માહારો મારિયો મેં તો રત્ન અમૂલક કામ. ૨
 તોયે તમે જમતા નથી રે કરો છો રીસ અપાર.
 આ લો ખડગ હાથમાં અમને મારીને જાજો ઠાર. ૩
 અતિત વલતો બોલિયો રે હું તો નહિ રહું તાહારે ઘેર.
 કહ્યું કરે જો માહરું તો જ જમું રૂડી પેર. ૪
 મસ્તક લો શીકે થકું રે નરનારી આણી પ્રીત.
 ખાંડણું ખાંડો બે જણાં મુખેથી ગાઓ ગીત. ૫
 આંસુ પડે બેના નેત્રથી રે તો જાણું માહારે ઘેર.
 હરખમાં પ્રીસો મુને તો જમું રૂડી પેર. ૧૦
 સગાલ કેહે. હા, ત્યમે કરું રે જમ કહી તમે વાત.
 પ્રસન્ન થઈને પધારજો અમ, મંદિરથી સાક્ષાત. ૧૧

કડવું ૧૧

વૈશંપાયન એણી પેરે બોલ્યા. સુણ, જનમેજય રાય ?
 વિસ્તારી તજને સંભલાવું સગાલસા મહિમા ય. ૧

અતિત કહે છે સગાલને. તૂં સાંભલ મારી વાત. ૨
 પ્રેમ થકી મુજને પ્રીસે, તો રહીશ હું સાક્ષાત. ૨
 પ્રેમતણે વશ વ્રજવન્દિતા અખંડ રમે છે રાસ. ૩
 પ્રેમતણે વશ ત્રિકમ કરે બલિ રાય ઘેર નિવાસ. ૩
 પ્રેમતણે વંશ હું અતિત આવ્યો વેગે તુજ. ઘેર. ૪
 તે માટે તુજને કહું જો, કર તે રૂઢી પેર. ૪
 ખાંડણું ખાંડો પ્રેમ શું ને નેત્ર ન ઝરે નીર. ૫
 ગીત ગાયો મુખ થકી ને દુઃખ ન ધરો શરીર. ૫
 તે પરકારે કરવા માંડ્યું વેગે તેણી વાર. ૬
 ખાંડણું ખાંડવાંને બેલાં તે હરખે નર ને નાર. ૬
 બે જણ મનમું એમ જાણે જો રખે આણે દુખ. ૭
 તેણે સમે ત્યાં ગાવા માંડ્યું બે જણે તે મુખ. ૭

દશીકર.

ચેલૈયા ! હાલો રે હાલો. કુંવરને ધૂમડલી ધાલો.
 પુત્ર ! હું લાડ લડાવતી રે, દેખી હરખતી મન. ચેલૈયા ૧
 હસતું મુખ દેખું સદા, તાહારાં અણિયાળાં લોચન. ચેલૈયા ૧
 દંત દીસે દાડમકલી સરખા, અધર પ્રવાલી રંગ. ચેલૈયા ૨
 કર્ણે કુંડલ ઝલકતાં આવી બેસતો આછંગ. ચેલૈયા ૨
 પુત્ર ! નીસાલેથી આવતો લેઈ પાટી ખડિયો હાથ. ચેલૈયા ૩
 આછંગે બેસારતી, કરતી ચુંબન ધાલી ખાથ. ચેલૈયા ૩
 કાલું કાલું બોલતો રે, માગતો મુખડી સાર. ચેલૈયા ૪
 તાહારે હું તુને આપતી તે વેગે કરતો આહાર. ચેલૈયા ૪
 પ્રભુ પ્રતાપે હું હરખાતી રે, કરતી લીલાલેહર. ચેલૈયા ૫
 આજ દૈવે દુખણી કાધી રેડી અમૃતમાં ઝેર. ચેલૈયા ૫
 અવનીમાં પુત્ર અનેક થયા રે, અનેક થઈ છે માય. ચેલૈયા ૬
 એહેવી નમેહેરી મેં નવ્ય દીડી જો મારે મુસલના ધાય. ચેલૈયા ૬

સગાલ એહેવું સાંભલી રે બોલ્યા મુખથી વાત.
સ્ત્રી માહારીને ઉદર ગરભ છે; માસ થયા છે સાત. ૬

*૬૭૦ ૧૩

બોલ્યા, વૈશંપાયન વચન, મુણ, પરિક્ષિતના તન !
અતિત બોલ્યો તેણી વાર., નહિ જમૂં તાહારે દાર. ૧
નથી ખીજો તાહારે તન, તો હું ક્યમ કહું ભોજન ?
એહવી વાત સાંભળી જહારે, સગાલસા તો બોલ્યો તાહારે ૨
તમે સાંભલો માહારી વાત. કહું જોડીને બે હાથ.
જઈ પૂછો સ્ત્રીને નેટ; ગરભ છે કાંઈ તેહને પેટ. ૩
આવી પૂછ્યું ધરની નાર્ય. તેણે કહ્યો સર્વ પ્રકાર.
ગરભ માહારે ઉદર હોય. જોગી ! મન વિચારી જોય. ૪
શા માટે દોષ ચઢાવો ? તમે મહારાજ ! મંદિર આવો.
તમે મુખે કરો ભોજન, માહારે ખીજો છે પેટ તન. ૫
વાત સાંભલી નારની જહારે, અતિત ફરીને બોલ્યો તાહારે.
ગરભ તમારે ઉદર જોહ, મુજને દેખાડો તેહ. ૨
'ક્યમ માનું સાચી વાત ગરભ છે કે નહિ સાક્ષાત ?
એહવી વાત કહી છે મુખ. અસ્ત્રીને ઊંપનું મુખ. ૩
સાચું અતિત ! કહું છે તમે. ગરભ કાઢી દેખાડું અમે.
તમે ભલું દીધું કામ. પુત્ર મલવાની માહારે હામ. ૪
એમ કહીને નહાઈ નાર્ય; દાન કર્યા અપરંપાર.
પછે ઊભી રહી કર જોડ, સૂર્ય પ્રત્યે વાણો બોલે. ૫
પ્રત્યક્ષ દેવ તું સાચો, બ્રાહ્મ ! હું તો મંદમતિ છું અજાણુ, ૭
માહારી કરજો તમે સંભાલ. લજ્જા રાખજો, દિનદયાલ ! ૬
મન રાખજો ચિર અમારું. અમે ધરિયે ખ્યાન તમારું.
પછે સતી શિરોમણુ નારી લાવી ધરમાંથી કટારી. ૭

ખાંડણું ખાંડયું એ જણે રે દઢ કરીને મન.
 હાલરડાં ગાયાં મુખથી પણ નીર ન ક્યૂં લોયન. એલૈયાં ૭
 ખાંડણું ખાંડીને તલી આપ્યું ક્ષણે ત લાગી વાર.
 સગાલ કહે છે અતિતને, ભક્ષ કરો નિરધાર. એલૈયાં ૮
 અતિત એણી ઘેરે બોલિયો રે, સાંભલ્ય ભાઈ, વચન.
 સાચું બોલ્ય, સલક્ષણા, છે તાહારે કેટલા તન ? એલૈયાં ૯
 એહેવી વાણી સાંભળતામાં બોલ્યો તેણી વાર.
 પુત્ર તો માહારે એક હતો, તે વેગે માર્યો ઠાર. એલૈયાં ૧૦
 અતિત એહવું સાંભલીને ઉઠિયો તતક્ષણ.
 તાહારે ઘેર હું તો ભાઈ ! નહિ કરું ભોજન. એલૈયાં ૧૧
 એમ કહીને સાંચર્યો તે વેગે ચાલ્યો જાય.
 સંગાલસા તવ આગલ જઈને નમિયો તેહને પાય. એલૈયાં ૧૨
 સ્વામી ! માહારો વાંક કશો ? હું તમને કરું પ્રણામ.
 તમે કહ્યું તેહવું ક્યૂં છે વેગે અમોએ કામ. એલૈયાં ૧૪
 તોયે તમે રીસાવી જાઓ છો તેહનું તે શું નામ ?
 કાંઈક અમારો વાંક દાખી જાજો એણે ઠામ. એલૈયાં ૧૫

કડવું ૧૨

બોલ્યા વૈશંપાયન વચન રે, સુણ પરિક્ષિતના તન રે.
 સગાલ વલતી બોલિયા રે સ્વામી ! અમો તમારાં રાંક.
 પછે અહીંથી ચાલજો કાંઈક દાખી અમારો વાંક. ૨
 તમે કહ્યું તે તો અમે ક્યૂં વલી માર્યા પુત્ર શિર ધાય.
 હાલરડાં ગાયાં મુખ થકી હવે કાહો તે કરું ઉપાય. ૩
 અતિત ભુખથી બોલિયો રે. 'તું' સાંભલ્ય વણિકતન !
 હવે નથી પુત્ર પેટ તાહારે માટે નહિ કરું ભોજન. ૪
 વાંઝિયાગાલ તાહારે ચઢી રે, નહિ તનયા કે તન.
 તો હું ક્યમ રહું ઘેર તાહારે, ભાઈ ? ક્યમ કરું ભોજન ? ૫

સગાલ એહેવું સાંભલી રે બોલ્યા મુખથી વાત.
સ્ત્રી માહારીને ઉદર ગરલ છે; માસ યથા છે સાત. ૬

૪૩૧ ૧૩

બોલ્યા, વૈશંપાયન વચન. સુણ, પરિક્ષિતના તન !
અતિતં બોલ્યો તેણી વાર, નહિ જમું તાહારે દાર. ૧
નથી બીજો તાહારે તન, તો હું કયમ કહું ભોજન ?
એહવી વાત સાંભળી જહારે, સગાલસા તો બોલ્યો તાહારે ૨
તમે સાંભલો માહારી વાત. કહું જોડીને બે હાથ.
જઈ પૂછો સ્ત્રીને નેટ; ગરલ છે કાંઈ તેહને પેટ. ૩
આવી પૂછ્યું ધરની નાર્ય. તેણે કહ્યો સર્વ પ્રકાર.
ગરલ માહારે ઉદર હોય. જોગી ! મન વિચારી જોય. ૪
શા માટે દોષ ચઢાવો ? તમે મહારાજ ! મંદિર આવો.
તમે સુખે કરો ભોજન, માહારે બીજો છે પેટ તન. ૫
વાત સાંભલી નારની જહારે, અતિતં ફરીને બોલ્યો તાહારે.
ગરલ તમારે ઉદર જોહ, મુજને દેખાડો તેહ. ૬
કયમ માનું સાચી વાત ગરલ છે કે નહિ સાક્ષાત ?
એહવી વાત કહી છે મુખ. અસ્ત્રીને જીપનું સુખ. ૭
સાચું અતિત ! કહ્યું છે તમે. ગરલ કાઢી દેખાડું અમે.
તમે ભલું દીધું કામ. પુત્ર મલવાની માહારે હામ. ૮
એમ કહીને નહાઈ નાર્ય; દાન કર્યા અપરંપાર.
પછે ભલી રહી કર જોડ, સૂર્ય પ્રત્યે વાણી બોલે. ૯
પ્રત્યક્ષ દેવ તૂં સાચો, જાણું ! હું તો મંદમતિ છું અજાણ, ૧૦
માહારી કરજો તમે સંભાલ. લજ્જા રાખજો, દિનદ્યાલ ! ૧૧
મન રાખજો ચિર અમાઈ. અમે ધરિયે ધ્યાન તમાઈ. ૧૨
પછે સતી શિરોમણુ નારી લાવી ધરમાંથી કટારી. ૧૩

- આવી બેઠી સમીપે નેટ, કાઢી મારે કટારી પેટ.
 મારી પેટ કટારી જાહારે હાં હાં કહીને બિડ્યા તાહારે. ૮
- મૂઠી દીધું અતિતનૂં રૂપ; લીધું ચતુર્ભુજસ્વરૂપ.
 શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરણુ આવી બિમા અશરણુશરણુ. ૯
- મોર મુગટ સુંદર શીશ, કૃષ્ણ કીધી શ્રીજગદીશ.
 મકરાકૃતિ કુંડલ કાન. પીતાંબર કીધું પરિધાન. ૧૦
- ભૂગુલાંછન ઉર વિચ દાગ; પદ્મ ઝલકે સુંદર પાગ.
 રૂપ ધરીને આવ્યા નાથ. માં, માં, કહીને ઝાલ્યા હાથ. ૧૧
- કોટાનકોટ સૂરજની જ્યોત, એહેવું તેજ થયું ઉદ્દ્યોત.
 માગ્ય, માગ્ય, માગે તે આપું. તાહારાં દુષ્ટ દાલીદર કાપું. ૧૨
- તેં તો રાખ્યું મહાદેવ ધીર. સગાલસા ! તું બાવનવીર.
 એહેવી વાત સાંભલી જાહારે, નર્નનાર્ય નમ્યાં ચરણ તાહારે. ૧૩
- નખશિખ નરખ્યા પ્રભુ જાહારે વલતી બોલ્યા શ્રીમુખ તાહારે.
 સગાલ ! સાંભલ્ય માહારી વાત. પુત્ર બોલાવ્ય તું સાક્ષાત. ૧૪
- તમે એ શૂ બોલ્યા, નાથ ? પુત્ર માર્યો મેં આણે હાથ.
 પ્રભુ કેહે છે કરો તમે કામ, પુત્ર બોલાવો આણે કામ. ૧૫
- પછે કરી મન વિચાર માતા બોલાવે તેણી વાર.
 ગાઢ બોલી તેહ વચન. પુત્ર ! આવો. આવ્યા ભગવન. ૧૬
- એહેવું કહ્યું વચન જાહારે, એલૈયો ત્યાં આવ્યો તાહારે.
 ખભે પાટી ને ખડિયો હાથ. આવી નમ્યો વૈકુંઠનાથ. ૧૭
- પછે નમ્યો માત ને નાત. પાંસે, બેસારી પૂછી વાત.
 પ્રભુએ માયા વિસર્જન કરી; મદ માંસ લીધું ત્યાં હરી. ૧૮
- એલૈયો જીવાડ્યો ભગવાન; તેણે સમે કર્યો બહુ દાન.
 પછે પ્રભુજી ત્યાં બોલે. સતી ! નહિ કે તાહારે તોલે. ૧૯

લાવો નીપજાવી જે વસ્ત ભોજન કીજિયે એસી સમસ્ત.
 સગાલ કેહે. સાંભલો, ભગવાન ! નવું નીપજાવિયે અન્ન. ૨૦
 પ્રભુ કેહે ધરમાં છે તેહ તમે જુઓ ને આણી નેહ.
 જુએ તો ત્યાં સુંદર અન્ન. ભાવતાં કીધાં ભોજન. ૨૧
 સર્વ ઊઠ્યું જમીને જાહારે પ્રભુજી મુખ ખોલ્યા તાહારે.
 માગ્ય, માગ્ય, હોય જે હામ. હું તે આપું આણે હામ. ૨૨

કડવું ૧૪

વૈશંપાયન એણીપેરે ખોલ્યા. સુણ જનમેજય રાય !
 વિસ્તારી તુજને સંભલાવું સગાલસા મહિમા ય. ૧

સગાલસા ફવ એણી પેરે ખોલ્યા જોડીને બે હાથ.
 હાવાં હું તે શું રે માગું, સ્વામી વૈકુંઠનાથ !
 જે હું માગું તે તણે આપ્યું. પૂરી મનની હામ.
 હવે વાંછના કાંઈ એ નથી, પ્રભુ સુંદર શ્યામ ? ૩

પ્રસન્ન થઈને પુરુષોત્તમે તેડાવ્યાં વિમાન.
 સગાલપુરી ત્યાં સ્વર્ગે વાસી પ્રેમે શ્રી ભગવાન. ૪
 જેજેકાર ત્યાં થઈ રહ્યો ને સર્વે હરખ્યું મન.
 સ્વર્ગે જાતાં પુરને વાસિયે. ક્યોં છે બહુ પુણ્ય. ૫
 સગાલસા આદેને મહુને વસ્યા તેણે હામ.
 વૈકુંઠમાં આનંદ કરે ને મહુની પોહોતી હામ. ૬
 પુણ્યતણો મહિમા છે મોટો. સુણ, જનમેજય રાય !
 તેત્રીસ કોડ તે પુણ્યતણે વશ. કહેતાં પાર ન થાય. ૭
 એહવું સાંભલી જેજેકા કરશે વેગે ત્યાં અન્નદાન,
 સોનું રૂપું વસ્ત્ર ને ત્રાખું વાધે મેર સમાન. ૮
 અપુત્રવંતી પુત્ર પામે ને નિર્ધન પામે ધન,
 ક્ષત્રિય હોય તે શરને પામે, બ્રહ્મતેજ આહાર. ૯

- નર અને વલી નાર્યની સહુકાની પહોચે આશ.
એકમનાં જે સાંભલે તે હોયે લીલવિલાસ. ૧૦
- અષ્ટ કવિ મોટા ઋષિ સહુ તેહેને નમૂં કર જોડય.
અક્ષર પદ્યબંધ નવ્ય લઘૂં તમે કાય મ દેશો ખોડ. ૧૧
- સરસ્વતીની કૃપા થકી મેં ઘાલી મોટી હામ.
સગાલપુરી તો પ્રેમે ગાર્ધ કરિયું નૌતમ કામ. ૧૨
- સંવત અઠારત્રેતાળીસ આશ્વિન સુદ દશમી રવિવાર,
સગાલપુરી સંપૂરણ ડાધી તે દિન હરખ અપાર. ૧૩
- આદ્યણ ઔદીચ સહસ્ર જ્ઞાતિ અમદાવાદમાં વાસ.
સુખરામસુત તુલજરામ કાહાવે વેગે હરિનો દાસ. ૧૪
- શ્રીરણછોડની કૃપા થકી થઈ કવિશક્તિ તે ઠાર.
સગાલપુરી મેં પ્રેમે ગાર્ધ હરખે તેણી વાર. ૧૫
- જે કેા ગાય શીખે ને સાંભળે તેહની પોહોચે આશ.
આ લોકે જસ પાંમશે, પરલોકે સ્વર્ગનિવાસ. ૧૬
- શ્રોતા વક્તા સાંભલો તમે. કેહે કવિતા કર જોડ,
સગાલપુરી સંપૂરણ થઈ, કાહો જે જે શ્રીરણછોડ ! ૧૭

રત્નનંદાસકૃત

સગાળશા.

સગાળશા સાધુને સેવે; 'વાણિયો પાળે વરત.

નં મળ્યા સાધુ, રહ્યા અપવાસી. તારવા આવ્યા તરત.

કૃષ્ણજી કોઢીલા યુધ્ધને રે રૂપ અતિતનૂં લઈને. ૧

ચંગાવતીએ લીધાં ચરણામૃત ન્હવરાવીને નાથ.

પલંગ ઉપર પધરાવીને સ્વામી કીધા સનાથ.

ખાંતે ભોજન ખીરનાં કીધાં રે પીરસી આગળ દીધાં. ૨

ખીર ને રોટલી તો નથી જમતા, નથી અન્નનો આહાર.

મહાજન ! અમો માંસના આહારી, એમ કહે કિરતાર.

વચન તે જોડ્યા ખાંધ્યું રે. 'સમજી લો ને, સાધુ ! ૩

કસાઈવાડે જઈને માટી છુપાવી લાવ્યા સાધ.

ચંગાવતીએ માંસ સુધારી પિરસિયા પરસાદ.

વાસર દોળે નર ને નારી રે. જમો તમે, દેવ મુરારિ ! ૪

માટી તો માણસની જોધયે, પરમાટીનો નહિ આહાર.

અધોરપંથી અમો કહેવાઈયે. ખેલિયે ખાંડાની ધાર.

વાણિયા ! વરત ફળિયાં રે આવી અવિનાશી મળિયા. ૫

માગ્યું વેચાતું માણસ ન મળે. હાથે મોંઘો મદાર.

ચંગાવતી ત્યાં એમ કહે 'ચેલૈયાનો કરિયે 'મંહાર. ૬

વાતું તો થાશે વરોડે રે. હશે, શ્રીલાલને લેખે.

ભણતર મેલી ભાગ, ચેલૈયા ! પાળ અમારી પ્રતીત.

માઆપ તારાં મારશે તુજને. આંગણે આવ્યો અતિત

- એ શું બોલ્યા, સ્વામી મારા ? માવરે મૂક્યાં કયમ જાય ?
 નવ મહીના જેણે ઉદરમાં રાખ્યો, તે ગુણ આશીર્ગણ થાય.
 ભક્તિ મારા શીશને સાટે રે, શું થાશે મરતુક માટે ? ૮
- હું ભાગ્યેં તો ભોમ જ ભાગે, ભોરંગ જીલે નં ભાર.
 મેરુ પર્વત ડોલવા લાગે આકાશનો આધાર.
 મેરામણ માઝા મૂકે રે એલૈયો સત ના ત્યૂંકે. ૯
- ભણુતો ગણુતો આલ્યે એલૈયો, આવ્યો પોતાને દાર.
 માતા મુખનાં વારણાં લીએ, નીસાસો ભરેં નાર.
 આવતો ઉરમાં લીધો રે પોઢાડી ખોળે દીધો. ૧૦
- કારજ રૂઠું કરો, માતાજી ! શિદ નાંખો નિઃશ્વાસ ?
 સફળ મનખો એલૈયાનો, ત્હાધુ આરોગે માંસ !
 ધન ધન આજનો દહાડો રે ! જગતના નાથ જમાડો. ૧૧
- માતપિતાએ મળી કરીને કાપ્યું એલૈયાનું શીશ.
 અણુધટતી વાત એમણે કીધી જમાડવા જગદીશ.
 મચાવ્યો ખેલ ખરો રે પ્રભુ મારા ! પારણાં કરો ! ૧૨
- નાથ કહે મારી નજરે કરો રે સાચું તમારું વરત.
 મસ્તકની તમે માયા કીધી કયમ ? અવિનાશી બોલ્યા તરત.
 તપસી સતને તાવે રે; રહેમાં અંદાહુ નાવે. ૧૩
- મસ્તક ખાંડો ને ખાંડણાં ગાઓ, પેહરો અવનવાં ચીર;
 આંખડીએ તમે આંસુ ન આણો, મનથી મૂકો ન ધીર.
 ત્યારે તમે સાચાં સંતી રે. એમ કહે જૂનો જતિ. ૧૪

સતવાદી તમે સાચાં. અમારે અટક છે, કરવું કેમ ?
વાંઝિયાનું ભોજન નથી જમતા. અવિનાશી કહે એમ.

મળી તમે નર ને નારી રે, જુઓ એ વાત વિચારી. ૧૬

સગાળસાં કહે: પ્રગટયાં મારાં પૂરવ જનમેનાં પાપ.
ચુરુ દૂબ્યા ને ગૌ ત્રિયા માર્યાં, માર્યાં મા ને બાપ,
ડૂંગરે દવ લગાડ્યો રે, તેણે મારો ખેલ બગાડ્યો ! ૧૭

ચંગાવતી કહે: સ્વામી ! મારે માંચ મહીનાનું ઓધાન.
ભલે પધાર્યાં ભવન અમારે આજ તમે, ભગવાન !

ધણી મેં જો તમને ધાર્યાં રે તમે મારા અર્થ સુધાર્યાં. ૧૮

ચંગાવતીએ પાળી લેઈ મારી પેટ જ માંલ.
અચાનક આવીને સત્સીની બહુનામીએ ગ્રહી આંલ.

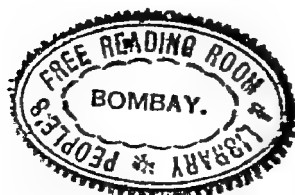
ભલી સતી ! ભક્તિ તારી રે, માગમાગ, મુખ કહે મુરારિ. ૧૯

એલૈયાને સજીવન કીધો. બેઠો રમે છે બાળ.
સદા તમારે ચરણે રાખો દીન બાણીને, દયાળ !

વળતી બોલ્યાં સતી નારી રે હું તો માગું ભક્તિ તમારી. ૨૦

સગાળસા ને ચંગાવતીએ લીધો એવો તેમ.
રતનદાસ કહે ભાણા પ્રતાપે તેને છોડિયે કેમ ?

માવાને મળવા માટે રે જવું વૈકુંઠની વાટે. ૨૧

સેલૈયા-આખ્યાન.

કડવું ૧.

હરિ ગુરુ સંતને સમરિયે, ચોથા તે ગણપતિ દેવરે;
 સિદ્ધિ લક્ષ લાભ આપે: સહુ પેહેલી કરિયે સેવ રે.
 ગાવા ગુણ હરિભગતના, જેને સતે ચંદ્યો અગમાન રે.
 સત વિના સાહેબ ન રીઝે, મર પઢે વેદ પુરાણ રે.
 સગાળ શેઠ ને સંખ્યાવંતી નેમવંતાં નર નાર રે.
 સાધુ જમાડી પોતે જમવૂં, એવો ધરમ ઉદાર રે.
 એક સમે એક અટક પડી. મેહ મંડાણો મુસળધાર રે,
 પર્જન વૂઠો આઠ દી સુધી; સતી ન છોડે શાહુકાર રે.
 વરસી રહ્યો તારે વકીલ. તેડ્યા. દેખો ને દોહોદશ ધાઈ રે.
 અભ્યાગત વિના અન્ન ખપે નહિ. કાક કરોને ઉપાય રે.
 વાણીતર આલ્યા ગોતવા; જોયું નગર; જોયાં હરિદ્વાર રે.
 તળાવ પાસે તપસ્વી દીઠો. આવી કહ્યો સમાચાર રે.
 સગાળ શેઠનું સત મૂકાવવા કાઢી થયા કરતાર રે.
 આવીને દેવળમાં ભિતર્યાં. શરીર કર્યું ખેજાર રે.
 શેઠ સમાચાર સાંભળી દ્રોડ્યા અણવાણા; બિનધર રે
 પરકમ્ભા દેઈ પાચે લાગ્યા; હાઈ હરખ ન માય રે.
 દુર્ગંધ આવે ભૂત નાસે એવી; ખાય તેમાં વળી નેક રે;
 તોયે શેઠનું મન ન ડગે. ભાઈ! એવી મોટાની ટેક રે.
 ચરણ ધોઈ ચરણામ્રત લીધાં. સીધાં મારાં સહુ કાજ રે.
 (કર જોડી કહેવાને લાગ્યો.) મંદિર પધારો, મહારાજ રે!
 સતવાદીએ સાહેબ ઓળખ્યા. અન્ય શું જાણે મરમ રે?
 ભોજલના સ્વામી! ભુવન પધારો.

મારી રાખો લાજ ને શરમ રે.

કડવું ૨.

અતિત વાણી ઓચરે. જુણો, શ્રીમંત, મારી વાન રે.
કાશા મારે હાથ નથી; મને પીડા કરે છે, હિતપાત રે. ૧
રથે રેવંત જોતું; માંહે ગાદી નખાવું, ગોપીજ રે,
તેડીને જોસાઈ, ત્રીકમા, તમને, દયા કરો. દીનદયાળ રે. ૨
સાધુ જુદે છે શેકને. ઘોડાવેહેલનું નહિ મારે કામ રે,
અભ્યાગતને રહેવું એકલું તમે માં લેજો માં નામ રે. ૩
પ્રભુજી ! મંગાવું પાંજરું, માંહે ઝાઝા કરાવું જનન રે,
પવન ન લાગે, પડદા બંધાવું, રાખું રાંક રતન રે. ૪
અભ્યાગત એણી પ્રેરે ખોલ્યા. હુ તો આવું નગર મોઝાર રે,
તારી નાર જો આવે તેડવા. નીકર બેઠો રહું મારે બાર રે. ૫
મનગમતું ખાવું માગીને લેજું, જાશે તમારો ધરમ રે.
સરભંગી સાધુને સોત્ય ન. લાભ ! કહણુ અમારું ખટકરમરે. ૬
હરખથી હરિજન હાલિયો ને આંખો પોતાને ઘેર રે.
પત્નીને લાગ્યો પૂછવા. આપણે શી કરવી અવ પેર રે ? ૭
સતી કેહે છે. સ્વામી મારા, ઢીલ ન કરવી લગાર રે,
તતક્ષણ જઈયે આપણુ તેડવા. નથી માનવી, એ છે મોરાર રે. ૮
સામયું લેઈ સનમુખ ચાલ્યાં. ગયાં પૂરવનાં પાપ રે.
લોજલના સ્વામી બેટતાં એમના ટળિયા ત્રિવિધના તાપ રે. ૯

કડવું ૩.

કનકહીંડાળીમાં કરંડિયે જુગતે બેસાર્યા જહુવીર રે.
મધ્યાવતીએ શિર પર લીધા. લીંગણાં સતીનાં ચીર રે. ૧
નગરના લોકો ટોળે મળિયા જોવા વર્ણ અદાર રે.
ધન ધન વાણી બચરે બધે; હાંસી કરે કે ઠાર રે. ૨
બિન્દાં જળ મેલી સ્નાન કરાવ્યાં, પોઢાડ્યા પલંગ બિછાઈ રે.
ચંદન ચરચે, ચરણ તળાંસે, વીંજણે ઢોળે વાય રે.

પ્રેમે કરીને પ્રસાદ નિપાયા મીઠા મેવાનાં પકવાન રે,
 હાથ જોડીને હરિજન ઊઝા. ત્યારોગો, ભગવાન રે!
 અન્ન દેહે મારે અગ્નિ કરે છે; મારે છે માટીનો આહાર રે,
 ઉત્તમ વણુક તમે કેમ કરશો ? એ જ મોઠું છે વિચાર રે.
 કસાઈવાડેથી માંસ મંગાવું મેલી લોકની લાજ દે.
 લાગ્ય મોટાં, હરિ ભુવન પધાર્યા ! ધન્ય દહાડો મારે આજ રે !
 અનેરૂં અમે અહર્નિશ ખાઈએ ને રહિએ વન માંહી રે,
 અધોરપંથીને આહાર માણસનો, 'ખીજૂં' ન ખપે કાંઈ રે.
 નર ને નારી મળી વિચારે. હવે શા કરવો ઉપાય રે ?
 પ્રભુજી જોવાને આવ્યા પારખાં. ના કહિએ તો સત જાણ રે.
 પુત્રને પૂછવા ચાલીને ગયો નિશાળે શેઠ સગાળ રે,
 સુતને કેહે છે. એક સાધુ આવ્યો ધૃષ્ટિ કરવા તાટો આહાર રે.
 સેલેયો કેહે સત કેમ મેલિયે ? મર ની જડામૂળ જાય રે,
 ભોજલ કેહે. સતવાદી ભાઈડા અટક પડે એળખાય રે.

કડવું ૪.

પડવાની કાયા પિતા ! અંતે. (ખોલ્યો બુદ્ધિજીગર ખાળ રે.)
 સાધુને હાથ માંડ મૃત્યુ સુધરશે, ટળશે જન્મરણજન્મળ રે.
 મોરુધ્વજે આગે અંગ વેહેરાવ્યું; કર્ણે કીધ કાયાનું દાન રે,
 શિખિની માટી છાપે તોલાણી, ત્યારે રીઝયા ભગવાન રે.
 હરિશ્ચંદ્રે વાહી હેલ પાણીની, એવો દૈવે દીધો દંડ રે.
 સતવાદી બંદા સત ન છોડે, મરન ભાગી પડે બ્રહ્માંડ રે.
 હિમ્મત રાખો, પિતા, હાર મ પામે, બુઝ્યો મોટાના મરમ રે.
 પરમારથે આગે પ્રાણ હોમ્યાંતા, છોડ્યા નો'તા સતધરમ રે.
 દંધીચિ ઋષિને જન્યા દેવતા વાંસાનું કરવા વજ્જર રે.
 કુવાડે અંગ માંડ્યું કાપવા, તોયે અજ્યા ન બુદ્ધિના સાગર રે.

માગ્ય માગ્ય, સતવાદી ! શું આપું ? કહે છે કરુણાનિધાન રે,
 આવી કસણી ન દેઝે કાને, સ્વામી, એ માગું વરદાન રે,
 પરબ્રહ્મ પોતે પ્રગટ થયા જેનો વેદ ન પામે પાર રે,
 સ્વેદૈયાને સજ્જવન કીધો; વરતાણો જેજેકાર રે,
 સેવૈયા આખ્યાન તમે સાંભળો. એ રીતે રીઝ્યા'તા દામ રે,
 ભોજલ ભગત એમ બોલિયા, એનું નવ ખંડમાં રાખ્યું નામ રે.

१५ दिवस : आ पुस्तक वधुमां वधु १५ दिवस
भाटे राणी शकाशे.

20426

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ-૯

કચ્છ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યક્ષ
અમદાવાદ - ૬